

mojej żonie poświęcam

Spis treści

Zamiast przedmowy – Emil Tokarz	11
Od redaktora	13
Rozdział 1. Wiadomości ogólne o języku połabskim	17
1.1. Nazwa języka	17
1.2. Język połabski w ostatnim okresie swojego istnienia.....	18
1.3. Z historii badań nad językiem połabskim	20
1.4. Zabytki języka połabskiego	24
1.4.1. Wprowadzenie	24
1.4.2. Krótki przegląd zabytków języka połabskiego.....	26
1.4.3. Wykaz skrótów zabytków.....	31
Rozdział 2. Strona dźwiękowa języka połabskiego	32
2.1. Wprowadzenie	32
2.2. Wokalizm	33
2.2.1. Iloczas i akcent w połabskim.....	34
2.2.2. Inwentarz samogłosek	48
2.2.3. Samogłoski ustne	49
2.2.4. Samogłoski nosowe	63
2.2.5. Dyftongi	70
2.2.6. Samogłoski zredukowane.....	80
2.3. Konsonantyzm	83
2.3.1. Inwentarz spółgłosek	83
2.3.2. Sposób oznaczania spółgłosek przez zapisywaczy	84
2.3.3. Problem mazarzenia w języku połabskim	90
2.3.4. Problem nagłosowego <i>h</i> - w połabskim.....	90

Rozdział 3. Morfonologia	92
3.1. Uwagi ogólne, dotychczasowe badania.....	92
3.2. Typy alternacji	93
3.3. Dystrybucja poszczególnych alternacji i ich rola w systemie morfologicznym	95
Rozdział 4. Fleksja	98
4.1. Zagadnienia ogólne.....	98
4.2. Nominalne kategorie gramatyczne	99
4.2.1. Liczba	99
4.2.2. Rodzaj gramatyczny	99
4.2.3. Przypadek	100
4.2.4. Przypadki występujące tylko z przyimkami	100
4.2.5. Resztki form krótkich przymiotnika w połabskim	100
4.2.6. Przysłówki z form krótkich	101
4.2.7. Kategoria stopnia u przymiotników	101
4.3. Rzeczowniki	101
4.3.1. Uwagi ogólne	101
4.3.2. Typy deklinacyjne rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego.....	102
4.3.3. Typy deklinacyjne rzeczowników rodzaju żeńskiego	106
4.4. Zaimki	112
4.4.1. Zaimki osobowe	112
4.4.2. Zaimek zwrotny	114
4.4.3. Zaimki wskazujące	114
4.4.4. Zaimki dzierżawcze	114
4.4.5. Zaimki pytajne	115
4.4.6. Zaimki uogólniające	116
4.4.7. Zaimki przeczące	117
4.5. Przymiotniki.....	118
4.6. Liczebniki	119
4.6.1. Liczebniki główne	120
4.6.2. Liczebniki porządkowe	121
4.6.3. Liczebniki zbiorowe	121
4.7. Czasowniki	122
4.7.1. Werbalne kategorie gramatyczne	122
4.7.2. Finitywne kategorie czasownika	122
4.7.3. Formy niefinitywne czasownika	127
4.7.4. Koniugacja	127

Rozdział 5. Słowotwórstwo	129
5.1. Uwagi ogólne	129
5.2. Słowotwórstwo rzeczownika	130
5.2.1. Derywaty rzeczownikowe sufiksalne	130
5.2.2. Derywaty rzeczownikowe prefiksalnie-sufiksalne	142
5.2.3. Composita	143
5.3. Słowotwórstwo przymiotnika	148
5.3.1. Przymiotniki odrzeczownikowe	149
5.3.2. Przymiotniki odprzysłówkowe	153
5.3.3. Stopniowanie przymiotników	153
5.4. Słowotwórstwo przysłówka	153
5.4.1. Stopniowanie przysłówek	154
5.5. Słowotwórstwo czasownika	154
5.5.1. Formacje sufiksalne reprezentujące aspekt dokonany	154
5.5.2. Derywaty prefiksalne	155
Rozdział 6. Składnia	159
6.1. Dotychczasowe badania.....	159
6.2. Uwagi ogólne o związkach syntaktycznych.....	160
6.3. Grupy (frazy) syntaktyczne.....	162
6.3.1. Grupy nominalne	162
6.3.2. Funkcje przypadków	163
6.4. Składnia członu predykatywnego w związku głównym.....	170
6.4.1. Orzeczenia nominalne	170
6.4.2. Orzeczenia nominalne z kopułą <i>bâit</i>	170
6.4.3. Orzeczenia nominalne z kopułą <i>vardot</i>	171
6.4.4. Orzeczenia werbalne.....	171
6.5. Szyk	171
6.6. Zdania pytające	172
6.7. Zdania rozkazujące	172
6.8. Zdania złożone.....	172
6.9. Negacja.....	173
6.10. Zdania bezosobowe.....	173
Bibliografia	174
Indeks wyrazów	184
Indeks nazwisk	203
Posłowie – Roman Laskowski	207

Zamiast przedmowy

Zwyczajowo przedmowę pisze autor. Tak się jednak złożyło, że Profesor jej nie napisał. Był perfekcjonistą i uważał, że powinien to zrobić po zamknięciu wszystkich spraw technicznych i redakcyjnych. *Gramatyka* w nim dojrzewiała, myślał o niej ciągle rozwiązując jeszcze niedoskonałe fragmenty. Proces jej powstawania można prześledzić przeglądając Jego prace badawcze, niemalże każdego roku publikował przynajmniej jeden artykuł dotyczący języka Drzewian połabskich. Do końca swoich dni rozmawiał na ten temat dyskutując, rozważając różne warianty szczegółowe prawie z każdym, kto Go odwiedzał w tych trudnych dla Niego chwilach. Starał się dyskretnie wciągać dyskutanta w tematykę nurtującą Go od lat. Wiedział o swoim ciężkim stanie zdrowia i przyjął to wszystko racjonalnie z pokorą nie zapominając o nikim i niczym. Bardzo pragnął uwieńczyć, trwającą ponad pół wieku, swoją przygodę z językoznawstwem, właśnie tym dziełem.

Profesor zajmował się tematyką połabską od zawsze. Był najzdolniejszym uczniem, a potem najbliższym współpracownikiem, wybitego sławisty prof. Tadeusza Lehra-Spławińskiego. Od pierwszego kontaktu prof. Lehr-Spławiński docenił możliwości i uzdolnienia swojego ucznia, interesując Go tematyką swoich badań i natychmiast zaproponował współpracę nad opracowaniem słownika etymologicznego języka Drzewian połabskich. Jeszcze jako student Profesor postanowił zmierzyć się z tym zadaniem, bardzo starannie dokonał ponownej ekscerpacji całego połabskiego materiału językowego, utrwalonego w zabytkach, następnie zaś opracowując poszczególne hasła. Badania były żmudne, bo wymagały benedyktyńskiej pracowitości i szerokiej znajomości problematyki z zakresu językoznawstwa słowiańskiego, germańskiego, indoeuropejskiego i ogólnego. Owocem tych badań był opublikowany przez Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk w 1962 r. *Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich. Zeszyt 1 A-D'üzd*

autorstwa T. Lehra-Spławińskiego i K. Polańskiego. Następne zeszyty i tomy *Słownika*, autorstwa już wyłącznie K. Polańskiego, od roku 1971, ukazywały się regularnie i stanowiły inspirację naukową dla licznych językoznawców, nie tylko slawistów.

Problematyka połabska, od dawna nieistniejącego języka Słowian najdalej wysuniętych na północny zachód od Odry, fascynowała Profesora swoją tajemniczością i niezwykłością. Nieliczne, zachowane zabytki w formie zapisanej nie były świadectwem piśmiennictwa Drzewian połabskich, lecz próbą odtworzenia mowy przez obcych, najczęściej niesłowiańskich, świadków jej nieuniknionego zanikania. Jest więc świadectwem ratowania śladów kulturowych dawnych Słowian, które w niezwykły sposób przyczyniły się do powstania możliwości rekonstrukcji od kilku wieków zaginionego, ale nie zapomnianego, języka.

Gramatyka, kończy działalność naukową Profesora. Jest dziełem zawierającym w sobie wielkie doświadczenie naukowe Człowieka, który poświęcił swoje całe życie nauce, drobiazgowym i rzetelnym badaniom m. in. Słowiańszczyzny, istotnej dla europejskiej kultury i cywilizacji. Stanowi ona w miarę pełny ogląd języka dokonany przez współczesnego Badacza, przynosząc nowe spojrzenie na różne, czasem kontrowersyjne dotychczasowe interpretacje szczegółowe. Książka, będąca kompendium wiedzy o interesującym, dziś już nieistniejącym języku, zostaje wydana w dobrym czasie, w którym liczne słowiańskie narody w końcu uzyskały i uzyskują do tej pory, możliwość wprowadzenia do wspólnoty europejskiej swoich rodzimych języków jako oficjalnych środków komunikacji. Nawet języki popadające w zapomnienie lub tak, jak połabski wymarłe, są przywracane kulturze europejskiej.

Na koniec chciałbym przekazać serdeczne podziękowania Profesorowi przyjacielom, uczniom i współpracownikom, którzy przyczynili się do wydania ostatniego Jego dzieła. Przede wszystkim JM Rektorowi Uniwersytetu Śląskiego prof. dr hab. Wiesławowi Banysiowi, panu Dziekanowi Wydziału Filologicznego prof. dr hab. Rafałowi Molenckiemu, panu prof. dr hab. Romanowi Laskowskiemu, panu redaktorowi Janowi Okuniewskiemu i wszystkim, którzy byli blisko Profesora.

Emil Tokarz

Od redaktora

Miałem zaszczyt i przyjemność współpracować z Panem Profesorem Polańskim przy różnych projektach redakcyjnych przez ponad dziesięć lat. Podczas tej współpracy wiele się nauczyłem, tak że mogę uważać się za ucznia Pana Profesora, choć nigdy nie byłem jego studentem. Uczestniczyłem w pracach redakcyjnych nad *Słownikiem etymologicznym języka Drzewian Połabskich*, licznymi artykułami Pana Profesora i wieloma innymi pracami slawistycznymi. Później spotykaliśmy się regularnie podczas wizyt Pana Profesora w Warszawie – w kawiarence w Pałacu Kultury, która zawsze już kojarzyć mi się będzie z jego osobą i rozmowami o gramatyce połabskiej. Pan Profesor dzielił się ze mną swoimi rozważaniami na temat pewnych nierozwiązanych problemów, szczególnie tych związanych z relacjami między językiem dolnoniemieckim a połabszczyzną. Zapewne dlatego Autor właśnie mnie powierzył zadanie przygotowania do druku swojego ostatniego dzieła. Historia językoznawstwa zna podobne przypadki – ten przypomina, *tout proportions gardées*, historię przygotowania do druku gramatyki połabskiej Schleichera przez Augusta Leskiena (Profesor wspomina o niej w Rozdziale 1 na str. 21).

Ale nie tylko ja byłem uczniem Pana Profesora, w jakimś sensie Pan Profesor był także moim uczniem. Otóż na początku lat dziewięćdziesiątych, kiedy zaczynaliśmy pracę nad *Słownikiem etymologicznym języka Drzewian Połabskich*, Pan Profesor poszukiwał narzędzi edytorskich, które pozwoliłyby mu sprawnie i skutecznie tworzyć zapisy jego notacji. Zaproponowałem mu wtedy system TeX, zainstalowałem go na jego komputerze i przeszkoliłem w obsłudze. Pan Profesor nie tylko bardzo szybko zaczął się nim posługiwać, ale wkrótce tworzył już własne definicje i schematy TeX-owe, stał się też wielkim miłośnikiem tego narzędzia o nieograniczonych możliwościach. Dziś znaczenie TeX-a jest niewątpliwie mniejsze, bo pojawiały się rozwiązania alternatywne, a przede wszystkim dwubajtowe czcionki unikodowe (jak Linux Libertine,

Code 2000, czy Titus Cyberbit), które są w stanie spełnić nawet najbardziej wyszukane potrzeby każdego autora językoznawcy, bez względu na badany język czy system notacji.

Materiał przekazany mi przez Pana Profesora był w znacznej części właściwie gotowy do druku. Redakcja dotyczyła się więc przede wszystkim uporządkowania struktury tekstu i korekty zapisów rekonstruowanych. Najdalej idące ingerencje redakcyjne okazały się konieczne w rozdziale drugim (*Strona dźwiękowa języka połabskiego*), a przede wszystkim w części poświęconej dyftongom i konsonatyzmowi. Tu otrzymałem od Autora kilka różnych, niewykończonych wersji. Za podstawę opracowania przyjąłem wersje najnowsze (według daty plików), które zredagowałem i uzupełniłem zgodnie z uwagami zanotowanymi na marginesach wydruków. W niektórych miejscach dodałem, zgodnie z życzeniem Autora, przykłady jednostek połabskich, zaczerpnięte z wcześniejszych prac Profesora i *Thesaurusa* Olescha (Olesch 1983-1987). Otrzymany materiał składał się z kilkudziesięciu plików napisanych w różnym czasie, przez co struktura całości była dość niespójna i wymagała uporządkowania. Przyjąłem zasadę, że podział na sekcje w poszczególnych rozdziałach nie powinien schodzić niżej niż do podrozdziałów czwartego rzędu, bo inaczej tekst straciłby na przejrzystości. Jeśli chodzi o zapisy rekonstruowanych jednostek, w korekcie odwoływałem się przede wszystkim do wcześniejszych prac Autora. Największym problemem były przypadki różnych zapisów tej samej jednostki – jeżeli z kontekstu nie wynikało jednoznacznie, że jakiś zapis wymaga korekty, przyjmowałem, iż mam do czynienia z rekonstrukcjami alternatywnymi i pozostawiałem je bez zmian. Podobny kłopot miałem z hasłami indeksowymi. Autor oznaczył je tylko w części jednego rozdziału, pozostałe musiałem wybrać według zasady odtworzonej na podstawie istniejących oznaczeń. W indeksie znalazły się więc nie tylko jednostki słownikowe (w nominatywie), lecz także formy fleksyjne i typowe kombinacje składniowe (np. przyimek + rzeczownik), ale bez całych zdań zapisanych w załączkach. Porządek alfabetyczny indeksu uwzględnia (inaczej niż u Schleichera czy Olescha) samogłoskowe znaki diakrytyczne. Już z własnej inicjatywy dołączyłem także indeks nazwisk.

Na zakończenie chciałbym wspomnieć o dwóch kwestiach wiążących się dla mnie z niniejszą *Gramatyką*.

Po pierwsze, powierzone mi przez Autora zadanie wykonałem wprawdzie nie za pomocą systemu TeX, ale użyłem do tego głównie „wolnościowych” narzędzi (czcionki Linux Libertine, kreatora czcionek FontForge i programu Scribus). Jestem przekonany, że to też ucieszyłoby Pana Profesora.

Drugie skojarzenie dotyczy samego języka połabskiego i znaczenia niniejszej *Gramatyki*. Otóż w podobnym czasie jak połabszczyzna wyszedł z użycia język kornijski. Dzięki świadomej i planowej działalności grupy osób język ten odro-

dził się i kornijska społeczność językowa liczy dziś już kilkaset osób. Podobne próby odtworzenia języka połabskiego zauważyłem w Internecie. Na razie są one dość nieśmiałe, a liczbę uczestników dałoby się policzyć na palcach jednej ręki, wierzę jednak, że w przyszłości powstanie społeczność komunikująca się tym językiem. Jestem przekonany, że głównie opisowy, synchroniczny charakter *Gramatyki* Profesora Polańskiego może być sporym wsparciem dla takich działań. Internet stał się bowiem miejscem, gdzie mogą tworzyć się oazy dla społeczności kultywujących różne „lule” (*LUL*, czyli *Lesser Used Language*, określenie stosowane w dokumentach dotyczących polityki językowej Unii Europejskiej), zarówno te wciąż żywe, ale zagrożone, jak i te odrodzone, jak wspomniany język kornijski i – mam nadzieję – w przyszłości połabski.

Jan Okuniewski

Wiadomości ogólne o języku połabskim

Językiem połabskim nazywa się narzecze, którym mówiła garstka ludności słowiańskiej jeszcze z początkiem XVIII w. w niewielkim okręgu zwanym Drawehn w okolicach Wustrowa, Lüchowa i Dannenberga na zachód od rzeki Jeetzel na lewym wybrzeżu Łaby. Okręg ten należy do tzw. hannowerskiego czy lüneburskiego Wendlandu. Nazwa „Wendland” jest późna, bo pojawia się dopiero w XIX w. (Lehr-Spławiński 1929: 2, Strzelczyk 1968: 90, a także SSS, IV, 209-210). Dawniej te tereny określano po prostu jako obszary zamieszkałe przez Wendów, Wendami zaś Niemcy nazywali jeszcze do niedawna sąsiadujące z nimi plemiona słowiańskie.

1.1. Nazwa języka

Ludzie mówiący tym językiem byli prawdopodobnie potomkami pierwotnego plemienia zachodniosłowiańskiego, które pod nazwą *Drewani* zostało wspomniane po raz pierwszy w dokumencie cesarza Henryka II z r. 1004 (Lehr-Spławiński 1929: 1-2, Strzelczyk 1968: 128, 163). Nazwa ta wiąże się niewątpliwie z pierwotnym (prasłowiańskim) wyrazem **dervo* ‘drzewo’, można ją zatem interpretować jako ‘mieszkańcy lasów’ (Lehr-Spławiński 1929: 2).

Nazywanie tego języka połabskim nie jest zatem najszcześniejsze, tym bardziej, że nazwę nawiązującą do Łaby (łac. *Polabi*¹), której mogłaby częściowo odpowiadać polska forma Połabianie, nosiło w odległej przeszłości inne plemię słowiańskie – jedno z czterech plemion związku obodrzyckiego, zajmujące wówczas tereny na północ od dolnej Łaby, tj. na prawym jej brzegu (Lehr-Spławiński 1929: 2, Strzelczyk 1968: 90 a także SSS, IV, 209-210).

Sami słowiańscy mieszkańcy Wendlandu swój język nazywali *slüvenstě* lub *venstě*. Obie te formy znaczyły właściwie to samo, tj. ‘słowiański’, tyle że

¹ Nazwa ta po raz pierwszy pojawia się u niemieckiego kronikarza z XI w., kanonika z Bremy, znanego w historii jako Adam Bremeński.

pierwsza była rodzimego pochodzenia (z pierwotnego **slověnskъjb*), druga natomiast została utworzona od niemieckiego przymiotnika *wend-(isch)*² za pomocą rodzimego sufiksu *-stě* ← **-bskъjb*.

Niektórzy badacze w odniesieniu do języka potomków dawnych Drzewian używają też innych nazw: język Wendów lüneburskich względnie lünebursko-wendyjski (Olesch 1962, Muka 1904), język drzewiańsko-połabski, język Drzewian połabskich, język Drzewian załabskich, język drzewiański (Rost 1907, Lehr-Spławiński i Polański 1962, Olesch 1968-1987, Polański 1971-1994). Ponieważ jednak dialekty dawnych właściwych Połabian (tj. wymienianych w źródłach historycznych pod nazwą *Polabi*) zostały znacznie wcześniej zgermanizowane i żadne zażytki po nich się nie zachowały, używanie terminu *język połabski* w odniesieniu do narzecza Drzewian nie grozi żadnym nieporozumieniem. Biorąc ponadto pod uwagę fakt, że nazwa ta jest najbardziej rozpowszechnioną dla tego narzecza³, w niniejszej gramatyce będę się nią konsekwentnie posługiwał, a nosiciele tego języka będę na przemian nazywał Połabianami lub Drzewianami.

1.2. Język połabski w ostatnim okresie swojego istnienia

Język połabski zalicza się z reguły do odłamu narzeczy zachodniosłowiańskich nazywanych lechickimi. Za podstawę przy tym bierze się przede wszystkim cechy fonetyczne (Šafařík 1842: 75-76, Hilferding 1862: 80-82, Schleicher 1871: 15-17, Baudouin de Courtenay 1904: 397-398, Nitsch 1907a: 56, Rozwadowski 1915: 51-52, Lehr-Spławiński 1929: 4-9, Stieber 1979: 14-15, Olesch 1979: 7-21⁴). Języki lechickie obok polskiego, połabskiego i kaszubskiego obejmują także wymarłe dialekty słowiańskie na terenach dzisiejszej Brandenburgii i Meklemburgii.

Plemiona słowiańskie mówiące dialektami lechickimi zamieszkiwały w średniowieczu północną część obszaru Europy od dorzecza Wisły na wscho-

² Jak zaznaczono wyżej, Wendami (por. niem. rzeczownik *Wende* sg., *Wenden* pl. i utworzony od niego przymiotnik *wendisch* lub *windisch*) Niemcy początkowo nazywali Słowian w ogóle, zwłaszcza tych, z którymi stykali się na wschodzie, potem tylko sąsiadujące z nimi na wschodzie plemiona lechickie i łużyckie, jeszcze później nazwa ta została ograniczona do Łużyczan (por. Grimm & Grimm 1854-1971, vol. 28, 1955: 1746-1747). Ponieważ nazwa *Wende* jest dziś uważana za pogardliwą, zamiast niej i derywatów od niej używa się w języku niemieckim w znaczeniach 'Łużyczanin, łużycki' form *Sorbe*, *sorbisch* lub *Lausitzer*, *lausitzisch*.

³ Por. na przykład *Laut- und Formenlehre der polabischen Sprache* A. Schleichera (1871), *Gramatyka połabska* T. Lehra-Spławińskiego (1929), *Polabische Studien* N. Trubieckiego, *Morfologia zapożyczeń niemieckich w języku połabskim* K. Polańskiego (1962), *Polabian-English Dictionary* K. Polańskiego i J. Sehnerta (1967), *Polabian accentology* L. R. Micklesena (1986), *Полабский язык* A. E. Supruny (1987), *Polabian accentology* L. R. Micklesena (1986), *Polabian stress* Luschützky'ego i Reinharta (1991), *Polabian accent shifts* Ch. Y. Bethin (1998: 157-160), *Polabian stress* T. R. Carltona (1998, 1999).

⁴ Inne stanowisko reprezentuje Mańczak (1987, 2002), który, opierając się na kryteriach leksykalnych i porównując słownictwo połabskie z jednej strony z polskim a z drugiej strony z dolnołużyckim, doszedł do wniosku, że język połabski był spokrewniony bliżej z dolnołużyckim niż z polskim.

dzie aż poza Łabę na zachodzie. W wyniku intensywnej kolonizacji niemieckiej zachodnie plemiona lechickie ulegały systematycznej germanizacji. Najszybciej zgermanizowana została podatniejsza na asymilację górna warstwa ludności słowiańskiej. Stopniowo jednak procesem tym została objęta także jej pozostała część. Pogarszała się systematycznie sytuacja prawna Słowian. Pod koniec XIII w. zaczął się proces usuwania języka słowiańskiego z sądów. W miastach wprowadzano rozmaite ograniczenia działalności gospodarczej Słowian, np. kramarstwa, piwowarstwa, nie dopuszczano Słowian do nabywania domów, a nawet odbierano im domy, które posiadali. Stopniowo zaostrzała się walka z ich językiem i odrębnością narodową w życiu społecznym, przede wszystkim w szkole i kościele. Słowianie bronili się przed represjami Niemców, izolując się od nich. Dochodziło do tarć między obiema stronami.

Najdłużej germanizacji opierało się narzecze Drzewian połabskich. Ze sprawozdania z duszpasterskiej wizytacji generalnej, którą w 1671 r. przeprowadził w Wendlandzie superintendent Joachim Hildebrand (1662-1691), wynika, że połabszczyzna w tym okresie w niektórych wsiach tego regionu funkcjonowała jeszcze jako język codziennego porozumiewania się. Wizytację tę przeprowadzono na polecenie księcia Jerzego Wilhelma z Celle, ponieważ do rządu dochodziły skargi na rzekomo niezwykle obyczaje i bezbożne życie Drzewian.

Jak świadczy zachowana w pozostałościach po tym języku pieśń weselna, był on także używany w twórczości ludowej. Z zarejestrowanych w zabytkach fragmentów modlitw można wnioskować, że w jakimś zakresie połabszczyzną musiano się posługiwać także w chrześcijańskim życiu religijnym Drzewian.

Sytuacja połabszczyzny uległa gwałtownemu pogorszeniu na przełomie XVII i XVIII w., kiedy to ludności drzewiańskiej zakazano posługiwania się swoim językiem zarówno w stosunkach z władzami świeckimi, jak duchownymi, zabraniano też posługiwać się nim w szkołach. Jednakże jeszcze w r. 1670 jeden z nauczycieli w tym regionie skarżył się inspektorowi, że dzieci trudno odczytać języka „wendskiego”.

Z początkiem XVIII w. już tylko garstka ludzi z najstarszej generacji Drzewian używała na codzień swojego języka. Młodzież drzewiańska starała się na ulicach nie mówić po połabsku, aby nie narażać się na wyśmianie. Stwierdzali to wyraźnie m. in. Christian Hennig, kompilator najpełniejszego słowniczka połabskiego (*Vocabularium Venedicum*) i Jan Parum Schultze, autor *Kroniki drzewiańskiej*, chłop ze wsi Süthen, jedyny Drzewianin spośród zapisywaczy szczątków tego języka.

Obaj zdawali sobie sprawę z tego, że język połabski jest na wymarciu. Pierwszy w przedmowie do swojego słowniczka napisał, że w okolicy Wustrowa, gdzie był pastorem, jeszcze tylko kilkoro starszych ludzi mówi po połabsku i że

w ciągu dwudziestu lub trzydziestu lat, kiedy oni poumierają, przestanie też istnieć język połabski (Olesch 1959: 33). Pisał to między r. 1705 a 1710.

Parum Schultze zaś w 1725 r. pisał w swojej kronice, że jego dziadek i ojciec mówili po połabsku bardzo dobrze, natomiast jego młodszy o osiem lat brat już tego języka nie znał. Szczerze przyznawał, że sam ma trudności w mówieniu i pisaniu po połabsku i konkludował, że kiedy on i jeszcze trzy osoby w jego wsi umrą, nikt nie będzie wiedział, jak się pies po połabsku nazywa (Olesch 1967: 165).

Bardzo istotna dla datowania wymarcia języka połabskiego jest notatka znajdująca się w księgach parafialnych w Wustrowie, która informuje, że ostatnia kobieta mówiąca dobrze po połabsku i umiejąca śpiewać w tym języku umarła 3 października 1756 r. W notatce tej zostało zaznaczone, że była ona wezwana do Görde, aby „jego majestat królewski, nasz najmiłościwszy pan mógł z jej ust ten język usłyszeć”⁵.

1.3. Z historii badań nad językiem połabskim

Na ludność słowiańską w Wendlandzie zwrócono uwagę już pod koniec XVII w. w związku z rozpowszechnionymi w siedemnastowiecznej i osiemnastowiecznej Europie zainteresowaniami etnografią i folklorem. Niemało przyczyniła się do tego także wspomniana wyżej (1.2.) duszpasterska wizytacja Hildebranda.

Język, którym mówiła ta ludność, przyciągnął uwagę samego Gottfrieda Wilhelma Leibniza (Olesch 1967: 269-276, Strzelczyk 1968: 61-62). Dla niego to urzędnik lüchowski Georg Friedrich Mithoff (1638-1691) w 1691 r. zebrał niewielki zbiorek połabskich wyrazów i modlitw (zob. niżej 1.4.2.4). Pod wpływem Leibniza zainteresował się językiem połabskim też inspektor lüneburskiej akademii rycerskiej Johannes Friedrich Pfeffinger (Olesch 1967: 262-268), który w 1696 r. również sporządził niewielki, bo zawierający zaledwie kilkaset słówek, słowniczek francusko-połabski (zob. niżej 1.4.2.3.).

We wrześniu 1794 r. bawił w Lüchowie Jan hr. Potocki (1761-1815), polski pisarz, historyk i podróżnik. On to, dowiedziawszy się o istnieniu wendlandzkiej kroniki Jana Parum Schultze, polecił zrobić z niej kopię (Potocki 1795: 42) (zob. niżej, 1.4.2.2.).

Za początek badań nad językiem połabskim można jednak uważać dopiero przełom XVIII i XIX w. Wtedy to Johann Heinrich Jugler (1758-1812), lekarz okręgowy w Lüneburgu, zebrał i przygotował w celu opublikowania cały połabski materiał językowy. W jego słowniku znalazł się materiał z opracowań Henniga,

⁵ Szerzej o procesie zanikania ludności drzewiańskiej w Wendlandzie zob. Olesch 1968d: 623-637 i Strzelczyk 1968: 165-193.

Parum Schultzego, Domeiera, Eccarda, Pfeffingera i Mithoffa (zob. niżej 1.4.2.). Jugler ukończył pracę nad swoim słownikiem w 1809 r., ale nie zdołał go opublikować. Rękopis Juglera nabyła za 170 talarów biblioteka uniwersytecka w Getyndze. Przeleżał się on tam aż do połowy XX w., kiedy to R. Olesch wydał go z obszernym posłowiem w serii poświęconej zabytkom połabskim (Olesch 1962).

Dzieło Juglera przez długi okres stanowiło najważniejsze źródło do badań nad językiem połabskim, z niego materiał czerpał do swojej gramatyki połabskiej August Schleicher.

Pierwszą naukową próbą opracowania materiału językowego połabskiego była praca rosyjskiego etnologa i historyka Aleksandra Hilferdinga (Hilferding 1856). Autor ograniczył się w niej jednak tylko do uwag dotyczących etymologii i pisowni. Praca Hilferdinga szybko się zdezaktualizowała, albowiem wkrótce po jej opublikowaniu ukazała się gramatyka języka połabskiego Augusta Schleichera (1871). Wyszła po śmierci autora, przygotowana do druku przez Aleksandra Leskiena. Jak wynika jednak z wstępnej notatki Leskiena, była ona – z wyjątkiem kilku stron i indeksu – prawie kompletnie ukończona przez samego Schleichera.

Było to dzieło doskonałe jak na owe czasy, tym bardziej, że autor nie dysponował wcześniejszymi opracowaniami, jeśli nie liczyć publikacji Hilferdinga. Ponadto Schleicher nie miał dostępu do tego materiału, którym połabiści dysponują od r. 1907, kiedy to Paul Rost wydał prawie kompletny zbiór zabytków języka połabskiego (Rost 1907), lecz swój materiał czerpał ze słownika Juglera. Jeśli pominąć składnię, dzieło Schleichera jest pełnym opisem gramatycznym języka połabskiego, obejmuje bowiem fonetykę, słowotwórstwo, deklinację i koniugację. Zasługą Schleichera była przede wszystkim rekonstrukcja fonetyki połabskiej i ustalenie transkrypcji fonetycznej form połabskich. Jeszcze dzisiaj o jego dziele można śmiało powiedzieć, że nie utraciło ono swojej wartości naukowej, mimo że od czasu jego opublikowania ukazało się wiele opracowań poświęconych temu językowi (zob. Polański 1963 i 1992, Olesch 1968 i 1975b).

Ważnym wydarzeniem w dziejach studiów nad językiem połabskim było wspomniane wyżej wydanie zabytków połabskich przez Paula Rosta (Rost 1907). Jest to wydanie niezwykle wierne i staranne, chociaż zastosowana przez Rosta w indeksie do książki transkrypcja fonetyczna form połabskich nie jest najfortunniejsza i w pracach połabistycznych się nie przyjęła.

Książka Rosta stała się na długie lata wyłączną podstawą materiałową do studiów nad językiem połabskim, których od tej pory stale przybywało (zob. Polański 1963, 1995, Olesch 1968, 1975a). Z okresu przed drugą wojną światową wymienić tu trzeba przede wszystkim prace A. Muki, F. Lorentza, A. Brücknera, K. Nitscha, T. Lehra-Splawińskiego, M. Trubieckiego, W. Kuraszkiewicza, T. Milewskiego, J. Heydzianki.

Do najważniejszych pozycji z tego dorobku należą dwie książki, które ukazały się w tym samym roku, tj. 1929, a mianowicie *Gramatyka połabska* Lehra-Spławińskiego i *Polabische Studien* Trubieckiego.

Lehr-Spławiński w swojej *Gramatyce połabskiej* uwzględnił zarówno szereg studiów, które językowi połabskiemu wcześniej sam poświęcił, a także dorobek polabistyczny innych autorów. Praca ta do dziś służy jako najpełniejsze, w jednej książce zebrane, źródło informacji o fonetyce i morfologii języka połabskiego. Brak w niej tylko działu poświęconego składni, bardzo pobieżnie potraktowane zostało również słowotwórstwo.

Monografia Trubieckiego jest zaś pierwszym studium dźwięków języka połabskiego, w którym został uwzględniony zarówno fonetyczny, jak fonologiczny i morfonologiczny punkt widzenia. Jej wkład do polabistyki nie ogranicza się jednak tylko do wzbogacenia jej o aspekt fonologiczny, ale wnosi ona także korekty i uściślenia szczegółowe do opisu przedstawionego przez Lehra-Spławińskiego.

Z fonetycznych i fonologicznych ustaleń Trubieckiego najważniejszym dla gramatyki połabskiej jest spostrzeżenie dotyczące repartycji samogłosek zredukowanych w połabszczyźnie. Język połabski miał dwie samogłoski zredukowane, niższą *ǎ* i wyższą *ǣ*⁶. Redukcji ulegały w określonych pozycjach wszystkie samogłoski z wyjątkiem nosowych. Podlegały jej także samogłoski powstałe w wyniku kontrakcji połączeń typu **-ǣjb*, **-oje*, **-aja*.

Lehr-Spławiński w okresie pisania *Gramatyki połabskiej* sądził, że tylko w sylabie zamkniętej mogły występować obie samogłoski zredukowane, natomiast w sylabie otwartej wynikiem redukcji była zawsze samogłoska niższa.

Trubiecki w swojej pracy wykazał, że opozycja między samogłoską zredukowaną niższą i wyższą występowała również w sylabach otwartych. Odkrycie opozycji *ǎ* || *ǣ* również w sylabach otwartych, a tym samym i w wygłosie, miało ogromne znaczenie dla badań nad morfologią połabską, ponieważ opozycja ta w wielu wypadkach stanowiła jedyną różnicę między poszczególnymi formami gramatycznymi, na przykład między nom. sing. a nom.-acc. plur. rzeczowników żeńskich reprezentujących pierwotne tematy na **a* (por. *zenǎ* z pierwotnego **žena*, *zeně* z pierwotnego **ženy*), czy też między nom. sing. masc. a nom. sg. fem. i neutr. przymiotnika (por. *dübrě* z pierwotnego **dobrǣjb* wobec *dübrǎ* z pierwotnego **dobraja* i **dobroje*).

Po drugiej wojnie światowej nastąpiło znaczne ożywienie badań nad językiem połabskim. Do najważniejszych pozycji niewątpliwie należą przede wszystkim opublikowane przez Reinholda Olescha w trzech tomach w niezwykle

⁶ Samogłoski te Lehr-Spławiński transkrybował odpowiednio jako *ə* i *ě*, natomiast Trubiecki jako *ǎ* i *ǣ*. W słowniku napisanym wspólnie z J. Sehnertem (Polański K. i J. Sehnert 1967) w odniesieniu do tych samogłosek zastosowaliśmy transkrypcję *ǎ* i *ǣ* i taka transkrypcja jest od tej pory najczęściej używana w polabistyce. Będę się nią też posługiwał w niniejszej gramatyce.

starannej formie i zaopatrzone w obszerny aparat interpretacyjny wszystkie zachowane zabytki języka połabskiego (Olesch 1959, 1962, 1967). Udostępniły one badaczom kompletny dochowany materiał językowy połabski.

Zasługi Olescha dla badań nad połabszczyzną nie ograniczają jednak do tych publikacji. Jest on ponadto autorem licznych opracowań szczegółowych dotyczących różnych aspektów badań nad połabszczyzną, przede wszystkim nad zabytkami i wzajemnymi relacjami między nimi oraz nad systemem dźwiękowym i słownictwem języka połabskiego. Prace te zostały zebrane razem i wydane przez Angelikę Lauhus w 1989 r. (Olesch 1989). Olesch opracował też pełną bibliografię prac polabistycznych do r. 1975 (Olesch 1968, 1975b). Za uwieńczenie prac Olescha nad językiem można uważać jego monumentalny czterotomowy *Thesaurus linguae polabicae* (Olesch 1983-1987), zawierający wszystkie zaświadczone formy języka połabskiego wraz z ich zapisami i podaniem ich źródła. Sam materiał leksykalny, ułożony alfabetycznie według oryginalnych zapisów, zawarty jest w trzech tomach, w tomie czwartym natomiast znalazły się indeksy ułatwiające korzystanie z *Thesaurusa*: indeks form połabskich w transkrypcji fonologicznej, indeks a tergo, indeksy odpowiedników znaczeniowych niemieckich i francuskich, indeks form rekonstruowanych w postaci prasłowiańskiej względnie przedpołabskiej, a także indeksy odpowiedników etymologicznych z języków słowiańskich. Każde hasło *Thesaurusa* zawiera część etymologiczną, a także bibliograficzną odsyłającą do prac, w których dany wyraz był omawiany.

Z powojennego dorobku polabistycznego oprócz prac Olescha na wymienienie zasługują, idąc chronologicznie: pełny słownik etymologiczny języka połabskiego, którego pierwszy zeszyt został opracowany wspólnie przeze mnie i Lehra-Splawińskiego (Lehr-Splawiński i Polański 1962), a następne zeszyty, tj. 2-6, przeze mnie (Polański 1971-1994), moja praca poświęcona morfologii zapożyczeń niemieckich w języku połabskim (Polański 1967), opracowany przeze mnie i J. Sehnerta słownik połabsko-angielski, zawierający cały dochowany materiał leksykalny języka połabskiego ze wszystkimi zaświadczonymi ich formami oraz zwięzłą informacją etymologiczną (Polański i Sehnert 1967), prace J. Heydzianki-Pilatowej i B. Szydłowskiej-Cegłowej poświęcone kulturze materialnej i duchowej Drzewian, niezwykle cenna dla badań nad historią wokalizmu połabskiego obszerna monografia Eleonory Kaiser (1968), wreszcie niewielka, zwięzła, ale bogata w treść książeczka Adama Supruna *Полабский язык* (1987).

Niniejsza praca jest opisem gramatycznym języka połabskiego z statniego okresu jego istnienia. Obejmuje opis strony dźwiękowej języka połabskiego jak i jego morfologii oraz składni. Jest to zatem opracowanie zasadniczo o charakterze synchronicznym. Aby jednak ułatwić korzystanie z niej także niepolabistom, podaje się dla wszystkich form połabskich rekonstrukcję przedpołabską,

zbliżoną do prasłowiańskiej. Z tych samych powodów podaje się informację o tym, z jakich przedpołabskich dźwięków rozwinęły się poszczególne głoski języka połabskiego. Biorąc pod uwagę fakt, że większość form zabytki rejestrują bez kontekstów, bez takiej wskazówki niepołabiście trudno byłoby się nieraz zorientować, o jaką formę chodzi. Przykładem może być forma, którą Trubiecki (1929: 144) rekonstruuje w postaci *voran* (bez podania jej znaczenia) i interpretuje jako acc. sg.⁷. Tymczasem taka forma nie występuje w zabytkach, w których z jednej strony znajdujemy 3. pl. praes. *vorq* ← **varęto* 'gotują, warzą' od *vorēt* ← **variti*, z drugiej zaś strony pożyczkę z śrdn. w acc. sg. *varq* 'szpadę'. Trubiecki ewidentnie się pomylił, pisząc *voran* zamiast *varan*.

W pracach połabistycznych, które ukazywały się przed opublikowaniem zabytków połabskich przez Olescha, oryginalne zapisy z nich cytowało się z wydania Rosta (Rost 1907), w niniejszej *Gramatyce* przytaczam je według *Thesaurusa* Olescha (Olesch 1983: XXXIV-XLI). Zapisy źródłowe przytaczam antykwą, oznaczając skrótami źródła, z których pochodzą, formy rekonstruowane połabskie i przedpołabskie – kursywą.

1.4. Zabytki języka połabskiego

1.4.1. Wprowadzenie

Język połabski nie był nigdy używany w formie pisanej. Nie było żadnych tekstów oryginalnie zapisanych w tym języku (Mucke 1904). Szczątki żywej mowy połabskiej, które dochowały się do naszych czasów i stanowią podstawę dla badań nad tym językiem, zostały zapisane w postaci słowniczków i urywków tekstów. Powstały one dzięki temu, że na fali rozpowszechnionych w siedemnastowiecznej i osiemnastowiecznej Europie zainteresowań etnografią i folklorem zwrócono uwagę także na ludność słowiańską zamieszkującą region na zachód od Łaby w okolicach Lüneburga.

Zarejestrowany materiał językowy jest skąpy i zawiera niecałe 3000 wyrazów, przy czym większość z nich została zanotowana w jednej formie gramatycznej, nie zawsze zresztą podstawowej.

Ludzie, którzy spisywali słówka i wyrażenia połabskie, nie byli lingwistami, nie można się przeto dziwić, że sposób, w jaki notowali dźwięki tego języka, był daleki od doskonałości. Oprócz Połabianina Jana Parum Schultzego żaden z zapisywaczy nie znał języka połabskiego i zasadniczo nie rozumiał tego, co zapisywał. Zresztą nawet Parum Schultze znał znacznie lepiej język niemiecki niż połabski. Daleka od doskonałości znajomość języka połabskiego przejawia się u Parum Schultzego w błędach gramatycznych typu *wass zehm lijungdo nie jang*

⁷ Trzeba tu zaznaczyć, że połączenie *an* w transkrypcji Trubieckiego odpowiada samogłosce *a* w naszej.

nie jaddahn deffka, tung teu ni prosal (= *vā sēm lōdo ni-jā nijadān defkǎ tō tāi ni prosāl* ⇐ **vǝ sēmǝ lēda ne jestǝ ne-jedǝnǝ dēvǝka tō ty ne prašǎlǝ*) ‘in diesem Lande ist nicht Eine Dirne, die du nicht gefragt’ (= ‘w naszej okolicy (dosłownie: w tej ziemi) nie ma żadnej dziewczyny, której nie zaczepiłeś’). W przytoczonym zdaniu z jednej strony występuje dopełniacz *lōdo* zamiast miejscownika od tego rzeczownika, z drugiej strony przy rzeczowniku rodzaju żeńskiego *defkǎ* użyta została przydawka w formie rodzaju męskiego *nijadān* ⇐ **ne-jedǝnǝ*.

Spotyka się u niego niekiedy utworzone ad hoc sztuczne kalki z niemieckiego, jak np. *pōhl lijtōh* (= *pōl lotū* ⇐ **polǝ lēto*) – wyraz utworzony prawdopodobnie ad hoc na wzór niem. *Halbjahr* zamiast poprawnego rodzimego *pōl loto* ⇐ **polǝ lēta* zanotowanego u Henniga w poprawnej pod względem dźwiękowym postaci *Pelyotó* ale z niedokładnym znaczeniem ‘halbjährig’.

Liczne są niedokładności w podawaniu znaczeń wyrazów, zwrotów czy zdań, np. u Henniga *Nechōlme* ze znaczeniem ‘überlassen’ (= ‘zostawić, odstąpić’), podczas gdy przytoczony zapis oddaje wyrażenie zawierające czasownik w czasie przeszłym *nexol mě*, tj. jako wyrażenie, które trzeba interpretować jako kontynuujące bądź **nexalǝ mu* bądź **nexalǝ mi*, tj. ‘odstąpił mu’ względnie ‘odstąpił mi’.

Głoski połabskie były zapisywaczom – z wyjątkiem Parum Schultzego – obce, a ponadto wszyscy oni łącznie z Parum Schultzem, rejestrując szczytki języka połabskiego, pozostawali pod wpływem pisowni niemieckiej, która nie była przystosowana do dźwięków rejestrowanego języka. Zapisywacze starali się je oddawać za pomocą środków, jakimi rozporządzała ortografia niemiecka. Ponieważ jednak w języku połabskim było wiele głosek, których język niemiecki nie znał, przeto nie można oczekiwać, ażeby mogły one być rejestrowane konsekwentnie i w sposób jednoznaczny. Trzeba także mieć na uwadze fakt, że na percepcję dźwięków połabskich u zapisywaczy wpływ musiały mieć nawyki słuchowe i artykulacyjne związane z ich językiem ojczystym.

Tym się tłumaczy wiele niedokładności graficznych w zabytkach połabskich, jak mieszanie spółgłosek dźwięcznych i bezdźwięcznych (por. u Henniga na przykład *Nigga* ‘Fuß’ ale na innym miejscu *Nika* ‘Bein’ (*nügǎ* ⇐ **noga*), *Daußa* ‘Seele’ obok *Taußa* ‘Odem/Athem’ (= *daußǎ* ⇐ **duša*, *Wausda* ‘Maul’ (= *vaustǎ* ⇐ **usta* itp.), oddawanie za pomocą tej samej litery czy też identycznej kombinacji literowej różnych dźwięków (por. u Henniga *Sómatz* ‘Heh, von einem Thiere’ dla *somǎc* ⇐ **samǝcǝ*, *Sobo* ‘Frosch’ dla *zobo* ⇐ **žaba*, *Schúngsoda* ‘Einwohner, Häussling’ dla *sōsōdǎ* ⇐ **sōsēda*, *Schenggír* ‘Schencker, der den Gästen einschencket’ dla *šentir* z śrdn. *schenker*), oddawanie za pomocą różnych liter lub różnych połączeń literowych jednej i tej samej głoski, np. połączenia *tg, ty, tsch* oddają spółgłoskę *t*, por. u Henniga *Tgüttlik*, *Tjüttlick* ‘Kessel’, u Pfeffingera *Tschütlig* ‘Un chaudron’ dla *tütłĕk* ⇐ **kotǝlikǝ*).

O pisowni zabytków połabskich nie można jednak powiedzieć, że jest zupełnie bezładna i chaotyczna. Jeśli się jej dokładnie przyjrzeć, to się okazuje, że zapisywacze resztek języka połabskiego starali się na swój sposób przybliżyć ją do systemu dźwiękowego języka, który rejestrowali. Zwłaszcza w zapisach Henniga i Pfeffingera odkryć można pewien porządek. Dzięki temu możliwe się stało stosunkowo dość dokładne odtworzenie fonetyki połabskiej. Jest ono zasługą przede wszystkim A. Schleichera, T. Lehra-Spławińskiego i N. Trubieckiego, ale także wielu innych autorów, którzy w swoich studiach polabistycznych, analizując szczegółowo zwyczaje graficzne poszczególnych zapisywaczy, wnosili poprawki do poprzednich ujęć. Wciąż jednak pewne sprawy budzą kontrowersje i dlatego do najważniejszych zadań opisu systemu dźwiękowego języka połabskiego w dalszym ciągu należy przede wszystkim ustalenie w miarę dokładnych brzmień poszczególnych głosek języka połabskiego.

Badania nad formami gramatycznymi języka połabskiego znacznie utrudnia znikoma ilość tekstów ciągłych w zabytkach. Większość wyrazów zapisana została w odosobnieniu, bez kontekstu, który w analizie wyrazów ułatwia ustalenie, z jaką formą gramatyczną mamy w danym wypadku do czynienia. W badaniach nad językiem połabskim pomocy takiej jesteśmy najczęściej pozbawieni.

Niemniej jednak dochowane źródła aczkolwiek w niedoskonałej formie oddają przecież żywą mowę połabską z ostatniego okresu jej istnienia i dlatego w wyniku drobiazgowych badań filologicznych i ściśle lingwistycznych prowadzonych na ich podstawie przez polabistów od przeszło półtora wieku udało się odtworzyć podstawy systemu fonologicznego i gramatycznego tego języka.

1.4.2. Krótki przegląd zabytków języka połabskiego

1.4.2.1. *Vocabularium Venedicum* Henniga

Jest to najobszerniejszy a zarazem najstaranniej opracowany zabytek języka połabskiego. Opracowany został przez Christiana Henniga z Jessen (1649-1719), pastora z Wustrowa, na podstawie notatek, które zebrał z mowy wieśniaka Jana Jannieschego ze wsi Klennow koło Wustrowa. Otwiera go obszerna przedmowa oraz raport o Drzewianach na tle Słowiańszczyzny. Część językowo-materiałowa ma charakter alfabetycznie ułożonego słownika niemiecko-połabskiego i zawiera około 3000 haseł wyrazowych, ponadto kilka dodatków: nazwy niektórych liczebników, nazwy niektórych miesięcy, kilka nazw miejscowych, modlitwę *Ojczy nasz* oraz pieśń weselną. Ta ostatnia jest jedynym dochowanym do naszych czasów tworem połabskiej ustnej literatury ludowej. Przetłumaczył ją na język niemiecki Johann Wolfgang Goethe i włączył do swojego dramatu muzycznego *Rybacka*.

Słownik Henniga opracowany został w pierwszych latach XVIII w. w dwóch redakcjach, pełnej i skróconej. Każda z redakcji zachowała się w kilku kopiach rękopiśmiennych. Obie czerpią swój materiał z tzw. konceptu Henniga zawartego w rękopisie jednej z pełnych redakcji, przechowywanej pierwotnie w Górnołużyckim Towarzystwie Naukowym w Görlitz, po wojnie uważanym za zaginiony, a obecnie znajdującym się w dziale rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu⁸.

Redakcja skrócona od pełnej różni się pewnymi skrótami w hasłach oraz tym, że nie zawiera przedmowy. Niektóre z tych kopii w całości lub części napisane były przez samego Henniga. Jedną z tych kopii, sporządzoną własnoręcznie przez Henniga i przechowywaną w dolnosaksońskiej bibliotece krajowej w Hanowerze, opublikował R. Olesch (1959) w formie faksymile wraz ze swoim posłowiem⁹.

Zarówno przedmowa do słownika jak i sposób opracowania samego słownika świadczą o wysokiej kulturze intelektualnej jego autora jak i o tym, że do zadania, jakiego się podjął, starannie się przygotował, zapoznając się przynajmniej pobieżnie z sąsiednimi językami słowiańskimi, zwłaszcza łużyckim. Korzystał między innymi z książeczki Frencla (Frencl 1693).

Przykłady przytaczane ze słownika Henniga oznacza się zwykle skrótem H, uzupełniając go dodatkowymi literami i cyframi, które odsyłają do poszczególnych redakcji. W niniejszej *Gramatyce* najczęściej będę przytaczał najczęściej zapisy z kopii opublikowanej przez Olescha w 1959 r. i oznaczał je skrótem H bez żadnych dodatków. W *Thesaurusie* Olescha oznaczane są one skrótem H 842, który nawiązuje do numeru sygnatury bibliotecznej kopii przechowywanej w Hanowerze.

Vocabularium Venedicum Henniga stało się podstawą dla kilku mniejszych słowniczków. Należą do nich:

- (1) Sporządzony przez samego Henniga mały słowniczek, cytowany jako *males Autographon*. Liczy około 240 haseł. Rękopis jest przechowywany w Dolnosaksońskiej Bibliotece Krajowej w Hanowerze.
- (2) Słowniczek cytowany jako *Wendische Vocabeln – An Monsieur de Baucoeur* sporządzony w 1710 r. przez nieznanego autora „dla pana de Baucoeur”. Nazwisko adresata zostało prawdopodobnie napisane niedokładnie. Chodziło prawdopodobnie o pana de Boucoeur, hanowerskiego przedstawiciela dyplomatycznego w Paryżu (Olesch 1967: 310). Słowniczek liczy około 400 haseł i powstał w oparciu o nieco wcześniejszy stan zbioru Henniga. Przykłady z przytaczane z tego zabytku Olesch w *Thesaurusie* oznacza jako H Bc, w innych dotychczasowych pracach polabistycznych używany jest skrót

⁸ Olesch 1975c: 21-56 oraz 1989: 64-74.

⁹ O wzajemnych relacjach i zależnościach między różnymi redakcjami *Vocabularium Venedicum* Henniga zob. Olesch 1962: 250-284, 1968c, 1975c, 1978.

Bauc. W niniejszej *Gramatyce* będą go nazywał słowniczkiem de Baucoeuira i oznaczał skrótem Bc.

- (3) *Wendische Vocabuln*, najpóźniejszy spośród trzech słowniczków zaczerpniętych ze zbioru Henniga, spisany przez Jana Friedricha Hodanna, sekretarza Leibniza (Olesch 1967: 311). Zabytek bardzo zbliżony do poprzedniego.

1.4.2.2. *Kronika* Jana Parum Schultzego

Wielkie znaczenie dla badań nad językiem połabskim ma także napisana po niemiecku *kronika* Jana Parum Schultzego ze wsi Süthen, a przede wszystkim zawierający około 300 słów słowniczek niemiecko-połabski, w który ją autor zaopatrzył. Parum Schultze urodził się w 1677 r. jako syn wiejskiego sołtysa Jürgena Niebura, a zmarł w 1740 r. Jan zmienił nazwisko na niemieckie (*Schultze*), tworząc je od nazwy urzędu ojca (Olesch 1962: 299). Swoją *kronikę* prowadził przez wiele lat, relacjonując różne zdarzenia ze swojej wsi i okolicy począwszy od lat dziewięćdziesiątych XVII stulecia aż do swojej śmierci. Jak już zaznaczyłem wyżej, był jedynym Połabianinem spośród tych, którzy spisywali słówka i zwroty języka połabskiego, a tym samym jedynym, który rozumiał to, zapisywał.

Cenne są zwłaszcza zwroty i całe zdania, które zamieścił w swoim słowniczku, a które korzystnie odróżniają to źródło od pozostałych zabytków. Niestety, na jakości zapisów Parum Schultzego odbiło się ujemnie to, że był człowiekiem słabo wykształconym, a ponadto to, że mimo iż był Połabianinem, język połabski znał już nie najlepiej (zob. wyżej, 1.3.1.).

Oryginał *Kroniki* Parum Schultzego zaginął około połowy XIX w. Szczęściem była ona, zwłaszcza jej część językowa, kilkakrotnie kopiowana i publikowana. Zawarty w niej cały materiał językowy znalazł się w najstaranniejszym odpisie w zbiorze dra Johanna Heinricha Juglera (zob. wyżej, 1.3.).

Po raz pierwszy *Kronika* Parum Schultzego została opublikowana przez rosyjskiego etnologa i historyka Aleksandra Hilferdinga (Hilferding 1856), który widział oryginał w Süthen jeszcze w 1855 r. i zrobił z niego odpis. W oryginale, który Hilferding miał w ręku, brakowało 11 stron.

Odpis *Kroniki*, zresztą bardzo niestaranny, zachował się w Bibliotece Ossolińskich we Lwowie. Był on sporządzony dla Jana hr. Potockiego. Z niego A. Kalina opublikował część językową (Kalina 1893). Dziś rękopis ten znajduje się w Ossolineum we Wrocławiu.

Na podstawie zachowanych kopii *Kronikę* Parum Schultzego wydał Reinhold Olesch (1967: 111-166, 322-331).

1.4.2.3. Bortfeldt, Domeier, Pfeffinger – trzy spokrewnione słowniczki

W wyniku drobiazgowych badań przeprowadzonych przez A. Vietha (1900), P. Rosta (1907: 3-10), N. Trubieckiego (1926: 326-364) i R. Olescha (1962: 287-295,

1963a: 107-119, 1963b: 90-97) udało się rzucić światło na genezę trzech podobnych słowniczków połabskich, a mianowicie tzw. rękopisu kopenhaskiego, słowniczka Domeiera i słowniczka Pfeffingera (*Vocabulaire Vandale*), jak też na wzajemne relacje między nimi. Ustalono, że w drugiej połowie XVII w. powstał w Dannenbergu rękopis z listą niemieckich wyrazów, która posłużyła jako kwestionariusz do zbierania słów i zwrotów połabskich u informatorów drzewiańskich. Nie jest znany ani autor tej listy ani informator połabski, który udzielał mu odpowiednich informacji. Wiemy tylko tyle, że zapisywacz nie znał języka połabskiego. Świadczą o tym takie fakty, jak m. in. ten, że na pytanie o wyrazy *dziś, jutro, wczoraj, przedwczoraj* (= niem. *heute, morgen, gestern, vorgestern*) informator podał połabskie słówka, które zapisywacz zarejestrował jako *Sübüda, Janidglia, Scumbe, perendan* (= *sübötä, ja nidilä, sköpě, perëndan* ← **sobota, *jesto nedělja, *skopěb, *perunč dně*), które w języku połabskim znaczą odpowiednio 'sobota', 'jest niedziela', 'piątek', 'czwartek'). Praca z informatorem musiała się odbywać w sobotę. Informator myślał, że zapisywacz pytał o nazwy odpowiednich dni tygodnia, zapisywacz natomiast nie zdawał sobie sprawy z tego, że są to nazwy dni tygodnia, nie zaś odpowiedniki, o które mu chodziło.

Innym przykładem nieporozumienia znaczeniowego może być zapisanie dla niemieckiego wyrazu *Gold* (tj. 'złoto') jako połabskiego odpowiednika *zajmā* 'zima', Połabianin bowiem mówiący dialektem dolnoniemieckim sądził, że zapisywacz pyta o *kolt*, które w jego dialekcie odpowiada wysokoniemieckiemu *kalt* 'zimno' (por. Olesch 1963a: 113-117).

Olesch określa tego zapisywacza jako *Ur-Dannenger* ('pradannenberczyk', Olesch 1963a: 107-119). Zbiorek przez niego sporządzony w oryginale się nie zachował, ale stał się podstawą dla trzech słowniczków. Najwierniejszym jego odpisem jest tzw. rękopis kopenhaski, znany też jako wokabularz kopenhaski (*Vocabularium et Phraseologium Vandalicum*, odnaleziony przez A. Vietha w Kopenhaskiej Bibliotece Królewskiej i opublikowany przez niego w 22. tomie *Archiv für slavische Philologie*; Vieth 1900). Przez dłuższy czas nie wiedziano, kto był autorem tego odpisu. Dopiero Olesch ustalił, że był nim pastor lüchowski Johannes Andreas Bortfeldt (Olesch 1963b).

Z tego samego źródła czerpał też bliżej nieznaną pastora dannenberskiego. Z jego teki pośmiertnej słowniczek połabski przepisał i w 1744 r. w *Hamburgische Vermischte Bibliothek* (t. 2, s. 794-801) opublikował młody prawnik Johann Gabriel Domeier, późniejszy burmistrz w Moringen (Olesch 1963a: 109). Pod względem zawartości oba słowniczki, tj. słowniczek, który z pierwotnego zbioru dannenberskiego przepisał Bortfeldt oraz ten, który został opublikowany przez Domeiera, są sobie bardzo bliskie.

Zbiorek „pradannenberczyka” znał też inspektor lüneburskiej akademii rycerskiej, Johannes Friedrich Pfeffinger. Wykorzystał go do uzupełnienia słowniczka

połabskiego, który sam przygotowywał. Nie może przeto dziwić, że słowniczek Pfeffingera różni się zawartością od dwóch poprzednich a ponadto jest od nich obszerniejszy.

Ostateczna wersja *Vocabulaire Vandale* Pfeffingera jest francusko-połabska, ale w czasie przepytывania informatora drzewiańskiego punktem wyjścia musiał być kwestionariusz sporządzony w języku niemieckim, jako że Drzewianie nie znali języka francuskiego. Słowniczek Pfeffingera w 1711 r. opublikował współpracownik Leibniza, historyk J. G. Eccard¹⁰.

Dokładna analiza *Vocabularium Venedicum* Henniga pokazuje, że Hennig także czerpał z tego zbioru dannenberskiego.

Przykłady przytaczane z tych źródeł oznaczam skrótami Pf (= Pfeffinger), Do (= Domeier), Ec (= Eccard).

1.4.2.4. List G. F. Mithoffa do Ch. Schradera

Jest to jeden z mniejszych zabytków, ale o ważnym znaczeniu. W liście tym, skierowanym do Chiliana Schradera, radcy dworu w Celle, urzędnik lüchowski Georg Friedrich Mithoff zawarł nie tylko sporo wyrazów języka połabskiego, ale także tekst „Ojcze nasz” i kilka innych modlitw w tym języku oraz pewne informacje dotyczące wymowy połabskiej. Nie bez znaczenia dla badań nad językiem połabskim ma także fakt, że list ten jest datowany (17 maja 1691). Zachował się w oryginalnym rękopisie w krajowej bibliotece w Hanowerze, a opublikował go po raz pierwszy Leibniz w 1717 r. w swoich *Collectanea etymologica*.

Przykłady przytaczane z tego źródła oznaczam – podobnie jak się to czyni w innych opracowaniach polabistycznych – skrótem Mit.

1.4.2.5. Słownik Anonima

Jest to niewielki słowniczek niemiecko-połabski. Podobnie jak list Mithoffa i ten zabytek przechowywany jest w krajowej bibliotece w Hanowerze i po raz pierwszy został opublikowany w *Collectanea etymologica* Leibniza w 1717 r.

1.4.2.6. „Ojcze nasz” Buchholtza

Tekst ten w r. 1753 w Rostocku opublikował na str. 86 swojej książki *Versuch in der Geschichte der Herzogthums Meklenburg* Samuel Buchholtz. Autor książki zaznacza, że zapisał go z ust „lüneburgskiego Wenda”. „Ojcze nasz” Buchholtza przez dłuższy czas nie było znane w polabistyce. Do badań nad językiem połabskim wprowadził ten tekst J. Koblischke (1913, 1923), który wcześniej (1906) wykazał, że przytaczane uprzednio teksty „Ojcze nasz” i „Spowiedzi” burmistrza F. Müllera z Lüchowa są falsyfikatami.

¹⁰ Io. G. Eccardi *Historia stutii etymologici*, Hannover, s. 275-306.

Jeśli pominąć „Ojcze nasz” Müllera, w zabytkach połabskich znajdujemy cztery wersje tej modlitwy, dwie u Henniga, jedną u Mithoffa i jedną u Buchholtza. Znaczne różnice tekstowe jak też sporo germanizmów w tych wersjach wskazują, że Połabianie nie mieli tradycyjnego tekstu tej modlitwy, teksty te trzeba zatem uważać za tłumaczone z niemieckiego dla każdego zapisywacza oddzielnie.

1.4.3. Wykaz skrótów zabytków

H – *Vocabularium Venedicum* Henniga

HB 1, HB, HB 2, HW, HD – różne redakcje Henniga

Bc – słowniczek de Baucoeuera

S – zbiór słów i wyrażeń z *Kroniki* Schultzego

Mit – list G. F. Mithoffa z Lüchowa do Ch. Schradera z Celle

Pf – *Vocabulaire Vandale* J. F. Pfeffingera

D – zbiorek opublikowany przez Domeiera

Ec – słowniczek Pfeffingera opublikowany przez Eccarda

K – tzw. rękopis kopenhaski

An – słowniczek Anonima.

Buchh – Buchholtz.

Strona dźwiękowa języka połabskiego

2.1. Wprowadzenie

Analizę i opis dźwięków językowych w ich różnych aspektach dzieli się zwykle pomiędzy fonetykę, fonologię i morfonologię. Stosunek między tymi działami zmieniał się jednak i ciągle się zmienia w językoznawstwie. Fonologia (nazywana też funkcjonalną fonetyką) zaczęła się rozwijać jako istotny składnik opisu języka dopiero w latach dwudziestych XX w., chociaż jej początków można się doszukać już pod koniec w. XIX, przede wszystkim w pracach Jana Baudouina de Courtenay i Mikołaja Kruszewskiego. Dawniej wszelkie badania nad dźwiękami mowy nazywano fonetyką.

Badania fonologiczne obejmujące okres od powstania fonologii do połowy lat sześćdziesiątych XX w. określa się zwykle mianem fonologii klasycznej względnie strukturalistycznej. Największy wpływ na jej charakter wywarł niewątpliwie Mikołaj Trubiecki, zwłaszcza poprzez swoją książkę *Grundzüge der Phonologie* (Trubetzkoy 1939 i 1970).

Chociaż nie był to kierunek jednolity, bo rozpadał się na kilka szkół, to przecież wspólną cechą tych szkół była koncentracja na tych cechach dźwięków językowych, które pełnią funkcje semiotyczne, tj. służą do porozumiewania się ludzi.

W tym samym mniej więcej czasie co fonologia zaczęła się wyodrębniać jako osobny dział także morfonologia (znana też pod hapologiczną nazwą „morfonologia”), którą najogólniej można określić jako opis wykorzystania środków fonologicznych w systemie morfologicznym języka. Głównym przedmiotem badań morfonologii są oboczności dźwiękowe.

Język połabski był jednym z pierwszych, którego dźwięki poddano analizie w tych trzech aspektach, tj. fonetycznym, fonologicznym i morfonologicznym. Dokonał tego Trubiecki w swojej książce *Polabische Studien* (1929). We wcześniejszych pracach traktujących o dźwiękach języka połabskiego – łącznie z opublikowaną w tym samym roku *Gramatyką połabską* Lehra-Splawińskiego – opisywano je w kategoriach fonetycznych.

Model opisu fonologicznego, który do języka połabskiego zastosował Trubiecki, dziś jest uważany za przestarzały. W drugiej połowie XX w. badania nad dźwiękami mowy znacznie się rozwinęły, głównie w ramach fonologii generatywnej, której początek dała praca Noama Chomsky'ego i Morrisa Hallego (Chomsky i Halle 1968).

Fonologia generatywna od klasycznej różni się przede wszystkim tym, że opis strony dźwiękowej języka traktuje się w niej jako integralną część gramatyki, podczas gdy fonologia klasyczna analizowała dźwięki językowe zasadniczo oddzielnie od faktów opisywanych w innych działach gramatyki.

Rozwojowi fonologii generatywnej niemal od początku jej istnienia towarzyszy znaczne zróżnicowanie poglądów na najbardziej podstawowe kwestie, takie jak przedmiot i cele opisu fonologicznego języka, miejsce morfonologii w opisie języka, a nawet na wzajemny stosunek między fonetyką i fonologią¹. Badania fonologiczne przełomu XX i XXI w. cechuje nietrwałość teorii i różnych ich wersji. Kolejne modele opisu zastępowane są przez nowe. Ich cechą charakterystyczną jest przerost terminologii i skłonność do nadmiernej abstrakcji. W proponowanych modelach opisu fonologicznego zbyt łatwo i pochopnie postuluje się pojęcia i zasady, które nie mają charakteru realistycznego lecz czysto instrumentalistyczny, tj. są skierowane raczej na samą teorię aniżeli na rzeczywistość językową.

Zdaję sobie w pełni sprawę z tego, że problemów o charakterze teoretyczno-metodologicznym nie można lekceważyć w opisie żadnego języka, jednakże w odniesieniu do połabszczyzny wobec skąpego materiału językowego przekazanego w zabytkach, a także wobec nie najlepszej jakości zapisów kontrowersje o charakterze czysto teoretycznym muszą ustąpić miejsca ważniejszej sprawie, jaką jest przede wszystkim możliwie dokładne odtworzenie na podstawie skrupulatnej analizy filologicznej i lingwistycznej brzmień poszczególnych dźwięków tego języka. W pracy nad niniejszą *Gramatyką* miałem to na uwadze, starałem się jednak uwzględnić także dwa pozostałe aspekty w analizie dźwięków języka połabskiego, tj. fonologiczny w podstawowym tego słowa znaczeniu oraz morfonologiczny.

2.2. Wokalizm

Wszyscy badacze języka połabskiego zgadzają się co do tego, że jego system wokalny w znacznym stopniu – także w odniesieniu do barwy poszczególnych samogłosek – pozostawał w ścisłym związku z akcentem i iloczasem. Wszyscy też są zasadniczo zgodni, że w połabszczyźnie zachodziła zależność między

¹ Zob. na przykład Durand i Katamba (1995), Gussmann (2002), Gussmann (2007).

iloczasem a akcentem. Zdaniem niektórych badaczy w języku połabskim iloczyn był zależny od akcentu, inni natomiast twierdzą, że miejsce akcentu było uwarunkowane iloczynem.

Chociaż rozwiązania, jakie się w tych kwestiach proponuje, są rozbieżne, to przecież wniosek nasuwający się z tych stwierdzeń jest oczywisty: nie da się opisać wokalizmu języka połabskiego, jeśli się nie przeanalizuje najpierw akcentuacji i iloczynu w tym języku.

2.2.1. Iloczyn i akcent w połabskim

Odtworzenie akcentuacji i iloczynu języka połabskiego należy do najtrudniejszych zadań w badaniach nad jego stroną dźwiękową. Przyczyną tego jest fakt, że zapisywacze resztek tego języka albo w ogóle nie rejestrowali tych aspektów wymowy albo, jeśli zaopatrywali notowane wyrazy w znaki akcentowe, czynili to nieumiejętnie, nie rozróżniając nieraz akcentu i iloczynu. Nic przeto dziwnego, że znakom akcentowym, które stawiali zapisywacze w zabytkach, nie zawsze w sposób jednoznaczny odpowiadają kategorie prozodyczne w języku połabskim².

Znaków akcentowych w ogóle nie znajdziemy w tekstach Mithoffa, w *Ojcie Nasz* Buchholtza i w słowniczku Domeiera, tylko wyjątkowo występują w słowniczku Anonima oraz w słowniczku dla pana de Baucoeur. Zaledwie kilka wyrazów oznaczonych znakami akcentowymi znajdziemy w Słowniku Parum Schultzego: (tjessin \Leftarrow *k \bar{o} senb 'żołądek', tjarl 'osobnik, facet' z \acute{s} rdn. kerl, k \ddot{o} ssle \Leftarrow *kašlje 'kaszle', pôrsang \Leftarrow *porse 'prosię').

W nielicznych tylko wyrazach zaznaczone zostały akcenty w rękopisie kopenhaskim, np. Dike Mansé 'udziec, szynka', Tilansemangsée 'cielęcina', Sweinemangsée 'wieprzowina', Witsér 'wieczór', Karoi 'krew', Bobò 'stara kobieta', Reibò 'ryba', Jus plokôl 'płakałem'.

W żadnym z wymienionych zabytków nie znajdziemy jednak informacji, jak należy je odczytywać.

Takiej informacji nie ma też u Pfeffingera, który, podobnie jak Hennig, dość systematycznie stawia znaki akcentowe. W jego słowniku występują trzy znaki akcentowe: ´, ` , ~. Wydaje się, że stawia je wymiennie nawet na sylabach o podobnej budowie i w podobnych pozycjach wyrazowych³, np. Wáas (= vas

² Taka praktyka nie należała do rzadkości w owym okresie także w opisach innych języków. Mańczak (1973: 8-9) cytując osiemnastowiecznego gramatyka polskiego, Tadeusza Nowaczyńskiego, który w swoim dziele (Nowaczyński 1781: 35) twierdził, że w trój sylabowych wyrazach polskich środkowa sylaba jest długa, a ostatnia krótka. Wzmiankę o trudnościach wiążących się z rozróżnianiem długich i krótkich samogłosek w niektórych językach znajdziemy u Schleichera (1871: 23-24).

³ Nie znalazłem jednak ani jednego przykładu ze znakiem ~ w wygłosie wyrazów, które kończą się na samogłoskę. Ze względu na skromną ilość materiału leksykalnego u Pfeffingera jest to chyba przypadek.

≙ **vbsb*) 'wieś', wōos (= *vās* ≙ **všb*) 'wesz', Subò (= *zobo* ≙ **žaba*) 'żaba',
 Reibò (= *rāibo* ≙ **ryba*) 'ryba', Nebúy (= *nebü* ≙ **nebo*) 'niebo', Zerkcheú (= *certaaj* ≙ **cřky*) 'kościół', Chlöd (= *χlād* ≙ *χoldv* 'chlód, cień'), Kuschäl (= *košal* ≙ **kašljv*) 'kaszel', Léed (= *led* ≙ **ledv*) 'lód', poipōl (= *püpel* ≙ *nožv*) 'nóz',
 Deplüu (= *teplü* ≙ **teplo*) 'ciepło', Mích (= *meχ* ≙ *meχv*) 'worek, mieszek', Dóst (= *dāzd* ≙ **džž*) 'deszcz', Pitz (= *pic* ≙ **pektv*) 'piec'.

W sposób najbardziej świadomy potraktował akcentuację Hennig. W końcowej części swojej przedmowy informuje, że prawie wszystkie wyrazy zaopatrzył w akcenty, aby można je było poprawnie wymówić i podkreśla, że od wymowy zależy, jak dany wyraz trzeba rozumieć. Pisz, że znak $\hat{}$ postawiony nad sylabą oznacza jej długość, jeśli zaś na ostatniej sylabie znajduje się ponadto znak $\acute{}$, znaczy to, że akcent pada na nią⁴.

Zróznicowanie znaków akcentowych, o którym pisze w swojej przedmowie Hennig i które ma odpowiadać rozróżnieniu między akcentem i iloczasetem, nie zawsze znajduje pokrycie w jego materiale. Podobnie jak u Pfeffingera tak i u Henniga występują zapisy tych samych lub podobnych pod względem struktury dźwiękowej form, w których na tych samych sylabach postawione są różne znaki akcentowe, por. na przykład Zobò HB 1, Sobò HB 2, Sobò HP, Sobo H, Sobó BC, Zobò HB 1 (= *zobo* ≙ **žaba*) 'żaba', Ggodek H, ggódek HW, (= *goděk* ≙ **gadikv*) 'robak', Glâwa, Glâwa H B1 (= *glāvā* ≙ **golva*) 'głowa', Mólja H, mólga HW (= *molā* z *śrdn. malen* z rodzimą końcówką *-ā* ≙ **ajetv*) 'maluje'; Béde, Bède HB 1 (= *bedě* z *śrdn. beden* z rodzimą końcówką *-ě* ≙ **itv*) 'prosi, zaprasza'.

Nietrudno też zauważyć, że w swojej wzmiance dotyczącej stawiania znaków akcentowych Hennig nie wspomina o tym, że znakiem $\acute{}$ oznacza niekiedy także sylabę niekończącą wyrazu.

Krótką informację o akcencie i iloczasetem podaje także słowniczek de Baucoeur. Ponieważ słowniczek ten sporządzony został na podstawie jednej z wersji zbioru Henniga (Olesch 1967: 310), źródło tej informacji trzeba przypisać Hennigowi. We wstępie do słowniczka jego autor pisze, że tam, gdzie stoi *oo*, *ŷ* lub znak $\hat{}$, sylabę wymawia się jako długą, tam natomiast, gdzie po *ŷ* następuje samo-

⁴ „Als auch viel dran gelegen, wie ein Wort ausgesprochen werde, ja eine richtige Ausrede dem Worte den rechten Verstand giebt, so habe [scil. ich] fast alle Wörter mit ihren Accenten bezeichnet, damit man in der Ausrede so viel weniger irre, und zeigt das $\hat{}$ über eine Sylbe, daß selbige lang ausgesprochen, findet sich denn noch über diß auf der letzten Sylbe das Zeichen $\acute{}$, so bedeutet es daß der Accent dennoch dahin falle” (cytuję tu w oryginalnej pisowni, por. Olesch 1959: 37).

⁵ Chodzi tu o takie zapisy, jak Tgeßjn (= *tēsjn* ≙ *kšsenb*) 'żołądek', Stigenjt (= *stegnü* ≙ **stegno*) 'ścięgno', Tgjt (= *tüst* ≙ **kostv*) 'kość', Tyjska (= *tüskā* ≙ **kožvka*) 'skórka', w których litera *j* oddaje samogłoskę *i* lub *ü*.

⁶ Tutaj zapisywacz ma zapewne na myśli nie literę *j*, lecz głoskę *j*, którą konsekwentnie oddaje za pomocą litery *g*, np. Gogi (= *joji* ≙ **jaje*) 'jajo', Pogang (= *pojāk* ≙ **pajkv*) 'pająk', Geinatz (= *jajñāc* ≙ **junvcb*) 'młody byk, byk'.

głoska, pozostaje jota, tam, gdzie jest postawiona kreseczka ´ (tj. znak akcentu, „Strich”), pada akcent⁷.

Chociaż stawianie znaków akcentowych przez zapisywaczy nie było kompletne i konsekwentne, i tym samym nie można wyłącznie na nich opierać badań nad prozodią języka połabskiego, to przecież stanowią one bardzo istotną pomoc. Nie można jednak przywiązywać do nich nadmiernej wagi, jak to czynią Trubiecki (1929: 77), Olesch (1973: 317) czy inni autorzy, którzy, opierając się na deklaracji Henniga, skłonni są w diakrytykach ^, widzieć zasadniczo znak długości, natomiast w znakach ´, ` miejsce akcentu (Trubetzkoy 1929: 77, Olesch 1973: 396).

Akcentuacja i iloczas w języku połabskim interesują badaczy od połowy XIX w. Za pierwszy głos w tych kwestiach można uznać zwrócenie uwagi przez Hilferdinga (Hilferding 1856: 13) na istnienie samogłosek zredukowanych w połabszczyźnie.

Następnym uczonym, który wypowiadał się na temat akcentuacji i iloczasu w języku połabskim⁸, był Schleicher. W swojej gramatyce połabskiej wyraża on przypuszczenie, że w języku połabskim, podobnie jak w niemieckim, akcent wiązał się ze wydłużeniem sylaby (Schleicher 1871: 19-20) i że podobnie jak w kaszubskim akcent w połabskim był swobodny, tzn. niezwiązany z określoną sylabą wyrazu oraz że podobnie jak w kaszubskim i staropolskim język połabski znał samogłoski długie (Schleicher 1871: 22-24). Schleicher starał się oznaczać miejsca akcentu wyrazowego, kierując się wyłącznie stawianymi przez zapisywaczy znakami diakrytycznymi, przyznawał bowiem, że nie był w stanie wypracować zasad połabskiej akcentuacji (Schleicher 1871: 23). Na podkreślenie zasługuje jego trafne spostrzeżenie, że akcent wyrazowy miał decydujący wpływ na wokalizm połabski (Schleicher 1871: 22) i że wynikiem tego wpływu były redukcje samogłosek (Schleicher 1871: 112).

Kolejną próbą opracowania akcentuacji połabskiej była praca Hermanna Hirta (Hirt 1896), który dopatrywał się w języku połabskim tendencji do stabilizacji akcentu, tj. wiązania go z określoną sylabą. O tej koncepcji Hirta z aprobatą wyraża się Olesch (1973: 392, 1974: 32), który w akcentuacji połabskiej dopatruje się znamion okresu przejściowego między dawniejszym akcentem swobodnym i ruchomym a stałym. Do tego ostatniego nie doszło, ponieważ język połabski wyszedł z użycia.

Wielki wkład do badań nad akcentuacją połabską stanowią prace Lehra-Spławińskiego (1917: 63-81, 1923, 1929: 24, 27, 29, 102-139, 1963). Lehr-Spławiński

⁷ Tutaj cytuję w oryginalnej pisowni: „Wo oo oder j oder das Zeichen ^ stehet, da wird die Sylbe lang außgesprochen, wo aber auff j ein laut Buchstabe folget, so bleibts ein jota; wo der strich ´ stehet, da fällt der accent hin”, zob. Olesch 1959: 78.

⁸ Jeśli pominąć zupełnie chybione uwagi na ten temat u Pfuha w latach sześćdziesiątych XIX w. (Pfuhl 1868: 200; por. Olesch 1973: 390).

akcent wyrazowy w języku połabskim określa jako „swobodny, tj. niezwiązany z żadną z góry określoną pozycją we wszystkich wyrazach, oraz ruchomy, tj. zmieniający pozycję w rozmaitych formach należących do jednego i tego samego szeregu morfologicznego”. Jego zdaniem redukcje zgłosek nieakcentowanych wskazują na to, że był on „silnie ekspiracyjny”. Twierdzi, że w kwestii ustalenia miejsca akcentu w wyrazie nie można się opierać bezkrytycznie na znakach akcentowych stawianych przez zapisywaczy. Miejsce akcentu wyrazowego stara się „określić na podstawie rozkładu zgłosek długich (o pełnym rozwoju wokalicznym) i krótkich (zredukowanych) w poszczególnych wyrazach” (1929: 111). Lehr-Spławiński identyfikuje samogłoski o pełnym rozwoju wokalicznym z samogłoskami długimi, a samogłoski zredukowane z samogłoskami krótkimi⁹.

Zbadał pod tym względem formy jednosylabowe, dwusylabowe i więcejsylabowe. Wyrazy jednosylabowe, tj. takie, co do których – jeśli pominąć formy o charakterze enklitycznym – zasadniczo nie można mieć wątpliwości, że są akcentowane, wykazują wokalizm pełny. Wyrazy dwusylabowe mają albo obie sylaby o pełnym rozwoju wokalizmu albo tylko pierwszą o wokalizmie pełnym, a drugą zawierającą samogłoskę zredukowaną. Lehr-Spławiński wysnuwa stąd wniosek, że w pierwszym wypadku akcent padał na zgłoskę drugą (końcową), natomiast w drugim na pierwszą (początkową). Biorąc pod uwagę także wyrazy trzy- i więcejzglaszowe, Lehr-Spławiński sformułował trzy reguły pozwalające określić miejsce akcentu w języku połabskim (Lehr-Spławiński 1929: 104-111).

Streszczając je i upraszczając, można powiedzieć, że w jego ujęciu akcent połabski należy lokalizować na ostatniej niezredukowanej sylabie wyrazu. Sformułowane przez niego reguły mają potwierdzać rekonstrukcje, którymi się posługuje w różnych partiach swojej *Gramatyki połabskiej*, np. *bob'o* ⇐ **baba*, *zob'o* ⇐ **žaba*, *r'òkə* ⇐ **r'òka*, *br'otəc* ⇐ **bratŭcb*, *brot'ácsək* ⇐ **bratŭčbčb*, *müzd'enú* ⇐ **možženo*, *pl'òsəna* ⇐ **pləsənbje*, *m'ácsəna* ⇐ **męcanbje*, *k'òzəna* ⇐ **kazanbje*, *v'ecəna* ⇐ **větjanbje*¹⁰.

Ujęcie Lehra-Spławińskiego wymaga pewnej korekty. Przeciwwstawianie sylab długich, tj. takich, które zawierają samogłoski o rozwoju pełnym, sylabom krótkim, tj. takim, w których występują samogłoski zredukowane, grzeszy nie tylko nadmiarem pojęć, ale także brakiem ścisłości. Język połabski nie znał iloczasu sensu stricto, rozróżniał tylko samogłoski pełne (tj. o pełnym rozwoju wokalizmu) i zredukowane (tj. o zredukowanym rozwoju wokalizmu). Ponadto dokładniejsza analiza grafii zabytków (Trubetzkoy 1930/1931: 154-164,

⁹ Na str. 104 pisze: „... długimi były wszystkie zgłoski zawierające samogłoski o rozwoju pełnym. Natomiast zgłoski ze samogłoskami zredukowanymi musiały być krótkie, na co zresztą – prócz braku u nich znaków diakrytycznych – wskazuje fakt, że samogłoski zredukowane dość często w piśmie opuszczano, widocznie ich nie dosłyszawszy”.

¹⁰ Przykłady przytaczam tu zasadniczo w jego transkrypcji, która różni się nieco od przyjętej w niniejszej gramatyce.

Lehr-Spławiński i Polański 1962 oraz Polański 1971-1994) wykazała, że niektóre interpretacje akcentuacyjne proponowane przez Lehra-Spławińskiego są błędne. W wyniku tej analizy znikają przede wszystkim formy z akcentem na trzeciej sylabie od końca i z dwiema końcowymi sylabami zredukowanymi, np. zamiast *plōsənə* 'tańczenie' powinno być *plōsq* \Leftarrow **plēšqtə* 'tańczą', zamiast *kōzənə* \Leftarrow **kazanŷje* powinno być *koseně* 'zapraszanie gości na ucztę', zamiast *mācənə* \Leftarrow **męcanŷje* powinno być *mācñē* 'dotknie, pomaca', zamiast *vecənə* powinno być *veceně* \Leftarrow **vętjenŷje*, zob. Polański 1971-1976 i 1993-1994 pod odpowiednimi hasłami.

Lehr-Spławiński zajmował się również aspektem diachronicznym akcentuacji połabskiej (zob. Lehr-Spławiński 1929: 111-139 oraz 1963: 73-102), który w niniejszej *Gramatyce* jako zasadniczo opisowej pomijam.

Zupełnie inaczej do kwestii określenia miejsca akcentu w języku połabskim podchodzi Mikołaj Trubiecki (Trubetzkoy 1929: 77-84, 126-128, 1930/1931: 155-156), który odwraca stosunek zależności między miejscem akcentu a iloczasetwem, twierdząc, że w języku połabskim iloczas był swobodny, natomiast akcent był związany¹¹. Trubiecki stara się interpretować zjawiska prozodyczne w języku połabskim w kategoriach teorii mory, tzn. uważa połabszczyznę za język, w którym sylaba długa równa się pod względem iloczasetwu dwóm krótkim. Twierdzi, że akcent połabski można traktować jako ekspiratoryczne wzmocnienie przedostatniej mory wyrazu. W ten sposób była wzmocniana końcowa sylaba wyrazu, jeśli była długa, tzn. więcej niż jednomorowa, jeśli natomiast była krótka, tzn. jednomorowa, wzmocnienie przenosiło się na sylabę przedostatnią. Jeśli się morę weźmie jako jenostkę subiektywnej miary czasu, to zdaniem Trubieckiego odległość wierzchołka akcentowego od końca wyrazu pozostaje w połabszczyźnie wielkością stałą¹².

Jak widzimy, Trubiecki – podobnie jak Lehr-Spławiński – stoi na stanowisku, że w połabszczyźnie istniała opozycja samogłoska długa || samogłoska krótka. Jego zdaniem język połabski miał dziewięć samogłosek długich (*a, α, e, o, ö, ê, u, ü, î*) i osiem krótkich (*ǎ, ǎ̄, Ǔ, ǔ, ǖ, Ǘ, Ǚ, ǚ*) (Trubetzkoy 1929a: 57, 72-73, 128-129). Do krótkich zalicza zatem także samogłoski zredukowane (*ǎ̄* i *ǖ̄*). Samogłoski krótkie Trubiecki dzieli na takie, które mogły być akcentowane („Betonungsfähige kurze

¹¹ „Man darf also sagen, daß im Polabischen die Quantität frei, die Betonung dagegen unfrei oder gebunden war” (Trubetzkoy 1929: 127), podkreślenia autora.

¹² „Äußerlich betrachtet, war der polabische Akzent eine expiratorische Verstärkung der vorletzten ‚More‘ eines Wortes: war die letzte Wortsilbe lang, d. h. ‚mehrorig‘, so wurde sie durch diese Verstärkung getroffen, war sie aber kurz, d. h. ‚einorig‘, so kam die Verstärkung auf die vorletzte Silbe zu ruhen“. Nimm man ‚More‘ als Einheit der subjektiven Zeitmessung (wie das ja in der Prosodie vieler ‚quantitativ eingestellter‘ Sprachen geschieht), so darf man sagen, daß der Abstand vom Akzentgipfel bis zum Wortschluß im Polabischen immer dieselbe konstante Größe von zwei Moren aufwies” (Trubetzkoy 1929: 127).

Vokale”) i takie, które nie mogły być akcentowane („Nichtbetonungsfähige kurze Vokale”). Pisze wprawdzie (Trubetzkoy 1929: 68), że samogłoski krótkie akcentowane występowały głównie („hauptsächlich”) w wyrazach zapożyczonych z języka niemieckiego, takich jak *tāl* ‘liczba’ (z dn. *Tall*), *kl’āpā* ‘rynna’ (z śrdn. *renne*), *l’iā* ‘warga’, *br’ūkā* ‘most’ (z niem. *Brücke*), ale żadnego przykładu na samogłoskę akcentowaną krótką w wyrazie rdzennie połabskim nie podaje. Nie mógł zresztą tego zrobić, ponieważ takich wyrazów w połabszczyźnie nie było.

Nieadekwatność koncepcji Trubieckiego widoczna jest zwłaszcza w traktowaniu przez niego połabskich samogłosek *ǎ*, *ǝ* w formach rodzimych, które były wynikiem związanej z akcentem redukcji¹³ na równi z takimi, jak samogłoski *ǝ*, *ǝ*, *ǝ*, *ǝ*, *ǝ*, *ǝ*, które postuluje dla wyrazów zapożyczonych z języka niemieckiego. Interpretacja Trubieckiego zakładałaby, że wyrazy zapożyczone i rodzime w języku połabskim różniły się istotnie i systemowo pod względem dźwiękowym. Taki stan rzeczy nie wydaje się prawdopodobny. Pod wpływem języka obcego w danym języku mogą nastąpić zmiany w wymowie, jak np. zastąpienie wibracji czubka języka w wymowie *r* przez wibrację uwularną w języku górnołużyckim pod wpływem niemieckim, ale takie zmiany obejmują – jak to się stało w języku górnołużyckim – cały zasób słownictwa, nie zaś jedynie wyrazy zapożyczone.

Język połabski nie znał opozycji samogłoska długa : samogłoska krótka, w języku tym istniała natomiast opozycja samogłoska pełna : samogłoska zredukowana. Samogłoska połabska, którą Trubiecki nazywa długim *a*, była po prostu samogłoską pełną (niezredukowaną). Samogłoski, które Trubiecki w zapożyczeniach połabskich z niemieckiego interpretuje jako krótkie, były zapewne wymawiane przez Połabian tak samo, jak podobne pełne (niezredukowane) samogłoski w wyrazach rodzimych. To, że zapisywacze rejestrowali samogłoski krótkie niekiedy w sposób podobny do tego, jak się je oznacza w języku niemieckim, tzn. przez podwojenie spółgłoski następującej po samogłosce krótkiej, trzeba interpretować jako wpływ ortografii niemieckiej.

Wątpliwości nasuwa również teza Trubieckiego o morowym charakterze prozodii połabskiej. Przeciwno niej przemawiają takie formy w połabskim, jak *aidē* ← **idetō* ‘idzie’, *vauzdā* ← **uzda* ‘uzda’, *paustē* ← **pustitō* ‘puści’, *vājbēt* ← **vybiti* ‘wybić’, *praĭbēt* ← **pribiti* ‘przybić’, *praĭskāt* ← **prisōkati* ‘przywiązać’. Gdyby akcent połabski padał na drugą morę od końca wyrazu, to w tych formach musiałyby być akcentowane *i*, a w takim wypadku nie byłoby ono niezgłoskotwórcze (Polański 1996: 233-234).

Z tezą Trubieckiego o morowym charakterze prozodii połabskiej polemizuje Bethin (1998: 181-182), chociaż jej argumentację trudno uznać za fortunną. Twierdzi ona, że gdyby w języku połabskim przycisk padał na morę, to byłyby fonetycznie realizowany jako intonacja a w takim wypadku oczekivalibyśmy

¹³ W terminologii Trubieckiego (1929: 69) „Schwächungsprodukt”.

różnic „tonalnych czy innych” między długimi sylabami z akcentem na pierwszej morze (jak w *motaj* ← **mati*) a sylabami z akcentem na drugiej morze (jak w *tūnāc* ← **konьcb*). Tymczasem w zabytkach połabskich tego typu różnic się nie notuje. Na taką argumentację sformułowaną przez Bethin nie pozwala daleka od doskonałości pisownia zabytków połabskich. Można z wysokim prawdopodobieństwem przypuszczać, że nawet gdyby język połabski wykazywał różnice intonacyjne, nie znalazłyby one odbicia w zabytkach.

Słabą stroną teorii Trubieckiego jest też to, że nie wyjaśnia, od czego zależała długość względnie krótkość samogłoski¹⁴ w tym języku. Nie można się zgodzić z jego tezą, że akcent w połabskim był zależny od iloczasu. W takim wypadku wokalizm pełny i zredukowany musiałyby być cechami immanentnymi sylab, a tymczasem o odwrotnej zależności, tj. o zależności redukcji od położenia sylaby względem akcentu świadczą przykłady na uwarunkowaną akcentem alternację samogłoska pełna: samogłoska zredukowana w tych samych morfologicznie formach. Jeśli sylaba była akcentowana, redukcji nie było, jeśli z określonych powodów traciła akcent, mogła w niej wystąpić redukcja. Przykładem może tu być połabski zaimek kontynuujący pierwotne *kako* ‘jak’. Nie ulega on redukcji (tzn. brzmi *kok* ← **kako daleko*) ‘jak daleko?’, *Kôk wile plote?* ‘Wie viel gilts?’ (= *kok vilē plotē* ← **kako velbye platitb*) ‘ile (to) kosztuje?’, *kôk eydīsa* ‘Wie geht es?’ (= *kok aidi-sā* ← **kako idetb sē*) ‘jak idzie?’, *Ku keid ide?* ‘Wie gehets euch?’ *Vand* (= *kok aidi-tē* ← **kako idetb ti*) ‘jak ci idzie?’, z drugiej zaś strony *Wan gang kak Sweinang* ‘Er ist wie ein Schwein’ *H* (= *vān jā kāk svaj nā* ← **onb jestb kako svinē*) ‘on jest jak świnia’, *Kack Pattinze Mlakaā* ‘Alß Vogel Milch’ *PS* (= *kāk pātincē mlākā* ← **kako pōtenbčeje melka*) ‘jak ptasie mleko’, *tauzīssa kak Kobolt* ‘Es stoßt sich als ein Kobolt’ *H* (= *tāuci-sā kāk kobolt* ← **tļčetb-sē kako kobolt* [z niem.]) ‘tłucze się jak kobold’.

Podobną alternację iloczasową wykazują jednosylabowe formy osobowe czasownika *met* ← **jbmēti* ‘mieć’ w zależności od tego, czy występują z negacją czy bez negacji, por. *Mom* ‘haben’ (= *mom* ← **jbmamtb*) *H* ‘mam’ wobec *Jose nemam* (= *joz ne-mām* ← **ne jbmamtb*) ‘ja nie mam’ *H*, *tay mōs* ‘du hast’ *H* (= *tāj mos* ← **ty jbmašb*) ‘du hast’ *H* wobec *Tay nemas mēt* ‘du solt nicht haben’ (= *tāj ne-mās met* ← **ty ne-jbmašb jbmēti*) ‘ty nie masz mieć’, *Wan mo* ‘er hat’ *H* wobec *Nemalikō* ‘unglücklich’ *H* (= *ne-mā lūko* ← **ne-jbmatb lūk* [z śrdn.] z końcówką gen. sg. m. *-a) ‘nieszczęśliwy’ (właściwie ‘nie ma szczęścia’).

Redukcja samogłoski pochodzącej z pierwotnego **a* w *ā* wywołana została w powyższych przykładach położeniem samogłoski po akcencie. W zaprzeczonych jednosylabowych formach tego czasownika akcent musiał padać na partykułę *ne*, podobnie zresztą, jak w języku polskim, por. *m’am*, *m’asz*, *m’a* wobec *ni’e mam*, *ni’e masz*, *ni’e ma*.

¹⁴ W jego terminologii, a właściwie pełny rozwój wokalizmu względnie wokalizm zredukowany.

W ten sam sposób należy też tłumaczyć różnicę w zachowaniu samogłoski *ę w kontynuatach accusatiwu pierwotnego zaimka osobowo-zwrotnego *sę z jednej strony w połączeniu z czasownikami, z drugiej zaś strony po przyimkach, por. *codi-sǎ* ← *čaditǔ-sę 'dymi się', *beli-sǎ* ← *bělitǔ-sę 'pierze się' wobec *prid sǎ* ← *perǔ sę 'przed siebie', *pūd sǎ* ← *podǔ sę 'pod siebie'.

Żadnych niedostatków w teorii Trubieckiego nie widzi Olesch, który w obu sprawach, tj. zarówno w sprawie miejsca akcentu w języku połabskim jak i jego zależności od iloczasu, opowiada się za jego stanowiskiem (Olesch 1979a: 129) i uznaje kwestię akcentuacji połabskiej za rozstrzygniętą. Nie jest jednak w tym konsekwentny, ponieważ w wykazie samogłosek połabskich, który zamieszcza we wstępie do swojego *Thesaurusa* (Olesch 1983: XXIII), nie dzieli ich na długie i krótkie, lecz samogłoski („Vokale”)¹⁵, dyftongi („Diphthonge”) oraz samogłoski zredukowane („Reduzierte Vokale”).

Za ostatecznie rozwiązany przez Trubieckiego i Olescha problem akcentuacji połabskiej uważają Micklesen (1986) i Kortlandt (1989). Opierając się na koncepcji tych dwóch badaczy, próbują oni w swoich artykułach zrekonstruować procesy prozodyczne, które zaszły w języku połabskim i doprowadziły do stanu zarejestrowanego w zabytkach.

Inaczej akcentuację połabską ujmuje Jerzy Kuryłowicz (1955). Twierdzi, że język połabski „ma [...], podobnie jak języki germańskie, akcentuację początkową i, podobnie jak te języki, wykazuje typowe skutki bezpośrednie i pośrednie akcentu inicjalnego” (Kuryłowicz 1955: 349). Rozwój stosunków prozodycznych w języku połabskim tłumaczy zatem, podobnie jak Schleicher, a później także André Vaillant (1950: 233), wpływem języka niemieckiego¹⁶.

Kuryłowicz przypomina, że w języku niemieckim, podobnie jak w innych językach germańskich, akcent inicjalny wywołał zmiany iloczynowe i jakościowe wokalizmu nieakcentowanego. Długie nieakcentowane ulegają skróceniu a utrzymują się tylko po granicy morfologicznej, tzn. w przyrostkach produktywnych lub drugich członach złożeń. Krótkie nieakcentowane ulegają synkopie, przynajmniej w pewnych określonych warunkach. Prowadzi to do redukcji systemu wokalicznego w zgłoskach nieakcentowanych (Kuryłowicz 1955: 349). Akcentuację połabskich wyrazów wielozgłoskowych typu *molajnǎ* (← *malina, *materina) Kuryłowicz przyrównuje do akcentuacji złożeń niemieckich, jak *Seemeile*, *Tagediebe* (Kuryłowicz 1955: 369).

Za takim ujęciem akcentuacji połabskiej mają przemawiać według Kuryłowicza pełny rozwój samogłosek w sylabach początkowych, wokalizacja, z

¹⁵ W domyśle zapewne „pełne”.

¹⁶ Ten ostatni wpływowi języka niemieckiego przypisuje zmiany w barwie samogłosek wywołane wpływem miejsca akcentu, czyli – inaczej mówiąc – ich redukcję, i przytacza przedstawiony wyżej przykład *mom* 'mam' pod akcentem wobec *nemam* (w mojej transkrypcji *ne-mām*) po akcentowanym *ne* 'nie mam', porównując tę ostatnią formę z polskim *nie mam* również z akcentem na *nie*.

małymi wyjątkami, słabych jerów w tych sylabach (typu *dānū* ⇐ **dāno*, **křto*, **přsi*)¹⁷, nieoznaczanie akcentu przez zapisywaczy na sylabie początkowej mimo jej pełnego wokalizmu¹⁸, pełny rozwój prefiksów werbalnych.

Zdaniem Kuryłowicza redukcje samogłoskowe w połabszczyźnie nie są motywowane synchronicznie. Kuryłowicz podkreśla, że swoją teorię oparł przede wszystkim na „wpadającym w oczy fakcie uprzywilejowania pierwszej sylaby wyrazu ... przejawiającego się w pełnym wokalizmie i w wokalizacji słabych jerów pierwszej zgłoski wyrazu” (Kuryłowicz 1955: 361). Twierdzi, że tą drugą cechą połabszczyzna różni się jaskrawo „od całej reszty języków słowiańskich”.

Argumentów Kuryłowicza nie można uznać za przekonujące. Przeciwno jego teorii przemawia przede wszystkim fakt, że redukcja samogłosek w połabszczyźnie była synchronicznie zależna od ich położenia względem miejsca akcentu. Świadczą o tym przykłady, które przytoczyłem wyżej w polemice z Trubieckim.

Jeśli chodzi o wokalizację słabych jerów w sylabie nagłosowej i pełny rozwój w niej wokalizmu, które Kuryłowicz wymienia jako przejaw uprzywilejowania pierwszej sylaby wyrazu, to trzeba tu podnieść, że ani jedno ani drugie nie było w połabskim powszechne, por. takie przykłady, jak z jednej strony *nāpřvodě* (⇐ **napovaditě*) ‘zaprzęga’, *pěnidělā* || *pnidelā* (⇐ **ponedělja*) ‘poniedziałek’ czy *pělužet* (obok *pölužet* ⇐ **pilęti*) ‘(dwa) piskleta (dualis)’¹⁹ z redukcją samogłoski pierwszej sylaby oraz z drugiej strony *splet* (⇐ **špletě*) ‘kij wiklinowy’, *dvemā* ‘dwie’, *dvenādist* ‘dwanaście’, *celā* ‘pszczoła’, *törē* ‘drugi, wtóry’ (⇐ **dřvěma*, **dřvěnadesęte*, **břčela*, **vřtoręjb*) z zanikiem słabego jeru w pierwszej sylabie (zob. Polański 1958: 91-102 oraz 1976 -1994: 514, 560-561).

Nie jest też prawdą, że – jak twierdzi Kuryłowicz – wokalizacja słabych jerów w sylabie początkowej (typu *sāpě* ⇐ **špitě*) ‘śpi’, *tākāt* ⇐ **tōkati* ‘tkać’, *kātū* ⇐ **křto* ‘kto’ itp.) występuje tylko w języku połabskim, obserwujemy ją bowiem także w pierwszej zgłosce wyrazów dwusylabowych w języku słoweńskim, por. na przykład słoweńskie *venē* ⇐ **vōně* ‘na zewnątrz’, *stēblo* ⇐ **stvblo* ‘łodyga’, *steklō* ⇐ **stvblo* ‘szkło’, *temā* ⇐ **tōma* ‘ciemność’ (por. też Shevelov 1964: 449, Mańczak 1973: 9).

Odrzucić trzeba również argument Kuryłowicza, jakoby o akcentuacji na sylabie początkowej w połabskim miało świadczyć także nieoznaczanie jej znakiem akcentu w zabytkach, można bowiem przytoczyć liczne przykłady

¹⁷ Zdaniem Kuryłowicza świadczy to o tym, że akcent inicjalny w języku połabskim zapanował przed zanikiem słabych jerów

¹⁸ Jego zdaniem tłumaczy się to tym, że akcentuacja sylaby początkowej jest dla Niemca sama przez się zrozumiała.

¹⁹ Redukcję w sylabie nagłosowej tej formy Olesch tłumaczy tym, że formę tę wyjęto z jakiegoś wyrażenia. Jest to jednak mało prawdopodobne, dla formy *pělqtaj* ⇐ **pilęti* (nom.-acc. dual.) nie zachował się bowiem żaden zapis, w którym występowałaby ona w wyrażeniu przyimkowym.

zapisów z zaznaczeniem akcentu na pierwszej sylabie, np. Ósso H (= *oso* z dn. *ās*) 'padlina, ścierwo', Bédrat H (= *betrāt* (z dn. *betern*) 'ulepszać', Wóre H (= *vorě* ← **varitb*) 'gotuje, warzy', Brótatz H (= *brotāc* (← **bratъcb* 'braciszek', Brésa (= *brežā* (← **berza*) 'brzoza', zéla (= *celā* (← **bōčela*) 'pszczoła', wátrik (= *vātrūk* ← **otrokō*) 'syn' itp.

Inny argument przeciwko akcentuacji inicjalnej w połabskim przytacza Witold Mańczak (Mańczak 1973). Zwraca on uwagę na akcentuację zgermanizowanych nazw miejscowych pochodzenia słowiańskiego o sufiksie *-in*, *-ino*, ewentualnie także *-ina*, *-iny*. Otóż Niemcy nazwy takie inaczej przyswajali na południu Słowiańszczyzny, tzn. na obszarze Czech, Słowacji, Łużyc i Polski (w wąskim tego słowa znaczeniu, tj. bez dialektów pomorskich), a inaczej na północy, tzn. na obszarze pomorskim i połabskim. W pierwszym wypadku nazwy takie były przyswajane w postaci form zakończonych na nieakcentowane *-en*, por. np. *Bölten* z czeskiego *Bělotín*, *Golssen* z dolnołużyckiego *Gólišyn*, *Teschen* z Cieszyn na Górnym Śląsku, *Lüben* z *Lubin* na Dolnym Śląsku. Natomiast na obszarze pomorskim i połabskim nazwy na *-in*, *-ino* itd. przyswajane były przez Niemców w postaci z akcentowanym *-in* w wygłosie, por. np. *Köslin* z *Koszalin*, *Polzin* z *Połczyn*, *Stettin* z *Szczecin*, *Schwerin* z *Skwierzyn* lub *Zwierzyn*. Autor wymienia tu jeszcze nazwę stolicy Niemiec *Berlin* i podkreśla, że akcentuacja taka nie może być pochodzenia niemieckiego, ponieważ nazwy „tego rodzaju brzmią dla ucha niemieckiego obco” i kojarzą się z ewidentnymi zapożyczeniami akcentowanymi na sufiksie (typu *Ingenieur* czy *Montage*, zob. Mańczak 1973: 12). Autor dla tego rodzaju akcentuacji szuka wzorca w języku połabskim (Mańczak 1973: 13).

Za przekonujący argument przeciwko akcentuacji inicjalnej w języku połabskim Olesch uważa liczne przykłady akcentu na ostatniej sylabie w połabskich pożyczkach z niemieckiego, mimo iż ich niemieckie źródła mają akcent na sylabie pierwszej (1973: 314, 1974, 1979 a: 117, 1979 b: 219, 1990 a-b). O miejscu akcentu w takich formach świadczy wyraźnie sposób ich zapisania w zabytkach, por. *Angíl* H (= *ang'él* z ńrdn. *angel*) 'haczyk do wędki', *Asāl* Pf (= *as'āl* z ńrdn. *ēsel*) 'osioł', *schapâr* H, *Czapâr* HB1 (= *šap'âr* z ńrdn. *schaper*) 'pasterz, pastuch', *Mestgâr* H, *Mestjâr* HB (= *mesť'âr* z ńrdn. *mēster*) 'mistrz', *Klogó* H, *Klogô* HB1 (= *klog'ó* z ńrdn. *klage*) 'skarga', *Lampó* H, *Lampô* HB1, *Lampou* Pf (= *lamp'ó* z ńrdn. *lampe*) 'lampa' (Olesch 1973). Na akcentuację na ostatniej sylabie wskazują wyraźnie zwłaszcza zapisy Henniga, który jako Niemiec musiał tutaj czuć się najpewniej.

Zaproponowaną przez Kuryłowicza hipotezę akcentu inicjalnego w języku połabskim gotowi są zaakceptować Suprun (1987: 21) i Bethin (1998: 181), ale tylko jako pewne stadium rozwojowe w tym języku po okresie prasłowiańskim a przed stanem zarejestrowanym w zabytkach. Suprun stara się pogodzić teorie

Kuryłowicza i Trubieckiego, zakładając, że język połabski mógł mieć akcentuację inicjalną w okresie przejściowym swojego rozwoju, natomiast pod koniec swojego istnienia akcentuację na sylabie ostatniej lub przedostatniej (Suprun 1987: 21). Christinie Bethin argumentacja Kuryłowicza wydaje się pociągająca ze względu na to, że pozostaje w zgodzie z ogólną tendencją do akcentuacji inicjalnej w językach zachodniosłowiańskich.

Na koncepcji Kuryłowicza swoje rozważania o akcentuacji bezokoliczników w połabskim oparł Řeháček (1968: 87-116). W artykule autor przeanalizował wszystkie bezokoliczniki zarejestrowane w zabytkach, zestawiając je z typami, które proponuje w swojej rozprawie Kuryłowicz. Analiza przeprowadzona przez Řeháčka ma raczej charakter egzemplifikacji teorii Kuryłowicza na materiale leksykalnym z zabytków, aniżeli dowodu na jej poparcie. Nową próbę ujęcia w reguły miejsca akcentu w połabskim podjęli Luschützky i Reinhart (1991). Autorzy oparli się na rekonstrukcjach form połabskich zawartych w *Thesaurusie* Olescha (1983-1987), nie biorąc zupełnie pod uwagę ich zapisów w zabytkach. W przeciwieństwie do Trubieckiego, który dla języka połabskiego zakładał zależność akcentu od iloczasu, Luschützky i Reinhart stanęli na stanowisku, że język połabski nie miał iloczasu, bo nie znał opozycji samogłoska długa || samogłoska krótka, rozróżniał jedynie samogłoski pełne i zredukowane, a redukcja samogłosek była warunkowana akcentem. W analizie akcentuacji połabskiej za punkt wyjścia wzięli dwuzgłówkowce i trzyzgłówkowce. W tych pierwszych zachodzą dwie możliwości, a mianowicie brak redukcji (np. *bobo* \Leftarrow **baba* 'baba') i redukcja w wygłosie (np. *zenǎ* \Leftarrow **žena* 'baba, żona'), trzyzgłówkowce zaś wykazują trzy możliwe kombinacje: brak redukcji (np. *ziložü* \Leftarrow **želězo* 'żelazo'), z redukcją na ostatniej sylabie (np. *seniněk* \Leftarrow **sěnenikъ*) 'lipiec' oraz z redukcją na środkowej sylabie (np. *jodǎdoj* \Leftarrow **jagody* 'jagody').

Na ich podstawie autorzy formułują dwie reguły, które mają określać miejsce akcentu w języku połabskim we wszystkich możliwych układach samogłosek pełnych i zredukowanych, także w wyrazach więcejzgłoskowych. Ich zdaniem zadanie to spełniają następujące formuły:

$$(I) \quad V \rightarrow \check{V} / V _ \acute{V}$$

$$(II) \quad V \rightarrow \check{V} / \acute{V} _ \#$$

symbole oznaczają tu kolejno: V = samogłoska pełna, \check{V} = samogłoska zredukowana, \acute{V} = samogłoska pełna akcentowana, / = w kontekście, _ = kontekst, # = koniec wyrazu.

Reguły te można wyrazić słowami w następujący sposób: redukcja samogłosek następuje przed akcentem w sylabach wewnętrznych wyrazu, a po akcencie na końcu wyrazu. Jeśli w wyrazie trzysylabowym akcentowana jest pierwsza

sylaba, to żadna z tych reguł nie ma zastosowania i wyraz będzie miał wszystkie trzy samogłoski pełne. Innymi słowy, wyrazy dwusylabowe typu V-V mają akcent na końcu, strukturę zaś typu V-Ů charakteryzuje akcent na pierwszej. Dla trzysylabowców typu V-V-V autorzy przyjmują akcentuację inicjalną tylko dlatego, że na takie rozwiązanie pozwalają sformułowane przez nich dwie reguły, jako że żadnej z nich nie można w odniesieniu do takiego połączenia zastosować. Autorzy uważają, że w ten sposób wyjaśnione zostają wyrazy trzysylabowe, w których żadna z samogłosek nie jest zredukowana.

Teorii Luschützky'ego i Reinharta można wytknąć przede wszystkim to, że ma charakter skrajnie spekulatywny. Ma ona wynikać ze sformułowanych przez autorów reguł, nie zaś z analizowanego materiału językowego. Autorzy nie wyjaśniają, dlaczego w wyrazach dwusylabowych typu V-V rekonstruuje akcent na końcu, natomiast u trzysylabowców typu V-V-V – na pierwszej. Biorąc pod uwagę fakt, że w języku połabskim musiał występować także akcent poboczny, dla form trzygłoskowych równie dobrze można postulować akcent na sylabie pierwszej, jak na ostatniej. Przeciwno tezie autorów o akcentuacji inicjalnej takich trzysylabowców przemawia natomiast to, że w zabytkach zapisywane są one bardzo często z akcentem na ostatniej sylabie, por. Golunsáy, Golungsáy H, Golunzėy HB1 (= *golozaj* ← **galozj*) 'gałęzie', Sarsünê HB1 (= *sarsine* ← **sřšeně*) 'szerszenie', Saddargñ nt H, HB, saddargñ nt H (= *sådargñot* ← **srdřgñotj*) 'usunąć z łodyg lnu główki nasienia', Silgosj H, Siljosj HB, Silgosj HB1 (= *zilozj* ← **želězo*) 'zelazo', Styereipėy H, Stgereipėy HB1, stjereipáj HW, Styereipėg HD (= *störájpáj* ← **skorupy*) 'skorupy', Stammilė H (= *stamile* ← *ščymelě*) 'trzmiele'.

Zdaniem Luschützky'ego i Reinharta dotychczasowe analizy relacji między akcentem i redukcją samogłosek mają charakter błędnego koła: akcent jest zależny od dystrybucji samogłosek zredukowanych, natomiast samogłoski zredukowane jako allofony zależą od akcentu (Luschützky i Reinhart 1991: 55-56). Ten pogląd Luschützky'ego i Reinharta podziela też Bethin (1998: 180). Jest on niesłuszny. W rzeczywistości nie ma tu żadnego błędnego koła, albowiem w analizowanej w dyskusjach połabistycznych relacji między akcentem a redukcją samogłosek trzeba odróżnić dwa aspekty, genetyczny i heurystyczny. Pierwszy dotyczy samego języka, tj. kwestii, czy redukcja samogłosek w połabskim była zależna od miejsca akcentu, czy, odwrotnie, akcent był warunkowany rozkładem samogłosek zredukowanych. Za pierwszym rozwiązaniem opowiada się Lehr-Splawiński, za drugim – Trubiecki. Różnica między tymi koncepcjami nie jest bagatelna, bo wiąże się z problemem genezy samogłosek zredukowanych w połabszczyźnie, a tym samym z podstawami systemu prozodycznego tego języka.

Aspekt drugi, heurystyczny, wiąże się z próbami rekonstrukcji przez badaczy miejsca akcentu w języku połabskim. Ponieważ z powodu niedoskonałości zapisów nie da się go wyznaczyć w sposób jednoznaczny na podstawie wystę-

pujących w nich znaków diakrytycznych, badacze próbują to zrobić, opierając się na rozkładzie samogłosek pełnych i zredukowanych. Zależność akcentu od rozkładu samogłosek pełnych i zredukowanych jest tutaj rozumiana w sensie wnioskowania z tego rozkładu.

Słabą stroną rozprawki Luschützky'ego i Reinharta jest także nieznamość, a przynajmniej niecytowanie, dotychczasowych prac traktujących o akcencie i iloczasiu w języku połabskim. Związek redukcji z akcentem zakładał implicity już Lehr-Splawiński (1929) w swojej *Gramatyce połabskiej*. Tezę, że w języku połabskim nie istniała opozycja samogłoska długa: samogłoska krótka, a tym samym, że język ten nie miał iloczasu sensu stricto, sformułowałem wyraźnie i uzasadniałem w trzech artykułach (1958, 1987 i 1996). Dwa pierwsze ukazały się przed rozprawką Luschützky'ego i Reinharta.

Jeszcze inne stanowisko w kwestii akcentuacji połabskiej przedstawił w dwóch artykułach Carlton (1998, 1999). Autor ten nie akceptuje żadnej z poprzednich teorii²⁰, ponieważ jego zdaniem zakładają one nieprawdopodobne przesunięcia akcentu w połabszczyźnie po okresie późnoprasłowiańskim. Za trafne uważa tylko dotychczasowe ustalenia dotyczące dystrybucji samogłosek pełnych i zredukowanych w połabszczyźnie, natomiast jeśli chodzi o miejsce akcentu połabskiego proponuje własną koncepcję. Oparł ją na zasadach, które nazwał schematem struktur sylabicznych (*Syllable Structure Pattern*; Carlton 1998: 13). Ponieważ wywód Carltona dotyczy bardziej strony diachronicznej połabszczyzny aniżeli stanu z ostatniego okresu jej istnienia, nie będę go tutaj szczegółowo omawiał.

Dwa rozdziałiki poświęca akcentuacji połabskiej w swojej interesującej monografii Christina Y. Bethin (1998: 157-160, 180-187). Ograniczę się tutaj do omówienia jej drugiego rozdziałiku, ponieważ pierwszy traktuje raczej o kwestiach diachronicznych.

W przeciwieństwie do Trubieckiego autorka twierdzi, że w języku połabskim nie ma znaczenia to, na którą morę pada akcent, ale raczej to, która sylaba go otrzymuje. Swoją uwagę skupia głównie na rozkładzie samogłosek zredukowanych i pełnych. Zauważa, że ich dystrybucja w formach wielogłoskowych kształtuje się w ten sposób, że sylaba początkowa, pomijając formy prefiksalne, ma zawsze samogłoskę pełną lub dyftong, natomiast w pozostałych sylabach samogłoski pełne i zredukowane wykazują tendencję do dystrybucji rytmicznej w taki sposób, że samogłoski zredukowane nie występują w sąsiednich sylabach, chociaż pełne mogą. Biorąc pod uwagę fakt, że samogłoski pełne występują niezależnie od miejsca akcentu, autorka niesłusznie powtarza twierdzenie Luschützky'ego i Reinharta, że analizy relacji między akcentem i redukcją samogłosek w języku połabskim mają charakter błędnego koła.

²⁰ Carlton nie cytuje jednak rozprawki Luschützky'ego i Reinharta.

Próbując określić miejsce akcentu w połabskim, Bethin z jednej strony sięga do własnej koncepcji mory, z drugiej strony opiera się na teoriach fonologicznych, w których pewne głoski pomija się w analizie, nazywając je ekstrametrycznymi²¹. Podobnie jak Trubiecki, utożsamia połabskie samogłoski pełne z długimi, a zredukowane z krótkimi. Twierdzi, że akcentuację w tym języku można ustalić, przyjmując, iż wygłosowe samogłoski zredukowane są poza metrum (ekstrametryczne, niemorowe), a akcent pada na ostatnią sylabę w wyrazie. W takim wypadku połabski byłby jedynym językiem słowiańskim ze stałym akcentem na ostatniej sylabie (Bethin 1998: 180). Jej zdaniem połabski jest językiem trocheicznym, ale w przeciwieństwie do reszty języków zachodnio-słowiańskich akcent połabski jest związany z iloczasem (*quantity-sensitive*, s. 182). Tylko sylaba dwumorowa może stanowić podstawę stopy metrycznej o schemacie:

$$[\sigma_{\mu\mu}], [\sigma_{\mu} \sigma_{\mu}],$$

gdzie $\sigma_{\mu\mu}$ oznacza sylabę dwumorową (mocną), natomiast σ_{μ} – sylabę jednomorową (słabą).

Samogłoski pełne i dyftongi są dwumorowe. Analiza metryczna połabszczyzny jest kierunkowa od strony prawej do lewej. Ostatnia sylaba pełna jest stopą trocheiczną. Sylaba zredukowana musi być zaliczona do poprzedzającej. Autorka ilustruje swoją analizę przykładami *motaj, fūnāc, pajāvaičā*, dzieląc ten ostatni wyraz na dwie jednostki metryczne z pierwszymi sylabami mocnymi i drugimi słabymi, tj. *pajā, vaičā* (Bethin 1998: 182). Zdaniem autorki taka interpretacja z jednej strony znajduje poparcie w sąsiednich germańskich inicjalnych systemach akcentuacyjnych, z drugiej zaś strony tłumaczy brak sekwencji sylabowych typu V-Ÿ-Ÿ.

Wywody autorki nasuwają wątpliwość przede wszystkim dlatego, że w kategoriach mory można interpretować tylko samogłoski długie, tymczasem – jak już była mowa o tym wyżej – wszystko wskazuje na to, że niezależnie od tego, jak się pojmuje morę, język połabski nie znał opozycji samogłoska długa : samogłoska krótka, czym innym jest bowiem opozycja samogłoska pełna : samogłoska zredukowana, którą zresztą w swoich wywodach autorka także się posługuje. Ponadto podobnie jak rozprawce Luschützky'ego i Reinharta rozważaniom autorki można wytknąć brak solidnego oparcia o materiał językowy, tj. czysto spekulatywny charakter.

Powyższy krytyczny przegląd dotychczasowych badań nad prozodią języka połabskiego można podsumować następująco. Język ten nie znał iloczasu sensu stricto, tzn. nie występowała w nim opozycja samogłoska długa : samogłoska krótka, rozróżniał natomiast samogłoski o pełnym rozwoju wokalizmu i samo-

²¹ Zob. na przykład John Harris 1994: 39-40, 43-44.

głoski zredukowane. Redukcję samogłosek w połabszczyźnie uznać trzeba za zmianę rodzimą, niezależną od wpływów niemieckich. Porównywać ją można raczej do akania w języku rosyjskim, czy do redukcji samogłoski *o* w *u* w języku bułgarskim i macedońskim, niż do zmian w językach germańskich.

Jeśli chodzi o ustalenie miejsca akcentu w języku połabskim, to nie do przyjęcia jest przede wszystkim teoria Kuryłowicza o akcentuacji inicjalnej. Opierając się na tym, że w języku tym występuje wyraźny związek akcentu z redukcją samogłosek, rozstrzygnięcia tego problemu trzeba szukać na tej drodze. Czyni tak zresztą z różnymi rezultatami większość badaczy, począwszy od Lehra-Spławińskiego a skończywszy na Luschützky i Reinharcie.

Za punkt wyjścia można wziąć reguły zaproponowane przez Lehra-Spławińskiego (1929: 110-111). Po wprowadzeniu niezbędnej poprawki odnoszącej się do terminów „samogłoska długa”, „samogłoska krótka” w zwięźlejszym i uproszczonym ujęciu można by je sprowadzić do jednej: **miejscem akcentu połabskiego była ostatnia niezredukowana sylaba wyrazu.**

W przyszłości pozostaje jeszcze do zrewidowania kwestia stosunku akcentuacji połabskiej do prasłowiańskiej. Wprawdzie Lehr-Spławiński w swoich pracach przedstawił koncepcję rozwoju akcentuacji połabskiej, ale koncepcja ta dziś nie może zadowalać z dwóch powodów. Po pierwsze, jak widzieliśmy, jego pogląd dotyczący akcentuacji połabskiej w ostatnim okresie istnienia języka połabskiego musi być znacznie zmodyfikowany, po drugie od czasu, kiedy Lehr-Spławiński pracował nad akcentuacją połabską (zob. Lehr-Spławiński 1917, 1923, 1929), badania nad zagadnieniami prozodii słowiańskiej posunęły się znacznie naprzód.

W niniejszej *Gramatyce* miejsca akcentu zasadniczo nie oznaczam. W partiach traktujących o akcentuacji, jeśli zachodzi potrzeba przytoczenia stanowiska poszczególnych badaczy w tej kwestii, oznaczam je za pomocą pionowej kreseczki przed samogłoską, np. *zob'o* ‘żaba’.

2.2.2. Inwentarz samogłosek

Dla języka połabskiego rekonstruję następujący system samogłoskowy:

I. Samogłoski pełne (niezredukowane)

(1) Monoftongi

(a) Ustne

<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>	
<i>e</i>	<i>é</i>	<i>ö</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>	<i>á</i>	

(b) Nosowe

q *ǫ*

(2) Dyftongi

ai *ǣi* *ǣu*

II. Samogłoski zredukowane

ě *ǣ*

2.2.3. Samogłoski ustne

2.2.3.1. Samogłoska *a*

Samogłoska *a* jest zapisywana w zabytkach z reguły za pomocą litery *a* (bez znaków akcentowych lub ze znakami akcentowymi), rzadko *e*, *ā* a także połączeń literowych *aa*, *ah*, por. Pân, Pân H (= *pan* ← **pъnb*) 'pień', passáy H, pessay HB 2 (= *pasaj* ← **pъsi*) 'psy', Wâs, Was H, Wahss SJ, Waas K, Wâas Pf (= *vas* ← **vъsb*) 'wieś', sâritga H (= *sarüǣ* ← **širokoje*) 'szerokie', Gadela, gâdela (= *jadlǣ* ← **jedla*) 'jodła', gadân H, Jaddan PS (= *jadân* ← **jedbnǫ*) 'jeden, jedyny', Janeù Pf, Ganní H (= *janü* ← **jedbno*) 'jedno', no gana stârna H (= *no janǣ stornǣ* ← **na jedbně storně* 'na jednej stronie', Wa ganní (= *vǣ janü* ← **vǫ jedbno*) 'na raz, razem'. W słowniczku Pfeffingera i zbiorkach z nim związanych samogłoskę tę zapisano za pomocą litery *o* lub *oo*: soor K, D obok zaar PS (= *sar* ← **syrǫ*) 'ser', soorò obok Sarou Pf, Ssaró H, Ssarô HB 1 (= *saro* ← **syrǫ*) 'sera (gen. partitivus), Pórstin (= *parstin* ← **pǫsteb*) 'pierścień', Jódla (= *jadlǣ* ← **jedla*) 'jodła'. Kilka form zawierających tę samogłoskę zapisanych za pomocą litery *o* notujemy też w niektórych redakcjach słowniczka Henniga: Pórstin obok regularnych zapisów z literą *a*: Parstín, Parstin (= *parstin* ← **pǫsteb*) 'pierścień', wa ssora obok wa Bára (= *vǣ sarǣ* ← **vǫ syrě*) 'w serze'. Zapisy przez *o* zamiast częstszego *a* u Henniga zdarzają się też dla samogłoski *ǣ* i powstały prawdopodobnie pod wpływem słowniczka Pfeffingera (Trubetzkoy 1926: 329), w którym również w odniesieniu do samogłosek *e*, *ö*, *o* obserwuje się notację wskazującą na podwyższoną artykulację (por. niżej, 2.2.3.3, 2.2.3.5, 2.2.3.6).

Zdaniem Lehra-Splawińskiego (1929: 26) połabskie *a* było samogłoską neutralną ze skłonnością do wymowy jasnej, tj. bardziej przedniej, zbliżone do polskiego *a* w położeniu między spółgłoskami palatalnymi, np. w wyrazie *jaje*. Trubiecki (1929: 41-42) nie zgadza się z interpretacją Lehra-Splawińskiego

i twierdzi, że zapisy te wskazują raczej na to, iż połabskie *a* miało niekiedy jaśniejszą barwę aniżeli *a* hanowerskoniemieckie. Wobec niemożności odsłuchania dziś wymowy tej samogłoski połabskiej trudno rozstrzygnąć, która z tych opinii jest słuszna.

Połabskie *a* pochodzi z pierwotnego **b* przed dawnymi spółgłoskami palatalnymi (*pan* ← **p̥n̥b*, *pasaj* ← **p̥si*, *vas* ← **v̥sb̥*), z pierwotnych **i*, **y* przed *r* (*sariūtā* ← **širokoje*, *sar* ← **syr̥*) oraz z pierwotnego **e* po *j* przed spółgłoskami dentalnymi twardymi, np. *jadlā* ← **jedla*, *jadān* ← **jed̥n̥*, *janü* ← **jed̥bno*, *no janā stornā* ← **na jed̥n̥ stornē*, *vā janü* ← **v̥jed̥bno*.

Trzeba tu wspomnieć także o samogłosce *a*, która rozwinęła się w grupie *ar* z pierwotnego **r̥*, np. *varbā* ← **v̥r̥ba* ‘wierzba’, *svarcēk* ← **sv̥r̥čik̥* ‘świerszcz, konik polny’.

Trubiecki (1929: 27) niesłusznie twierdzi, że pierwotne *je* przed spółgłoskami dentalnymi twardymi rozwinęło się w połabskim w *jä*²². Systematyczne zapisy w zabytkach kontynuanta tego połączenia w takim położeniu za pomocą połączeń literowych *ga*, *Ga*, *Ja*, *ja*, *gá*, *gâ* itp., tj. z literą *a* po *j*, *g* wyraźnie wskazują na samogłoskę *a* po *j*. Jedynym wyjątkiem w zapisach przez *a* jest przytoczony wyżej zapis Jódla (= *jadlā*) u Pfeffingera, który – jak widzieliśmy – samogłoskę tę także w wyrazie *parstin* zapisał przez *o*.

Samogłoskę *a* notujemy też w licznych zapożyczeniach z niemieckiego, np. *papir* ‘papier’ (z śrdn. *papīr*), *las* ‘łosoś’ (z śrdn. *las*), *plantā* ‘roślina’ (z śrdn. *plante*). Występuje ona także w miejsce innych samogłosek w niemieckim, np. *bat* ‘przykazanie’ (z śrdn. *bot*), *vart* ‘gospodarz, pan’ (z śrdn. *wert*), *badāl* ‘kat’ (z śrdn. *bodel*).

2.2.3.2. Samogłoska *ā*

Samogłoska, którą w pracach polabistycznych rekonstruuje się przeważnie jako *ā*, w słowniczku Pfeffingera i w rękopisach z nim związanych jest zapisywana z reguły jako *o*, por. Piōs Pf (= *p̥ās* ← **p̥bs̥*) ‘pies’, Wódruc Pf (= *vātrūk* ← **otrok̥*) ‘syn’, Vóda Pf, Woda K, Do (= *vādā* ← **voda*) ‘woda’, Lión Pf, Do (= *lān* ← **l̥n̥*) ‘len’, Miógla Pf (= *māglā* ← **m̥gla*) ‘mgła’, blócha Pf (= *blāχā* ← **bl̥χa*) ‘pchła’, Bóla Pf, Bola K, Do (= *bālā* z śrdn. *bulle*) ‘byk, buhaj’, Wogaart Pf, wogad K (= *vāgord* ← **ogord̥*) ‘ogród’, Wócna Pf, Wokna K, Wokna Do (= *vāknā* ← **okna*) pl. ‘okna’, Wōsca Pf, Woska K, Do (= *vāskā* ← **voska*) gen. sg. partit. ‘wosku’, Wowóda (= *vāvādā* ← **vojevoda*) ‘książe’, Seywóda Pf (= *zajvātāk* ← **život̥k̥*) ‘serce’, Jos póla Pf (= *joz bālā* ← **jaz̥ byla*) ‘ja byłam’ (dosłownie ‘ja była’), Pōl Pf (= *pāl* ← **pil̥*) ‘pił’, Bóse Pf (= *bāz* ← **b̥z̥*) ‘bez’, Sabügóme Pf (= *sā būdām* ← **s̥b bog̥m̥b*) ‘z bogiem’, Dóst Pf, Doost K, Do (= *d̥zd* ← **d̥žž̥b*) ‘deszcz’, Trówa Pf, Trowa K (= *drāvā* ← **dr̥va*) ‘drwa’, lósest

²² W jego transkrypcji *ja*.

Pf (= *lāzēs* ← **lōžēšb*) 'łzesz, kłamiesz', Soos, Sōos Pf (= *sās* ← **sōšō*) 'pierz kobieta, cycek', Tókatsch Pf (= *tākāčv* ← **vōšb*) 'wesz', Róse Pf, Rose K (= *rāz* ← **rōžb*) 'żyto', Ródüst Pf, Rodüst K (= *rādüst* ← **radostb*) 'wesele', Ronei, Rónei Pf, K (= *rānū* ← **rano*) 'rano, wcześniej'.

O wiele rzadsze są w tych zabytkach zapisy tej samogłoski przez *a*, *oa*, a raz zapisana została ona przez *au*, por. Tawói Pf, tawoi K (= *dāvoī* ← **dōvajī*) 'dwaj', Draweneū Pf (= *drāvnū* ← **drōvno*) 'drewno', Karói Pf, Karò K, Karoi Do (= *kārāī* ← **kōry*) 'krew', Maswécia Pf, Maswecia K (= *māsvajčā* ← **mōšvica*) 'komar', Patínatz Pf, Pattinatz K, Patinatz Do (= *pātināč* ← **pōtenvčb*) 'ptak', Wakoort Do (= *vāgord* ← **ogordv*) 'ogród', Bóala Pf (= *bālā* z śrdn. *bulle*) 'buhaj, byk', Wóal²³ Pf (= *vāl* ← **volv*) 'wół', Melaúca Pf (= *mlākā* ← **melka*) 'mleka' (gen. partit.).

Schultze, Anonim i Mithoff oddają ją za pomocą litery *a*, por. Laang An (= *lān* ← **lōnō*) 'len', wade An, Mit (= *vādā* ← **obry*) 'brew', wattāun S (= *vātāīn* ← **otynb*) 'plot', wahl S (= *vāl* ← **volv*) 'wół', wahss S (= *vāz* ← **vozv*) 'wóz', sey-wattak S (= *zāvātāk* ← **živōtkv*) 'serce', bahl S (= *bāl* ← **bylv*) 'był', sobahlsah S (= *zobāl-sā* ← **zabylv-sē*) 'zapomniał', van An, S, Mit (= *vān* ← **onō*) 'on', Piās S, Mit (= *pās* ← **pōšv*), Sladsa S (= *slāzā* ← **slōza*) 'ıza', Mlaka An, Mlakaa PS (= *mlākā* ← **melka* 'mleka' (gen. partit.)), Tahl oder Tohl S (= *tāl* ← **tylv*) 'kark, tylna część głowy', wahtrink (prawdopodobnie błąd zamiast wahtrick) S (= *vātrūk* ← **otrov*) 'syn', radüst S (= *rādüst* ← **radostb*) 'wesele', rado (= *rādo* ← **rada*) zaświadczone w wyrażeniu: rado meht (= *rādo met* ← **rada jōmēti* 'lubieć (o kobiecie)', toqūile Moroika slase apoistas Mit (= *tok vilē Morajkā slāz aīpāustās* ← **tako velbje Marijīkā slōzv upuščaaše*) 'tak wiele leż' Maryja uroniła'.

W słowniczku Henniga i w opartym na jednej z jego wersji słowniczku sporządzonym dla pana de Baucoeur samogłoska ta jest oddawana za pomocą litery *a* lub połączeń literowych *oa*, *óa*, *oá* itp., rzadziej *o*²⁴, np. Mlaka H, Mlacka Bauc (= *mlākā* ← **melka*) 'mleka' (gen. partit.), Piās H, Pias H, Bauc (= *ās* ← **pōšv*), Tyāntga H (= *tāntā* ← **tōnōkoje*) 'cienkie', Radüst H (= *rādüst* ← **radostb*) 'wesele', Ranī (= *rānū* ← **rano*) 'rano, wcześniej', Woatrik, Woátryk H (= *vātrūk* ← **otrov*) 'syn', Thoall Bauc, Doal H (= *tāl* ← **tylv*) 'kark, tylna część głowy', Woal Bauc, woal H, Wóal HB1 (= *vāl* ← **volv*) 'wół', Woada H, Woáda HB1 (= *vādā* ← **voda*) 'woda', Roana jautrí H (= *rānā jautrū* ← **ranoje jutro*) 'wcześnie rano', Lgân, lgôn H (= *lān* ← **lōnō*) 'len', Slasa H (= *slāzā* ← **slōza*) 'ıza', Meagla, Miogla H (= *māglā* ← **mōgla*) 'mgła', Ronó (= *rāno* ← **rana*) 'rana', ronunk (= *rānō* ← **ranō*) 'ranę', Blacha, Plācha H (= *blāχā* ← **blōχa*) 'pchła', Plauchwoy H (= *blāχvāī* zamiast *blōχy* 'pchły' (nom.-acc.) pl.

²³ Zdaniem Olescha (1968b: 86) zapisy Pfeffingera za pomocą połączenia literowego *oa* zostały przejęte z któregoś zbioru Henniga.

²⁴ Trubiecki (1926: 329) wysuwa przypuszczenie, że podobnie jak dla *a* zapisy Henniga przez *o* są wynikiem wpływu słowniczka Pfeffingera, zob. wyżej, paragraf 2.2.3.1.

Do wyjątków należą zapisy przez *au* i *oe*, np. Mlauka H, Mlauke Bc (= *mlākã* ⇐ **melka*) ‘mleka’ (gen. partit.), Plauchwoy H (= *blāχvāi* ⇐ **blχvvy* ‘pchły’), Woesdat (= *vāstāt* ⇐ **vōstati* ‘wstać’).

Sposób zapisywania tej samogłoski w zabytkach zdaje się wskazywać na to, że była to samogłoska pośrednia między *a* a *o*. Tak ją pierwszy określił Porzeziński (1909: 203-204). Schleicher (1871: 27) transkrybował ją w postaci *ā* i porównywał z angielskim *a* w *all*, *wall*.

Rost w indeksie do swojej książki (1907: 371-446) zapisuje ją jako *a*, tzn. nie odróżnia jej od zwykłego *a*.

Transkrypcję Schleichera przyjęła większość późniejszych połabistów (Lehr-Spławiński 1929 i w innych swoich pracach, Polański i Sehnert 1967, Suprun 1987). Lehr-Spławiński (1929: 26) określa ją jako samogłoskę niską, środkową, zaokrągloną. Trubiecki (1929: 42) charakteryzuje ją jako niezaokrąglone *o* i transkrybuje α . Opierając się na zapisach przez *oa*, *óa*, *au*, *áu* itp., wysuwa tezę, że była ona artykułowana przy nierównomiernym napięciu i proponuje fonetyczną (ale nie fonologiczną) transkrypcję *vāål* lub *vāal* (1929: 47-49).

Na poparcie swojej tezy Trubiecki przytacza ze słowniczka Henniga i słowniczka de Baucoeur wzmianki dotyczące wymowy tego dźwięku. Hennig w przedmowie do swojego słowniczka (1959: 36-37) samogłoskę, którą zapisuje jako *oa*, *óa* itp., określa jako „Doppellaut” (= dwugłoska). Informuje, że nie znalazł jej u Frencla (por. wyżej, 2.2.3.1.), ale zaznacza, że po kilkakrotnym odsłuchaniu dźwięk ten nie nastęcza trudności w wymówieniu.

Natomiast we wstępnej uwadze do słowniczka de Baucoeur czytamy, że „*oa* jest najtrudniejsze do wymówienia, ponieważ akcent pada tu bądź na *o*, bądź na *a*, a mimo to obie litery muszą być wymówione jako jeden dźwięk” (Olesch 1967: 78).

Informacje powyższe są jednak za mało precyzyjne, ażeby można było uznać tezę Trubieckiego za udowodnioną. Można je również interpretować jako charakterystykę samogłoski o brzmieniu pośrednim pomiędzy *a* a *o*. Za taką interpretacją się opowiadam.

Samogłosce tej oddzielny artykuł poświęcił Olesch (1977: 223-239). W analizie zapisów w zabytkach swoją uwagę skupia na ich zróżnicowaniu. Uważa je za przejaw różnic gwarowych i rekonstruuje ją w zależności od tego, jak została zapisana w poszczególnych zabytkach. Twierdzi, że dla gwary lüchowskiej reprezentowanej przez zabytek Pfeffingera i rękopis kopenhaski samogłoskę tę trzeba rekonstruować jako *o*, dla gwary Süthen, tj. gwary Parum Schultzego – jako *a*²⁵, wreszcie dla gwary klennowskiej, którą mówił informator Henniga, – zasadniczo jako zwykle *a*, a tylko wtedy, kiedy Hennig ją zapisuje za pomocą połączenia literowego *oa*, usprawiedliwiona jest według Olescha transkrypcja *ā*.

²⁵ Jak widzieliśmy, podobnie jak Parum Schultze samogłoskę tę zapisują też Anonim i Mithoff.

W *Thesaurisie* transkrybuje ją bądź jako *â*, bądź jako *a*, bądź wreszcie jako *o* w zależności od sposobu, w jaki została zapisana w danym zabytku, a więc np. *vâl* || *val* ← **vol̥* ‘wól’ dla zapisów Wóal H, Wahl PS, *dâzd* || *dazd* || *dozd* ← **d̥žd̥* ‘deszcz’ dla zapisów Doâst, Dâst H, Doast HB, Dóst Pf.

W swojej transkrypcji nie jest jednak konsekwentny, albowiem w niektórych hasłach transkrybuje tę samogłoskę wyłącznie przez *â*, np. *tâl* dla zapisów Tahl SO, Tohl SJ, SO, Doal, doâl H (Olesch 1984: 1139-1140), *vâz* ← **voz̥* ‘wóz’ dla zapisów Woase H, Woase HB 1, Wôase Bc, Wahss S (Olesch 1984: 1492), w innych przez *â* // *o* dla alternatywnych zapisów, np. *vâs* || *vos* ← **v̥š̥b* dla zapisów Woas H, Wâs HB 1, Wõos Pf, Wahsz SO (Olesch 1984: 1491).

Interpretacja Olescha nie wydaje się trafna. Wahania w zapisach między *oa*, *a*, *o* świadczą raczej o tym, iż połabskie *â* nie miało odpowiednika w języku niemieckim, lecz było samogłoską pośrednią między niemieckimi samogłoskami *a* i *o*. Za taką opinią przemawia też fakt, że – jak widać z przytoczonych zapisów – z różną wprawdzie częstotliwością ale wszyscy zapisywacze w oddawaniu tej samogłoski używają na przemian liter *a* i *o*. Nie bez znaczenia jest tu chyba i to, że zapisy przez *oa* występują częściej pod akcentem, aniżeli w sylabach nieakcentowanych. Fakt ten można tłumaczyć tym, że pod akcentem zapisywacz wyraźniej słyszał różnicę w brzmieniu między połabskim *â* a niemieckim *a*.

Samogłoska *â* rozwinęła się:

- (1) z prasłowiańskiego **o* w położeniu po pierwotnym lub wtórnym (tzn. protetycznym nagłosowym i interwokalicznym) *v* przed spółgłoskami niepalatalnymi, np. *vâdã* ← **voda*, *vâknü* ← **okno*, *zajvâtãk* ← **život̥k̥*, *vâvâdã* ← **vo(je)voda*,
- (2) z prasłowiańskiego **a* w połączeniu dźwiękowym *ra-* w nagłosie, np. *rânü* ← **rano*, *rânã* ← **ranoje*, *râno* ← **rana*, *râdüst* ← **radost̥*, *râdo* ← **rada* ‘zadowolona, chętna’,
- (3) z prasłowiańskiego **ɔ* w połączeniu dźwiękowym **jɔ* w nagłosie, jeśli nie było ono pierwotnie akcentowane²⁶ i znajdowało się przed spółgłoską niepalatalną, np. *jâkrã* ← **j̥kr'a*, *jâzbã* ← **j̥st̥ɔb'a*, *jâglã* ← **j̥gl'a*, ale por. wyjątek *jâskrã* ← **j'bskra*,
- (4) z prasłowiańskiego **ɔ* w pozycji niezredukowanej²⁷, np. *dâzd* ← **d̥žž̥ɔ*, *vâs* ← **v̥š̥b*, *rât* ← **r̥ɔt̥*, *kâtü* ← **k̥ɔto*, *dânü* ← **d̥ono*, *drâvnü* ← **dr̥v̥ɔno*,
- (5) z prasłowiańskiego **ɔ* w położeniu przed spółgłoskami pierwotnie twarzymi, np. *âs* ← **p̥ɔs̥*, *tãmã* ← **t̥ma*, *lãn* ← **l̥n̥ɔ*, *mãglã* ← **m̥glã*,

²⁶ Pod akcentem takie nagłosowe połączenie rozwijało się w połabskim w *jai*, np. *jaidü* ← **j'ɔgo*, *jaimq* ← **j'bm̥q*, por. niżej paragraf 2.2.5.

²⁷ Z wyjątkiem położenia po spółgłosce tylnojęzykowej a przed dawną palatalną, kiedy samogłoska ta rozwijała się w połabskim w *é*, zob. niżej paragraf 2.2.3.4.

- (6) z prasłowiańskiego *o w połączeniu nagłosowym *or* przed spółgłoską (czyli w tzw. grupie *ort-*), np. *rǫdlü* ← **ordlo*, *rāmą* ← **ormę*,
- (7) z prasłowiańskiego *o w połączeniu nagłosowym *ol* przed spółgłoską (czyli w tzw. grupie *olt-*) w wyrazie *lābü* ← **olbo* ‘Łaba’.
- (8) Samogłoska *ā* występuje także w niektórych wyrazach zapożyczonych z niemieckiego, np. *bālā* ‘byk, buhaj’, *Āns* lub *Ānsā* ‘Jan’, *vārdā* ‘staje się’ (czasownik ten występuje często w funkcji posiłkowej przy tworzeniu strony biernej), por. zapisy tych form w zabytkach: Boāla H, bahl S, Bōla ou Bōala Pf, Ōans H, Ansa K, Wōarda, woarda H.

2.2.3.3. Samogłoska *e*

Samogłoska *e* jest zapisywana w zabytkach z reguły jako *e*, *ee*, *é*, *ê* itp., por. Belt H (= *belēt* ← **bēliti*) ‘prac’, Dēwka H, Deewka Bauc, Dēefka Pf, Deefka K, deffka PS (= *devkā* ← **děvōka*) ‘dziewczyna’, Gēst H, Jeest PS (= *jest* ← **jēsti*) ‘jeść’, Gēst Wóre H (= *jest vorē* ← **jēsti vari(tō)*) ‘gotuje jeść’, Nebí H, Nebü Bauc, Nebúy, Nepù Pf (= *nebü* ← **nebo*) ‘niebo’, Péri H, Perü PS, Pérü Pf (= *perü* ← **pero*) ‘pióro’, Sedeley, Sedelí H, Sedeli Bauc, Sedléy Pf, Setlei K, Seedelich PS (= *sedlü* ← **sedōlo*) ‘siodło’, Wētze H (= *vecē* ← **větjetō*) ‘krzyczy’.

W słowniczku Pfeffingera i w rękopisach z nim związanych w kilku wyrazach zamiast litery *e* notujemy niekiedy *i* lub *ei*, *ey* (czasem obok zapisu z literą *e*), por. np. Jistwóre Pf (= *jist vorē* ← **jēsti varitō* ‘gotuje jeść’, Nidíglia Pf, Nidiglia K (= *nidelā* ← **nedēlja* ‘niedziela’) obok Sonidēlang Pf (= *zo nidelā* ← **za nedēljo* ‘za tydzień’), Pnedígl Pf, Pnedigl K (= *pēnedelā* ← **ponedēlja* ‘poniedziałek’), Mích Pf, Mich K (= *mex* ← **měχō*) ‘worek’, Junga difka K obok Junga Dēefka Pf (= *junǵā defkā* ← (*junǵā* z niem.) **děvōka* ‘młoda dziewczyna’, Tribe K obok Trébe Pf (= *trebē* ← **terby*) ‘Boże Narodzenie’, Tschērwein Pf (= *čarvenē* ← **čřvenē*) ‘czerwony’, sneig Pf (= *sneǵ* ← **sněǵō*) ‘śnieg’, Widdíne Pf (= *videnē* ← **odēnbje*) ‘ubranie, odzienie’.

Por. zapisy dla tych form z innych zabytków: Gest Wóre H, Nidelia H, Niedehl S, Pnidēla HB 1, pnidēlia HB 2, Mēch H, Mech S, Dēwka H, Deffka SO, Trebe SO, Trewe H, Tzerwēna H, Snēk H, Widdēne HB 1.

Lehr-Splawiński w swojej *Gramatyce połabskiej* (1929: 25) oraz większość połabistów²⁸ transkrybuje tę samogłoskę jako *e* niezależnie od tego, czy została ona zapisana przez *e*, przez *i* czy też przez *ei*.

Podobnie postępuje Olesch (1983-1987), por. na przykład jego rekonstrukcje *nidelā*, *carvenē*, *videnē*, *junǵā defkā* dla przytoczonych wyżej przykładów, nie jest jednak w tym konsekwentny, jako że dla niektórych zapisów proponuje rekonstrukcję z samogłoską *i* lub rekonstrukcje oboczne, np. zapisy Tribe K,

²⁸ Por. np. Lehr-Splawiński i Polański (1962), Polański (1971-1994), Polański i Sehnert (1967: 24), Suprun (1987: 19).

Trébe, Trewé, Trebe rekonstruuje jako *tribě* (Olesch 1984: 1233), natomiast Měch H i Mích jako *mex/mix*²⁹ (Olesch 1983: 561).

Trubiecki (1929: 43) twierdzi, że zapisy przez *i*, *ei* itp. zdarzają się dla *e*, które rozwinęło się z pierwotnego *ě* a także dla *e* pochodzącego z pierwotnego *e* w położeniu przed *n* i rozróżnia w połabskim dwie przednie samogłoski średnie: jedną transkrybuje fonetycznie jako *e*, drugą jako *ę* (Trubetzkoy 1929: 43-47), fonologicznie zaś odpowiednio jako *e* i *ê* (Trubetzkoy 1929: 130). Fonetycznie to drugie różniło się jego zdaniem od pierwszego tym, że było samogłoską o niejednolitym napięciu i węższą od *e*. W dokładniejszej transkrypcji oddaje je jako *ê̄*.

Interpretacja Trubieckiego nie przekonuje. Po pierwsze, przykładów zapisania tej samogłoski przez *i*, *ei* jest stosunkowo niewiele. Po drugie, zapisy takie występują tylko w słowniczku Pfeffingera oraz zabytkach z nim związanych a Pfeffinger także niektóre inne samogłoski nierzadko zapisuje jako podwyższone³⁰. Po trzecie, zapisy takie nie są systematyczne, tzn. w tych samych zabytkach i w podobnych formach notujemy także zapisy przez *e*. Po czwarte wreszcie, zdarzają się one także w innych uwarunkowaniach, aniżeli te, które formułuje Trubiecki, por. Tribe K obok Trebe Pf (= *trebě* \Leftarrow **terby* 'Boże Narodzenie'). Przez *i* zapisane zostało tu *e*, które ani nie jest w położeniu przed *n*, ani nie pochodzi z pierwotnego *ě*.

Warto ponadto zauważyć, że zapisy wskazujące na podwyższoną artykulację tej samogłoski w położeniu przed *n* wskazywałyby raczej na wariant pozycyjny, aniżeli na odrębną samogłoskę.

Samogłoska *e* kontynuuje pierwotne *e* w położeniu przed spółgłoskami twardymi i przed *r*, np. *led* \Leftarrow **ledō* 'lód', *teplū* \Leftarrow **teplō* 'ciepło', *berě* \Leftarrow *beretō*, pierwotne **ě* w wygłosie i przed wszystkimi spółgłoskami z wyjątkiem twardych dentalnych, np. *svečā* \Leftarrow **světja* 'świeca', *slepě* \Leftarrow **slěpǫb* 'ślepy', *vernā* \Leftarrow **věrnoje* 'wierne', a także występuje w grupie kontynuującej pierwotne *-er-* między dwiema spółgłoskami (w tzw. grupie **tert*), jeśli druga spółgłoska nie była palatalna, np. *brezā* \Leftarrow **berza* 'brzoza', *crevā* \Leftarrow *červa* 'czerwia', *dren* \Leftarrow **dernō* 'cierń', *srebrū* \Leftarrow **serbro* 'srebro', *sredā* \Leftarrow **serda* 'środa', *trebě* \Leftarrow **terby* 'Boże Narodzenie'.

Wyjątkiem od tej zasady są proklityki przyimkowe względnie przedrostkowe, w których zamiast oczekiwanej samogłoski *e* występuje *i*: *pri-* \Leftarrow **per-* 'prze-', *pid* \Leftarrow **perdō* 'przed', *priz* \Leftarrow **perzō* 'bez', np. *pripek* \Leftarrow **perpekō* 'zrumienione, zanadto wypieczone miejsce na chlebie', *prilidot* 'przecierpieć' (utworzone od *lidot* za pomocą prefiksu *pri-*, *privizt* \Leftarrow **pervezti* 'przewieźć', *pid vas* \Leftarrow **perdō vōsb* 'przed wieś', *pidcerāk* \Leftarrow **perdōvečerōkō* 'podwieczorek', *priz mōr* \Leftarrow **perzō mērō* 'bez miary' (dosłownie 'bez miar'), *pritě* \Leftarrow **perky* 'przeciw, za, ponad', *pritě sist danev* \Leftarrow **perky šestě dōnevō* 'za sześć dni'.

²⁹ W jego transkrypcji *mex/mix*.

³⁰ Por. wyżej paragraf 2.2.3.2. oraz niżej paragrafy 2.2.3.5., 2.2.3.6.

Kontynuant pierwotnego *perky* występował też w obocznej postaci *pritaĭ* z niezredukowaną samogłoską wygłosową, pełniąc funkcję przysłówka 'w poprzek, na poprzek; naprzeciwno', por. *tom pritaĭ* 'tam naprzeciwno'.

Przysłówek ten używany był ponadto w połączeniu z czasownikami jako odpowiednik niem. *über* w kalkach niemieckich czasowników rozdzielnie złożonych, por. *lozě pritaĭ* \Leftarrow **lazitō perky* 'przełazi' na wzór niem. *übersteigen*, *tagně pritaĭ* \Leftarrow **tēgnetō perky* 'przeciąga' na wzór niem. *überziehen*.

2.2.3.4. Samogłoska *é*

Samogłoska, którą rekonstruujemy jako *é*, jest zapisywana w zabytkach najczęściej przez *i*, znacznie rzadziej przez *e*, wyjątkowo przez *ü*, np. Ghimiil H, Chimil HB, Schemigl Pf (= *χémil* \Leftarrow **χōmelb*) 'chmiel', Littgitt H, Nechjüht S (= *lütēt* \Leftarrow **olkōtb*), Tyitt H, Tjitt HB 1 (= *téd* \Leftarrow **kōde*), Nitgitt H, nitjidde Mit (= *nitéd(e)* \Leftarrow **nekōde*), Tzârtgĭ H, zartjü S (= *carĭév* \Leftarrow **ognb*), Wungill H, Wongill HB 1 (= *vōdĕl* \Leftarrow **oglb*), Gevêr H, Geffêr HB 1 (= *jēver* \Leftarrow **jōverō*) 'wiór, trzaska', Geveré H, Geverê HB 1, geweré HW (= *jevere* \Leftarrow **jōverē*) 'wióry, trzaski', Tyenangs H, Tgenans HB 1, Tjenangs HB, Tjinangs HW, Tgyenángs HB 1, Tschenangs Pf (= *tĕnqz* \Leftarrow **kōnēzb*) 'król, szlachcic', Tyenantgeinia H (= *tĕnqđajñā* \Leftarrow **kōnēgynja*) 'szlachcianka', Tschésin Pf, Tjessin PS, Tgessin H (= *tĕsin* \Leftarrow **kōsensb* 'żołądek', Seytcher Pf, Sautgĭrr H (= *saitĕr* || *sautĕr* – derywat od *saĭko* || *saauko* \Leftarrow **suka* utworzony za pomocą sufiksu niemieckiego pochodzenia *-ér*) 'dziwkarz', Tjillein H (= *tĕlajñ* \Leftarrow **kōlinō*) 'łono', Gimme H (= *jēmĕ* \Leftarrow **jōmetō*), Gülme H, Gülma HB 1 (= *jĕlmak* 'wiąz, brzost' \Leftarrow *jōlma*), Gevêr H (= **jōverō* 'wiór'), Geveré H (= *jevere* \Leftarrow **jōverē* zamiast **jōvery*).

Trzeba jednak zaznaczyć, że w kwestii rekonstrukcji tej samogłoski i określenia jej barwy i zakresu występowania w połabszczyźnie nie ma zgodności wśród badaczy. Lehr-Spławiński (1929: 26-27) rekonstruuje ją przede wszystkim dla połabskiego kontynuanta pierwotnego **ō* w położeniu po spółgłosce tylnojęzykowej a przed dawną palatalną oraz dla kontynuanta pierwotnego **b* w położeniu po nagłosowym **j* a przed dawną spółgłoską palatalną, np. *χémil* \Leftarrow **χōmelb* 'chmiel', *jēver* \Leftarrow **jōverō* 'wiór, trzaska', ale także dla kontynuanta pierwotnego *ɔ* w niektórych innych otoczeniach, jak w czasownikach *bĕjĕ* \Leftarrow **bĕjetō*, *lĕjĕ* \Leftarrow **lĕjetō*, w formie *vōdĕl* \Leftarrow **(v)oglb* z wstawną samogłoską po *d* \Leftarrow **g* przed spółgłoską pierwotnie miękką oraz w prepozycji *vĕz-* \Leftarrow **jōz-*.

Biorąc pod uwagę fakt, że jest ona zapisywana w zabytkach połabskich tak, jak samogłoska odpowiadająca dn. *ê* w wyrazach zapożyczonych, Lehr-Spławiński określa ją jako samogłoskę średnią szeregu przedniego, podwyższoną i transkrybuje przez *é* (Lehr-Spławiński 1929: 26-27).

Rekonstrukcję Lehra-Spławińskiego, jego transkrypcję i próbę określenia barwy tej samogłoski przyjmuje większość połabistów (Milewski, Heydzianka,

Polański, Sehnert, Kortlandt i in.). Inaczej ją rekonstruują natomiast Trubiecki i Olesch.

Pierwszy (Trubetzky 1929: 44-45, 57) samogłoskę tę określa jako wysoką, ale szerszą aniżeli niemieckie *i* i prawdopodobnie nienapiętą. Transkrybuje ją jako *î*. Obok takiego szerszego, nienapiętego *î* w jego rekonstrukcjach występuje też węższe, napięte *i*.

Trubiecki dla samogłoski tej widzi miejsce jedynie w aspekcie fonetycznym i dlatego w jego tabeli fonologicznej figuruje tylko jedno *i* (Trubetzky 1929: 130).

Jeszcze inne stanowisko w tej kwestii zajmuje Olesch (1980: 214-217). W zapisach przez *i* rekonstruuje tę samogłoskę jako *i*, rzadkie zapisy przez *e* wyjaśnia różnie dla poszczególnych form. I tak notacje Seýtcher u Pfeffingera oraz Sautgirr u Henniga uważa za oboczne postacie tego wyrazu i transkrybuje je odpowiednio jako *saitër* obok *sautîr*, w zapisach *Gevêr*, *gewêr*, *Geffer* u Henniga widzi asymilację *i* do znajdującej się w następnej sylabie samogłoski *e*, wreszcie zapisy przez *e* typu *Tyenangs H* przedstawiają jego zdaniem formy z samogłoską *e* zamiast *i* jakoby dlatego, że w formach tych kontynuant pierwotnego *ɔ* znalazł się w sylabie nieakcentowanej.

Interpretacje Olescha nie przekonują. Sposób, w jaki objaśnia on dwa pierwsze przykłady, można określić tylko jako *ad hoc*. Nie do przyjęcia jest też objaśnianie przykładów typu *Tyenangs* pozycją przedakcentową samogłoski *e*, albowiem w języku połabskim samogłoski w sylabach przedakcentowych nie są pod względem barwy traktowane inaczej aniżeli w sylabach akcentowanych.

Podobnie jak Olesch rekonstrukcję samogłoski *é* dla połabskiego odrzuca również Suprun (1987: 16), który jednak nic nie pisze o obocznych zapisach przez *i* oraz przez *e*³¹.

Za rekonstrukcją dla języka połabskiego w określonych położeniach kontynuantu pierwotnego *ɔ* jako samogłoski oddzielnej, różnej zarówno od *i* jak też od *e*, oprócz sposobu ich zapisywania (tj. bądź przez *i* bądź przez *e*) przemawia również fakt, że pozostaje ona w innych relacjach alternacyjnych, aniżeli *i*. W określonych położeniach wymienia się ona z zerem, podobnie jak kontynuanty pierwotnych jerów, np. *bardër* 'mieszczanin' (z *śrdn.* *borger* 'ts.'), *kridër* (z *śrdn.* *kriger*) 'żołnierz' wobec *bargri* 'mieszczanie', *krigri* 'żołnierze' podobnie jak *tütäl* \Leftarrow **kotblɔ* 'kocioł' wobec *tütłëk* \Leftarrow **kotblikɔ* 'kociołek', *šapâr* 'pasterz' (z *śrdn.* *schaper* 'ts') wobec *šaprev* 'pasterski'.

W monografii poświęconej morfologii zapożyczeń niemieckich w języku połabskim (Polański 1962) starałem się wykazać, że tak też trzeba interpretować

³¹ Suprun tłumaczy tylko swoją rezygnację z rekonstrukcji samogłoski *é* w odniesieniu do form stopnia wyższego i najwyższego przymiotników, które w moim i Sehnerta słowniku (Polański i Sehnert 1967) były rekonstruowane z sufiksem *-ész*. Za podstawę takiej rekonstrukcji tego sufiksu przyjęliśmy niesłusznie jego zapisy w zabytkach za pomocą liter *-êss-*, *-eess-*, notowanie jego pierwszej samogłoski jako *é*, *ee* oznacza bowiem tylko to, że nie była ona zredukowana.

samogłoskę sufiksalną rzeczowników zapożyczonych z niemieckiego z sufiksami *-ed*, *-el*, *-en*, *-er*. Lehr-Spławiński w swojej pracy poświęconej zapożyczeniom dn. w języku połabskim (Lehr 1917a: 280-282) zauważył, że w zpożyczeniach tych niemiecka samogłoska *e* traktowana jest inaczej aniżeli poza tym. W sufiksach tych zastępstwo śrdn. *e* krótkiego jest trojaki:

- (1) przez *a*, np. Krawāt Pf, Krawad Bauc ‘rak’ z śrdn. *krevet*, Badâl H ‘kat’ z śrdn. *böddel*, Badân H ‘kadź’ z śrdn. *böden*, Engiwar ‘imbir’ z śrdn. *engewer*,
- (2) przez *i*, np. Angill H ‘haczyk do wędki’ z śrdn. *angel*, Laschinn³² z śrdn. *lechel*, Bauc ‘konewka’, Hâtgirr H ‘kramarz’ z śrdn. *höker*,
- (3) przez *e*, np. Bössel H ‘kula kręgielna’ z śrdn. *bössel*.

Różnorodność rozwoju fonetycznego tych sufiksów tłumaczył Lehr-Spławiński różnicami w chronologii zapożyczeń (Lehr 1917a: 281). Taka interpretacja jest trafna tylko w odniesieniu do form typu *bosel*, tj. wyrazów, które są pożyczkami nowszymi. W pozostałych wypadkach nie idzie wyłącznie o rozwój fonetyczny, lecz raczej o adaptację morfologiczną. Trzeba pamiętać o współistnieniu u osobników dwujęzycznych, którzy dokonywali zapożyczeń, dwóch systemów językowych, połabskiego i niemieckiego. Te systemy oddziaływały na siebie w ten sposób, że pewne kategorie jednego przyporządkowywano drugiemu. Krótkie *e* w wymienionych sufiksach niemieckich pod względem fonetycznym z pewnością niczym się nie różniło od krótkiego *e* będącego np. końcówką nom. sg. rzeczowników. W każdym jednak z tych wypadków mamy w zapożyczeniach co innego. Nie można oczywiście negować roli czynników fonetycznych przy asymilacji zapożyczeń, ale trzeba zawsze brać też pod uwagę i momenty morfologiczne. W danym wypadku chodziło o podciągnięcie zapożyczonych sufiksów pod bliski im strukturalnie typ wielu rodzimych połabskich formacji sufiksalnych z kontynuantem pierwotnego jeru przed spółgłoską wygłosową typu **-bn̥*, czy **-bn̥*, lub **-bk̥*, por. na przykład *bqbân* ⇐ **bqb̥bn̥*, *vistân* ⇐ **ostbn̥*, *mesäk* ⇐ *měšbk̥* itp.

Repartycji postaci *-ad*, *-al*, *-an*, *-ar* obok *-il*, *-ir* nie można tłumaczyć chronologią zapożyczeń, lecz prawami fonetycznymi języka połabskiego i względami morfologicznymi, tj. adaptacją morfologiczną niemieckich sufiksów. W sufiksach tych zidentyfikowano samogłoskę poprzedzającą wygłosową spółgłoskę z rodzimym kontynuantem jeru twardego, a ponieważ w zapożyczeniach połabskich z niemieckiego wygłosowe *l*, *r* były traktowane jako pierwotnie palatalne³³,

³² Wygłosowe *n* w połabskim jest prawdopodobnie wynikiem dysymilacji, podobnie jak w szlez.-holszt. *lecher* *r* zamiast *l* por. Polański 1962: 112.

³³ Prawdopodobnie niemieckie *l* było bliższe wymowie połabskiego miękkiego *l* aniżeli twardego, co się zaś dotyczy palatalnego traktowania spółgłoski *r* w zpożyczeniach niemieckich do połabskiego, to albo mamy tu do czynienia z wpływem analogicznym tamtej płynnej, tj. *l*, albo wytłumaczenia szukać należy w czynnikach morfologicznych, zob. Polański 1962: 24-26.

to przy identyfikacji niemieckiego *e* w sufiksach *-ed*, *-el*, *en*, *-er* z rodzimym kontynuantem jeru twardego traktowano te sufiksy tak, jak gdyby rozwinęły się z pierwotnych **-ɔl-*, **ɔr-*, tj. przybierały one z reguły postać *-ād*, *-āl*, *-ān*, *-ār*, ale kiedy występowały po spółgłoskach *k*, *g*, *χ* a przed spółgłoskami *-l*, *-r*, przybierały postać *-ēl*, *-ēr*. W pierwszym wypadku zapisywano je jako *-ad*, *-al*, *-an*, *-ar*, w drugim jako *-il*, *-ir*.

Przedstawiona wyżej argumentacja uzasadnia w pełni zarówno rekonstrukcję samogłoski *é* w wymienionych formach zapożyczeń, jak też w wyrazach rodzimego pochodzenia zawierających kontynuant pierwotnego **ɔ* w określonych przez Lehra-Splawińskiego otoczeniach oraz kontynuant prasłowiańskiego **b* w położeniu po nagłosowym **j*. Nie jest wykluczone, że występowała ona w połabskim także w innych położeniach, które w swojej gramatyce wymienia Lehr-Splawiński (1929: 45, 60), przede wszystkim zaś w formach typu *bějě* \Leftarrow **bjetv* ‘bije’, *lējě* \Leftarrow **ljetv* ‘leje’, ale w niniejszej gramatyce te ostatnie rekonstruuje przez *i*, tj. *bijě* \Leftarrow **oni bijotv sę* ‘oni biją się’, Gimme H (= *jimě* \Leftarrow **jblmē*) ‘wiązy, brzosty’.

Rekonstrukcję *é* stosuję dla form, w których samogłoska ta była zapisywana nie tylko przez *i*, *y*, ale także, chociażby rzadko, przez *e*.

Samogłoska *é* rozwinęła się z pierwotnego *ɔ* w położeniu po spółgłosce tylnojęzykowej a przed pierwotnie palatalną.

2.2.3.5. Samogłoska *ö*

Samogłoska *ö* jest oznaczana w zabytkach przeważnie przez *ö* lub *e*, rzadziej przez inne litery, w słowniczku Pfeffingera i w zbiorach z nim związanych także przez *ü* a w jednym wyrazie za pomocą połączenia literowego o charakterze dyftongicznym, a mianowicie przez *oi*³⁴, np. Thöre H (= *törě* \Leftarrow **vɔtorɔjb*) ‘wtorek’, Döl H (= *döl* \Leftarrow **dolɔ*) ‘dolina’, Dör H (= *dör* \Leftarrow **dvorɔ*) ‘dwór’, Klattijöhl S, Klatgâl H, Klatgêl, Klatgûl HB 1, Klattijöl SJ, SO, Klatschule K, Klatschüle Pf, Klatschüle PfDr (= *klâtöl* \Leftarrow *kolkolɔ*) ‘dzwon; zegar’, Töre Pf, Tróre Ec (= *törě* \Leftarrow **vɔtorɔjb*) ‘wtorek’, Rōsa Pf (= *rōsā* \Leftarrow **rosa*) ‘rosa’, Wódrüc Pf (= *vâtrük* \Leftarrow **otrokɔ*) ‘syn’, Klatgélak H (= *klâtölāk* \Leftarrow **kolkolɔkɔ*) ‘dzwonek’, Tgelj Bauc, Tgelí H, tjölü S ‘koło’ (= *tölü* \Leftarrow **jedvno kolo*) ‘jedno koło’, Süboída Pf, Suboída K, Sibötta H (= *sübötā* \Leftarrow **sobota* ‘sobota’).

Pisownia taka dowodzi, że była to samogłoska przednia, średnia, zaokrąglona. Zapisy przez *ü* w słowniczku Pfeffingera i w zbiorach z nim związanych mogą wskazywać na wymowę dialektalną tej samogłoski zbliżoną do *ü*. Tendencję do

³⁴ Być może drugim przykładem na zapis dyftongiczny u Pfeffingera jest Tseurín. Przytacza go Trubiecki (1929: 56), wyprowadzając tę formę z pierwotnego **korenɔ* ‘korzeń’, ale sprawa nie jest pewna, ponieważ wyraz ten jest rejestrowany u Henniga jako Tgaurín H, Tjaurín HB 1. Taki zapis zdaje się wskazywać, że wyraz połabski wywodzi się z jakiejś wtórnej postaci **kurenɔ*, por. Polański 1993: 887.

podnoszenia artykulacji w gwarze rejestrowanej przez Pfeffingera obserwujemy, być może, także w wymowie samogłosek *a* i *o*, por. jego zapisy Subo, Liuteù, Nivaglutùf wobec Sobò, Lgotí, Niwa Lgotí dla *zobo*, *lotü*, *nüvã lotü* u Henniga oraz *lijotüh* u Schultzego. Jednak wobec dalekiej od doskonałości pisowni Pfeffingera pewności w tej kwestii być nie może, ale zob. też niżej, 2.2.3.6.

Samogłoska *ö* pochodzi z pierwotnego **o* w położeniu przed pierwotnymi spółgłoskami dentalnymi niepalatalnymi (jak np. w przytoczonych wyżej przykładach typu *döl* \Leftarrow **dol̥* 'dolina', *prösü* \Leftarrow **proso* 'proso', *sübötã* \Leftarrow **sobota* 'sobota') oraz przed pierwotnym *ř* (jak np. w *föraistě* \Leftarrow **korišče* 'porost (na korze drzewa)', *törãc* \Leftarrow **korvcb* 'korzec').

2.2.3.6. Samogłoska *o*

Samogłoska *o* jest oddawana w większości zabytków najczęściej za pomocą litery *o*, wyjątkowo przez *a*, natomiast w wokabularzu Pfeffingera i w zbiorach z nim związanych nierzadko przez *u*, w wygłosie także przez *ou*, por. *sobò* H, *subò* Pf (= *zobo* \Leftarrow **žaba*) 'zaba', Gôptka H, Jaâpke An, Júbka Pf (= *jopkã* \Leftarrow **jabl̥oka*) 'jabłka', Wóassa H (= *vosã* \Leftarrow **vaša*) 'wasza', Saròu Pf, Ssaró H, Ssarô HB 1 (= *saro* \Leftarrow **syra* gen. partitivus) 'sera', Pórou Pf, Poró H, Porô HB 1 (= *poro* \Leftarrow **para*) 'błoto, bagno', Slickjou Pf, Slikjou D (= *slido* \Leftarrow **seldã*) 'śledzia', Lgotí H, lijetüh SJ, SO, Liuteù Pf (= *lotü* \Leftarrow **lěto*) 'lato', mioró H, Miorô, Miorów HB1 (= *moro* \Leftarrow **měra*) 'miara', Lgôh H, Ljoos Bc (= *los* \Leftarrow **lěš̥*) 'las', Korwó H, Korwô HB 1, Kurwu K, D, Korwò, Korwù Pf (= *korvo* \Leftarrow **korva*) 'krowa', Ggôrd, Chôrd H, Chôrt HB1 (= *gord* \Leftarrow **gord̥*) 'zamek, gród; sąd (urząd)', Chôrna HB 1, Gchôrna H (= *χornã* \Leftarrow **χorna*) 'pokarm', Ggôrnak, Ggornak H (= *gornãk* \Leftarrow **gřn̥ok̥*) 'garnek', Bôrs H, Bôrsch HB1 (= *borz* \Leftarrow **břže*) 'szybciej', tzôrne H, zohrne PS, Tschiuurna Pf (= *corně* \Leftarrow **čřn̥j̥v̥*, *čornã* \Leftarrow **čřnaja*) 'czarny, czarna', Sgôrní H, Sjôrní HB 1, Siurnü Pf (= *zornü* \Leftarrow **zřno*) 'ziarno', Tóde Pf, Dot H (= *dod* || *dot* z niem., por. śrdn. *dôt*, lünebur. *doud*) 'śmierć', Môcht, Moagt, Moacht H, Mocht HB 2 (= *moxt*) 'moc, siła', (= *sot* z śrdn. *sât*) 'nasienie', Strotòu Pf, Strotou K, Strotó H, Strotô HB 1 (= *strotó* z śrdn. *strate*) 'ulica, droga', Glosòu Pf, Glosou K, Glosó H, Glosó Bc (= *glozo* z śrdn. *glas*) 'szkło, szklanka', Lampó H, Lampô HB 1 Lampòu Pf (= *lampo* z niem. *Lampe*) 'lampa' (ostatnie trzy przykłady z rodzimą końcówką *-o* \Leftarrow **-a*).

Na podstawie zapisów nietrudno określić samogłoskę tę jako średnią, otwartą, szeregu tylnego z umiarkowanym zaokrągleniem warg (Lehr-Spławiński 1929: 25). Zapisy przez *u* Lehr-Spławiński interpretuje jako reprezentujące bardziej zamkniętą, bardziej tylną i silniej zaokrągloną wymowę dialektalną (Lehr-Spławiński 1929: 25), natomiast zdaniem Trubieckiego pisownia Pfeffingera trafniej niż inne zabytki oddaje brzmienie tej samogłoski w połabszczyźnie w ogóle. Trubiecki transkrybuje ją fonetycznie jako *o*. Obecnie, kiedy o wiele więcej wiadomo o zróżnicowaniu dialektalnym języka połabskiego (Polański 1965: 365-369, Olesch 1975a:

182-201, 1986: 249-257), bardziej prawdopodobną wydaje się raczej interpretacja, że odmienność w sposobach zapisywania tej samogłoski połabskiej przez zabytki oddaje różnice gwarowe w jej wymowie. Wobec jednak niemożności odsłuchania dziś mowy Połabian pewności w tej kwestii nie mamy.

Jak z przykładów widać, samogłoska *o* pochodzi z pierwotnego **a* (*zobo*, *poro*, *saro*), z pierwotnego **ě* przed dawnymi spółgłoskami dentalnymi niepalatalnymi (*lotü*, *moro*, *los*), z pierwotnego *o* w tzw. grupie *tort* (*korvo*, *gord*), z pierwotnych **r* i **f* (*gornäk*, *borz*, *corně*, *žornü*). Jeżeli chodzi o pierwotne **f*, to taki rozwój występował tylko w położeniu przed dawnymi niepalatalnymi spółgłoskami dentalnymi. Samogłoskę tę notujemy także w licznych zapożyczeniach *dod* || *dot*, *moxt*, *sot*, *stroto*, *glozo*. Odpowiada w nich niemieckim samogłoskom *a*, *o*.

2.2.3.7. Samogłoska *i*

Połabskie *i* zapisywane jest w zabytkach przez *i*, *y*, *ie*, *ü*, *í*, *ì*, *ý* itp., np. *dahssd zie kummoht S* (= *dāzd ci komot* ⇐ **dǔžžb χotjetǔ komot* z niem. 'deszcz będzie padał' (dosłownie 'deszcz chce przyjść', *ci* 'chce' w funkcji tworzenia futurum), *Cieße HB1* (= *cisě* ⇐ **češetǔ* 'czesze', *Ni H*, *ny HW*, *nie*, *nieh S* (= *ni* ⇐ **ne* 'nie', *mücrā midsa S* (= *mükrā mižā* ⇐ **mokraja medja*) 'mokra miedza', *Lise H*, *lise S* (= *lizě* ⇐ **ležitǔ*) 'leży', *Stig H* (= *stig* z śrdn. *stige*) 'dwudziestka, dwadzieścia sztuk', *Krigirr H* (= *kridēr* z śrdn. *kriger*) 'żołnierz', *Wiser Pf*, *Wiser H* (= *vizer* z śrdn. *wiser*) 'cyferblat; zegar słoneczny', *Giglia K*, *H* (= *giglā* z śrdn. *gigel*) 'skrzypce'.

Najprawdopodobniej pod względem barwy nie różniło się od przeciętnego słowiańskiego *i*. Przyjmowanie dla połabszczyzny – jak to czyni Trubiecki (1929: 45-46) – dwóch rodzajów *i*, a mianowicie napiętego *i* i nienapiętego *ĩ*, nie wydaje się uzasadnione (zob. wyżej 2.2.3.4).

Pochodzi z prasłowiańskiego **e* w położeniu przed spółgłoską pierwotnie palatalną. Występuje też w licznych pożyczkach z niemieckiego.

2.2.3.8. Samogłoska *ü*

Samogłoska, którą najczęściej rekonstruuje się jako *ü*, w zabytkach jest oddawana przeważnie przez *ü*, *i*, *y*, np. *büç Pf*, *büç D*, *Büchan K*, *büg S*, *Büg H* (= *büg* ⇐ **bogǔ*) 'bóg', *Büpey K*, *Pübáy HB* (= *bübaj* ⇐ **bobu*) 'bobu (gen. partit.)', *Bütchan Pf*, *Bütgan HB 1*, *Bc* (= *bütān* ⇐ **botěnǔ*) 'bocian', *Nivaglutüf Pf*, *Niwa Lgotí H* (= *nüvā lotü* ⇐ **novoje lěto*) 'nowy rok', *Watgú Pf*, *Watgí H* (= *vāfū*) 'oko', *Nücka Pf*, *Nigga H*, *Nügga S* (= *nügak* ⇐ **noga*) 'noga', *liungdū Pf*, *lgundí H* (= *lǔdū* ⇐ **lǔdo*) 'ziemia, pole; kraj'.

U Pfeffingera i w słowniczkach z nim związanych, a wyjątkowo w innych zabytkach, notujemy także zapisy tej samogłoski za pomocą dyftongicznych połączeń literowych: *Duntzneü Pf* (= *tǔcnü* ⇐ **tǔčǔno*) 'pochmurno', *Nebúy*, *Nepü Pf* obok

Nebí H, Nebü Bc (= *nebü* ← **nebo*) 'niebo', Liuteù, Lutoi K, Lütoi D obok Lgotí H, lijotüh S (= *lotü* ← **lěto*) 'lato', Siuncteù Pf, Sjungtey H, Sjunctey HB 1 obok Sjungtí H, Sjuntj, Sjuntí HB 1, Draweneù Pf, Drawný HB 1, drawnèy HB 2 obok Drawenü H, Drawnj HB 1, Poipôl Pf (= *püpel* ← **popelv*) 'popiół', proilutü Pf (= *prülötü* ← **prolěto*) 'wiosna', Kneüf Pf obok Gni, Gnj, Gny H (= *gnüj* ← **gnojv*) 'gnój', Müsdenüy Pf, Müsdenuy K obok Mißdení H, müsdenü HB 1 (= *muzdenü* ← **možženo*) 'mózg', Boipeú Pf obok Büpey K, Büpoi D, Pübay H, Pübey HB 1 (= *bübj* ← **bobu*) 'bobu', Sedléy Pf, Setlei K, Setloi D, Sedeley H, Sedley HB 1 obok Sedelí H, Sedelý HB 1, Seedelich S (= *sedlü* ← **sedōlo*) 'siodło', Peréi Pf, Perei K, D obok Péri H, Perü S (= *perü* ← **pero*) 'pióro', Janeù Pf, Janeu K obok Ganní H, Ganni HB 1, Bc (= *janü* ← **jedōno*) 'jedno', kattuhe S obok Katü H (= *kätü*) 'kto'.

Trubiecki (1929: 55) przytacza tu też zapis Mithoffa z „Ojczyzna Nasza” *wattuem nibisien*, który za Schleicherem (1871: 252) interpretuje się zwykle jako **vō tvojem̃ nebešu* (względnie **nebeši*). Według Trubieckiego zapis ten należy sprowadzać raczej do **vō tom̃ nebes...* i rekonstruować *vā-tūm nibišāy*, zestawiając z niem. odpowiednikiem w tej modlitwie 'im (= in dem) Himmel'.

Jeśli jednak zestawimy następujące dwa oboczne fragmenty modlitewne z tego zabytku: Noos wader tada tōjis wattuem nibisien... (= *nos fader tādē tāj jis vā tūjēm nibišāw...* ← **našv (fader z dn.) tōde ty jesv vā t* oraz Büsatz tade tojis wattuē emmerice... (= *būzāc tādē tāj jis vā tūē emerice*), za bardziej prawdopodobną musimy uznać interpretację z zaimkiem posesywnym odpowiadającym niemieckiemu *im Himmel*. Niemieckiemu *Himmel* 'niebo' odpowiadał w połabszczyźnie bądź rodzimy rzeczownik rodzaju nijakiego *nebü* ← **nebo*, bądź zapożyczony z śrdn. rzeczownik rodzaju żeńskiego *emerikā*. Z powodu niedokładności zapisów trudno jednak zrekonstruować dokładne formy przydawki tego zaimka.

Zdaniem Trubieckiego (1925: 228-236, 1929: 50-57) zapisy tej samogłoski podobnie jak samogłoski *ō* za pomocą połączeń literowych typu *oi, oÿ, eu, ei, ey, uy*, wskazują na to, że samogłoski te albo brzmiały dyftongicznie albo miały niejednorodny przebieg artykulacji. Trubiecki opowiada się za tym drugim rozwiązaniem. Twierdzi, że niejednorodność przebiegu artykulacji dotyczyła zaokrąglenia („Vokal ungleichmäßiger Rundung”) i proponuje fonetyczną transkrypcję *ōe* zamiast *ō* oraz *üi* zamiast *ü*.

Za dyftongicznym charakterem połabskich kontynuantów pierwotnego **o* wypowiedział się też F. Lorentz (1927: 59-61).

Interpretację taką trudno wykluczyć, ale ponieważ opiera się ona na stonkowo ograniczonej liczbie zapisów, jest mało prawdopodobna. Nawet jeśli by ją przyjąć, trzeba by jej przypisać charakter czysto fonetyczny, jak to zresztą czyni Trubiecki (1929: 130).

Transkrypcję tej samogłoski przez *ü* zaproponował już Schleicher (1871: 57), jego transkrypcję przyjęli inni połabiści.

Według Lehra-Spławińskiego (1929: 40-44) połabskie *ü* pochodzi z pierwotnego **o* w wygłosie, w prefiksach i przyimkach, w położeniu po *v* przed spółgłoskami pierwotnie miękkimi a jeśli nie występowało po *v*- przed wszystkimi spółgłoskami z wyjątkiem przedniojęzykowych pierwotnie twardych i *r* (zarówno twardego jak miękkiego), np. *büg* \Leftarrow **bog̃* 'bóg', *düzd* \Leftarrow **gvozdb* 'gwóźdź', *jolüvä* \Leftarrow **jalovaja* 'jałowa', *vüčã* \Leftarrow **oṽca* 'owca', *vübět* \Leftarrow **obiti* 'ociosać', *püd* \Leftarrow **pod̃* 'pod'. Interpretację Lehra-Spławińskiego i oparte na niej zasady transkrypcji przyjęła większość połabistów.

Tymczasem Trubiecki (Trubetzky 1925: 231-232, 1929: 50-57) na podstawie starannej analizy zapisów wykazał, że samogłoskę, którą przyjęto transkrybować jako *ü*, Parum Schultze oddaje za pomocą *ü* po wszystkich spółgłoskach za wyjątkiem *v*, por. w jego słowniczku zapisy *tühe* 'twoja', *bühle* 'boli', *nügga* 'noga', *tjübahl* 'kobyła', *sedelüh* 'siodło' itp., ale *Wistjahn* (= *vistãn* \Leftarrow **ostbñ*) 'klin w radle', *Wieneitz* (= *vinajčã* \Leftarrow **ojbnica*) 'dyszel', *Wilse* (= *vilse* \Leftarrow **olbšë*) 'olchy'.

Hennig zapisuje ją za pomocą liter *i*, *ü* niezależnie od otoczenia fonetycznego, jedynie w wygłosie używa liter oddających samogłoskę niezaokrągloną, tj. *i*, *í*, *î*, *y*. Trubiecki jest zdania, że gdyby Hennig był Niemcem z południa, to takie wahanie w pisowni można by tłumaczyć jako wynik tego, że w jego rodzimym dialekcie różnica między *ü* a *i* była nieistotna. Hennig jednakże był wykształconym Niemcem z północy, a dla takiego Niemca samogłoski *ü* i *i* reprezentują dwa odrębne fonemy. Trubiecki wyciąga z tego wnioski, że samogłoska, którą Parum Schultze systematycznie zapisuje jako *ü*, w rzeczywistości nie pokrywała się ani z niemieckim *ü*, ani z niemieckim *i*. Jego zdaniem w rozstrzygnięciu tej kwestii mogą pomóc zapisy Pfeffingera, który połabskie kontynuanty pierwotnego **o* oddaje nie tylko za pomocą litery *ü*, ale także połączeń literowych typu *uy*, *eu*, *ei*, *ey*, *oi*. Chodzi tu o takie zapisy, jak na przykład *Süboida Pf* (\Leftarrow **sobota*), *poipõl Pf* (\Leftarrow **popel̃*), *proilutù Pf* (\Leftarrow **prolēto*), *Müsdenu Pf* (\Leftarrow **možženo*), *Soipãl Pf* (\Leftarrow **sop̃l̃*), *Duntzneu Pf* (\Leftarrow **tq̃no*), *Teurin Pf* (\Leftarrow **koreñ*).

2.2.3.9. Samogłoska *u*

Samogłoska *u* jest zawsze zapisywana jako *u*. Notujemy ją zasadniczo tylko w pożyczkach z niemieckiego, por. *luft* 'powietrze' z niem. *Luft*, *kuvãl* 'kula' z dn. *kûl*. Poza tym w dialekcie reprezentowanym przez Schultzego występuje jako kontynuanta pierwotnych **ũ*, **ũ*, por. *tust* (= *tustë* \Leftarrow **t̃st̃j̃b*) 'gruby', *Wuhk* (= *vuk* \Leftarrow **ṽk̃*) i jest odpowiednikiem dyftongów *au*, *ai* w innych dialektach połabskich, zob. niżej 2.2.5.

2.2.4. Samogłoski nosowe

Połabskie kontynuanty pierwotnych samogłosek nosowych zapisywane są w zabytkach z reguły za pomocą połączeń literowych typu *ang*, *an*, *am*, *ung*,

un, um, znacznie rzadziej *ong, on, om*, niekiedy nosowość nie jest oznaczana. Przez pewien okres czasu badacze języka połabskiego nie zajmowali się bliżej różnicami w sposobach ich zapisywania w zabytkach. Traktowali je całościowo i rekonstruowali dwie samogłoski nosowe. Schleicher transkrybował je jako *ã, õ*, podobnie Porzeziński (1902: 201) i Rost (1907, indeks), Lehr-Splawiński (1929: 27) jako *õ* i *q*.

Zdaniem Lehra-Splawińskiego zapisywanie w zabytkach pierwszej z nich za pomocą połączeń literowych *un, ung, um*, rzadziej *on, om* dowodzi, że była to samogłoska o wartości ustnej odpowiadającej samogłosce *o* o dość wysokiej i zamkniętej artykulacji. Wartość ustna drugiej nosówki odpowiadała według niego mniej więcej brzmieniu *a*. Transkrybował pierwszą jako *õ*, drugą jako *q*.

Fakt, że *q* w pozycji zredukowanej nierzadko traci nosowość, natomiast *õ* utrzymuje ją we wszystkich położeniach, ma według niego świadczyć o tym, że rezonans nosowy samogłoski *õ* był silniejszy niż samogłoski *q*.

Ogół połabistów przyjął transkrypcję Lehra-Splawińskiego (Milewski, Heydzianka, Polański w większości publikacji, Olesch i in.). W naszym słowniku połabsko-angielskim (Polański i Sehnert 1967), nie kwestionując zdania Lehra-Splawińskiego o jakości brzmienia pierwszej z tych samogłosek, uprościliśmy jego transkrypcję, zastępując *õ* symbolem *o*. Uważaliśmy, że takie uproszczenie nie narusza rekonstruowanego systemu fonologicznego, skoro połabszczyzna miała tylko jedną średnią samogłoskę nosową zaokrągloną, która była wprawdzie dość wysoka i zamknięta, ale nie oponowała z bardziej otwartą. Uproszczoną przeze mnie i Sehnerta wersję stosowali m. in. Suprun (1987), Luschützky i Reinhart (1991), Bethin (1998). W niniejszej *Gramatyce* stosuję dokładniejszą pod względem fonetycznym transkrypcję tej samogłoski przez *õ*.

Jeśli się przyjrzeć jednak dokładniej sposobom ich oddawania w źródłach, to się okazuje, że zachodzą między nimi znaczące różnice, które wiążą się z jednej strony z poszczególnymi zapisywaczami, z drugiej zaś zależą od dźwiękowego otoczenia nosówki.

Hennig w wygłosie, przed spirantami oraz przed *l* zapisuje nosówki z reguły za pomocą *ang, ung, ong*, rzadko zamiast *ng* pisze *n, np.*

(a) w wygłosie: *wa darung* (= *vã darõ* \Leftarrow **vã dyrõ*) 'w dziurę', *glawung* (= *glãvõ* \Leftarrow **golvõ*) 'głowe', *gomung* (= *jomõ* \Leftarrow **jamõ*) 'jame', *Munkung* (= *mõkõ* \Leftarrow **mõkõ*) 'makę', *Teiskung* obok *Teiskong* (= *daĩskõ* pożyczka z $\text{\textit{srđn.}}$ *disk*) 'stół' (acc. f.), *Plyse Plóchtong* no *Téiskońg* (= *pělüžě ploxtõ* no *daĩskõ* \Leftarrow **dušõ*) 'duszę, oddech', *Gógenang* (= *jognã* \Leftarrow **jagnę*) 'jagnię, koźlę', *Gaygróyang* (= *jaĩgrojã* \Leftarrow **jbgrajõtõ*) 'bawią się', *Nüssang* (= *nüsã* \Leftarrow **nošõ*) 'noszę', *tilang* (= *tilã* \Leftarrow **telę*) 'cielę', *Põsmang* (= *posmã* \Leftarrow **pasmę*) 'pasma przędzy', *sso mang* H (= *zomã* \Leftarrow **zame*) 'za mnie', *no mang* (= *nomã* \Leftarrow **name*) 'na mnie', *Paglan*, także *paglań* (= *paĩlã* \Leftarrow **pilę*) 'gąsiątko, kaczątko', por. też w zbiorze związanym

ze słowniczkiem Henniga Peilan Bc, Sángsaman (= *sazmq* ← **sęžbme*) 'sażeń', Ramánn obok Ramang (= *rámq* ← **orme*) 'ramię'.

(b) przed spirantami: Golungs obok Goluns (= *golōz* ← **galōzv*) 'gałąź', Gongs (= *gōs* ← **gōsv*) 'geś', Gg'ngska (= *gōskā* ← **gōsvka*) 'bulka', Kungs (= *kōs* ← **kōsv*) 'kęs, kawałek', Kungsoye (= *kōsojē* ← **kōsajetv*) 'kąsa', Sungsóda (= *sōsōdā* ← **sōsēda*) 'sąsiad', Pangst (= *pāst* ← **pęstv*) 'pieść', Trangsisssa (= *trāsi-sā* ← **tręsetv se*) 'trzęsie się', Plangsang (= *plāsq* ← **plęšōtv*) 'tańcza', eýwangse (= *aivqzē* ← **uvęžetv*) 'przywiąże', zówangse (= *zovqzē* ← **zavęžetv*) 'zawiąże'.

(c) przed l: Nótzugl (= *nocōl* ← **načēlv*) 'zaczął', Nopitzúngl (= *nopücōl* ← **napočēlv*) 'zaczął', Wässg'ngl (= *vázōl* ← **vōzēlv*) 'wziął', Wässg'ngligik (= *vázōl* ← **vōzēlv*) 'wziął go', Wasanglay (= *vázqlaj* ← **vōzēli*) 'wzięli'.

Przed spółgłoskami zwarto-wybuchowymi notacja Henniga zależy od spółgłoski następującej po nosówce: przed spółgłoskami wargowymi Hennig pisze *um*, *om*, przed spółgłoskami tylnojęzykowymi – *n*, przed zębowymi – bądź *un*, *an*, bądź *ung*, *unk*, *ang*, *ank*, por. na przykład Kúmpat (= *kōpāt* ← **kōpati*) 'kąpać', P'mp (= *pōp* ← **pōpv*) 'pepek', D'mb (= *dōb* ← **dōbv*) 'dąb', Trumbe (= *trōbē* ← **trōbitv*) 'trąbi', Munka (= *mōkā* ← **mōka*) 'mąka', Runka (= *rōkā* ← **rōka*) 'ręka', Tangnunt (= *tāgnōt* ← **tęgnōti*) 'ciągnąć', Pogang (= *pojāk* ← **pajōkv*) 'pająk', Gundre (= *jōdrē* ← **jēdro*) 'jądro, ziarno', Guntra (= *jōtrā jōtrā* ← **jētra*) 'wątroba', Gryunda (= *grōdā* ← **grēda*) 'belka' (por. pol. *grzędą*), Gryunta (= *grōdā* ← **grēda*) 'grządka', N'ntung (= *nōtō* ← **nōtv*) 'stado bydła' (acc. sg.), Sjungtí, Sjuntí (= *sjōtū* ← **svēto*) 'święto', Prangde (= *prāđē* ← **prędetv*) 'przędzie', Pangt (= *pāt* ← **pētv*) 'pieć'.

Przed afrykatami Hennig rejestruje samogłoski nosowe podobnie jak przed spółgłoskami zwarto-wybuchowymi zębowymi, tj. bądź jako *un*, *an* bądź jako *ung*, *ang*, np. T'nzó (= *tōco* ← **tōča*) 'chmura', Runzé (= *rōce* ← **rōcē*) 'reće', Runtznik (= *rōcnēk* ← **rōčnikv*) 'ręcznik', Bungse (= *bōcē* ← **bōčitv*) 'ryczy, beczy', tilangse (= *tilācē* ← **telētjeje*) 'cielęce', mungzena obok mungsena (= *mōcnā mōcnā* ← **mōčvnoje*) 'mączne, dotyczące mąki' (w wyrażeniu *mōcnā risetē* 'rzeszoto do przesiewania mąki'), Mangs (= *māc* ← **męčv*) 'piłka, balon'.

W podobny sposób, ale mniej konsekwentnie, oddawane są samogłoski nosowe w słowniczku Pfeffingera, np. Skiáybon pitz (= *stājōv picē* ← **skybō pečētō*) 'chleb piecze', Sleisang (= *slājsā* ← **slyšō*) 'słyszę', sarang (= *zarā* ← **zbrjō*) 'patrzę', Gornang (= *gornā* ← **gornjō*) 'mówię', Dédan (= *detā* ← **dētē*) 'dziecię', Jútsan heút (= *jo cā aīt* ← **ja χōtjō iti*) 'ja chcę iść' (w znaczeniu futuralnym 'pójdę'), Poiwuńgsa (= *püvōsā* ← **povōsajetv*) 'powącha', Pangst (= *pāst* ← **pęstv*) 'pieść', Dumb, Tumb (= *dōb* ← **dōbv*) 'dąb, drzewo', Skúmpe (= *skōpē* ← **skōpvōv*) 'piątek', Pump (= *pōp* ← **pōpv*) 'pepek', Sumb (= *zōb* ← **zōbv*) 'ząb', Punct (= *pōt* ← **pōtv*) 'droga', Siuncteū (= *sjōtū* ← **svēto*) 'święto', Chluñd (= *χlōd* ← **χlōdv*) 'kij', Stumpò (= *stōpo* ← **stōpa*) 'stępa', Klángse (= *klācē* ← **klęčitv*) 'kłęczy'.

Jak z przytoczonych przykładów widać, Pfeffinger nierzadko zapisuje samogłoski nosowe wymiennie przez *ang*, *ung*, *unc* obok *an*, *un*.

Schultze w przeciwieństwie do Henniga także przed spółgłoskami zwarto-wybuchowymi zębowymi i przed afrykatami nosowość rejestruje przez *ng*, tj. podobnie, jak w wygłosie i przed spirantami, np. klangze (= *klacě* ⇐ **klęcitō*) 'klęczy', Nungtaar (= *nōtār* ⇐ **nōtarjō*) 'pasterz bydła rogatego', Prangde (= *prādě* ⇐ **prędetō*) 'przędzie', lijuhngdo obok Lijuhngdo (= *lōdo* ⇐ **lęda*) 'ziemi' (gen. sg.), blungdal (= *blōdal* ⇐ **blōdilō*) 'błądził', Bülangs (= *bülacě* ⇐ **boletjōjō*) 'bolący (wrzód)', sangd, zangd (= *sād* ⇐ **sędi*) 'siądz', Mungdah (= *mōdā* ⇐ **mōda*) 'jądra (anat.)', Pilahngtey (= *pělqataj* ⇐ **pilęti*) 'gąsięta'.

Przed spółgłoskami zwarto-wybuchowymi wargowymi Schultze zapisuje nosówki podobnie, jak Hennig, tj. przez *um*, *am*, np. Dumpaa (= *dōpā* z śrdn. *dope* z wtórną nazalizacją), Tumpung obok Dumpung (= *dōpō* z końcówką acc. -o), Dumbe, Dumb (= *dōb* ⇐ **dōbō*) 'dąb, drzewo', Pampiel (= *pāpil* o niepewnej etymologii, zapewne wyraz dźwiękonaśladowczy) 'bąk, trzmiel', Sumba (= *zōbāi* ⇐ **tōnōkōjō*) 'cienki' czy Pantijüg (= *pantük* z dn. *pannkōk*) 'omlet', które zdają się wskazywać na to, że odróżniał on samogłoskę nosową *q* od połączenia głosek *an* czy *ān*.

W słowniczku Anonima zapisywanie samogłosek nosowych jest niezbyt konsekwentne: Dump (= *dōb* ⇐ **dōbō*) 'dąb', porssang (= *porśaq* ⇐ **porśę*) 'prosię', Mangsi (= *māsi* ⇐ **męsōje*) 'mięso', sribang (= *zriq* ⇐ **žerbę*) 'żrebie', gums (= *gōs* ⇐ **gōsō*) 'geś', Poilum, także Pogla (= *paiq* ⇐ **pilę*) 'kaczątko', Runkol (= *rōkāv* ⇐ **rōkavō*) 'rękaw', sojanx (= *zojqc* ⇐ **zajęcō*) 'zając', Ronkaweiz (= *rōkāvaičā* ⇐ **rōkavica*) 'rękawica', Gawung (= *glāvō* ⇐ **golvo*) 'głowę', Wornang (= *vornq* ⇐ **vorne*) '(młoda?) wrona', Tilang (= *tilq* ⇐ **tele*) 'cielę', Tjoram (= *faurq* ⇐ **kure*) 'kurczę', Defong (= *devō* ⇐ **dęvo*) 'dziewczynę', sonang (= *sonq* ⇐ **saņejō*) 'sańmi', wu'mska (= *gōskā* ⇐ **gōsōka*) 'geś'.

W kilku wyrazach zapisywacz nie oznacza nosowości, np. uberack (= *vōbōrāk* ⇐ **vōborōkō*) 'skopek', Mooke (= *mōkā* ⇐ **mōka*) 'mąka', Plōosat (= *plōsāt* ⇐ **plęsati*) 'tańczyć', Déta (= *detq* ⇐ **dęte*) 'dziecię', pradiin (= *prādenē* ⇐ *prędeno*) 'pasma przędzy', Jazmin (= *jqcmin* ⇐ **jęčmēnō*) 'jęczmień', sadie³⁵ (= *zqtěk* ⇐ **zętikō*) 'pan młody'.

Samogłoska nosowa *q* w wygłosie w niektórych formach ulega redukcji, alternując z odmianką pełną w formach pokrewnych. Alternacja może być uwarunkowana otoczeniem lub fakultatywna.

Przykładem alternacji -*q* || -*ā* uwarunkowanej otoczeniem jest biernik zaimka zwrotnego. Postać zredukowana tej formy, tj. *sā* ⇐ **sę*, występuje po czasownikach, postać pełna, tj. *sq* – po przyimkach, np. Rississa H (= *rüsi-sā* ⇐ **rositō sę*) 'bieli się, jest bielone (przez roszenie)', Kumbóza Pf (= *kōpot-sā* ⇐ **kōpati*

³⁵ Litera *e* na końcu wyrazu zapewne przez pomyłkę zamiast *c*.

sę) 'kapać się', Tsisa Kumbadeid (= *ci-sā kōpāt aīt* ⇐ **χōtjetɔ sę kōpati iti*) 'chce się iść kapać' obok Pritzang H (= *prid sę* ⇐ **perdɔ sę*) 'przed siebie', pit sang H (= *pūd sę* ⇐ **podɔ sę*) 'pod siebie'.

Alternację fakultatywną *q* || *ǎ* notujemy przede wszystkim w następujących formach:

- (a) w końcówce 1. os. sg. praes. czasownika *cq* || *cǎ* (⇐ **χōtjō*) 'chcę', por. na przykład z jednej strony zapisy z redukcją: Júdsa ká je dayaúd Pf (= *jo cǎ kǎ jedaj aīt* ⇐ **ja χōtjō kɔ jědi iti*) 'chcę iść jeść', chyba w znaczeniu futuralnym 'pójde jeść', Jajudseit wa wógaart Pf (= *ja, jo cǎ aīt vǎ vǎgǎrd* ⇐ *ja* z niem. **ja χōtjō iti vɔ ogordɔ*) 'tak, ja chcę iść do ogrodu', Jus nitz sobot K (= *joz ni cǎ sǎpot* ⇐ **jazɔ ne χōtjō sɔpati*) 'ja nie chcę spać', Jose nits ey tibě ssápat H (= *joz ni cǎ aī tibe sǎpāt* ⇐ **jazɔ ne χōtjō u tebe sɔpati*) 'ja nie chcę u ciebie spać', z drugiej strony zapisy samogłoską z pełną: Jadsa sang hayd kay jeday K (= *jo cq aīt kǎ jedaj* ⇐ **ja χōtjō iti kǎ jědi*) 'pójde jeść', zob. wyżej, Jutsan haid spazírjud Pf (= *jo cq aīt spaciřot* ⇐ **jazɔ χōtjō spaciřot, spaciřot* z niem. *spazieren*) 'ja chcę iść na spacer', prawdopodobnie w znaczeniu futuralnym 'pójde na spacer', Johss zang Tibbe zōhg rietzat PS (= *joz cq tibe ceg ricǎt* ⇐ **jazɔ χōtjō tebě čego rečati* zamiast **rekti*) 'ja chcę tobie coś rzec', Jotzang komot H (= *jo cq komot* ⇐ **jazɔ χōtjō komot, komot* z niem.) 'chcę przyjąć', w znaczeniu futuralnym 'przyjdę'.
- (b) w końcówce nom. sg. rzeczowników rodzaju nijakiego kontynuującą pierwotne *-ę*, por. Geima H, geima Ec obok *-q* Geimang H, Jäumang PS, jeomang Mit (= *jajmǎ* || *jajmq* ⇐ **jɔmę* 'imię'), Déta An, Deta, Detaa PS obok Dédan Pf, Tetang H, Bauc (= *detǎ* || *detq* ⇐ **dětę*) 'dziecię', Srība Pf obok Schríbang Pf, Sribang H (= *zribǎ* || *žribq* || *zribq* || *žribq* || *zribq* ⇐ **žerbę*) 'żrebieć'³⁶, zangssma PS obok Sǎngsaman H, Sǎngseman HB1 (= *sǎzmǎ*: *sǎzmq* ⇐ *sęžɔmę*) 'sążeń'.
- (c) w kilku innych formach, por. na przykład 1. os. sg. praes. Jose ni tzaga nits (= *joz ni cajǎ* nic ⇐ **jazɔ ne čujō nečɔso*) 'ja nie czuję nic' obok Jos püang H, Jos Píang HB 1 (= *joz püjq* ⇐ **jazɔ pojō*) 'ja śpiewam', acc. sg. So nidela H (= *zo nidelǎ* ⇐ **za neděljo*) 'za tydzień', instr. sg. Sa ssia Willa H (= *sǎ süjǎ vilǎ* ⇐ **sɔ svojejo voljejo*) 'dobrowolnie, z własnej woli', Prüt nidela H (= *prid nidelǎ* ⇐ **perdɔ neděljejo*) 'przed tygodniem' obok pit Simang (= *pūd zimq* ⇐ **podɔ zemjejo*) 'pod ziemią'.

Biorąc pod uwagę zróżnicowanie w oddawaniu samogłosek nosowych w zabytkach, Trubiecki (1925: 29-33, 1929: 73-76) formułuje tezę, że wymowa

³⁶ Trubiecki (1929: 74) formy *zribǎ* i *detǎ* z redukcją końcówki nietrafnie porównuje z *mlākǎ* i interpretuje jako neutrum na *-a* oboczne do tematu na **nt*, jako że *mlākǎ* i inne podobne formy reprezentują genitivus partitivus, zob. Polański (1991).

samogłosek nosowych w połabszczyźnie nie była jednolita, lecz zależała od ich położenia. Jego zdaniem prawdziwe samogłoski nosowe występowały tylko przed spirantami, przed *l* oraz w wygłosie i notowane są wtedy najczęściej za pomocą połączeń literowych *ang*, *ung*, natomiast w pozostałych położeniach rozszczepiały się na samogłoski ustne *a*, *u* oraz odpowiednią spółgłoskę nosową w zależności od następnej spółgłoski, tj. *m* przed spółgłoskami labialnymi, *n* przed spółgłoskami dentalnymi, *ŋ* przed spółgłoskami tylnojęzykowymi, np. *vũmbāl* 'studnia', *prũntkǎ* 'prządka', *mũŋkǎ* 'mąka' (← **q̥b̥l̥v̥*, **pr̥d̥ɔ̥ka*, **m̥q̥ka*).

Inaczej natomiast interpretuje Trubiecki (1925: 30-31) zapisy, w których *ng* występuje przed spółgłoską dentalną, np. *bungde* 'będzie', *Pangt* 'pieć'. Jego zdaniem Hennig za pomocą połączenia *ng* nie oznaczał tu nosowości poprzedzającej samogłoski, lecz palatalne *ń*. Trubiecki zapisy takie transkrybuje fonetycznie *buńdǎ*, *pańt*, *prańdǎ* itp. Na poparcie swojego twierdzenia powołuje się na takie zapisy Henniga, jak *Woyssēnga* (= *vaiseńǎ*) 'wiśnia', *Winga* (= *vińǎ* ← **vonja*) 'woń' (Trubetzkoj 1925: 31), w których za pomocą połączenia literowego *ng* Hennig oddaje palatalne *ń*.

W opisie fonologicznym Trubiecki (1929: 119-120) rekonstruuje nosówki połabskie jako połączenia odpowiednich samogłosek ustnych, tzn. *u*, *a* z uogólnioną³⁷ spółgłoską nosową, którą transkrybuje jako *n*, np. *zantĕk*, *dunb*, *runkǎ* ← **zĕtik̥v̥*, **d̥ɔ̥v̥*, **r̥q̥ka*.

Interpretacje Trubieckiego spotkały się z częściową aprobatą Lehra-Spławińskiego (1926: 61-63, 1929: 27-28)³⁸. Lehr-Spławiński podkreśla jednak, że stan, jaki w swoim opisie fonologicznym przedstawia Trubiecki, nie był uświadamiany przez mówiących, którzy odczuwali istnienie dwu nosówek w swoim języku, nie zdając sobie sprawy z różnic w ich wymawianiu w związku z jakością następujących spółgłosek (Lehr-Spławiński 1929: 27-28).

Połabskie samogłoski nosowe poddał też starannej analizie filologicznej i na tle historycznym rozpatrzył W. Kuraszkiewicz (1930: 316-343). Doszedł on do jeszcze innych wniosków. Kuraszkiewicz nie cytuje monografii Trubieckiego (1929), nawiązuje jednak do jego artykułu z roku 1925 (Trubetzkoj 1925b: 29-33) oraz do artykułu Lehra-Spławińskiego z roku 1926 (Lehr-Spławiński 1926: 61-63). Zdaniem Kuraszkiewicza odziedziczone z prasłowiańszczyzny samogłoski nosowe w języku połabskim zachowały wymowę czysto wokaliczną prawdopodobnie do XV w. Potem w dialekcie wustrowskim, reprezentowanym przez słownik Henniga, ta czysto wokaliczna wymowa nosówek zmieniła się na rozszczepio-

³⁷ Tj. realizowaną różnie w zależności od otoczenia dźwiękowego.

³⁸ Lehr-Spławiński (1926: 61-63) nie zgodził się jednak z jego rekonstrukcją zapisów Henniga typu *bungde* 'będzie', *Pangt* 'pieć' i prawdopodobnie pod wpływem krytyki tego autora Trubiecki w *Polabische Studien* (1929: 73-76) tej transkrypcji już nie stosuje.

ną przed spółgłoskami zwartymi, natomiast przed szczelinowymi, przed *l* i w wygłosie zachowała się nosowość w czystej postaci. Kuraszkiewicz twierdzi, że w ostatnim okresie istnienia połabszczyzny ich rezonans nosowy wydzielił się w drugorzędną nosową spółgłoskę tylnojęzykową *ŋ*, która w położeniu przed spółgłoskami zwartymi asymilowała się do nich, przy czym pisownia zabytków połabskich ma wskazywać na pewne zróżnicowanie dialektalne. W dialekcie reprezentowanym przez słowniczki Pfeffingera, Domeiera, Parum Schultzego, Mitthoffa i Anonima tylko przed spółgłoskami wargowymi występowała wymowa *am*, *óm*, natomiast we wszystkich innych położeniach łącznie z wyglosem były one wymawiane *aŋ*, *óŋ* (w wygłosie obocznie także *ã³⁹*). W dialekcie reprezentowanym przez pozostałe zabytki (Hennig, de Baucoeur) asymilacja występowała także przed zwartymi i zwarto-trącymi spółgłoskami dentalnymi.

Końcowy wniosek, jaki formułuje Kuraszkiewicz, nie wydaje się prawdopodobny. Zbitki literowe *ang*, *ung*, *ong* nie zawsze muszą oznaczać spółgłoskę *ŋ*, w niektórych zapisach trzeba je traktować jako nieudolny sposób oddawania obcych zapisywaczom samogłosek nosowych. Taką interpretację może potwierdzać uwaga, jaką zamieścił Hennig przy zapisie witzerang⁴⁰.

Podsumowując powyższy przegląd stanowisk, trzeba się w znacznym stopniu zgodzić ze stanowiskiem Trubieckiego: z fonetycznego punktu widzenia połabskie kontynuanty prasłowiańskich samogłosek nosowych nie we wszystkich położeniach były wymawiane jako czysto wokaliczne nosówki. Wskazuje na to wyraźnie u wszystkich zapisywaczy przede wszystkim oddawanie ich za pomocą *um* przed spółgłoskami labialnymi kontynuanta prasłowiańskiego **dǫbъ* ‘dąb’: Dumb u Anonima i Parum Schultzego, Duǫmb, Tuǫmb u Pfeffingera, Dûmb u Henniga czy dla kontynuanta prasłowiańskiego *zǫbъ* ‘zab’: Súmb Pf, Sumb Bauc, Sûmb H. Argumentem za taką interpretacją jest także fakt, że taka pisownia nie występuje przed spółgłoskami dentalnymi, lecz przeciwnie, pisownia przez *an*, *un*, *on*, chociaż jest to argument słabszy, ponieważ ta ostatnia zdarza się też w wygłosie.

Inaczej przedstawia się kwestia interpretacji fonologicznej. Jeśli fonolog kieruje się przede wszystkim stroną formalną opisu, tj. względami jego elegancji i ekonomii, to w swoich rozwiązaniach może w mniejszym stopniu brać pod uwagę jego odniesienie do rzeczywistości językowej, traktując elementy tego opisu przede wszystkim jako konstrukty teoretyczne. Jeśli będzie systematyczny i zasady swojego opisu będzie stosować konsekwentnie, to wtedy do przyjęcia będzie interpretacja samogłosek nosowych jako połączeń odpowiedniej samogłoski ustnej ze spółgłoską nosową niezależnie od ich realizacji fonetycznej. Przy takim postępowaniu można zawsze twierdzić, że się opis uprościło, ponieważ

³⁹ W jego transkrypcji *ə*.

⁴⁰ „Das g wird in der Kehlen gleichsam verschlungen und nicht ganz ausgesprochen” (Olesch 1959: 67).

zmniejszyła się w nim liczba fonemów, jako że usunięto z niego nosowe fonemy samogłoskowe. Jeśli jednak spojrzeć na cele opisu fonologicznego na szerszym tle, tj. na tle całej gramatyki, a także w perspektywie diachronicznej, to może się okazać, że takie postępowanie może komplikować wyjaśnienie innych zjawisk. I tak jest właśnie z samogłoskami nosowymi w języku połabskim. Przyjęcie dwóch samogłosek nosowych podwójnie upraszcza opis fonologiczny dźwięków języka połabskiego. Po pierwsze, nie zachodzi wtedy konieczność wprowadzania do gramatyki języka połabskiego dodatkowych alternacji samogłoskowych *u* : *a* oraz *a* || *ó*, które trzeba by postulować dla form typu *plansē*, *plunsāt*, *stīnan*, *stīnuntā* zamiast *plāšē*, *plōsā*, *stīnā*, *stīnōtā* (\Leftarrow **plēšetv*, **plēsajotv*, **ščenē*, **ščenēta*), które poza kontynuantami pierwotnych nosówek nie występują. Po drugie, ułatwia opis rozwoju historycznego połabskiego systemu samogłoskowego. W odniesieniu do nosówek można go przedstawić bardzo prosto w następujący sposób. Połabskie samogłoski nosowe pod względem barwy nie kontynuują bezpośrednio prasłowiańskich nosówek. Pierwotne **ǫ* przeszło w języku połabskim w *q* w położeniu po spółgłoskach palatalnych, w pozostałych pozycjach dało *ǫ̇*, pierwotne **ę* rozwinęło się w języku połabskim w *ǫ̇* w położeniu przed twardymi spółgłoskami dentalnymi, w pozostałych położeniach przeszło w *q*, por. **zbrjǫ* \Rightarrow *zarq* 'patrzę', **zemjǫ* \Rightarrow *zimq* 'ziemię', **pētǫjb* \Rightarrow *ǫ̇tē* 'piąty', **vęžetv* \Rightarrow *vąžē* 'wiąże'. Jak z tego przedstawienia widać, połabskie samogłoski nosowe pod względem barwy nie kontynuują bezpośrednio prasłowiańskich nosówek.

W niniejszej *Gramatyce* – podobnie jak w naszym słowniku połabsko-angielskim (Polański, Sehnert 1967) – dla języka połabskiego rekonstruuję dwie samogłoski (dwa fonemy) nosowe: *q* i *ǫ̇*.

2.2.5. Dyftongi

Dyftongi definiuje się jako dźwięki samogłoskowe o niejednolitym przebiegu artykulacyjnym podstawowej, tj. zgłoskotwórczej, części sylaby z różniącymi się od siebie częściami początkową i końcową (von Essen 1953: 63-64, Koneczna 1965: 121-126). Niektórzy autorzy podkreślają szerszą artykulację i znacznieszą donośność akustyczną jednej z tych części, a tym samym jej funkcję zgłoskotwórczą w wyrazie w przeciwieństwie do funkcji niezgłoskotwórczej drugiej części, która jest artykulacyjnie węższa i akustycznie mniej donośna (Koneczna 1965: 121-122). W zależności od tego, która z tych dwu części występuje na pierwszym miejscu, mówimy o dyftongach opadających, względnie zstępujących (np. *a \grave{a}* , *au*, *eu*) lub rosnących, względnie wstępujących (np. *ia*, *ua*, *io*). Zdarzają się także takie przebiegi samogłoskowe, w których obie części dyftongu są jednakowo wysokie w jamie ustnej i jednakowo donośne pod względem akustycznym. Takie sekwencje mają charakter chwiejny,

a zgłoskotwórczość może się w nich wiązać bądź z pierwszą bądź z drugą częścią (np. *oe*, *ui* lub *oę*, *ui*).

Bardziej rygorystyczne definicje dyftongu zakładają jego monofonematyczną interpretację (Dieth 1950: 396, Sommerstein 1977: 28-36).

Jak wynika z tego krótkiego przedstawienia, nie ma zadowalającej, ogólnie akceptowanej definicji dyftongu. Dzieje się tak dlatego, że nie dysponujemy tutaj kryteriami obiektywnymi, opartymi na przebiegach artykulacyjnych lub na obrazach spektrograficznych samogłosek. Innymi słowy, dyftong można definiować tylko odwołując się do argumentów audytywnych, czyli percepcyjnych (Dukiewicz 1995: 29-30). Ostatnie osiągnięcia fonetyki eksperymentalnej dowodzą, że między percepcją dźwięków mowy a ich cechami akustycznymi czy przebiegiem ruchów artykulacyjnych, które je wytwarzają, zachodzą znaczne rozbieżności. Dźwięki percypujemy jako elementy dyskretne, natomiast z punktu widzenia zarówno artykulacyjnego jak akustycznego mają one charakter ciągły. Nawet podczas artykulacji dźwięków, które powszechnie traktowane są jako pojedyncze samogłoski, stopień otwarcia jamy ustnej ulega ciągłym zmianom i nie jest od początku do końca taki sam (Dukiewicz 1995: 30).

Jeśli się ponadto weźmie pod uwagę kryterium funkcjonalne czy dystrybucyjne, to obraz jeszcze bardziej się komplikuje. W fonologii dźwięki, które są artykulacyjnie i akustycznie pokrewne i występują w dystrybucji komplementarnej, przyjęto traktować jako reprezentujące te same elementy. Jeśli zatem elementy dźwiękowe dyftongu, które nie stanowią jego części zgłoskotwórczej, dadzą się w danym języku zinterpretować jako warianty pozycyjne innych głosek, to w opisie tego języka można nie posługiwać się pojęciem dyftongu i traktować go jako połączenie dwóch głosek.

W wielu opracowaniach zarówno z zakresu fonetyki jak i fonologii rezygnuje się z operowania pojęciem dyftongu (Hockett 1958, Ladefoged 1971). Abercrombie (1967: 60) wyraźnie stwierdza, że opis fonetyczny żadnego uszczerbku nie poniesie, jeśli dźwięki, które tradycyjnie opisuje się w kategoriach dyftongów, będziemy traktować jako sekwencje samogłosek.

Pojęcie dyftongu jest jednak przydatne w opisie języków, w których występują różnice o charakterze funkcjonalnym między sekwencjami samogłosek z półsamogłoskami dyftongicznego pochodzenia a podobnymi sekwencjami innego pochodzenia.

Dyftongi powstają w wyniku procesów fonetycznych polegających na pogłębianiu niejednorodności artykulacyjnej samogłosek, które poprzez stadia rozchwiania może prowadzić do wyraźniejszego wyodrębniania się ich części składowych, dając w rezultacie dźwięki percypowane jako złożone z samogłosek i półsamogłosek, tj. jako dyftongi. Tak było w języku połabskim, który w

pewnym okresie swojego rozwoju przeprowadził dyftongizację samogłosek *i*, *u*, *y*⁴¹, a dialektalnie także **ī*, **ī̄*.

W zabytkach połabskich dyftongi są oddawane za pomocą połączeń literowych typu *ei*, *ey*, *ai*, *ay*, *oi*, *oy*, *äu*, *eu*, *au*. W literaturze polabistycznej występują znaczne rozbieżności w poglądach na ich wartość brzmieniową, różnie się też je transkrybuje. Pełna zgodność występuje tylko co do rekonstrukcji brzmienia dyftongu pochodzącego z pierwotnej samogłoski *i*, który we wszystkich zabytkach jest zapisywany podobnie, a mianowicie przez *ei*, *ey*, *ai*, rzadziej *ay*, tj. w sposób który zgodnie z zasadami pisowni niemieckiej nie może oznaczać nic innego, jak tylko *aī* i tak też dyftong ten jest rekonstruowany przez wszystkich badaczy⁴².

Na przykład zapisy *eit*, *eid*, *haid*, *haid* Pf, *hey*t, *hay*d, *eyd* K, *heid*t, *heit*, *heid* S, *eyd*, *Eit*, *eit* H, *Beit* H, *beit* S, *Tzeistí*, *Ceiβtý* H, *Leypò* Pf, *Leipo* Bauc, *Leipó*, *Leipo* H, *Büzáy*, *Buzáy* H, *gres neitje* Mit (acc. pl.) kontynuujące pierwotne **iti* 'iść', **biti* 'bić', **čisto* 'czysto', **lipa* 'lipa', **bozi* 'bogowie', **grěšbniky* (acc. pl.) 'grzeszników' Schleicher rekonstruuje *ait*, *bait*, *caistü*, *laipo*, *büdzaī*, *grěšnaīky*, Rost *eit*, *beit*, *ceistü*, *leipo*⁴³, Lehr-Spławiński *aīt*, *baīt*, *caīstü*, *laipo*, *büzaī*, *grsnaiť*⁴⁴, podobnie Polański i Sehnert (1967), Suprun (1987: 17), Olesch (1975a) i in. W ten sam sposób dyftong ten rekonstruuje Trubiecki, który jednak zaznacza, że jego zdaniem członem zgłoskotwórczym tego dyftongu była prawdopodobnie samogłoska przednia *ä*.

Podobnie jak powyższy jest zasadniczo zapisywany w zabytkach i tak samo rekonstruowany we wszystkich opracowaniach⁴⁵ także dyftong, który powstał z pierwotnego **u* w przyimku i przedrostku oraz w położeniu przed spółgłoskami wargowymi, por. na przykład *hey* Kammehn S (= *aī kāmen* ← **u kamenō*) 'u pieca, przy piecu', *ey tibe* H (= *aī tibě* ← **u tebe*) 'u ciebie', *Eissek* H (= *aī sěg* ← **u sego*) 'przy tym', *Eiklastehn* S (= *aīklāsteně* ← **ukléščenōjb*) 'ściśnięty', *eymerson* S (= *aīmārzoně* ← **umoržanōjb*) 'zamrożony', *Eybesat* H (= *aībēzāt* ← **uběžati*) 'ujść, uciec', *Eykratina* Pf (= *aīkrātinā* ← **ukradenoje*) 'ukradzione', *Eysasseen* S, *eysasséne* HB1 (= *aīzāšeně* ← **užāšenōjb*) 'przestraszony', *Tyeimene* H (= *dāimně* ← **gumьno*) 'gumno', *Leibe* H, *leihb* S (= *laīb* ← **lubb*) 'miara zboża (14 hl)',

⁴¹ Jednak pierwotne *i*, *y* nie ulegały dyftongizacji, jeśli znajdowały się przed samogłoskami płynnymi *l*, *r*, por. na przykład *zoblqdal* ← **zablqdilō* 'zabłądził', *darī* ← **dira* 'dziura', *tāl* ← **tylō* 'tylna część głowy, kark', *sar* ← **syrō* 'ser'.

⁴² Jeśli zignorujemy drobne różnice w notacji typu *aī* vs. *ai* czy *aj*, względnie zastosowanie pisowni niemieckiej *ei* przez Rosta.

⁴³ Zapis H *Büzáy* Rost błędnie rekonstruuje *büözcei*.

⁴⁴ We wszystkich rekonstrukcjach pomijam znaki akcentowe.

⁴⁵ Jedyne w gramatyce Schleichera (1871) i książce Rosta (1907) jest transkrybowany inaczej. Schleicher niezależnie od położenia rekonstruuje go jako *eu*, np. *eu* ← **u*'*u*', *deusa* ← **duša* 'dusza', *gleupy* ← **glupōjb* 'młody', *leuna* ← **luna* 'księżyc', Rost jako *äu*, np. *äu tebe* ← **u tebe* 'u ciebie', *äubezat* ← **uběžati* 'uciec', *däusa* ← **duša* 'dusza', *läuna* ← **luna* 'księżyc', *gläupé* ← **glupōjb* 'młody'.

Steiben S (= *stajbeně* ⇐ **skubenyje*) 'łatanie', Tyeipatz H, Tscheipatz Pf (= *taipǎc* ⇐ **kupьcb*) 'przestraszony', Lgeiba H (= *lajbě* ⇐ **ljubitb*) 'kocha', Lgeyby HB1 (= *lajbü* ⇐ **ljubo*) 'dla żartu, miło', Gleipe H (= *glajpě* ⇐ **glupəjb*) 'młody'.

W kilku wyrazach Schultze, a w jednym Pfeffinger i pozostający w związku z tym ostatnim zabytkiem słowniczek Domeiera, dyftong ten w położeniu przed spółgłoskami wargowymi oddają nieco inaczej, por. *jäum* S 'gumno', *Gläuppe* S 'młody', *Sträup* pove glaw S (= *strajpovǎ glǎvǎ* ⇐ **strupavaja golva*) 'strupowata (pokryta strupami) głowa', *Tujan leu bü* Pf, *Tuianleubü* D (= *tü ja lǎjbü* ⇐ **to jestv ljubo*) 'to jest miło, to jest dla żartu'.

W użyciu przyimkowym i przedrostkowym *aj* ⇐ **u* jest rejestrowane w zabytkach wielokrotnie i oddawane w sposób wskazujący na takie brzmienie. Jedynym pewnym wyjątkiem jest zapis *Jōs póla aviadey* Pf, który trzeba odczytywać jako *joz bǎlǎ au jǎdaj* ⇐ **jezv byla u jēdi* 'właśnie jadłam, byłam na śniadaniu' (względnie 'na obiedzie, kolacji', dosłownie 'przy jedzeniu')⁴⁶. Tego rodzaju rozwój **u* w tym przedrostku mógł występować przed półsamogłoską *i* dla uniknięcia podwojenia *i*, ale więcej przykładów nie zostało zaświadczonych w zabytkach.

Trzeba podkreślić, że w położeniu przed spółgłoskami wargowymi taka dyftongizacja była warunkowana kontekstem dźwiękowym, natomiast w przyimku i przedrostku zależała od kontekstu morfologicznego, zachodziła bowiem tylko w tej kategorii morfologicznej, nie zaś w każdym nagłosie, jak twierdził Lehr-Splawiński (1929: 49). Zwróciłem na to uwagę w artykule z 1965 roku (Polański 1965: 368), wskazując, że poza przyimkiem i przedrostkiem samogłoska **u* otrzymywała w nagłosie protezę w postaci *v* lub *j* i rozwijała się tak, jak w śródgłosie, tj. bądź w *iaū*, *vaū*, bądź w *iai*, *vai*, por. na przykład *jaūtrǎ*, *jaiṭrǎ* ⇐ **jutrě* 'jutro', *jaūzainǎ*, *jaizainǎ* ⇐ **uzina* 'obiad', *vaūzdǎ*, *vaizdǎ* ⇐ **uzda* 'uzda'.

Zdasniem Lehra-Splawińskiego (1929: 49) pierwotne *u* dyftongizowało się w *aj* także w wygłosie, natomiast w pozostałych położeniach rozwijało się dwojako w zależności od gwary. W gwarach reprezentowanych przez Schultzego, Anonima, Mithoffa i Pfeffingera zmieszało się z **y*, dając *oj*, natomiast w gwarze reprezentowanej przez Henniga i de Baucoeur przeszło w *au*. Lehr-Splawiński cytuje takie przykłady, jak *māuch* S, *maichú* Pf, *mauchó* H 'mucha' (⇐ **muχa*), *kloitz* Pf, *kilgautz* H 'klucz' (⇐ **ključb*), *drājuje* S, *drauga* H 'inny, inna, drugi, druga' (⇐ **drugəjb*, **drugaja*), *pläutzah* S, *plautza* H 'płuca' (⇐ **plutja*). Na wygłos podaje tylko cztery przykłady: *medäu* S gen. sg. 'miodu' (⇐ **medu*), *dannäu*, *danneu* S 'do wnętrza, do środka' (⇐ **dənu*), *wannáy* H, *wannäu* S 'na zewnątrz' (⇐ **vənu*), *wa* *nebisgáy* H, *wan* *nebisjeu* Mit loc. sg. 'w niebie', które rekonstruuje w sposób następujący: *medaj*, *dānaj*, *vǎ-nəbišaj*.

⁴⁶ Olesch (1983: 9) podaje jeszcze jeden zapis, w którym widzi ten przyimek w brzmieniu *au* (*Auchdena* 'gemacht werden' HB1), ale jego interpretacja nie przekonuje.

Stanowisko Lehra-Spławińskiego dotyczące dyftongizacji **u* w wygłosie nie jest trafne. W artykułach z 1957 i 1965 roku (Polański 1957: 156-166, 1965: 367-368) przytoczyłem liczne przykłady z Henniga i de Baucoeur na wygłosowe *au*, które dawniej były mylnie rekonstruowane jako niejasnego pochodzenia *-āv*.

W kwestii pierwotengo *u* w połabskim w innych położeniach aniżeli przed spółgłoskami wargowymi z Lehrem-Spławińskim polemizuje Trubiecki (1929: 63-65). Jego zdaniem Pfeffinger rozróżnia dyftongi powstałe z pierwotnych *y* i *u*. Pierwszy zapisuje prawie wyłącznie przez *oi*, bardzo rzadko przez *ai*, *ay*, *ei*, *ay*, *eu*, w 5% przez *a*. Taka notacja Trubieckiego wskazuje na to, że także w gwarze rejestrowanej przez tego zapisywacza dyftong powstały z pierwotnego **u* różnił się zarówno od dyftongu pochodzącego z **i* jak od dyftongu pochodzącego z **y*. Jeśli chodzi o Schultzego, to Trubiecki (1929: 64) przyznaje, że wprawdzie w oddawaniu tych dyftongów nie robi on zasadniczo różnicy, uważa jednak, że z tego nie wynika, iż w jego gwarze tej różnicy nie było. Twierdzi, że podobnie jak oznaczał on za pomocą litery *a* dwie różne samogłoski (*a* i *a*⁴⁷), a za pomocą litery *j* dwie różne spółgłoski (*j* i *h*), to mógł on także za pomocą połączeń *äu* i *eu* zapisywać dwa różne dyftongi. Trubiecki zwraca ponadto uwagę, że w oddawaniu przez Schultzego tych dwóch dyftongów występuje pewna różnica: dyftong pochodzący z pierwotnego *y* notuje on za pomocą *ei*, *ey*, w wygłosie niekiedy także za pomocą *a* z pominięciem *i*, podczas gdy dyftong pochodzący z pierwotnego *u* zapisuje regularnie za pomocą *eu*, *äu*, raz przez *au*. Zdaniem Trubieckiego dyftong pochodzący z **u* miał brzmienie bardzo podobne, choć nie identyczne, jak dyftong pochodzący z **y*. Dlatego dyftongi te są z sobą w zabytkach często mieszane. Trubiecki twierdzi, że identyczny był pierwszy człon w obu dyftongach, którego brzmienie Trubiecki rekonstruuje *a*⁴⁸. Drugi człon dyftongu powstałego z **u* Hennig oddaje zawsze przez *u*, podobnie czyni często (prawie w połowie wszystkich przykładów) Pfeffinger, na takie brzmienie wskazują również zapisy Anonima (Wappius zamiast Wappeus ← **opušt*) i Mithoffa (nibisjeu ← **nebesvju*), Schultze przez *eu*, *äu*, raz przez *au*. Według Trubieckiego zaokrąglenie członu musiało być jednak dość słabe i tym tłumaczy oddawanie go także za pomocą *oi*, *ei* przez Pfeffingera, Mithoffa i Anonima. Trubiecki rekonstruuje ten dyftong jako *au*.

Olesch w analizie dyftongów połabskich w znacznie większym zakresie aniżeli inni badacze bierze pod uwagę zróżnicowanie gwarowe połabszczyzny. Jego zdaniem (1976: 198-202) śródgłosowe **u* w gwarze reprezentowanej przez słownik Henniga rozwinęło się w *au*, w gwarze reprezentowanej przez słownik Schultzego i list do Mithoffa – w *oi*, wreszcie w gwarze rejestrowanej przez słowniczek Pfeffingera oraz pozostające z nim w ścisłej relacji

⁴⁷ W połabistyce częściej oddawane jako *ā*.

⁴⁸ Samogłoska ta w połabistyce jest częściej transkrybowana *ā*.

rękopis kopenhaski (K) i słowniczek Domeiera – zasadniczo w *ai*, ale także w *oi*. Podobnie jak w śródgłosie przebiegała według niego dyftongizacja **u* w nagłosie, z tym, że przed samogłoską pojawiło się protetyczne *v* lub *i*. W wygłosie zdaniem Trubieckiego **u* dyftongizowało się w *au* w gwarze rejestrowanej przez Henniga, w *oi* w gwarze rejestrowanej przez Schultzego i list do Mithoffa, wreszcie w *ai* w gwarze rejestrowanej przez Pfeffingera, Domeiera i rękopis kopenhaski.

Dyftong połabski powstały z pierwotnego **y* Schleicher (1871) transkrybuje *âi*, Rost w indeksie do swojej książki *oi*. Zdaniem Lehra-Spławińskiego (1929: 28, 47-48) dyftong ten po spółgłoskach tylnojęzykowych zmieszał się z dyftongicznym kontynuantem pierwotnego **i*, tj. miał brzmienie *ai*, natomiast w innych położeniach badacz ten rekonstruuje go zasadniczo jako *oi*. Autor ten uważa, że rozwój taki jest powszechny i widoczny we wszystkich zabytkach po spółgłoskach wargowych, ale po spółgłoskach przedniojęzykowych pierwotne *y* w gwarze reprezentowanej przez Henniga przeszło w *âi*, oddawane częściej przez *ai*, *ay*, *ei* aniżeli przez *oi*, *oy*. Lehr-Spławiński zaznacza, że w swojej *Gramatyce* transkrypcję, którą opiera na materiale językowym Henniga, traktuje jako ogólnopołabską (Lehr-Spławiński 1929: 28). Kieruje się przy tym względami praktycznymi, ponieważ w zachowanym połabskim materiale językowym przykłady pochodzące z tego źródła stanowią zdecydowaną większość. Od tej zasady odstępuje jedynie w wypadkach, w których chce pokazać różnice gwarowe w tym języku. Jego transkrypcję przyjęliśmy zasadniczo w naszym słowniku połabsko-angielskim (Polański i Sehnert 1967), naszą zaś kierował się w swojej książeczce Suprun (1987: 17).

Trubiecki i tutaj nie zgadza się z Lehrem-Spławińskim, wskazując, że wahania między notacją *ai* (względnie *ay*) i *oi* (względnie *oy*) występują zarówno po spółgłoskach wargowych jak i zębowych. Cytuje z Henniga takie przykłady, jak z jednej strony Tyetoy (← **koty*) 'koty', Karroy (← **kry*) 'krew', Sestróy (← **sestry*) 'siostry', Goaskróy (← **jbskry*) 'jaskry', Bresóy (← **berzy*) 'brzozy', Tgöroy (← **gory*) 'góry', Weidlóy (← **vidly*) 'widły', Gadelóy (← **jedly*) 'jodły', Slewenoý (← **sliviny*) 'śliwki'⁴⁹, z drugiej strony Lumpáy 'szmaty, łachy' (z dn., forma plur. na *-y), Slamáy (← **solmy* 'słomy', gen. sg.), Schümáy (ze śrdn. *schüm*) 'piany' (gen. sg. partit.), Reibáy (← **ryby*) 'ryby', Warbáy (← **vřby*) 'wierzby', Stjaukwáy (← **ščukǫvy*) 'szczupaki', Mauchwáy⁵⁰, Kôrtwáy (plur. od korto 'karta', z śrdn. karte), Streisewáy (← **strižbvy*) 'nożyce', Wibbemeitena (← **obmytenoje*) 'wynagrodzone', Bayt (← **byti*) 'być', Meis (← **myšb*) 'mysz',

⁴⁹ Trubiecki niesłusznie przytacza tu też zapis Graussoy, który trzeba zrekonstruować ze spółgłoską *š* przed końcówką, zob. Polański 1993-1994: 718-719.

⁵⁰ Trubiecki cytuje tu nieco zmieniony wariant zapisu Henniga, a mianowicie Maukwáy z literą *k* zamiast *ch*.

Weissítge (≡ **vysokŕjb*) ‘wysoki’, wan gamóy rebáy (**onŕ jŕmajetŕ ryby*) ‘on łapie ryby’ itp. Twierdzi, że u Henniga w ogóle przeważają zapisy przez *ai*, *ay*, *ei*, natomiast zapisy przez *oy* są przez tego zapisywacza przejęte od Pfeffingera. A ponieważ Pfeffinger samogłoskę *o* oddaje często za pomocą litery *u*, przeto zdaniem Trubieckiego jego zapisy przez *oy* trzeba odczytywać raczej jako *ai*, tj. jako dyftong, którego pierwszym członem jest samogłoska pośrednia między *a* a *o*, występująca w takich formach, jak *mlakä* ≡ **melka*, *rat* ≡ **rätv*⁵¹. Ponieważ język niemiecki takiej samogłoski nie ma, połabski dyftong *ai* na niemieckich zapisywaczach mógł niekiedy sprawiać wrażenie *oi*, zwłaszcza po spółgłoskach wargowych, które są wymawiane z zaokrągleniem warg.

Według Trubieckiego na brzmienie *ai* wskazują również zapisy w pozostałych zabytkach: u Anonima *ei* (Wattein ≡ **otynŕ* ‘plot’, Komnei ≡ **komeny* ‘piec’), u Mothoffa kilka razy *oi* (soquoi np.-acc. pl. ‘rzeczy’ z śrdn. *sake*, moy **my* ‘my’, tojis **ty jesb* ‘ty jesteś’⁵², raz *öi*, a mianowicie *töjis* – zapis oboczny do *tojis*, u Schultzego *äu*. Taki sposób notacji w słowniku Schultzego Trubiecki tłumaczy tym, że zapisywacz ten posługiwał się połączeniami literowymi, które są stosowane w pisowni niemieckiej. Za tą interpretacją według Trubieckiego przemawia także zdarzające się u Schultzego oddawanie dyftongu w wygłosie za pomocą litery *a*: Sladsa (≡ **slbzy*), Wlassa (≡ **volsy*), Sumba (≡ **zŕby*), Jungsna (≡ **dęsny*), Cara (≡ **kry*), Tijötta (≡ **koty*), Blacha (≡ **blŕχy*), Wabbra (≡ **obry*). Odpowiadają one zapisom w innych zabytkach z literą *y* (względnie *i*) na końcu wyrazu: u Henniga – Slassay, Wlassóy, Sumbaáy, Karróy, Tyetóy, Plauchwoy; u Pfeffingera – Flassóí, Sumbóy, Karóí, Tschütöy; u Mithoffa – caroi. Trubiecki (1929: 62) zwraca uwagę na fakt, że Schultze za pomocą litery *a* oddaje zarówno samogłoskę *a* jak i *ä*, a ponadto na to, że u tego zapisywacza zdarza się i poza tym pomijanie wygłosowego *i* czy *j* i przytacza takie jego zapisy, jak Rato (**ortajb*, u Henniga Ratóy) ‘ratuj’, holjo (= *olój* z śrdn. *halen*) ‘idź po coś, przynieś’, Müh (**ortajb*) ‘mój’.

Zdaniem Olescha w dotychczasowych analizach dyftongu połabskiego, który się rozwinął z pierwotnego *y*, jego zapisywanie za pomocą połączeń literowych typu *au*, *ei*, *oy*, *äu* niesłusznie sprowadzano do wyśrodkowanej formy *ai* zamiast traktować je jako różne odmianki gwarowe. Dyftong pochodzący z **y* Olesch rekonstruuje różnie w zależności od sposobu zapisania go w zabytku, zapisy typu *ay*, *ei* transkrybując jako *ai*, natomiast notacje typu *oy*, *oi*, *äu*, *eu* jako *oi*. W zapisach Daym H, Deim Bauc, Doim Pf, K i D, transkrybowanych przez niektórych badaczy jako *däim* (≡ **dymŕ*), Olesch widzi zatem dwie różne postaci gwarowe, tj. *däim* i *doim* (Olesch 1983: 155-156).

⁵¹ W bardziej rozpowszechnionej transkrypcji *mläkä*, *rät*.

⁵² Trubiecki niesłusznie wymienia tu także zapisy Moroika, Moroin, Morovia, sprowadzają się one bowiem nie do pierwotnych form z samogłoską *y*, lecz *i*, tj. do *Marijka*, *Marijin*, *Marija*.

Oprócz samogłosek wysokich w połabszczyźnie dyftongizowały się także pierwotne **l̥*, **l̥ʲ* z wyjątkiem gwary okolic Süthen (reprezentowanej przez słownik Schultzego), w której pierwotne **l̥*, **l̥ʲ* rozwinęły się w **u*. Wskazują na to wyraźnie zapisy:

(1) ze słownika Henniga, reprezentującego gwarę okolic Wustrowa i Klennowa – Zaun (≙ **čl̥n̥v̥*) ‘czołno’, Daudya (≙ **dl̥goje*) ‘długie’, Daudegi (≙ **dl̥go*) ‘długo’, Dauga (≙ **dl̥gaja*) ‘długa’, Dauk (≙ **dl̥gv̥*) ‘dług’, Mauzangsa (≙ **ml̥čot̥jaja*) ‘milcząca’, Maukskung (≙ **ml̥č̥ok̥ojo*) ‘milcząco, po kryjomu’, mauna (≙ **ml̥n̥uja*) ‘błyskawica’, Monian paun (*mon* z śrdn., **jest̥v̥ pl̥n̥aja*) ‘pełnia’ (dosł. ‘księżyc jest pełny’), Pauna (≙ **pl̥n̥aja*) ‘pełna’, Tautze (≙ **tl̥č̥et̥v̥*) ‘tłucze’, tautzt (≙ **tl̥kti*) ‘tłuc’, Tauste (≙ **tl̥st̥v̥b̥*) ‘gruby, gęsty (o chmurze)’, Wauno (≙ *v̥l̥na*) ‘wełna’, ssaugkene (≙ **žl̥knet̥v̥*) ‘zółknie’,

(2) ze słowniczka Pfeffingera reprezentującego gwarę okolic Lüchowa – Moniapõun (= *mon* z śrdn., **jest̥v̥ pl̥n̥v̥b̥*) ‘pełnia’ (por. wyżej zapis u Henniga), Maus ou Mous (≙ **ml̥ž̥v̥*) ‘ślimak’,

(3) oraz jeden przykład ze zbioru Anonima – Wauck An (≙ **v̥lk̥v̥*) ‘wilk’.

W słowniku Schultzego podobne formy są notowane bez dyftongicznych połączeń literowych dla kontynuanta **u*, por. następujące zapisy z tego słownika: dudje (= *dud̥e* ≙ **dl̥gv̥b̥*) ‘długi’, wuhk (= *vuk* ≙ **v̥lk̥v̥*) ‘wilk’, tutze (= *tud̥e* ≙ **tl̥č̥et̥v̥*) ‘tłucze’, tust neidt (= *tust̥ā nait* ≙ **tl̥st̥aja nit̥v̥*) ‘gruba nitka’.

Dyftong powstały z pierwotnych *l̥*, *l̥ʲ* Schleicher (1871: 31-32) rekonstruuje jako *au*, kierując się paralelizmem do rozwoju pierwotnego **ur̥⁵³* w połabskie *ar̥*. Podobne brzmienie jak Schleicher zakłada Lehr-Splawiński (1929: 65-67), ale tylko dla gwary rejestrowanej przez Henniga, natomiast zdaniem tego autora w innych gwarach odpowiadało mu *ou*.

Rost dla dyftongicznego kontynuanta pierwotnych *l̥*, *l̥ʲ* przyjmuje brzmienie *ou* bez żadnej różnicy dla poszczególnych zapisywaczy. Także monoftoniczną notację Schultzego uważa za niedokładne oddawanie dyftongu.

Do rekonstrukcji Rosta nawiązuje Trubiecki (1929: 65-67). Jego zdaniem przemawiają za nią nie tylko zapisy Pfeffingera zawierające *o* (Moniapõun, Mous, zob. wyżej), ale również oddawanie tego dyftongu przez Henniga i Anonima za pomocą *au*. Twierdzi, że niemieccy zapisywacze mogli percypować połabskie *ou* jako *au* i powołuje się na przykład czeskiego *ou*, które przez Niemców jest percypowane jako *au* (Trubetzkoj 1929: 66). Trubiecki nie wyklucza przy tym możliwości interpretacji zapisów Schultzego typu Huhk czy tust jako niedokładnej rejestracji dyftongu *ou* z wąskim *o*. Taka interpretacja wykluczałaby koncepcję zróżnicowania gwarowego w rozwoju pierwotnych *l̥*, *l̥ʲ*.

Olesch (1976) dopatruje się trzech wartiantów gwarowych dla kontynuanta pierwotnych *l̥*, *l̥ʲ*: dwóch dyftongicznych, tj. *au* dla gwary rejestrowanej przez

⁵³ W literaturze slawistycznej częściej rekonstruowane jako *r̥*.

Henniga i *ou* dla gwary rejestrowanej przez Pfeffingera oraz jednego monofton-gicznego, tj. *u*, dla gwary Süthen.

W sumie Lehr-Splawiński rekonstruuje dla połabszczyzny pięć dyftongów: *aï*, *âï*, *oi*, *au*, *âu*, Trubiecki (1929: 58-67) – *aï*, *ai̯⁵⁴*, *au*, *ou*, tj. dwa z niezgłoskotwórczym *-j* i dwa z niezgłoskotwórczym *-u*, Olesch (1975a, 1976) trzy: *aï*, *oi*, *au*.

Obok właściwych dyftongów Trubiecki postulował dla połabszczyzny samogłoski o nierównomiernej artykulacji („ungleichmäßige Artkyulation”). Jego zdaniem język połabski miał dwa rodzaje takich samogłosek, a mianowicie samogłoski o nierównomiernym napięciu i samogłoski o nierównomiernym zaokrągleniu. W obrębie pierwszych wyróżniał trzy samogłoski o napięciu rosnącym (*eē*, *oo*, *ââ*) i dwie o napięciu opadającym (*oo*, *ââ*), np. *sozēē* ⇐ **sazě* (plurale tantum) ‘sadza’, *paroo* ⇐ **para* ‘błoto, bagno’, *mlââkă* ⇐ **melka* ‘mleka’ (genetivus partitivus) oraz *citjōortě* ⇐ **čtvřtjōjb* ‘czwarty’, *mlââdě* ⇐ **moldjōjb* ‘młody, mały’.

W obrębie samogłosek o nierównomiernym zaokrągleniu wyróżniał dwie samogłoski, jedną średnią (*öe*) i jedną wyższą (*üi*), np. *sübōetă* ⇐ **sobota* ‘sobota’, *püili* ⇐ **polje* ‘pole’.

Zdaniem Trubieckiego właściwe dyftongi od samogłosek o nierównomiernej artykulacji różnią się po pierwsze tym, że kontrast między początkiem a końcem w ich wymowie jest silniejszy oraz tym, że ten kontrast dotyczy przede wszystkim pełni głosowej („Schallfülle”), dzięki czemu całość brzmieniowa dyftongu da się wyraźnie rozłożyć na część zgłoskotwórczą i część niezgłoskotwórczą, co nie jest możliwe w odniesieniu do samogłosek o nierównomiernej artykulacji (Trubetzkoy 1929: 58).

Trubiecki zwraca uwagę, że w zabytkach połabskich występuje wyraźna różnica w oddawaniu tych dwóch rodzajów dźwięków. Dyftongi są zapisywane za pomocą połączeń literowych konsekwentnie wskazujących na dyftongiczny charakter rejestrowanego dźwięku (*ei*, *ey*, *ai*, *ay*, *oi*, *au*, *oy*, *eu*, *äu* itp.), gdy tymczasem samogłoski o nierównomiernej artykulacji zapisywane są niekonsekwentnie, za pomocą bądź pojedynczych liter, bądź połączeń literowych o charakterze dyftongicznym, por. na przykład następujące zapisy wraz z proponowaną przez Trubieckiego transkrypcją: Zriwéi Pf obok Sriwé H (= *criveē* ⇐ **červjōje*) ‘buty’, Seina K obok Sena H (= *zeēnă* ⇐ **žena*) ‘żona, kobieta’, Sarou Pf obok Ssaró H (*saroo* ⇐ **sya*) ‘sera’ (gen. partitivus), Sibötta obok Süboída K (= *sübōetă* ⇐ **sobota*) ‘sobota’, pipeel K obok poipöl Pf (= *püipel* ⇐ **popelə*) ‘popiół’.

Język połabski w ostatnim okresie swojego istnienia mógł być natomiast – przynajmniej w odmianie gwarowej reprezentowanej przez zapisy Pfeffingera i Schultzego – w trakcie dokonywania się nowej dyftongizacji, której początkiem były zauważone przez Trubieckiego samogłoski o nierównomiernej artykulacji.

⁵⁴ Częściej stosowaną transkrypcją dla znaku jest *α* jest *â*.

Proces ten nie został jednak zakończony, ponieważ połabszczyzna wyszła z użycia w wyniku całkowitej germanizacji mówiącej nią ludności słowiańskiej. Nie ma zatem powodu w opisie fonologicznym uwzględniać zjawiska nierównomiernej artykulacji. Zatem transkrypcja typu *sozeę* ← **sadjě* (plurale tantum) ‘sadza’, *poroō* ← **para* ‘błoto, bagno’, *vāosǎ* ← **vaša* ‘wasza’, *süböeta* ← **sobota* ‘sobota’, *püili* ← **polje* ‘pole’ ma sens w opisie fonetycznym, natomiast w ujęciu fonologicznym formy powyższe powinny być zapisane w postaci *soze*, *poro*, *vosa*, *sübötǎ*, *püli*.

Dla końcowej fazy istnienia połabszczyzny dźwięki, które w literaturze połabistycznej najczęściej rekonstruuje się jako *aj*, *aj̃*, *oj*, *au*, można interpretować jako połączenia odpowiednich samogłosek *a*, *ǎ*, *o* z półsamogłoskami *j*, *u*, tzn. połączenia głosek, które w tym języku występowały poza tymi połączeniami.

Jeśli zaś chodzi o ich pierwsze elementy, tj. *a*, *ǎ*, *o*, to niczym się one nie różniły od samogłosek *a*, *ǎ*, *o* w takich formach, jak *pan* ← **pъnъ* ‘pień’, *dan* ← **dъnъ* ‘dzień’, *pās* ← **pъsъ* ‘pies’, *sǎpāt* ← **sъpati* ‘spać’, *dot* ← **dati* ‘dać’.

Warto tutaj zauważyć, że oprócz połączeń typu *aj*, *aj̃*, *oj*, które były wynikiem dyftongizacji samogłosek wysokich, w języku połabskim występowały także połączenia samogłosek z półsamogłoską *j*, które nie prowadziły do dyftongizacji, np. *doj̃*, dialektalnie *düj̃* ← **daji* ‘daj’, *pij̃* ← **pъji* ‘pij’, *dolej̃* ← **dalěje* ‘dalej’, *tüj̃* ← **tvojb* ‘twój’, *ni farförüj̃ nās* ← **ne vorvör-uji* (z srdolnioniem. *vervôr-en*) *nasō* ‘nie wódź nas’.

Ich elementy drugie, tj. *i*, *u*, należy natomiast identyfikować z podobnymi głoskami, które występowały w położeniu przed samogłoską, z tym że w tej ostatniej pozycji wymawiane były prawdopodobnie inaczej, a mianowicie przy mniejszym otwarciu narządów mowy, tzn. bardziej spółgłoskowo. Brzmienie głoski *u* było zapewne bliskie gwuwargowemu albo wargowo-zębowemu *v*. Znajduje to wyraz w sposobach zapisywania przez autorów zabytków: głoska *i* zapisywana bywa za pomocą liter *j*, *g*, zaś głoska *u* jako *w*, *v*. Często rozróżnia się te zapisy, rekonstruując *j*, *v*, w położeniu przed samogłoską, natomiast *i*, *u* po samogłosce. Wydaje się, że trafniejszym rozwiązaniem będzie potraktowanie *i*, *u* po samogłoskach oraz *j*, *v* przed samogłoskami jako wariantów pozycyjnych reprezentujących te same fonemy, które można transkrybować konsekwentnie jako *i*, *u*.

W świetle powyższych uwag bardziej uzasadniona wydaje się trajskrypcja połabskich dźwięków będących wynikiem dyftongizacji samogłosek wysokich *i*, *y*, *u* w postaci *aj*, *aj̃*, *au*, a zatem nie tylko *baĳt* ← **biti* ‘bić’, *dāĳm* ← **dymō* ‘dym’, ale także *daūša* ← **duša* ‘dusza’.

Należałoby zatem zrezygnować z posługiwania się literą *j* w transkrypcji fonologicznej języka połabskiego i konsekwentnie pisać *j̃* nie tylko w takich formach jak *ĳomo* ← **jama* ‘jama, dół’ czy *ĳist* ← **ješče* ‘jeszcze’, ale także *ķĳot* ← **květō* ‘kwiat’, *šĳotü* ← **svetō* ‘święto’.

2.2.6. Samogłoski zredukowane

Lehr-Spławiński w swojej *Gramatyce połabskiej* (1929: 24-27, a także w innych miejscach) dzieli samogłoski połabskie na dwie grupy: krótkie i długie. Do pierwszych zalicza ə⁵⁵ i ě, do drugich wszystkie pozostałe. Samogłoski ə i ě charakteryzuje jako krótsze od normalnych słowiańskich krótkich. Silnej redukcji dowodzi ich częste pomijanie w piśmie. Pozycje, w których występowały, określa jako krótkie. Jego zdaniem były to pozycje po akcencie głównym i po silniejszym pobocznym oraz niebezpośrednio przed akcentem. O samogłoskach długich pisze, że występowały tylko w zgłoskach akcentowanych (tzn. bądź pod akcentem głównym, bądź pod akcentem pobocznym) oraz bezpośrednio przedakcentowych.

Trubiecki (Trubetzkoy 1929: 129) przyjmuje więcej samogłosek krótkich dla języka połabskiego:

otwarte: ǎ, ǣ, ǫ, ǵ

zamknięte: ǔ, ǚ, ǖ, Ǘ.

Według niego przeciwstawiają się one samogłoskom długim przede wszystkim iloczасem, ale w jednym wypadku także barwą. A mianowicie samogłoska, którą rekonstruuje jako ǣ, a która w mojej transkrypcji odpowiada samogłosce ě, nie ma odpowiednika pod względem barwy wśród samogłosek długich.

Między ujęciami Lehra-Spławińskiego i Trubieckiego występują istotne różnice zarówno dotyczące zakresu objętej nimi analizy, jak i innych aspektów. Lehr-Spławiński w swoim opisie uwzględnia tylko formy (wyrazy bądź morfemy, jak sufiksy czy końcówki) rodzimego pochodzenia, Trubiecki bierze pod uwagę także wyrazy zapożyczone z niemieckiego. Połabskie ǣ (tj. ə w jego transkrypcji) Lehr-Spławiński charakteryzuje jako samogłoskę niewyraźnie umiejscowioną w rodzaju bardzo otwartego e, zbliżoną może do angielskiego a w *man* (Lehr-Spławiński 1929: 27), natomiast połabskie ě było według niego samogłoską nieco niższą od wąskiego é oraz bardziej otwartą (Lehr-Spławiński 1929: 27). Trubiecki natomiast opozycję między tymi samogłoskami określa w kategoriach szerokości: ǣ miało być samogłoską szerszą, ǣ – samogłoską węższą (Trubetzkoy 1929: 22).

Między ujęciem Lehra-Spławińskiego i Trubieckiego występuje też różnica dotycząca określenia dystrybucji tych samogłosek w połabszczyźnie. Obaj autorzy zgadzają się wprawdzie co do tego, że połabskie samogłoski ǣ i ě⁵⁶ w wyrazach rodzimego pochodzenia powstały w wyniku skrócenia czy redukcji przedpołabskich samogłosek nienosowych, jednakże zakresy ich występowania określają inaczej.

Według Lehra-Spławińskiego wszystkie takie samogłoski połabskie w pozycji krótkiej w zgłosce otwartej przedstawiają się jako samogłoska niższa i bardziej

⁵⁵ W mojej transkrypcji samogłosce tej odpowiada symbol ǎ.

⁵⁶ Tj. w transkrypcji Lehra-Spławińskiego odpowiednio ə, ě, w transkrypcji Trubieckiego ǣ, ǵ.

otwarta, tj. w jego transkrypcji ə, natomiast w zgłosce zamkniętej prasłowiańskie *a, ě, ɔ, ɔ* dały również ə, ale prasłowiańskie *u, y, i, o, e* rozwinęły się w ě. W synchronicznej interpretacji fonologicznej takie ujęcie sprowadzałoby się do przyjęcia neutralizacji opozycji między ə i ě w sylabie otwartej.

Trubiecki na podstawie starannej analizy filologicznej zapisów wykazał, że także w sylabie otwartej prasłowiańskie *a, ě, ɔ, ɔ* są w połabskim inaczej traktowane, aniżeli prasłowiańskie *u, y, i*, natomiast prasłowiańskie *o, e* zarówno w sylabie otwartej jak zamkniętej zależnie od otoczenia spółgłoskowego w pewnych wypadkach rozwijały się tak samo jak prasłowiańskie *a, ě, ɔ, ɔ*, w innych wypadkach zaś jak prasłowiańskie *u, y, i*. Mianowicie zarówno w sylabie otwartej jak zamkniętej w pozycji krótkiej prasłowiańskie *a, ě, ɔ, ɔ* dały w połabskim *ǎ*, a prasłowiańskie *u, y, i* przeszły w *ǎ*. Prasłowiańskie *o, e* w położeniach, w których w pozycji długiej rozwinęły się w połabskim w *ö, e*, w pozycji krótkiej przedstawiają się jako *ǎ*, natomiast w położeniach, w których w pozycji długiej rozwinęły się w *ü, i*, w pozycji krótkiej dały *ǎ*.

W odniesieniu do kwestii iloczasu w języku połabskim ujęcia obu autorów wymagają korekty. Język połabski nie znał opozycji samogłoska długa || samogłoska krótka, rozróżniał tylko samogłoski pełne i zredukowane (zob. wyżej 2.2.1). Natomiast w kwestii dystrybucji samogłosek zredukowanych połabistyka przyznała rację Trubieckiemu.

Podobnie jak wszystkie samogłoski, także samogłoski powstałe z kontrakcji podlegały w języku połabskim w określonych pozycjach alternacji samogłoska pełna || samogłoska zredukowana. Połabskie *o* powstałe z pierwotnego **-aje-* w pozycji niezredukowanej alternowało z *-ǎ* w pozycji zredukowanej, por. na przykład z jednej strony formy z niezredukowanym kontynuantem pierwotnego *-ajetɔ* :

- (a) Stitgosa (= *stüto-sǎ* z ńrdn. *stutten* z rodzimą końcówką *-o-sǎ* (≡ **-ajetɔ se*) 'opiera się', Szamyōssa H, Szamjōssa HB (= *šamo-sak* z ńrdn. *schamen* z rodzimą końcówką *-o-sǎ* (≡ **-ajetɔ se*) 'wstydzi się', z drugiej strony z redukcją:
- (b) *vǎipücaivǎ* ≡ **vypočivajetɔ* 'odpoczywa', Seewe SJ, SO (= *zevǎ* OT **zěvajetɔ*) 'ziewa', Wólya H, Wolja HB (= *volǎ* ≡ **valjajetɔ*) 'walcuje, toczy', Billyáwe H, Billjáwe HB, Bgáwe HB 1, Blawe SJ, blawa SO (= *blavǎ* ≡ **blvvajetɔ*) 'pluje, wymiotuje', Bedidya H, Bedídyá HB 1 (= *bedüďǎ* z ńrdn. *beduden* z rodzimą końcówką *-ǎ* ≡ **-ajetɔ*) 'znaczy', Blósa H, Blósa HB 1 (= *blozǎ* z ńrdn. *blasen*) 'dmie, wieje'.

Połabskie samogłoski powstałe z pierwotnych **-ɔjɔ* oraz **-ɔjɔ* redukowały się w w *-ě*, np. *χaüdě* || *χaiďě* || *χaiďě* (≡ **χudɔjɔ*) 'chudy, zły, przykry, biedny'.

Połabska samogłoska powstała z pierwotnego **-aja* redukowała się w *-ǎ*, np. *molǎ* (≡ **malaja*) 'mała'.

Prasłowiańskie *-oje w językach zachodniosłowiańskich rozwinęło się w specjalnego rodzaju *e* występujące po spółgłoskach twardych, a więc w samogłoskę podobną do kontynuanta prasłowiańskiego **o*. W pozycji zredukowanej w języku połabskim na jego miejscu występuje ta sama samogłoska zredukowana, co na miejscu prasłowiańskiego **o* w tej pozycji, tj. *ǎ*, np. *χ̣audǎ* || *χ̣aidǎ* || *χ̣aidǎ* ⇐ **χudoje*.

Połabska samogłoska powstała z pierwotnego *-*eje* redukowałą się w *ě*, np. *büzě slüvü* ⇐ **božeje slovo*.

Połabska samogłoska powstała z pierwotnego *-*bje* redukowałą się w *ě*, np. *zilě* ⇐ **zelbje*.

Komentując system fonologiczny samogłosek krótkich w języku połabskim, Trubiecki podkreśla jego zbieżność z systemem takich samogłosek w języku niemieckim, chociaż zdaje sobie sprawę z tego, iż fonetyczna realizacja poszczególnych fonemów krótkich w języku połabskim mogła się różnić nieco od niemieckiej. Według Trubieckiego taka różnica zachodziła przede wszystkim między połabskim i niemieckim fonemem *ǎ*, który w języku połabskim w sylabach zamkniętych przed spółgłoskami szczelinowymi i zwartowybuchowymi realizowany był jako samogłoska o wiele wyższa, aniżeli jej odpowiednik w języku niemieckim.

Zarówno Lehr-Spławiński jak i Trubiecki przyjmowali dla języka połabskiego opozycję między samogłoskami długimi i krótkimi. Wyraźnie to podkreśla zwłaszcza Trubiecki, który zestawia dwa podsystemy samogłoskowe w języku połabskim: podsystem samogłosek długich i podsystem samogłosek krótkich (1929: 128-130).

System połabskich samogłosek krótkich, który rekonstruował Trubiecki, a który oprócz samogłosek *ǎ* i *ǎ* miał zawierać także szereg innych, realizowany był tylko w wyrazach zapożyczonych z języka niemieckiego. Wydaje się, że zbieżność, o której pisze Trubiecki, dotyczy raczej manieri pisarskiej zapisywawczy, aniżeli istotnych cech dźwiękowych języka połabskiego. Jako Niemcy ulegali oni wpływowi pisowni swojego języka, tym bardziej, że – jak już wcześniej wspominałem – żaden z nich nie miał przygotowania lingwistycznego. Samogłoski zapisywane w wyrazach zapożyczonych przez *e*, *o*, *ö*, *ü*, *i* były zapewne wymawiane tak samo, jak odpowiednie samogłoski w wyrazach rodzimych, mimo iż w wyrazach pochodzenia niemieckiego podwajane są po nich nieraz litery spółgłoskowe, por. na przykład *Klipper*, *Merrik*, *Bükkatz*. Prawdopodobnie także samogłoska *u* w zapożyczeniach, np. *Buck Bc*, bukk H (= *buk* 'piasta' z śrdn. *b'k*), *Lufft H*, *Luft HB 2* (= *luft* z śrdn. *luft*), przypominała swoim brzmieniem rodzime *u* w dialekcie, w którym odpowiadało ono dyftongowi powstałemu z prasłowiańskich *ǔ*, *ǔ* w innych gwarach, na przykład *tuct* || *tǔuct* ⇐ **tǔkti*.

Bliższe prawdy jest ujęcie Lehra-Spławińskiego, który przyjmuje istnienie tylko dwóch samogłosek krótkich w języku połabskim. Ujęcie to należy jednak zmodyfikować. Połabskie *ǎ* i *ě* nie mogą być traktowane jako samogłoski krótkie pozostające w opozycji iloczynowej do długich w takim sensie, np. w języku czeskim czy słowackim. Przeciwno takiej interpretacji przemawia całkowita zależność samogłosek *ǎ* i *ě* od miejsca akcentu.

Zależności od miejsca akcentu dowodzą nie tylko formy z enklitykami typu *trąsi-sǎ* (\Leftarrow **tręseto se*) ‘trzęsie się’, *aǐdi-sǎ* (\Leftarrow *idetō se*) ‘idzie, powodzi się’, *tǎuci-sǎ* (\Leftarrow **tǎčeto se*) ‘tłucze się’ wobec *trąsě* (\Leftarrow **tręseto*) ‘trzęsie’, *aǐdě* (\Leftarrow **idetō*) ‘idzie’, *tǎučě* (\Leftarrow **tǎčeto*) ‘tłucze’, ale także formy czasownikowe jednosylabowe po negacji, która, podobnie jak w języku polskim, nosiła na sobie akcent, np. *ne-mām* (\Leftarrow **ne-jbmamb*) ‘nie mam’ wobec *mom* (\Leftarrow **jbmamb*) ‘mam’ bez redukcji.

Wyraźnej zależności redukcji samogłoski od miejsca akcentu dowodzi także – jak zostało zaznaczone wyżej (zob. paragraf 2.2.1.) zachowanie się zaimka *kok* || *kǎk* (\Leftarrow **kako*) ‘jak’.

Z powyższych rozważań nasuwa się nieodparcie wniosek, że język połabski w ostatnim okresie swojego istnienia nie znał opozycji samogłosek długich i krótkich, ponieważ samogłoski *ǎ* i *ě* pozostawały w opozycji do reszty samogłosek nie jako krótkie do długich, lecz jako zredukowane do niezredukowanych czy pełnych. Pod tym względem język połabski można przyrównać do języka rosyjskiego czy ukraińskiego, w których samogłoski nieakcentowane w niektórych pozycjach ulegają silnej redukcji prowadzącej do zmiany barwy i neutralizacji niektórych opozycji samogłoskowych w językach rosyjskim, ukraińskim czy bułgarskim.

I dlatego zamiast mówić o pozycji krótkiej czy długiej w języku połabskim rzeczą właściwszą jest określanie tych pozycji terminami „pozycja zredukowana”, „pozycja niezredukowana” lub „pozycja pełna”.

2.3. Konsonantyzm

2.3.1. Inwentarz spółgłosek

Dla języka połabskiego w ostatnim okresie jego rozwoju przyjmuję następujące spółgłoski (fonemy spółgłoskowe):

- (1) spółgłoski niesonorne
 - (a) zwarto-wybuchowe: *p b, p̣ ḅ, t d, ṭ ḍ, k g*
 - (b) afrykaty: *c ʒ, c̣ ʒ̣*
 - (c) spiranty: *f⁵⁷, v ṿ, s z, š ž, ś ź, χ ʁ*

⁵⁷ Trubiecki (Trubetzkoy 1929: 132, przyp. 1) zakłada też fonem *f̣*, chociaż nie został on zaświadczony w zabytkach.

(2) spółgłoski sonorne:

(a) płynne: *l l̥, r r̥*

(b) nosowe: *m m̥, n n̥*

(3) półsamogłoski: *i, u*

Ze względu na cechę dystynktywną palatalności spółgłoski połabskie można podzielić na twarde (niepalatalne) i miękkie (palatalne), w obrębie spółgłosek niesonornych można ponadto wyróżnić dźwięczne i bezdźwięczne.

Lista przedstawia fonemy spółgłoskowe. Postaci wariantywnych, np. zmiękczonej *k, g, s* przed *j* (typu *k'jot* \Leftarrow **květ̥* 'kwiat', *g'jozdā* \Leftarrow **gvězda* 'gwiazda', *s'jot* \Leftarrow **svět̥* 'świat') w tym zestawie nie zamieszczam⁵⁸.

Trubiecki (1929: 133) rekonstruował dla języka połabskiego także dwie dźwięczne tylnojęzykowe spółgłoski szczelinowe, tj. twardą (*ɣ*) i miękką (*ɣ̥*). Jego zdaniem występowały one w zapożyczeniach z niemieckiego. Dokładna analiza filologiczna nie potwierdza jego interpretacji.

2.3.2. Sposób oznaczania spółgłosek przez zapisywaczy

2.3.2.1. Spółgłoski zwarto-wybuchowe

Spółgłoski zwarto-wybuchowe w swojej niepalatalnej odmianie nie narażały zapisywaczom zasadniczo trudności w notowaniu. Niekiedy wszakże mieszano litery dla spółgłosek dźwięcznych i bezdźwięcznych. Najczęściej występuje to w słowniczku Pfeffingera i w zbiorkach z nim związanych, ale zdarza się także w innych zabytkach, por. na przykład *Nepū, Nebúy Pf, Nebü Bc, Nebí H* (= *nebū* \Leftarrow **nebo*) 'niebo; podniebienie', *Dépra, Dópra, Dóbra Pf, Döbra Ec, dibbra H* (= *döbrā* \Leftarrow **dobroje*) 'dobre', *Duntzneu Pf* (= *tōcnū* \Leftarrow **tōč̥no*) 'pochmurno', *Duntsou K, T'nzó H* (= *tōco* \Leftarrow **tōča*) 'chmura', *Eyda Pf, K, Heittah S, Eyta H* (= *aītā* pożyczka z dn., por. meklenb. *aite*) 'tata, ojciec', *Wódrüc Pf, Wahtrück S, Woatrik H* (= *vātrūk* \Leftarrow **otrok̥*) 'syn', *Klipoitznia Pf* (= *klübājcñā* \Leftarrow **klobuč̥nja*) 'pracownia kapeluszy', *Klibauznik H* (= *klübāuc̥nēk* \Leftarrow **klobuč̥nik̥*) 'producent kapeluszy', *blawoy Bc, Blawóy H* (= *plāvāi* \Leftarrow **pelvy*) 'plewy', *blietz S, Blitz H* (= *plic* \Leftarrow **plektj̥b*) 'bark, ramię', por. pol. plur. *plecy*), *Brang⁵⁹ K, Brangde H, Prangde S* (= *prādē* \Leftarrow **prēdet̥*) 'przędzie', *Dgârl HB 1, Tgârl H* (= *tarl* z ŕdn. *kerl*) 'facet, osobnik, człowiek', *Dgôstí H, Tjôstí HB* (= *tōstū* \Leftarrow **tēsto*) 'ciasto', *Glâde HB 1, Glaod K, Chlade H* (= *χlād* \Leftarrow **χold̥*) 'chłód', *Gl'nt H, Chlünd Pf* (= *χlōd̥* \Leftarrow *χlōd̥*) 'laska, kij', *Gchornet H, Ghôrnet HB 1, Chornet HB 2* (= *χornēt* \Leftarrow **χorniti*) 'karmić', *Karg An, Kgôrch HB 1, Ggôrch H, Ggoorch Bc* (= *gorχ* \Leftarrow **gorχ̥*) 'groch', *Trówa Pf, Drafa An* obok

⁵⁸ Ponieważ zmiękczenie nie ma tu charakteru fonologicznego, oznaczyłem je inaczej, aniżeli miękkość fonologiczną. Lehr-Splawiński (1929: 78-79) traktował te spółgłoski jako odrębne jednostki.

⁵⁹ Błąd zamiast *Brangde*.

Drawa H, Bc, Drowa H, drawe S (= *drāvā* ← **drōva*) 'drwa', Raâsch An (= *rāž* ← **rōžō*) 'żyto'.

Przyczynę mieszania spółgłosek dźwięcznych i bezdźwięcznych trzeba upatrywać w odmiennej ich artykulacji w mowie informatorów drzewiańskich i języku ich zapisywaczy. W połabszczyźnie podobnie jak w innych językach słowiańskich spółgłoska słaba była równocześnie dźwięczną a mocna bezdźwięczną, natomiast w języku niemieckim te cechy nie są z sobą tak ściśle związane (Lehr-Splawiński 1917a: 298-300, Trubetzkoy 1929: 95). Spółgłoski dźwięczne i bezdźwięczne, nawet w wygłosie, w zasadzie bezbłędnie rozróżniał Schultze, jedyny Drzewianin spośród zapisywaczy, mimo braku wykształcenia i mimo że jego znajomość języka ojczystego nie była doskonała.

Za Trubieckim (1929: 96-97) przytaczam tu pełny materiał dotyczący wygłosu ze słowniczka Schultzego⁶⁰.

- (1) Spółgłoski dźwięczne: Jopjeedumb (= *joptĕdōb* ← **jablōko+dōbō* : złożenie będące kalką niem. *Apfelbaum*) 'jabłoń', Dumb (= *dōb* ← **dōbō*) 'dąb', säub (= *zāib* ← **zybi*) 'kołysz (imperat.)', leihb (3 razy) (= *laiḃ* ← **lubō*) 'miara zboża', por. w tym samym znaczeniu kasz. *lub*, glad, glaad (= *glād* ← **goldō*) 'głód', Schlod (= *zlād* ← **želdō*) 'grad', wibbejod (= *viḃod* ← **obĕdō*) 'obiad', Parred (= *pared* ← **perdō* z sekundarnym ɸ po *p*), Chräud (= *χrāud* i gł. dial. *kručd*) 'bicz', dahssd (2 razy) (= *dāzd* ← **dōžžō*) 'deszcz', Jüssd (= *dūzd* ← **gvozdb*) 'gwózdź', Püd (3 razy), pud (= *pūd* ← **pojbdī*) 'przyjdź', Heid (2 razy), heyd (= *aīd* ← **idi*) 'idź', sangd obok zangd (= *sād* ← **sēdi*) 'siadź', züg, zöhg (= *cig* // *ceg* ← **čego*) 'czego', Schneg (= *sneg* ← **snĕgō*) 'śnieg', Bug (= *büg*) 'bóg'.
- (2) Spółgłoski bezdźwięczne: Pump (= *pōp* ← **pōpō*) 'pępek', Püp (= *püp* ← *popō*) 'kapłan, pastor', Schnüp (= *snüp* ← **snopō*) 'snop', Raht (= *rāt* ← **rōtō*) 'pysk (o bydle)', Gribjat (= *gribāt* ← *χrōbtō*) 'grzbiet', Seywat (= *zaiḃāt* ← **životō*) 'życie, brzuch, serce', Brodt (= *brot* ← **bratō*) 'brat', Nechjüt (omyłkowo zamiast Lechjüt = *lütĕt* ← **olkōtō*) 'łokiec', Stijöt (= *stöt* ← **skotō*) 'bydło rogate', neidt (= *nait* ← **niti*) 'nić, nitka', nieseit (= *nizait* ← **nežito*) 'wrzód, ropień', Pungct (= *pōt* ← **pōtō*) 'droga, kneegt (= *knext* z śrdn. *knecht*) 'parobek', jüst (= *düst* ← **gostō*) 'gość', Leist (= *lajst* ← **listō*) 'liść; list', Mōhst (= *mōst* ← **mostō*) 'most', Rodüst (= *rādüst* ← **radostō*) 'wesele', hist (= *jist* ← **ješčĕ*) 'jeszcze', Chranst (= *χrāst* ← **χrĕščĕ*) 'chrząszcz', Gleist (= *glajst* ← **glistō*) 'glista' (pol. gwarowe też 'glist'), rietzat (= *ricāt* – forma wtórnie utworzona od *rict* ← **rekti*) 'powiedzieć', zarat (= *zarāt* ← **zvrĕti*) 'patrzyć', püsaarat (= *püzarāt* ← **pozvrĕti*) 'popatrzyć', pjungsat (= *plōsāt* ← **plĕsati*) 'tańczyć', wortat (= *vortāt* ← **vortĕti* zamiast *vortiti*) 'obracać (snopy)',

⁶⁰ Pomijam tu kilka cytowanych przez Trubieckiego zapisów niejasnych.

vibortat (= *vibortāt* ⇐ **obvortēti*) ‘obrócić, odwrócić’, wjungsat (= *vōzāt* ⇐ **vęzati*) ‘wiązać’, wessdjat (= *vāzdāt* ⇐ **vōzdēti*), Schlawack (= *clāvāk* ⇐ **čelvēkθ*) ‘człowiek’, Warsack (= *varsāk* ⇐ **vřšvkθ*) ‘wierzchołek, szczyt’, Meesack (= *mesāk* ⇐ **měšvkθ*) ‘torba, mały worek’, Seywatack (= *zajvātāk* (⇐ **životkθ*) ‘serce’, Deywack, Teywack (= *daivāk* ⇐ **divakθ*) ‘jeleni’, Kack (= *kāk* ⇐ **kako*) ‘jak’, Pridzerack (= *pritcerāk* ⇐ **perdōvečerēkθ*) ‘podwieczorek’, pijossic (niedokładnie zamiast pijossac (= *posāk* ⇐ **pěšvkθ*) ‘piasek’, Jungsick (= *jōžek* ⇐ **jēzykθ*) ‘język’, Klübick (= *klübēk* ⇐ *klobukθ*) ‘kapelusze’, Mahlnick (= *malnēk* utworzone od śrdn. *malen* ‘mleć’ za pomocą rodzimego sufiksu *-nēk* ⇐ **-nikθ*), Wahtrück (= *vātrūk* ⇐ **otrokθ*) ‘syn’, Stijück (nazwa miejscowa = *stūk* ⇐ **skokθ*), Wuhk (= *vuk* ⇐ **vřkθ*) ‘wilk’, tock (= *tok* ⇐ **tako*) ‘tak’, Täuck (= *tāik* ⇐ **tukθ*) ‘tłuszcz’, Pojanck (= *pojāk* ⇐ **pajōkθ*) ‘pająk’.

Kilka pomyłek, które notujemy w odniesieniu do rozróżniania dźwięczności i bezdźwięczności u Schultzego, np. Teywack obok poprawnego Deywack (= *daivāk* ⇐ **divakθ*) ‘jeleni’ czy cytowane już wyżej blietz S (= *plic*), potraktować trzeba jako zwykle potknięcia, których w jego słowniczku nie brak.

Nie wszystkie języki słowiańskie zachowały dźwięczność w wygłosie. To, że Połabianie rozróżniali spółgłoski dźwięczne i bezdźwięczne także w wygłosie, oprócz zapisów Schultzego, potwierdza dodatkowo nierzadko zdarzająca się w zabytkach pisownia typu Boāse HB 1 (= *bāz* ⇐ **bōzθ*) ‘bez’, D’ mbe H, Dumbe PS (= *dōb* ⇐ **dōbθ*) ‘dąb’, Chlewe H (= *χlev* ⇐ **χlēvθ*) ‘chlew’, Woāse HB 1, Woasa H (= *vāz* ⇐ *vōzθ*, w której po wygłosowej spółgłosce dźwięcznej pojawia się litera *e*, rzadziej *a*). Zapisywacz w ten sposób starał się oddać niezwykłą dla niego cechę dźwięczności w tej pozycji (por. Trubetzkoy 1929: 97, Polański 1956: 117-118).

Nie mieli zatem racji Lehr-Splawiński (1929: 93) czy Suprun (1987: 21), którzy twierdzili, że kwestii rozróżniania dźwięczności i bezdźwięczności spółgłosek niesonornych w wygłosie w odniesieniu do języka połabskiego nie da się rozstrzygnąć.

2.3.2.2. Afrykaty

Afrykaty *c*, *z* są oznaczane w zabytkach w taki sam sposób, a mianowicie za pomocą litery *z*, rzadziej liter *c*, *s* oraz połączeń literowych *tz*, *ts*.

2.3.2.2.1. Przykłady dla *c*

Blietz S (= *plic* ⇐ **plektjv*) ‘plecy’, Pläutzah (= *plāuçă* ⇐ **plutja*) ‘płuca’, Būsatz Pf, Būsaz Mit, H, Būsatz H, K, Būhsatz Bc (= *būzāc* ⇐ **božvcb*) ‘bóg’, Brūdatz Pf, Brudatz K, Brótatz H, Brotatz HB 1 (= *brōtāc* ⇐ **bratvcb*) ‘braciszek’, nūts Pf, Nūts K, Nūtz H, Nūtz HB 1 (= *nūc* ⇐ **noktv*) ‘noc’ Putzkat Pf, putzkat K (= *puckāt* pożyczka z niem. z rodzimą końcówką *-āt* ⇐ **-ati*) ‘czyścić, golić’,

Soyānsky Pf, Soyansky K (= *zojācǣ* ← **zajęčbky*) ‘zajączki’, Rúsatz Pf, Risatz H (= *rüzāc* ← *rožbb*) ‘luty’, Tschéipatz Pf, Tschéipatz Ec, Tyeipatz H, Tjéipatz, Dgeypatz HB 1 (= *ǎipāc* ← **kupbcb*) ‘kupiec’, Pitz Pf, Püz K, Pütz D, Pitz H, HB, Bc (= *pic* ← **pektb*) ‘piec’, Runcéi Pf, runzé H, runzê HB 1 (= *rōce* ← **rōcē*) ‘ręce’, Júzan, Jutsan, Júsan, Júdsa Pf, Jutsan, Jadsa K, Jozang, Jotzang H, josang HB 2 (= *jo cā* || *jo cǎ* ← **ja χətjō*) ‘ja chcę’.

2.3.2.2.2. Przykłady dla z

Pangs H, HB, Pangz HB 1 (= *pqz* ← **pęzv*) ‘pieniądz, pieniądze, fenig’, Tseíze Pf, Tseize K, Tzeize Ec, Ssautse, Sautze H, Zäuse HB 1 (= *cauǒz* ← **tjudjvb*) ‘cudzy, obcy, wróg’, Sózey Pf, Tsôtsé H, Tsotsé HB 1 (= *soze* ← **sadjē*) ‘sadze’, Tschenangs, Tschenañgs Pf, K, Dr, Tyenangs H, Tgynángs HB 1 (= *tēnqz* ← **kǒnēzv*) ‘król; szlachcic, junkier’, Tyenangsa H, Tgenángsa HB 1 (= *tēnqǒz*).

2.3.2.3. Spiranty

2.3.2.3.1. Przykłady dla s

Ssítgarja HB 1, Zítgaria H, Ssítjaria HB, Ssítgarya HC, Tsyjtjer An, Setjar K, Zietijar S, zitjaria HW (= *seǎarǎ* ← **sěkyrja*) ‘siekiera’, tōjis, tojis Mit, toy gis H, tǎi jiss S (= *tǎi jis* ← **ty jesō*) ‘ty jesteś’, ssápat H, sapat HB 1, sobot K, sobōt Pf, zape S (= *sǎpāt* ← **sǎpati*) ‘spać’, Wás HB 1, Was H, Wahs S, Waas K, Wáas Pf (= *vas* ← **vbsō*) ‘wiesć’, Ssôs H, Sōos, Sóos Pf, Zás HB 1, Zaass S (= *sǎs* ← **sǎsō*) ‘piersć kobieca, cycek’, Rēša HB 1, Réssa H, Rōsa Pf, (= *rōsǎ* ← **rosa*) ‘rosa’, Sreda H, Ssrēda HB 1, srēda HW, Sreedra K, Srēda Pf (= *sredǎ* ← **serda*) ‘środa’, Skumpe HB 1, Stumpe H, Skompe K, Skúmpe Pf (= *skǒpě* ← **skǒpǒvb*) ‘piątek’, Sibōtta H, Suboida, Subuda D, Sūbūda K, Sūboída Pf (= *sūbōtǎ* ← **sobota*) ‘sobota’, Gōstráy H, gostráy HW, Iüstroi D, Jōstrǎu S, Justroi K, Justrói Pf (= *jostroi* ← **jastry*, z niem. *Ostern*) ‘Wielkanoc’, Srebrí H, Zrebrý HB 1, Srebrí HB 2, zrebrí HW, srēbrü Pf (= *srebrü* ← **serbro*) ‘srebro’, Smela H, Sméla HB 1, smila HB 2, Smōla Bc, Smūla Pf (= *smōlǎ* ← **smola*) ‘smoła’, Wungsey H, Wúngsey HB 1, Wunsey K, Wunsoi D, Wungsey Pf (= *vǒsaj* ← **vǒsy*) ‘wasy’, Stacia H, Stǎtzia HB 1, stǎzia HW, Stacia D, Stácia Pf (= *stǎžǎ* ← **stǎdza*) ‘ścieżka’, Styóna H, Stgóna HB 1, stjóna HW, Skiona K, Skióna Pf (= *stónǎ* ← **stěna*) ‘ściana’, Sēstra H, Seestra HB 1, sustra S, Sestra K, Séstra Pf (= *sestrǎ* ← **sestra*) ‘siostra’, Radist H, Radíst HW, Radýst HB, radüst S, Rodüst K, Ródüst Pf (= *radüst* ← **radostb*) ‘wesele’, Wausda H, Weisda K, Wäust S, Woista An, Wéisda Pf (= *vaüstǎ* ← **usta*) ‘usta’, Asall H, asáll HW, Asǎl Pf (= *asǎl*, z śrdolnoniem. *esel*) ‘osioł’, Swecia H, Schwētzia HB 1, swētzia HW, Schwetza S, Suecia K, Succia D, Suécia Pf (= *svečǎ* ← **světja*) ‘świeca’, Meis HB 1, Meiß H, Mois K, Mäuss S, Mōis Pf (= *mǎjs* ← **myšb*) ‘mysz’, Woásk HB 1, Woask HW, Wogsk H, Wōsca Pf (= *vǎsk* ← **voskō*)

‘wosk’, Sněk HW, Sněck H, Schněk HB, Schneg S, schneck An, sneec K, snéec Pf (= *sneg* ← **snęǵǵ*) ‘śnieg’.

2.3.2.3.2. Przykłady dla z

Ggyôśda HB 1, Ghosda K, Lgyôśda H, Ghiūsda Pf (= *gjozdă* ← **gvęzda*) ‘gwiazda’, Dâst HB 1, dâst H, dahsst S, Dasde An, Doâst HW, Doost K, Dóst Pf (= *dâzd* ← **dźǵdźǵ*) ‘deszcz’, Simea H, Símea HB 1, Sünea Bc, Simia K, Símia Pf (= *zimă* ← **zemja*) ‘ziemia’, Seima H, Seýma Pf, Seyma K (= *zajmă* ← **zima*) ‘zimno, zima’, Risatz H, Rúsatz Pf (= *rüzăc* ← **rožǵǵ*) ‘luty’, Sûmb HB 1, Sûmb H, Sumb HB 2, Súmb Pf (= *zǵb* ← **zǵǵǵ*) ‘zab’, Tyêġa H, Tġêġa HB 1, Tjêġa HW, Tyeesa Bc, Tschûsa Pf (= *tôza* ← **koza*) ‘koza’, Gunsick H, Gûnsik HB 1, Iungsic D, Jungsick S, Jungsic K, Juńgsic Pf (= *jǵzġk* ← **jęzǵǵ*) ‘język’, Maus HB 1, Mous Pf (= *mauz* ← **mǵǵǵ*) ‘ślimak’, Gîsd H, Gÿsd HB 1, Gisd HW, jüssd S, Düst Pf (= *dÿzd* ← **gvozdǵ*) ‘gwózdź’, Sarjódela H, Sárjódela HB 1, Sarlyódela HB 2, Sarljódela HW, Serriudle K, Serriudle Pf (= *zaródlġ* ← **zǵǵǵ*) ‘lustro’.

2.3.2.4. Spółgłoski palatalne

2.3.2.4.1. Oznaczanie palatalności spółgosek zwarto-wybuchowych

b : Bigautza (zob. *hawcġ*), Bióla Pf, bjohl S, Byóla H i in., Bÿolak (**bġǵǵ*) ‘białko’, Biordí H, Byordý HB 1 (= *ġordü* ← **bġdo*) ‘klepaczka do lnu’,

d : Lúdia Pf, Lúdia Vand, Lidga, Lidya H, Lidja B, Lüdiga B 1 (= *lüdă* ← **oldġja*), Brangdia H, Brandýa B 1 (= *prăďă* ← **pręďġja*) ‘prządka’, Jole oder jolójie S (= *dolă, doloġġ* ← **ďġlajetǵ*) ‘działa, pracuje’, Tġolí H, Djolí B, Dġolí B 1, Tschútga Pf, Tschutga K, Tġótka H, Tjótka B (= *dotkă* ← **ďġtǵka*) ‘dziecko’, Tschelumb Pf, Jelumb K, Tyelumb, tgelumb Bc, Tgelumb H, Tchióra Pf, Tġóra H, Tjóra B, Tschürissa (= *dōri-să* ← **goritǵ se*) ‘pali się’, Jungsna S, Gungsna K (= *dǵsnă* ← **ďġsna*) ‘dziaśła’, Tüġige H, Tüġjige B (= *dÿġġ* ← **goġitǵ*) ‘leczy’, tügúissa H, Dġúissa H, Dġúissa B 1 ‘leczy się, goi się’, Tüġigik H, Dġiyik B 1, Tüġügik B2C (= *dÿġġk* ← **goġikǵ*) ‘lekarz, cyrulik’, Gilga, Gülya, Tigílya H, Gilja, Tijílja B (= *dÿlă*) ‘pustać, wrzosowisko’

t : Tyála H, Tjála HB, Tġálla HB 1 (= *tălă* ‘podłoga’, tjantige S, Tyâtga H, Tjântga H, Dġântga HB 1 (= *tăntă* ← **tǵnǵkoje*) ‘cienkie’, Tjama S, Gama H (= *tămă* ← **tǵma*) ‘ciemność’, Tyitt H, Tjitt HB 1 (= *tġd* ← **kǵde*) ‘gdzie’, Tschenangs Pf, K, Tyenangs H, Dġenangs HB1 (= *tġnqz* ← **kǵnġzǵ*) ‘król; szlachcic’, puntga H (= *pǵtă* ← **pǵtă*) ‘drogi’ (gen. sg. od *pǵt* ‘droga’, Sarítge H (= *sarütġ* ← **širokǵǵ*) ‘szeroki’, Ttejammi S (= *tămnü* ← **tǵmǵno*, zob. niżej, morfologia, sufiks *-nü*) ‘ciemno’, Stgaukó H, Stjeikó HB 1, Skieykó Pf (= *stawko* // *stăġko* ← **šġuka*) ‘szczupak’, Skióna Pf, Skiona K, Styóna, Stġóna HB 1 (= *stónă* ← **stġna*) ‘ściana’, Stjeiba H, Stġeyba HB 1 (= *stajbă* ← **skyba*) ‘chleb’, pítzt stjeibong H (=

picstajbō ← *pekti skybō), skiáybon pitz Pf (= *stajbō pic* ← *skybō pekti 'piec chleb', Skiáybe 'Du Pain' Pf (= *stajbě* ← *skyby) 'chleba (gen. partit.)'

2.3.2.4.2. Oznaczenie palatalności afrykat

Tsiöl Pf, Tsióól Ec, Tsiol D (= *col* ← *cěl̥ 'na zdrowie' – pod wpływem niem. *heil*, które etymologicznie odpowiada słow. *cěl̥ (zob. Lehr-Splawiński i Polański 1962: 86), Zoolte Bc (= *col tē* ← *cěl̥ ti) 'na zdrowie ci', Tumbnéizia Pf, Tumbnéizia K, Dumpneicia H, Dumpneitzia B 1 (= *dōpnajčǎ* derywat od *dōpo* 'chrzest') 'chrzcielnica', Tzarkweicia H, Tzarkweizia B 1 (= *carkvajčǎ* ← *čřk̥vica) 'kaplica', Tzarneicia H, Ttzerneitzia Bc (= *carnajčǎ* ← *čřnica) 'jeżyna, czernica', Dwarnéizia Pf, Dwarneizia K, Dwarneiz An, Twarneicia H, Twárneitzia HB 1 'izba, pokój', Gaggareiza H, Giggareítza HB 1, gaygareiza HB 2 (= *jǎgrajčǎ, jigrajčǎ, jajgrajčǎ* ← *jǎgrica – o obocznych formach zob. Polański 1971: 220-221) 'gra, zabawa', Leiseitzja S, Leissitz An (= *lajsajčǎ* ← *lisica) 'lis', Plogtweitz An (= *ploxtvajčǎ*) 'plachta, chusta', Blütweicia H, Blütwitzia HB 1, plur. Blütweiza H (= *plütvajčǎ*, plur. *plütvajčǎ* ← *plot̥vica, *plot̥vicē) 'płatka, płatki', Schlepeýtschia Pf, Schlepeitschia K, slepeiz An, Slopitza Bc (= *slepajčǎ* ← *slēpica) 'kura', Bōrdsia H, Bōrdzia HB 1, Boordsya Bc, bohrss S (= *boržǎ* ← *borzda z przestawką *zd* ⇒ *dz*) 'bruzda', midsa S (= *mižǎ* ← *medja) 'miedza', Pangsia H, Pańgsya HB 2 (= *pqžǎ* ← *pęzja ← *pęnezja, nemang pangsia (= *ne mǎm pqžǎ* ← *ne jǎmamb *pęzja) 'pienędzy (gen. partit.), nie mam pieniędzy', Stacia, Stâtzia HB 1 (= *stažǎ* ← *stǔza) 'ścieżka'.

2.3.2.4.3. Oznaczenie palatalności spirantów

Sjoní H, Sgoní H, Bc, Sjoní, Sgoý HB (= *sonü* ← *sěmo) 'siano', może tu Ssyôt H, Sjôt HB 1 (= *sot* ← *sējati) (jeśli to nie *sijot*) 'siał', por. zapisy na *sijē* ← *sējeto) 'siej': Ssyé H, Ssyé HB 1), Siurnú Pf, Siornj Bc, Sfgōrni H, Sjórní HB 1, Sgōrni HB 2 (= *zornü* ← *zřno) 'ziarno', Siórna H, Syórna HB 1 (= *žornǎ* ← *zřna) 'ziarna (plur.)', wa Nebisgáy H, wa nebisgáy Ec (= *vǎ nebüsaj* ← *vǔ nebešu) 'w niebie', wan nibisjeu Mit (= *vǎ nebüsaw* ← *vǔ nebešu 'ts.'

2.3.2.4.4. Oznaczenie palatalności spółgosek płynnych

Sekrió H (= *sekāro* ← *sēkarja) 'kosiarza', Ssitgaria H, Ssitgarja HB 1, Ssitgarya HB 2 (= *setarǎ* ← *sēkyrja) 'siekiera', Rgōtga H, Rgōtja, Rjōtga HB (= *ro(t)řǎ OT *řed̥koje*) 'rzadkie', ey Snidrya H, Ey Schnidrya HB (= *aj* ← *u, *snidřǎ* – późna pożyczka z dn. z rodzimą końcówką *-ǎ* ← *-a) 'u krawca', Nidelia H, Nidelga HB1, nidelya HB 2 (= *nidelǎ* = *nedělja) 'niedziela', Kundíglija Pf, Kundeglija K, K'ndila H (= *kōdilǎ* ← *kōdelja) 'kądziel', Lgōs H, Ljōs HB, Ljoos Bc (= *los OT *lēs̥*) 'las', Siloüh S, Silgosi H, Siljosi HB, Silgosý HB1, Silgosi Bc (= *zilōzū* ← *želēzo) 'zelazo'.

2.3.2.4.5. Oznaczenie palatalności spółgosek nosowych

Símia Pf, Simia K, Simea H, Símea HB 1 (= *zirňǎ* ← **zemja*) ‘ziemia’, Seymóna Pf, Seimiona K, seimjohn S, Seimíona H, Seimiona HB 1 (= *zajmónǎ* ← **ziměna*) ‘gorączka’, Miógla Pf, Meagla H, Meágla HB1 (= *mǎglǎ* ← **mьgla*) ‘mgła, para’, Mioró HB 1, mioró H (= *moro* ← **měra*) ‘miara’, Prisemyôr H, Prísemyôr HB1, prisemjor HW, prise mjôr HB (= *priz m̄or OT *perz̄b m̄ěr̄b*) ‘bez miary (dosłownie ‘bez miar’), Wínga H, Wínga HB1 (= *viňǎ* ← **vonja*) ‘(przyjemna) woń, zapach’, Sweinia H, Sweinya HB 2, Sweinja HW, Sweinga HB 1 (= *svajňǎ* ← **svinbja*) ‘świnia’, Wa Sweitónye H, Waśweítõnge HB 1 (= *vǎ svajtoně* ← **v̄b svitanbju*) ‘o świcie’, Goblínia H, Goplínia HB 1 (= *joblűňak* ← **jablõbja*) ‘jabłoń’.

2.3.3. Problem mazurzenia w języku połabskim

Przez pewien czas językowi połabskiemu przypisywano za Schleicherem (1871: 133) tzw. mazurzenie, tj. utratę rozróżniania spółgłosek *s* – *š*, *c* – *č*, *z* – *ž*. Pisownia *sch*, *tsh* dla pierwotnych **š*, **ž*, **č*, którą się spotyka w zabytkach połabskich, zdaniem Schleichera jest wynikiem czystego przypadku, ponieważ zdarza się także tam, gdzie byśmy się spodziewali spółgłosek *c*, *z*, *s*, np. Schlépatsch (= *slepǎc*), Schweinang (= *svajnǎq*). Przyjmowano, że jedynie w zapożyczeniach z języka niemieckiego występowała spółgłoska *š*, np. *šap̄ar* ‘pasterz’ (z śrdn. *schaper*), *šenkot* ‘darować’ (z niem. *schenken*).

Dokładniejsze badania (Małecki 1937: 399-402, Trubetzkoy 1929: 84-88) wykazały, że w dialekcie reprezentowanym przez zabytek Pfeffingera *č*, *ž*, *š* były odróżniane od *c*, *z*, *s*. Spółgłoski *č*, *ž*, *š* były w tym zabytku dość systematycznie zapisywane przez *tsh*, *sch*, np. Tócatsch (= *tákǎč* ← *t̄akac̄b*) ‘tkacz’, Schena (= *ženǎ* ← **žena*) ‘kobieta, żona’, Deúscha (= *dájša* ← **duša*).

Zatem dla gwary języka połabskiego reprezentowanej przez słowniczek Pfeffingera trzeba rekonstruować sześć spirantów (*s*, *z*, *ś*, *ž*, *š*, *ž*) i pięć afrykat (*c*, *č*, *ć*, *č*, *č*), natomiast dla pozostałych gwar tylko cztery spiranty (*s*, *z*, *ś*, *ž*) i cztery afrykаты (*c*, *č*, *ć*, *č*).

2.3.4. Problem nagłosowego *h*- w połabskim

Niemieccy obserwatorzy języka połabskiego z ostatniego okresu jego istnienia stwierdzali, że Połabianie nie umieli poprawnie używać niemieckiego *h* (por. np. Lehr-Splawiński 1917a: 308 i Rost 1907: 48-49). Warto tutaj przytoczyć to, co o tym pisał Mithoff w znanym liście do Schradera:

„... worin nemlich die wenden, wen sie teuütsch sprechen, von unserer pronounciation abgehen, so ist bey ihnen mannirlich, daß bey allen worten, welche cum aspiratione sonst außgesprochen werden, sie den

h zu rücke laßen, vndt hergehen da keine aspiration, sie allemahl den *h* davor setzen, e.g. pro *aller augen* sagen sie *haller haugen*, pro *Herre* = *Ehre, ambtmann* = *hamman* etc.” (Olesch 1967: 53).

T. Lehr-Splawiński w swojej pracy poświęconej zapożyczeniom dolnoniemieckim w języku połabskim (Lehr-Splawiński 1917a: 307-308) zauważył, że nagłosowe *h*-bywa najczęściej opuszczane w zpożyczeniach połabskich z niemieckiego⁶¹. Nieliczne przykłady pisania *h*- uważa za wpływ pisowni niemieckiej. Z faktu tego wyciągnął wniosek, że Połabianie głoski tej nie słyszeli, ponieważ była ona bardzo słabo wymawiana, a ponadto była zupełnie obca ich językowi.

Zupełnie inaczej natomiast tłumaczy te fakty Trubiecki (Trubetzkoy 1929: 94-95). Zwraca uwagę na to, że *h* pojawia się także w wyrazach rdzennie połabskich, jak np. u Pfeffingera *haid* (= *ait* ← **iti*), *Heyde* (*aidě* ← **idetv*), czy u Parum Schultzego *hist* (= *jist* ← **ješče*), *heybarro* (= *aī bāroī* ← **u-baraji*). Z tego wyciąga wniosek, że *h* w połabskim istniało i nie wymowa tej głoski sprawiała trudność Połabianom, lecz jej właściwe używanie, a mianowicie rozróżnianie nagłosowego *h* i nagłosu samogłoskowego bez przydechu, tzn. nagłosu samogłoskowego ze zwarcie krtani (Trubetzkoy 1929: 95, 116). Trubiecki twierdzi, że w języku połabskim nagłos samogłoskowy mógł być wymawiany fakultatywnie bądź z przydechem, bądź ze zwarcie krtani i z tego wyciąga wniosek, że takie dwie wymowy są wariantami kombinatorycznymi jednego fonemu, który oznacza znakiem apostrofu (') (Trubetzkoy 1929: 132-133). Suprun modyfikuje ujęcie Trubieckiego, transkrybując ten fonem w postaci *h'*.

Biorąc pod uwagę fakt, że za elementy fonologiczne przyjmuje się takie, którym przypada pełnienie określonych funkcji, trudno się zgodzić z interpretacją Trubieckiego. Wymiana w nagłosie *h* na ' nie miała w ogóle charakteru fonologicznego, ponieważ nie służyła do odróżniania form w języku połabskim i dlatego nie wydaje się rzeczą uzasadnioną postulowanie dla połabszczyzny takiego fonemu. Nawet jeśli zapisy z nagłosowym *h* rzeczywiście oddawały fakultatywną wymowę Połabian – co jednak z powodu niedoskonałości pisowni zabytków jest raczej wątpliwe – to wymowę taką można co najwyżej scharakteryzować jako przejaw protezy nagłosowej, podobnej do różnych elementów protetycznych w dialektach słowiańskich.

⁶¹ Spośród cytowanych przez niego licznych przykładów takiego opuszczania por. np. *opam H*, *omār H*, *omel D* z dn. *hopen*, *hamer*, *hamel*.

Morfonologia

3.1. Uwagi ogólne, dotychczasowe badania

Przedmiotem morfonologii są oboczności głosowe, czyli alternacje. O alternacjach w języku połabskim wypowiadali się do tej pory przede wszystkim Lehr-Splawiński (1929: 69-71, 101-102) i Trubiecki (1929: 138-167). Pierwszy ograniczył się zasadniczo do podziału wymian samogłoskowych i spółgłoskowych na starsze, odziedziczone z doby prasłowiańskiej, a po części i z praindoeuropejskiej oraz nowsze, które powstały już po rozpadzie języka prasłowiańskiego. Wymieniając jedno i drugie zwrócił uwagę wyłącznie na ich uwarunkowania dźwiękowe, abstrahując zupełnie od aspektu funkcjonalnego.

Znaczny krok naprzód w badaniach nad morfonologią stanowi praca Trubieckiego, ale i jego opis już dzisiaj nie w pełni zadowala. Przedmiotem rozważań Trubieckiego jest przede wszystkim teoria morfonologii jako odrębnej płaszczyzny w strukturze języka. Głównym problemem morfonologii są alternacje. Funkcję, jaką w języku pełnią alternacje, Trubiecki trafnie identyfikował z dystynktywną funkcją fonologiczną, jednakże obie niezbyt trafnie wiązał z rozróżnianiem znaczeń. Funkcja dystynktywna elementów fonologicznych i alternacji polega na rozróżnianiu form językowych, a dopiero te ostatnie służą do rozróżniania znaczeń, same dźwięki bowiem bezpośrednio do żadnych znaczeń się nie odnoszą.

Trubiecki swoją analizę starał się przeprowadzić w sposób rygorystycznie strukturalistyczny, tzn. synchroniczny i formalny, ale nie tracił z oczu odniesień swojego opisu do czynników psychologicznych i diachronicznych (Trubetzkoy 1929: 162-167). Cały opis alternacji rozpatrywał w ramach pojęcia morfonemu, który interpretował psychologicznie jako złożone wyobrażenie wszystkich członów danej alternacji morfonologicznej. Pojęcie morfonemu w tym rozumieniu dziś jest rzadko używane, pokrywa się ono bowiem po prostu z pojęciem szeregu alternacyjnego.

Zgodnie z założeniami językoznawstwa strukturalistycznego swoją analizę alternacji wiąże z budową wyrazów i problemem granic między wyrazami, przy czym wyraz rozumiał w sensie fonologicznym, obejmując tym pojęciem także łączące się z daną jednostką leksykalną enklityki i proklityki, na przykład *ne-měžalo-jěg nojt* \Leftarrow **ne možala jeho najiti*.

Wiele uwagi poświęcił strukturze fonologicznej morfemów i ich klasyfikacji zarówno z punktu widzenia budowy fonologicznej jak i roli, jaką pełnią w wyrazie. Większość jego twierdzeń odnoszących się do tej problematyki nie nasuwa zastrzeżeń, chociaż w szczegółach nie ze wszystkimi można się zgodzić. Próbując bowiem uogólniać swoje obserwacje Trubiecki nieraz formułował tezy, które pozostają w sprzeczności z materiałem. Na przykład omawiając typy morfemów pod względem funkcjonalnym (pierwiastkowe, końcówkowe, prefiksalne, sufiksalne, wyrazowe) i budowy fonologicznej niesłusznie twierdził, że końcówki połabskie mogły się składać najwyżej z jednej sylaby, gdy tymczasem końcówka instrumentalu pluralis *-omě* \Leftarrow **-ami* była dwusylabowa. Jedna niezgodność tego rodzaju obala całe uogólnienie.

Tutaj nie miejsce na omawianie aspektów ogólnojęzykoznawczych teorii Trubieckiego, trzeba się natomiast odnieść do kwestii dotyczących alternacji w języku połabskim.

3.2. Typy alternacji

Alternacje w języku połabskim dzieli Trubiecki przede wszystkim na samogłoskowe i spółgłoskowe. Większą część swoich rozważań słusznie poświęcił tym pierwszym, jako że niewątpliwie grają one w tym języku ważniejszą rolę niż spółgłoskowe. W ich obrębie wyróżnia trzy grupy, a mianowicie alternacje iloczasow, alternacje samogłosek z zerem wokalizmu oraz alternacje jakościowe.

Najwięcej zastrzeżeń można zgłosić w stosunku do interpretacji tych alternacji, które nazywa iloczasowymi. Po pierwsze, jak już była mowa o tym w poprzednim rozdziale, język połabski w okresie, z którego pochodzą zabytki, nie miał iloczasu w ścisłym tego słowa rozumieniu. Po drugie, nie wydaje się słuszny kierunek interpretacji, a mianowicie objaśnianie długości czy krótkości (a właściwie redukcji lub jej braku) samogłosek iloczasem sąsiednich sylab, gdy tymczasem fakty języka połabskiego wskazują wyraźnie na zależność redukcji samogłosek od miejsca akcentu. Trudno się też zgodzić z Trubieckim, kiedy wyciąga zbyt daleko idące wnioski z różnic w występowaniu redukcji samogłosek w niewyglądowych sylabach wyrazu, ponieważ redukcja w takiej pozycji miała charakter fakultatywny. Niektóre tego typu interpretacje Trubieckiego są wynikiem nieuwzględnienia wszystkich zapisów w zabytkach. Na przykład *accusativus* od *vicerā* \Leftarrow **večera* 'kolacja' należy rekonstruować *vicerā*, nie zaś

*vicāran*¹, jak to czyni Trubiecki (1929: 147. Nominativus-accusativus pluralis od *slajvenā* ⇐ **slivenja* ‘śliwka’ należy rekonstruować *slajvenāi* || *slāivānāi* ⇐ **sliveny*, nie zaś *slajvənāi*, które mogłyby się sprowadzać tylko do **sliviny*, gdy tymczasem ta formacja ma w połabskim sufiks **-en-*, nie **-in-*. Przykładów tego rodzaju jest u Trubieckiego sporo.

W odniesieniu do wymiany samogłosek z zerem Trubiecki trafnie zauważył, że swoim zasięgiem obejmowała ona tylko niektóre sufiksy oraz ostatnie sylaby niektórych pierwiastków, na przykład *büzac* || *büzčě* (⇐ **božbcb*, *božbcu*), *pesān* (z wtórnym ə) || *pesnai* (⇐ **pěsnb*, *pěsni*). Jednakże przyczyny tego stanu rzeczy nie wyjaśnia, a pozostaje ona w związku z tym, że w języku połabskim rozwój słabych jerów przebiegał inaczej aniżeli w pozostałych językach słowiańskich.

Jeśli chodzi o alternacje jakościowe, to abstrahując od wyjątkowych przykładów typu *zvaně* ‘dźwięczy’ || *züně* (⇐ **zvbnitb*, *zvbnitb*) czy *vidě* ‘wiedzie’ || *püvodě* ‘zaprzęga’ (⇐ **vedetb*, **povaditb*) dzieli je na takie, które występowały po spółgłoskach niezmiennych i takie, które wiązały się ze zmianą poprzedzającej spółgłoski, por. z jednej strony *ne* || *ni* ‘nie’ (⇐ **ne*), *cesāt* ‘czesać’ || *cisě* ‘czesze’ (⇐ **česati*, **češetb*), *aī kāmen* ‘przy piecu’ || *komānāi* ‘piec’ (⇐ **u kamenb*, **kameny*)², z drugiej zaś strony *pās* ‘pies’ || *pasai* ‘psy’ (⇐ **pbspb*), *lotū* ‘lato’ || *vā letā* ‘w lecie’ (⇐ **lēto*, *vō lētě*). Pierwsze nazywa wolnymi („freie qualitative Vokalwechselreihen”), drugie zależnymi („abhängige qualitative Vokalwechselreihen”). Istnieniu takiego podziału trudno zaprzeczyć, jednak kierunek interpretacji jest nietrafny, ponieważ to nie jakość samogłoski zależała od poprzedzającej spółgłoski, lecz odwrotnie, miękkość spółgłosek zachowywała się przed określonymi samogłoskami (Lehr-Splawiński 1929: 72-95). Jeden z przytoczonych przez niego przykładów pozostaje w sprzeczności z jego zasadą, ponieważ przed alternującymi samogłoskami *o* || *a* (*corně* ‘czarny’, *carnaičā* ‘jeżyna, czernica’ ⇐ **čřnřjb*, **čřnica*) nie zachodzi żadna wymiana spółgłoskowa.

Co się tyczy prefiksów, a także przyimków, to warto zwrócić uwagę, że także w innych językach, na przykład polski, zachowują się one inaczej pod względem rozwoju dźwiękowego aniżeli pozostałe morfemy, por. *przód*, ale *przed*, *przedrostek*, por. też *bez*, *bezwzględny*, *pod*, *poddać* zamiast oczekiwanych *bióz*, *bióz-*, *pód*, *pód-*. Nie wydaje się rzeczą przekonującą w zakresie alternacji przeciwstawianie morfemów, które Trubiecki nazywa wyrazowymi (typu *tom* ⇐ **tamo* ‘tam’, *ne* ⇐ **ne* ‘nie’), pierwiastkom, ponieważ różnica w wymianach samogłoskowych wiąże się tutaj nie z faktem, że pierwsze mogą występować

¹ W naszej transkrypcji *vicāra*.

² Trubiecki zresztą zwrot *aī kāmen* ‘przy piecu’ błędnie wiąże z rzeczownikiem *komoī*, *komině* (⇐ **kamy*, **kamenbje*) połabskie *komānāi* ‘piec’ należy wiązać z łac. *camīnus* poprzez średniowysokoniem. *kamin*, zob. Polański 1971: 269.

jako samodzielne wyrazy, natomiast te ostatnie nie mogą, lecz raczej z przynależnością danego morfemu do określonej klasy funkcjonalnej czy leksykalnej (typu: przyimek, przedrostek, negacja).

Ważnym spostrzeżeniem Trubieckiego było zwrócenie uwagi na rolę, jaką odgrywała alternacja $\check{a} : \check{e}^3$ w odróżnianiu niektórych form deklinacyjnych (przed wszystkim mianownikowych) przymiotników dla poszczególnych rodzajów gramatycznych, zwłaszcza w połączeniu z wymianą spółgłoskową $k : t : c, g : d' : \mathcal{z}, \chi : \check{\chi} : s$, por. na przykład *vilkä* \Leftarrow **velikaja* 'wielka', *viltä* \Leftarrow **velikoje* 'wielkie', *viltě* \Leftarrow **velikъb* 'wielki', *vilcě* \Leftarrow **veliciji* 'wielcy' itd.

Trubiecki jednak za mało uwagi poświęca zależności poszczególnych alternacji od czynników morfologicznych.

3.3. Dystrybucja poszczególnych alternacji i ich rola w systemie morfologicznym

Wracając do kwestii podziału alternacji na w pełni produktywne, tj. automatycznie zależne od otoczenia fonetycznego, i pozostałe, to trzeba podkreślić, że jedynymi w pełni fonetycznie uwarunkowanymi alternacjami w języku połabskim były oboczność spółgłosek dźwięcznych do bezdźwięcznych typu *bobo* \Leftarrow **baba* 'baba' : *bopkä* \Leftarrow **babъka* 'babcia', *dölobäk* \Leftarrow **golöbъkъ* 'gołąbek' : *döloptě* 'gołąbki' oraz wymiana zmiękczonej k', g', s' w położeniu przed j i twardych k, g, s w pozostałych pozycjach, por. na przykład *s'jot* \Leftarrow **světъ* 'świat' ó : *no sväte* \Leftarrow **na světě* 'na świecie'.

Warto tu zaznaczyć, że wygłos nie powodował ubezdźwięcznienia spółgłosek (zob. Trubetzkoy 1929: 97, Polański 1956: 116 oraz wyżej, paragraf 2.5.2.).

Do najstarszych alternacji spółgłoskowych należały wymiany k, g, χ z c, \mathcal{z}, s względnie $\check{c}, \check{z}, \check{s}$ w dialekcie reprezentowanym przez słownik Pfeffingera oraz $c, \mathcal{z} \Leftarrow *c, *z$, które były wynikiem prasłowiańskich palatalizacji (pierwszej i drugiej). Wynikiem drugiej palatalizacji pierwotnego $*\chi$ musiało być w połabskim, podobnie jak w innych językach zachodniosłowiańskich, s , względnie w dialekcie reprezentowanym przez słownik Pfeffingera $\check{s} \Leftarrow *š$, ale w zabytkach brak na to przykładów.

Przykłady pierwszej palatalizacji ograniczone są głównie do słowotwórstwa, por. na przykład *řokä* 'ręka' : *řocněk* 'ręcznik' (\Leftarrow **řoka, *řočьnikъ*), *büg* 'Bóg' : *büzäc* 'Bóg, Bozia' (\Leftarrow **bogъ : *božьcъ*), *meχ* 'wór' : *mesäk* 'worek, woreczek' (\Leftarrow **měχъ, *měšьkъ*).

Zupełnie wjątkowe są przykłady tego typu we fleksji. Jeśli chodzi o deklinację, występują tylko w rzeczownikach *vätü* 'oko' i *vauχü* 'ucho' (\Leftarrow **oko, *uχo*), por. *vicaĭ* 'oczy' (\Leftarrow **oči*), *vaŭsaj* 'uszy' (**uši*).

³ W jego transkrypcji \check{a} .

W koniugacji mogła wystąpić, przeciwstawiając formy praesentis formom praeteritum lub infinitiwu, por. na przykład *plocq* ‘płacę’ (≡ **placq*) wobec *plokol* ‘płakał’, *plokāt* ‘płakać’ (≡ **plakalv*, **plakati*), *müzēs* ‘możesz’, *müzē* ‘może’ wobec *müg* (aoryst) ‘mógł’ (≡ **možešv*, **možetv*, **mogv*).

Przeważnie jednak w tematach czasownikowych obserwujemy wyrównanie spółgłosek, por. *ricē* ‘mówi, rzecz’, *joz ricāl-mē* ‘ja powiedziałem mu’ (≡ **rečetv*, **jazv rečlv mu* zamiast ... *reklv* ...), *ne-měžālo-jěg nojt* ‘nie mogła go znaleźć’ (≡ **ne možała jeho najiti* zamiast **ne-mogla* ...), *tāuci-sā* ‘tłucze się’, *tāucal-sā* ‘tłukł się’ (**tļčetv sē*, **tļčlv sē* zamiast **tļklv sē*).

Zasadniczo zarówno alternacje spółgłoskowe jak samogłoskowe – z wyjątkiem alternacji akcentuacyjnej, jak zobaczymy niżej – w koniugacji były w ogóle bardzo ograniczone. W formach czasu teraźniejszego w ogóle zanikły, por. na przykład *ricq* ‘mówię’, *picq* ‘piekę’ (≡ **rečq*, **pečq* zamiast **rekq*, **pekq*).

W deklinacji rzeczowników alternacja *k* : *c*, *g* : *z* zachowała się, wzmacniając opozycje morfologiczne, por. *rōkā* ‘ręka’, *rōce* ‘ręce’ (≡ **rōka*, **rōcē*), *nügā* ‘noga’, *nūze* ‘(obie) nogi’ (≡ **noga*, **nozē*), *krig* ‘wojna’ (pożyczka z niemieckiego), *vā krize* ‘na wojnie’.

Najważniejszą alternacją spółgłoskową w połabskim była oboczność spółgłosek twardych i miękkich, która powstała w wyniku dyspalataliacji spółgłosek miękkich przed samogłoskami przednimi. Zastąpiła ona bowiem pierwotną opozycję między samogłoskami przednimi i tylnymi, por. *büzāc* ‘Bóg’, *büscē* ‘Bogu, Bozi’ (≡ **bozjъcb*, **bozjъcu*), *dan* ‘dzień’, *daño* ‘dnia’ (≡ **dnъb*, **dnāa* zamiast **dbne*), *pās* ‘pies’, *pasaj* ‘psy’ (≡ **pъsv*, **pъsi*), *zimā* ‘ziemia’, *no zimq* ‘na ziemię’ (≡ **zemja*, **na zemjō*), *stažā* ‘ścieżka’, *stažq* ‘ścieżkę’ (≡ **stvza*, **stvzō*).

W deklinacji notujemy także nowszego pochodzenia wymianę spółgłoskową *k* ; *t*, *g* : *d*, *χ* : *χ*, por. na przykład *rōkā* ‘ręka’, *priz rōtē* ‘bez ręki’ (**rōka*, **perzv rōky*), *nügā* ‘noga’, *pritē nūdē* ‘nad nogi, nad stopy’ (≡ **noga*, **perky nogy*), *greχ* ‘grzech’, *greχē* ‘grzechy’ (≡ **grēχv*, **grēχy*).

Jak widzieliśmy wyżej, najważniejszą rolę pełniła ta alternacja w deklinacji przymiotników.

Gdyby chcieć wymienić najważniejszą alternację samogłoskową w języku połabskim, to niewątpliwie musielibyśmy wskazać na wymianę samogłoski pełnej ze zredukowaną, która wiązała się z alternacją akcentu. Występowała ona we wszystkich działach morfologii, por. na przykład oboczność końcówek *o* : *ā*, np. *bobo* ‘baba’, *zenā* ‘kobieta, żona’ (≡ **baba*, **zjena*) oraz oboczność wokalizmu w morfemie leksykalnym, por. na przykład *bāit* ‘bić’ oraz *aibēt* ‘zabić’ (≡ **biti*, *ubiti*).

Najwyraźniej rola tej alternacji widoczna jest w koniugacji połabskiej dzięki enklitycznemu charakterowi jednozgłoskowych form zaimkowych. Ponieważ

w formach osobowych czasu teraźniejszego język połabski uogólnił akcent na przedostatniej sylabie, enklityki ściągały akcent z tej sylaby na ostatnią, por. na przykład *aǐdĕ* 'idzie', ale *kok aǐd'i-sǎ?* 'jak idzie?' (≡ **idetǔ*, **kako idetǔ sę*), *d'erĕ* 'drze, rwie', *der'i-sǎ* 'wrywa się' (≡ **deretǔ*, **deretǔ sę*), *b'ülĕ* 'boli', *bül'i-mĕ* 'boli mnie' (≡ **bolitǔ*, **bolitǔ mǔne*).

Fleksja

4.1. Zagadnienia ogólne

Pełnego obrazu fleksji połabskiej nie da się przedstawić z kilku powodów, przy czym niektóre z nich zostały już podniesione we wcześniejszych partiach niniejszej gramatyki. Tutaj wszakże warto zebrać je wszystkie nawet kosztem powtórzenia niektórych. Wszystkie one są bowiem równie ważne dla opisu fleksji.

Jako powód pierwszy, najogólniejszy, warto wymienić skąpy pod względem ilościowym materiał językowy, który został zarejestrowany w zabytkach języka połabskiego. Drugim czynnikiem, który uniemożliwia pełną rekonstrukcję fleksji połabskiej, jest fakt, że ogromna większość przekazanego w zabytkach materiału została zanotowana w formie słowniczków, a zatem jako spisy jednostek leksykalnych, tzn. wyrazów. Żaden wyraz połabski nie został zarejestrowany w całym paradygmacie fleksyjnym.

Po trzecie na wiarygodności opisu fleksji nie mógł nie odbić się fakt, iż zapisywacze szczątków języka połabskiego – z wyjątkiem Jana Parum Schultzego – nie znali tego języka, a ponadto nie mieli przygotowania lingwistycznego. Jeśli zaś chodzi o Parum Schultzego, to, jak już było o tym wspomniane, jego znajomość języka połabskiego też pozostawiała wiele do życzenia.

Jako czynnik czwarty, też nie mniej ważny, niż pozostałe, można podać to, że przynajmniej niektórzy spośród informatorów połabskich mogli znać swój język w sposób niedoskonały. Jest to o tyle prawdopodobne, że język połabski w owym czasie był w fazie całkowitego wypierania zarówno przez dialekty niemieckie, jak i zapewne przez niemczyzną literacką.

Jednakże dzięki temu, że prawie we wszystkich zabytkach połabskich przytoczonych jest sporo zdań lub rozmaitych wyrażeń oraz temu, że Hennig w swoim słowniczku nierzadko do zarejestrowanych przez siebie wyrazów dodaje pewne formy gramatyczne, stało się możliwe odtworzenie podstawowych zarysów fleksji połabskiej.

Język połabski był pod względem fleksji bardzo konserwatywny. Zachował on w zasadzie większość prasłowiańskich kategorii gramatycznych. W szczególności należy zwrócić uwagę, że zachowały się w połabszczyźnie wszystkie trzy czasy przeszłe, tj. imperfectum, aoryst i perfectum, oraz liczba podwójna.

W obrębie kategorii gramatycznych trzeba wyróżnić dwa rodzaje. Do pierwszego należą takie, które odnoszą się tylko do określonych części mowy, jak np. kategoria czasu czy aspektu, które charakteryzują czasownik, do drugiego zaliczymy kategorie, które swoim zasięgiem wykraczają poza określoną część mowy, jak np. kategoria liczby, która przysługuje rzeczownikom, przymiotnikom i czasownikom, czy kategoria rodzaju, która odnosi się przede wszystkim do rzeczowników i przymiotników, ale charakteryzuje także niektóre formy czasownikowe. Jest rzeczą oczywistą, że kategorie gramatyczne drugiego rodzaju pełnią różne funkcje w zależności od części mowy, którą charakteryzują. I tak liczba rzeczowników i zaimków rzeczownych jest kategorią gramatyczną syntaktycznie niezależną, natomiast liczba przymiotnika i czasownika jest kategorią gramatyczną zależną, determinowaną przez kategorię liczby rzeczownika.

4.2. Nominalne kategorie gramatyczne

4.2.1. Liczba

Podobnie jak języki łużyckie i słoweński połabski rozróżniał trzy liczby: singularis, pluralis i dualis. Dualis zachował się tylko w nom.-acc. i dat.-instr.: *rōce* (← **rōcě*) 'ręce', *nūze* (← **nozě*) 'nogi', *vaŭsaj* (← **uši*) 'uszy', *vicaĭ* (← **oči*), *perisaj* (← **peresi*) '(obie) szpulki u kołowrotka', *rāmēnaĭ* (← **ormeni*) 'ramiona', *sā vicaĭmā* (← *sъ očima*) 'oczyma', *rōkomā* (← **rōkama*) 'rękami, rękoma'. Podobnie jak w łużyckim genetivus dualis został zastąpiony genetiwem pluralis: *aĭ dāvüχ grauk* (← **u dvoχъ grukъ*) 'pod dwoma gruszami'.

4.2.2. Rodzaj gramatyczny

Język połabski miał trzy rodzaje: męski, żeński i nijaki, przy czym w obrębie rzeczowników rodzaju męskiego rozróżniał osobowe i nieosobowe, albo może raczej ogólnie żywotne i nieżywotne. Jak wiadomo, w językach słowiańskich rozróżnienie między kategorią żywotności i nieżywotności jest realizowane formalnie w ten sposób, że u rzeczowników żywotnych accusativus singularis równa się nominatiwowi tej liczby, natomiast u rzeczowników nieżywotnych accusativus singularis jest równy nominatiwowi tej liczby. W języku polskim istnieje jeszcze dodatkowo kategoria rzeczowników męskoosobowych, które od pozostałych różnią się tym, że także w liczbie mnogiej mają accusativus równy genetiwowi.

W języku połabskim na żywotność zaświadczone są tylko przykłady rzeczowników męskoosobowych, np.

bedě būgo ‘prosi boga’ (*bedě* z dolnoniemieckiego *beden*, *būgo* ← **boga*),
dōlū cholě mestro (← **dēlo χvalitō...*) ‘dzieło chwali mistrza’, przy czym *mestro*
 = genetivus i accusativus od *mestār* ‘mistrz’ (z dolnoniemieckiego *mester*),
tāj ne-mās met drauzēχ būdūv likām mane (← **ty ne jьmašь jьmēti družijichь bogoъ* (*lik-* z dolnoniemieckiego *lik*) -*омь мнѣ*) ‘ty nie masz mieć innych bogów oprócz mnie’.

4.2.3. Przypadek

Język połabski rozróżniał sześć przypadków: nominativus, genetivus, dativus, accusativus, instrumentalis, locativus, ale stracił pierwotny vocativus. Funkcję vocatiwu przejął nominativus, por. np.

zenā, plūz detq vā zāipkq (**žena, položi dētę vь zьbьkq*) ‘kobieto (żono),
 połóż dziecko do kołyski’,
defkā, aīd, zāib (← **děьka, idi, zьbi*) ‘dziewczyno, idź, pokołysz’.

4.2.4. Przypadki występujące tylko z przyimkami

W języku połabskim nie tylko locativus, jak to się dzieje w większości języków słowiańskich, ale i instrumentalis w połabskim występował tylko z przyimkami, na przykład:

prid gārdām (← **perdь gordьomь*) ‘przed sądem’,
virgně vāisēk sā mącq (← **vřgni vysoko sь męčejo*) ‘rzuć wysoko piłką’.

Całkowite wyparcie użyc bezprzyimkowych instrumentalu było niewątpliwie wynikiem wpływu języka niemieckiego.

4.2.5. Resztki form krótkich przymiotnika w połabskim

W języku połabskim zachowały się resztki pierwotnych tzw. krótkich form przymiotnikowych. Z synchronicznego punktu widzenia można mówić tylko o takich formach w nominatiwie singularis. Były one używane głównie w szeroko pojmowanej funkcji posesywnej, na przykład:

lōlēn brot (← **ljalinь bratь*) ‘brat ojca’,
moterě brot (← **materinь bratь*) ‘brat matki’,
malnāifūv knex̄t ‘pomocnik młynarski’,
Morajēn danāc (← **Marijinь dnььcь*) ‘dzień Matki Boskiej’ (dosłownie ‘dzień Marii, dzień Maryjny’).

Zaświadczonych jest kilka przykładów takich form w wyrażeniach zleksykalizowanych, na przykład:

daūsān dan (← **dušьnь dnьь*) ‘dzień zaduszny’,
nūvo launā lub po prostu *nūvo* (← **nova luna, *nova*) ‘nów’,

storo launã lub krótko *storo* (\Leftarrow **stara luna*, **stara*) ‘ostatnia kwadra księżyca’.

4.2.6. Przysłówki z form krótkich

Krótkie formy przymiotnikowe w accusatiwie rodzaju nijakiego przyjęły funkcję przysłówek. Były one zawsze akcentowane na ostatniej sylabie, na przykład:

püznü (\Leftarrow **pozdbno*) ‘późno’,

sauχü (\Leftarrow **suχo*) ‘sucho’,

daudü (\Leftarrow **dłgo*) ‘długo’.

Pod wpływem języka niemieckiego formy takie mogły także być używane w funkcji orzeczników przymiotnikowych, na przykład:

tq kolaĭ ja jist teplü (\Leftarrow **tbnz* (średnio-dolno-niem. *kol-*) -*u jestz ješče teplo*) ‘ta kapusta jest jeszcze ciepła’.

Por. podobne użycia w niemieckim: *Es ist heiß hier* ‘tu jest ciepło’ oraz *Der Kohl ist heiß* ‘kapusta jest ciepła’.

Dawnymi przymiotnikami w locatiwie są też formy przysłówek na *-e \Leftarrow *-ě typu *dübrě* \Leftarrow **dobrě* ‘dobrze’, *caĭstě* \Leftarrow **čistě* ‘czysto’.

4.2.7. Kategoria stopnia u przymiotników

W zabytkach połabskich są dobrze zaświadczone formy stopnia wyższego i najwyższego przymiotników, por. następujące przykłady comparatiwu:

lepsě \Leftarrow **lěpšbjb* ‘lepszy’,

zaimnesã \Leftarrow **zimbnějšaja* ‘zimniejsza’,

tjordsã \Leftarrow **tvřdějšaja* ‘twardsza’.

Stopień najwyższy (superlativus) tworzono przez dodanie prefiksu *na-* (co do pochodzenia tego prefiksu zob. Polański 1971-1976: 418) do comparatiwu, por. na przykład:

nastãresě \Leftarrow **na-starějbšbjb* ‘najstarszy’,

namãnesã \Leftarrow **na-mbnějšaja* ‘najmniejsza’.

4.3. Rzeczowniki

4.3.1. Uwagi ogólne

Deklinacja rzeczowników pozostawała w ścisłym związku z różnicami rodzajowymi. Można wyróżnić dwa główne typy deklinacyjne. Do jednego zaliczyć można rzeczowniki rodzaju męskiego i nijakiego, do drugiego rzeczowniki rodzaju żeńskiego.

Żaden z tych typów nie jest jednorodny, ale innych wyraźnych kryteriów podziału nie da się zastosować.

Różnice między poszczególnymi paradygmatami do pewnego stopnia odpowiadają prasłowiańskiemu zróżnicowaniu tematycznemu i dlatego warto tutaj o nich przynajmniej wspomnieć, chociaż nasz opis ma zasadniczo charakter synchroniczny.

4.3.2. Typy deklinacyjne rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego

Rzeczowniki rodzaju męskiego dzieliły się zapewne wyraźnie na dwa podtypy deklinacyjne: zakończony w nominatiwie singularis na $-ǎ \Leftarrow *a$ i całą resztę. Te pierwsze musiały się odmieniać podobnie jak rzeczowniki rodzaju żeńskiego, tak jak to się dzieje w innych językach słowiańskich, por. na przykład polskie *wojewoda, wojewody, wojewodzie* itd. podobnie jak *woda, wody, wodzie* itd. Niestety, od rzeczowników rodzaju męskiego na $-ǎ$ nie zachowały się żadne inne formy oprócz mianownikowej w liczbie pojedynczej.

Ta druga grupa rzeczowników rodzaju męskiego, czyli zdecydowana ich większość, też nie była jednorodna, ale różnice między jej podtypami były małe i ograniczały się do poszczególnych przypadków.

W obrębie neutrów wyróżniają się dwie grupy deklinacyjne, ale raczej nie ze względu na odmienne końcówki, lecz dlatego, że jedna z tych grup wykazuje różnicę tematyczną między nominatiwem-accusatiwem a pozostałymi przypadkami, por. na przykład $rāmā \Leftarrow *ormę$ 'ramię' wobec instrumentalu $pūd rāmiñām \Leftarrow *podъ ormenъmb$ 'pod ramieniem, pod pachą', $stinā, stinōtǎ \Leftarrow *ščenę, *ščenęta$ 'szczenie, szczenięta'. Szczególnie dobrze zaświadczone są formy rzeczownika 'niebo': $nebū, sǎ niběšo, pūd niběšām : pūd nibišām, vǎ nebūšaj$, które sprowadzają się do następujących form przedpołabskich: $*nebo, *sъ nebeša, *podъ nebešъmb, *vъ nebešu$. Jak z przytoczonych form widać, ich końcówki nie mają nic wspólnego z pierwotnymi tematami spółgłoskowymi, jednak oboczność tematyczna zachowała się w połabszczyźnie dobrze.

Tego typu oboczność tematyczna zachowała się także u jednego rzeczownika rodzaju męskiego, por. $komāi \Leftarrow *kamy, komině \Leftarrow *kamenъje$ 'kamień, kamienie'.

O oboczności tematycznej u rzeczowników rodzaju żeńskiego będzie mowa niżej, zob. 4.3.3.

4.3.2.1. Singularis

4.3.2.1.1. Nominativus

Przeważająca większość rzeczowników rodzaju męskiego ma w nom. sing. końcówkę zero. Tutaj należą kontynuanty pierwotnych tematów

- (a) na $*-o-$: $*jo-$, na przykład $būg \Leftarrow *bogъ$ 'Bóg', $pās \Leftarrow *pъsъ$ 'pies', $dǎzd \Leftarrow *dъžъb$ 'deszcz'

- (b) na *-u-, na przykład *med* \Leftarrow **medō* ‘miód’
 (c) na *-i-, na przykład *pqt* \Leftarrow **pqtv* ‘droga’
 (d) na spółgłoskę, nas przykład *dan* \Leftarrow **dъnъ*, *jqcmin* \Leftarrow **jęčmenъ* (zamiast **jęčmy*).

Kilkadziesiąt rzeczowników żywotnych rodzaju męskiego ma w nom. sing. końcówkę -ǎ \Leftarrow *-a, por. na przykład *loǎ* \Leftarrow **ljalja* ‘tata’, *vauǎ* \Leftarrow **uja* ‘wujek’, *skocajkǎ* \Leftarrow **skačika* ‘ogier’.

Jeden rzeczownik rodzaju męskiego zachował archaiczną końcówkę *ǎj*, która sprowadza się do pierwotnego *-y: *komǎj* \Leftarrow **kamy* ‘kamień, kamyk’.

Neutra mają w nom. sing. końcówki -ü \Leftarrow *-o, i \Leftarrow *-e, -ě \Leftarrow *-o: *-e (w pozycji zredukowanej), -q: -ǎ \Leftarrow *-ę, por. na przykład *lotü* \Leftarrow **lěto* ‘lato, rok’, *püli* \Leftarrow **polje* ‘pole’, *gňozdě* \Leftarrow **gnězdo* ‘gniazdo’, *zilě* \Leftarrow **zělje* ‘trawa, pastwisko’, *jajmq/jajmǎ* \Leftarrow **jъmę*.

4.3.2.1.2. Genetivus

W genetiwie singularis masculina mają końcówki -o: -ǎ \Leftarrow *-a i -au: -ǎj: -ě \Leftarrow *-u, por. na przykład *bügo* \Leftarrow **boga* ‘Boga’, *zajvǎtǎ* \Leftarrow **života* ‘życia; brzucha’, *sneǎu* \Leftarrow **sněgu* ‘śniegu’, *pelǎjně* \Leftarrow **pelynu* ‘piołunu’.

Genetivus singularis neutrów kończy się na -o lub -ǎ, przy czym obie te oboczne końcówki sprowadzają się do pierwotnego *-a, por. na przykład *pöl loto* \Leftarrow **polъ lěta* ‘pół roku’, *vǎz zajto* \Leftarrow **vozъ žita* ‘wóz zboża’, *mlǎkǎ* \Leftarrow **melka* ‘mleka’, *vajǎ* \Leftarrow **vina* ‘wina’.

4.3.2.1.3. Dativus

Kończówkami datiwu zarówno rzeczowników rodzaju męskiego jak ni-jakiego są -au, -aj, -ě, przy czym wszystkie te oboczne postaci sprowadzają się do pierwotnego *-u: dwie pierwsze zależą od dialektu, natomiast różnica między dwoma pierwszymi (niezredukowanymi postaciami tej końcówki) a trzecią (zredukowaną postacią końcówki) zależy od położenia względem miejsca akcentu. Por. na przykład *büǎu* \Leftarrow **bogu* ‘Bogu’, *kǎ bezoně* \Leftarrow **kъ běžanvu* ‘do biegania’. Z pochodzenia pierwotnym datiwem są adverbia *dǎnu* \Leftarrow **dъnu* ‘do środka, ku środkowi’, *vǎnu/vǎnaj* \Leftarrow **vъnu* ‘na zewnątrz, precz’.

Być może język połabski miał także formy dat. sing. sprowadzające się do pierwotnego **ovi*, nie zostały one jednak zaświadczone w zabytkach. Nie reprezentują ich bowiem formy oddawane przez zapisywaczy za pomocą zakończeń -aw, -af, -ǎw itp. typu

badyote büdiǎw ‘betet Gott an’ H (= ‘módlcie się do Boga’), w których Lehr-Splawiński (1929: 162) a także inni autorzy widzieli końcówkę -ǎvě powstałą przez przekształcenie pierwotnego **ovi* poprzez *-ovi w -ǎvě.

Zapisy przez *-aw*, *-af*, *-âw* itp. oddają po prostu dyftong *-au* \Leftarrow **-u* (Polański 1957: 155-166).

4.3.2.1.4. Accusativus

Accusativus rzeczowników rodzaju męskiego oznaczających istoty żyjące równa się genetiwowi, natomiast pozostałych rzeczowników rodzaju męskiego oraz wszystkich rzeczowników rodzaju nijakiego równa się nominatiwowi.

W zabytkach połabskich zaświadczone są tylko przykłady na użycie genetiwu w funkcji accusatiwu przy rzeczownikach męskoosobowych, por. na przykład:
dolü cholē mestro \Leftarrow **dēlo χvalitō (mestr)a* 'dzieło chwali mistrza',
bedē būgo \Leftarrow **(bed-)itō boga* 'prosi Boga'.

Zapewne jednak w ten sam sposób zachowywały się także rzeczowniki rodzaju męskiego oznaczające zwierzęta.

4.3.2.1.5. Instrumentalis

W instrumentalu singularis rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego uogólniona została końcówka *-ām*, która w języku prasłowiańskim występowała u tematów na **u*, por. na przykład:

prid gordām \Leftarrow **perdō gordōmb* 'przed sądem',
prid lotām \Leftarrow **perdō lētōmb* 'przed rokiem'.

4.3.2.1.6. Locativus

Końcówką locatiwu singularis większości rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego jest *-e* : *-ǎ* \Leftarrow **-ě*, por. na przykład:

vǎ χlǎde \Leftarrow **vō χoldě* 'w chłodzie, w cieniu',
no gorde : *no gārde* \Leftarrow **na gordě* 'na zamku, w sądzie',
vǎ vetrǎ \Leftarrow **vō vētrě* 'na wietrze',
vǎ sarǎ \Leftarrow **vō syrě* 'w serze',
vǎ meste \Leftarrow **vō mestě* 'zamiast',
pü dōlē \Leftarrow **po dēlē* 'po pracy, po robocie'.

Końcówka locatiwu *-e* : *-ǎ* \Leftarrow **-ě* wywołuje alternację spółgłosek tylnojęzycznych, por.

dek (pożyczka z dolnoniemieckiego) 'dach' wobec *no decǎ* 'na dachu',
krig (pożyczka z niemieckiego) 'wojna' wobec *no krize* 'na wojnie'.

Prawdopodobnie alternacji podlegała też wygłosowa spółgłoska tematyczna χ , ale brak w zabytkach zapisu na potwierdzenie tego faktu.

U miękkotematowych rzeczowników rodzaju męskiego w przypadku tym występuje końcówka *-ě* \Leftarrow **-u*, por. na przykład:

no pōtě \Leftarrow **na pōtu* (zamiast **na pōti*) 'na drodze',
no vǎtǎjně \Leftarrow **na otyńu* (zamiast **na otyni*) 'na płocie'.

O tym, że końcówka locatiwu \check{e} pochodzi od $*-u$, a nie od $*-i$, świadczy miękkość poprzedzającej spółgłoski.

U kilku rzeczowników rodzaju nijakiego zaświadczona jest końcówka $-aj$ $\Leftarrow *i$, por. na przykład:

no mǎraj $\Leftarrow *na\ morji$ 'na morzu', *vǎ pūljaj* $\Leftarrow *v\check{o}\ polji$ 'w polu'.

O tym, że mamy tutaj kontynuanta pierwotnego $*-i$, a nie $*-u$, świadczy zdyspalatalizowana poprzedzająca spółgłoska.

Zachował się jeden przykład na niezredukowaną końcówkę $-aj$ $\Leftarrow *u$:

vǎ nebūšaj $\Leftarrow *v\check{o}\ nebešu$.

Tego, że występuje tutaj kontynuanta pierwotnego $*-u$, dowodzi palatalność poprzedzającej spółgłoski.

4.3.2.2. Pluralis

4.3.2.2.1. Nominativus - accusativus pluralis

Jak wiadomo, w rozwoju deklinacji w językach słowiańskich dochodzi nieraz do identyfikacji form accusatiwu i nominatiwu w liczbie mnogiej. Ze względu na głównie słownikowy charakter zabytków połabskich rozróżnienie funkcji nominatywnej i akuzatywnej w wielu wypadkach nie jest możliwe i dlatego oba te przypadki zostaną tutaj potraktowane łącznie.

Kończówki nominatiwu pluralis należą do najbardziej zróżnicowanych w języku połabskim: $-aj$: $-\check{e}$, $-e$, $-\ddot{u}v\check{e}$, $-i$, $-\acute{a}j$: $-\check{e}$, $-\check{a}$. Sprowadzają się one do pierwotnych $*-i$, $*-\check{e}$, $*-ove$, $*-e$, $*-y$, $*-y$, przy czym $-aj$ kontynuuje pierwotną końcówkę nominatiwu pluralis $*-i$ tematów na $*-o$, $-\acute{a}j$ sprowadza się do pierwotnej końcówki accusatiwu pluralis $*-y$ tychże samych tematów, $-e$: $-\check{a}$ $\Leftarrow *je$ wywodzi się z dawnej końcówki accusatiwu tematów na $*-jo$, $-i$ $\Leftarrow *-e$ to pierwotna końcówka tematów spółgłoskowych, wreszcie $-\ddot{u}v\check{e}$ $\Leftarrow *-ove$ wywodzi się z dawnych tematów na $*u$. Jeśli chodzi o końcówkę $-\check{e}$, to może to być oboczna postać jednej z następujących końcówek: $-aj$ $\Leftarrow *i$, $-\acute{a}j$ $\Leftarrow *y$, $-i$ $\Leftarrow *-e$.

Jeśli chodzi o stronę czysto formalną, to w wielu wypadkach można ustalić pochodzenie danej końcówki na podstawie bądź jej brzmienia, bądź faktów z zakresu alternacji. Niestety, nie można z tego wyciągać żadnych wniosków dotyczących kwestii rozróżnienia funkcjonalnego między nominatiwem a accusatiwem.

Przykłady:

- formę *lesaj* 'lasy' utworzoną od *los* $\Leftarrow *l\check{e}šv$ 'las; drzewo; drewno' niewątpliwie trzeba wywodzić z pierwotnego $*l\check{e}ši$, wskazuje na to bowiem brak przegłosu e w o w rdzeniu. Pierwotne $*\check{e}$ nie ulegało w połabskim przegłosowi przed dawnymi spółgłoskami palatalnymi;

- forma *snocaj* ‘węże, padalce’ utworzona od *snok* ‘wąż, padalec’ (pożyczką z dolnoniemieckiego) ma końcówkę *-aj* \Leftarrow **-i*, jako że przed nią obserwujemy alternację spółgłosiki *k* w *c*;
- od rzeczownika *řās* \Leftarrow **p̥s̥o* ‘pies’ zaświadczone są dwie formy nom.-acc.: *pasaj* \Leftarrow **p̥si* oraz *řāsě* \Leftarrow **p̥sy* ‘psy’. Czy występowała tu jakaś różnica funkcjonalna w użyciu, nie da się stwierdzić, ponieważ brak w zabytkach odpowiednich kontekstów. Końcówki *-e* : *-ǎ* \Leftarrow **-ě* wskazują na pochodzenie akuzatywne, por. na przykład *nūze* \Leftarrow **nožě* ‘noże’, *polcǎ* \Leftarrow **palbcě* ‘palce’;
- końcówka *-i* wskazuje na pochodzenie nominatywne, por. na przykład *tagli* ‘kręgle’ od *tagil* ‘kręgiel’ (pożyczką z dolnoniemieckiego).

4.3.2.2.2. Genetivus pluralis

Przypadek ten u rzeczowników rodzaju męskiego kończy się bądź na *-Ø* \Leftarrow **-o*, bądź na *-üv* \Leftarrow **-ov̥o*, natomiast u rzeczowników rodzaju nijakiego na *-Ø* \Leftarrow **-o*.

Przykłady:

aj dāvüχ grǎik \Leftarrow **u dvoχo gruko* ‘pod dwoma gruszami’ od *grauk* : *grǎik* \Leftarrow **gruko* ‘grusza’ (neologizm połabski), por. też nom.-acc. plur. *graucaj* \Leftarrow **gruci* ‘grusze’.

cajstě priz greχüv \Leftarrow **čistojb perzo greχov̥o* ‘czysty (tj. wolny) od grzechów’.

Forma gen. plur. neutr. nie jest pewna: *drāv vist* \Leftarrow **drav̥o vezti* ‘wieźć drewnien’ (genetivus partitivus).

4.3.2.2.3. Dativus pluralis

Końcówką tego przypadku było *-üm* \Leftarrow **-om̥o*. W zabytkach jest zaświadczony tylko jeden przykład:

gresnārüm \Leftarrow **grěšbnarom̥o* ‘grzesznikom’.

4.3.2.3. Dualis

Przykładów na liczbę podwójną od rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego w zabytkach brak.

Zaświadczone końcówki przypadkowe rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego przedstawiają w formie schematycznej tabeli 4.1. i 4.2.

4.3.3. Typy deklinacyjne rzeczowników rodzaju żeńskiego

Rzeczowniki rodzaju żeńskiego odmieniały się według trzech typów deklinacyjnych. Z synchronicznego punktu widzenia różniły się one wyraźnie tym, że w nominatiwie singularis występowały trzy różne końcówki:

Tabela 4.1. Masculina i neutra. Singularis

	Masculina	Neutra
Nominativus	-Ø, -ǎ, -ǎĭ	-ü, -i : ě, -q : -ǎ
Genetivus	-o : -ǎ, -au : -ǎĭ	-o : -ǎ
Accusativus	= nom. lub gen.	
Dativus	-au : -ai : -ě	
Instrumentalis	-ǎm	
Locativus	-e : -ǎ, -ai	

Tabela 4.2. Masculina i neutra. Pluralis

	Masculina	Neutra
Nominativus	-ai : -ǎĭ, -e, -e, -üvĕ, -i	-a
Genetivus	-üv : -ev, -Ø	-Ø
Accusativus	= nom. lub gen.	
Dativus	-üm	-
Instrumentalis	-ě	-
Locativus	-	-ǎχ

(1) -o : -ǎ,

(2) -ǎĭ : -ě, -ai

(1) -Ø.

Rzeczowniki, które w nominatiwie singularis miały kłódkę -o : -ǎ, kontynuowały pierwotne tematy na *-a : *-ja, na przykład *bobo* ← **baba* 'baba', *zobo* ← **žaba* 'żaba', *zenǎ* ← **žena* 'żona, kobieta', *metlǎ* ← **metla* 'miotła', *vǎijo* ← **vyja* 'szyja, gardło', *coso* ← **čaša* 'miska, czasza', *röļǎ* ← **orlja* 'rola, ziemia', *svečǎ* ← **svĕtja*.

Rzeczowniki, które w nominatiwie singularis miały końcówki -ǎĭ, -ai, były kontynuantami pierwotnych tematów spółgłoskowych i pierwotnych tematów na *-ü-. Trzeba jednak zaznaczyć, że w zabytkach połabskich zaświadczony jest tylko jeden przykład na pierwotne tematy spółgłoskowe, a mianowicie rzeczownik *motaj* ← **mati* 'matka'. Natomiast bardzo produktywnym w języku połabskim okazał się typ kontynuujący pierwotne tematy na *-ü-, pod który zostały podciągnięte liczne rzeczowniki zapożyczone, które w średniodolnoniemickim kończyły się w nominatiwie singularis na -e, por. na przykład *banřǎĭ* 'ławka'

z średniolodnoniemieckiego *banke*, *modâj* 'czerw, robak, mól' z średniolodnoniemieckiego *made*, *otaj* 'haftka' z średniolodnoniemieckiego *hake*, *tüďaj* 'świadectwo, dowód' z średniolodnoniemieckiego *tüge*.

Jest rzeczą charakterystyczną dla połabskiego, że pod ten wzór deklinacyjny podciągnął także niektóre rzeczowniki, które pierwotnie należały do tematów na *-a, *-ja, por. na przykład *grausâj* \Leftarrow **gruŝy* 'grusza', nominativus-accusativus pluralis *grausvâj* \Leftarrow **gruŝvy*.

Trzeba także podkreślić, że typ deklinacyjny -*aaĭ* : -(*i*)*v*- wywierał wpływ na typ -*a* : -*ă*, który przejawiał się w tym, że nominatiwie-accusatiwie pluralis rzeczowników należących do tego ostatniego typu zamiast końcówki -*âĭ* : -*ĕ* \Leftarrow *-y występuje niekiedy końcówka -*aâĭ*, por. w nominatiwie singularis *blâĥă* \Leftarrow **blĥa*, a w nominatiwie-accusatiwie pluralis *blâĥvâĭ*, podobnie nominativus singularis *koko* 'pręgierz' (z średniolodnoniemieckiego *kâk*), natomiast genetiwie singularis *aĭ kovĕ* 'pod pręgierzem' (*aĭ* \Leftarrow **u*).

Rzeczowniki odmieniające się według tego typu deklinacyjnego charakteryzowały się obocznością tematu między nominatiwem a pozostałymi przypadkami, w których przed końcówką pojawiała się spółgłoska -*v*- \Leftarrow *-*ɔv*-, a w accusatiwie singularis -*iv*- \Leftarrow *-*ɔv*-, por. na przykład *grausâj* w nominatiwie singularis i *grauswâj* w nominatiwie-accusatiwie pluralis, *cartâj* 'kościół', w accusatiwie singularis *cartĕv* z końcówką zerową.

Rzeczowniki, które w nominatiwie singularis kończyły się na spółgłoskę, tzn. miały końcówkę zero, kontynuowały dawne tematy na *-*i*-, por. na przykład *vâs* \Leftarrow **vɔsb* 'wesz', *füst* \Leftarrow **kostb* 'kość', *vas* \Leftarrow **vɔsb* 'wieś'.

4.3.3.1. Singularis

4.3.3.1.1. Nominativus

Jak już zostało stwierdzone wyżej (paragraf 4.3.3.), w nominatiwie singularis występowały w zależności od typu deklinacyjnego następujące końcówki:

- (1) -*o* : -*ă* \Leftarrow *-*a*; oboczność ta była wynikiem czynników akcentuacyjnych: pod akcentem pojawiała się postać pełna końcówki (tj. -*a*, jeśli natomiast akcent padał na sylabę przedostatnią wyrazu, końcówka przybierała postać zredukowaną (tj. -*ă*).
- (2) -*âĭ* : -*ĕ* \Leftarrow *-*y*; podobnie jak w (1), i w tym typie deklinacyjnym alternacja postaci pełnej i zredukowanej końcówki zależała od miejsca akcentu; na postać zredukowaną zaświadczone jest tylko jedna forma, por. *sanĕ* 'żyła', pluralis *sanvâĭ*.
- (3) -*aĭ* \Leftarrow *-*i*; jak już zostało zaznaczone wyżej, w zabytkach połabskich zaświadczone jest tylko jeden przykład na ten typ, a mianowicie *motaj*

⇐ **mati*; jest bardzo prawdopodobne, że w istocie był to jedyny rzeczownik w połabskim z tą końcówką, jako że drugi pierwotny rzeczownik odmieniający się według tego wzoru, tj. **døkti*, nie ma kontynuanta w tym języku – po połabsku ‘córka’ to po prsotu *defkǎ* ⇐ **dëvøka*, por. na przykład u Henniga i Pfeffingera:

Dëwka ‘Mädchen; so wird gemeiniglich die Tochter im Hause genannt, biß sie heyrathet’ H,

Déefka ‘Une fille’ Pf.

- (4) końcówka *-Ø* jest dobrze reprezentowana w języku połabskim; oprócz przykładów wymienionych wyżej można tu przytoczyć na przykład *sǎcit* ⇐ **søčetø* ‘szczecina, szczeć; szcötka, zgrzebło’, *pütfüv* ⇐ **podøkovø* ‘podkowa’, *goløz* ⇐ **galøzø* ‘gałąź’.

4.3.3.1.2. Genetivus

Na podstawie materiału zarejestrowanego w zabytkach połabskich można rekonstruować dla genetiwu singularis rzeczowników rodzaju żeńskiego następujące końcówki:

- (1) *-aj* : *-ë* ⇐ **-y* u rzeczowników, które w nominatiwie singularis kończyły się na *-o* : *-ǎ* i były twar-dotematowe, tj. u rzeczowników reprezentujących dawne tamaty na **-a*, por. na przykład
slāmāi ⇐ **solmy* ‘słomy’,
pritë vaĭtai ‘za miastem’ (*pritë* ⇐ **perky*, *vaĭtai* od *vaĭkǎ* z dolnoniemieckiego *wik*),
pöl tüpë ⇐ **polø kopy* ‘pół kopy’,
pritë nüdë ⇐ **perky nogy* ‘o nogę’.

- (2) *-ǎ* ⇐ **-ë* u rzeczowników kontynuujących dawne tematy na **-ja*, por. na przykład:

aj zimǎ ⇐ **u zemë* ‘przy ziemi, u dołu’,

viz vizǎ ⇐ **otø vežë* ‘z domu’.

W zabytkach nie zachował się przykład na postać niezredukowaną tej końcówki.

- (3) *-i* ⇐ **-e* u większości rzeczowników, które w nominatiwie singularis kończyły się na spółgłoskę, por. na przykład:

rǎzi ⇐ **røže* ‘żyta’,

süli ⇐ **sole* ‘soli’.

Rzeczowniki te należały pierwotnie do deklinacji na **-i-*, w której końcówką genetiwu singularis było **-i-*. W zabytkach zachował się tylko jeden przykład na formę kontynuującą dawną końcówkę **-i-* :

au ĭadaĭ ⇐ **u ĭëdi* ‘na posiłku’.

Końcówka ta widocznie została wyparta przez końcówkę *-i* ⇐ **-e*, która

dostała się tutaj prawdopodobnie z dawnej deklinacji na *-*ū*-, por. pierwotne **buky*, **bukъv-e*.

- (4) -*vě* \Leftarrow *-*vve* zaświadczony jest tylko w jednym przykładzie, a mianowicie w formie *aĭ kokvĕ* ‘pod pręgierzem’ (dosłownie ‘u pręgierza’, por. *koko* ‘pręgierz’). Musiała to być regularna końcówka takich rzeczowników, jak *bantaj*, *modaj* itd., zob. wyżej, paragraf 4.3.3.

4.3.3.1.3. *Dativus*

Dla datiwu singularis rzeczowników rodzaju żeńskiego zaświadczone są w zabytkach połabskich następujące końcówki: -*e* : -*ǎ* \Leftarrow *-*ě*-, -*aĭ* \Leftarrow *-*i*-.

Końcówka -*e* : -*ǎ* charakteryzowała rzeczowniki kontynuujące dawne tematy na *-*a*-, natomiast końcówka -*aĭ* – dawne tematy na *-*ja*-, por.:

- (1) *kā stārne* \Leftarrow **kъ stornĕ* ‘na bok, na stronę’,
kā maĭsĕ ‘na mszę’ (*maĭsǎ* z dolnoniemieckiego),
 (2) *kā zimaj* \Leftarrow **kъ zemji* ‘na ziemię, ku ziemi’.

4.3.3.1.4. *Accusativus*

Dla accusatiwu singularis notujemy w zabytkach połabskich końcówki -*o*-, -*q* : -*ǎ* i - \emptyset . Pierwsza występuje u rzeczowników reprezentujących dawną deklinację na *-*a*-, druga – dawną deklinację, wreszcie końcówkę zerową w tym przypadku otrzymywały rzeczowniki kontynuujące dawne deklinacje na *-*i*- i *-*ū*-, por.:

- (1) *korvō* \Leftarrow **korvō* ‘krowę’, *rōzgo* \Leftarrow **orzgo* ‘różgę’,
 (2) *no zimq* \Leftarrow **na zemjō* ‘na ziemię’, *zo nidelǎ* \Leftarrow **za nedĕljō* ‘za tydzień’.

Oboczność -*q* : *ǎ* nie miała charakteru morfologicznego, lecz była spowodowana czynnikami prozodycznymi.

Końcówkę - \emptyset miały rzeczowniki zakończone w nominatiwie singularis na spółgłoskę (tj. reprezentujące dawną deklinację na *-*i*- oraz rzeczowniki kontynuujące dawną deklinację na *-*ū*-.

Przykładów na końcówkę zerową dawnej deklinacji na *-*i*- jest sporo i niema potrzeby ich tu przytaczać, jako że pokrywały się z formą nominatiwu.

Jeśli chodzi natomiast o formę accusatiwu singularis rzeczowników kontynuujących dawną deklinację na *-*ū*-, to zaświadczony jest tylko jeden przykład:

cartiv \Leftarrow **cĭkъvb* ‘kościół’.

Nie można się zgodzić z twierdzeniem Lera-Spławińskiego (1929: 180-181), że przykładów na tę formę jest w zabytkach sporo. Lehr-Spławiński jako przykłady na tę formę przytacza zapisy typu

Soâw H ‘siemie’,

Wartgâw H ‘plaster miodu’,

kridiâw H ‘korzenie, przyprawa’,
Sneedjâw HB 1 ‘śnieg’.

Dziś już wiemy, że zapisy tego typu należy rekonstruować w postaci *sotaŭ, vartau, krüdaŭ, snedaŭ*, tzn. z końcówką *-au* \Leftarrow **-u*. Są to maskulina, u których taka końcówka jest zupełnie regularna, zob. Polański 1957: 155-166.

4.3.3.1.5. Instrumentalis

W instrumentalu zaświadczone są tylko formy pierwotnie miękkotematowe dawnej deklinacji na **-ja-* i jeden przykład na dawną deklinację na **-i-* z oczekiwaną końcówką *-a*, por.

- (1) dawne tematy na **-ja-* : *sâ lüda* \Leftarrow **sô oldbjejo* ‘łodzia’, *püd zimä* \Leftarrow **podz semjejo* ‘pod ziemią’,
- (2) dawny temat na **-i-* : *sâ pąstä* \Leftarrow *sô pęstbjo* ‘pięścią’.

4.3.3.1.6. Locativus

Dla locatiwu singularis notowane są

- (1) *vâ emerice* ‘w niebie’ (*vâ* \Leftarrow **vô*, *emerice* z dolnoniemieckiego),
vâ vidä \Leftarrow **vô vodě* ‘w wodzie’,
no storně \Leftarrow **na storně* ‘na boku, na stronie’,
- (2) *no zimě* \Leftarrow **na zemji* ‘na ziemi’,
vâ vizě \Leftarrow **vô veži* ‘w domu’.

4.3.3.2. Pluralis

Dla nominatiwu-accusatiwu pluralis w zabytkach są zaświadczone następujące końcówki: *-âj* \Leftarrow **-y* u dawnych tematów na **-a-*, *-e* : *-ă* \Leftarrow **-ě* u dawnych tematów na **-ja-*, *-aj* : *-ě* \Leftarrow **-i* u dawnych tematów na **-i-*, *-vâj* \Leftarrow **-vy* u dawnych tematów na **-û*, por. na przykład:

- (1) *sestrâj* \Leftarrow **sestry* ‘siostry’, *gjozdě* \Leftarrow **gvězdy* ‘gwiazdy’,
- (2) *vüce* \Leftarrow **ovčě* ‘owce’, *nidelä* \Leftarrow **neděle* ‘tygodnie’,
- (3) *golqaj* \Leftarrow **galqzi* ‘gałęzie’, *tüstaj* : *tüstě* \Leftarrow **kosti* ‘kości’,
- (4) *grausvâj* \Leftarrow **grušvy* ‘grusze’.

4.3.3.3. Dualis

W dualu zaświadczony jest tylko jeden przykład rodzaju żeńskiego na formę instrumentalu:

sâ rąkomă \Leftarrow *sô rąkama* ‘rękoma’.

Zaświadczone w zabytkach końcówki przypadkowe rzeczowników rodzaju żeńskiego w formie schematycznej przedstawia tabela 4.3.

Tabela 4.3. Feminina

	Singularis	Pluralis	Dualis
Nominativus	-o : -ā, -āi, -∅, -aj	-āi : -ě, -aj : -ě, -e : -ǎ, -vāi	-e
Genetivus	-āi : -ě, -ǎ, -i, -vě	- ∅	-
Accusativus	-∅, -q : -ǎ, -∅	= nom.	= nom.
Dativus	-e : -ǎ, -aj	-ām	-omǎ
Instrumentalis	-∅, -q : -ǎ	-omě	= dat.
Locativus	-e : -ǎ, -ě	-	-

4.4. Zaimki

4.4.1. Zaimki osobowe

Język połabski zachował odziedziczony z prasłowiańszczyzny prawie pełny zasób zaimków osobowych: *joz* : *jo* ← **jazъ* : *ja* 'ja', *tāi* ← **ty* 'ty', *vān*, *vānǎ* ← **onъ*, **ona* 'on, ona', *māi* ← **my* 'my', *vinai* ← **oni* 'oni'. Wyjątek stanowi zaimek drugiej osoby pluralis *jai* 'wy' zapożyczony z średniodolnoniemieckiego *ji* 'wy'. Na to, że jest to zapożyczenie, zwracał uwagę już Schleicher (1871: 262), jednakże niesłusznie przyjmował tutaj kontaminację z wypartym rodzimym *voj* ← **vy*. Postać fonetyczna zapożyczenia (*jai*) tłumaczy się bowiem tym, że niemieckie długie *i* w starych pożyczkach do połabskiego występuje jako dyftong, tj. rozwija się tak samo, jak rodzime **i* w pozycji niezredukowanej. Trzeba zatem przyjąć, że chodzi tu o zapożyczenie dokonane w starszej dobie. Na pierwszy rzut oka może się wydać rzeczą dziwną, aby z obcego języka zapożyczać zaimek. W tym wypadku jednak nietrudno zrozumieć motywy, które spowodowały zapożyczenie do połabskiego dolnoniemieckiego zaimka *ji* 'wy': chodziło tu raczej nie o zaimek, lecz o formułę grzecznościową, o tytuł odpowiadający polskiemu *pan*, *pani*, francuskiemu *Vous*, angielskiemu *you* itp., tj. o tytuł używany w odniesieniu do osoby, z którą się rozmawia, a której się nie zna na tyle, aby jej można mówić *ty*, po połabsku *tāi*.

Zaświadczone w zabytkach formy przypadków zależnych zaimków osobowych można rekonstruować następująco.

4.4.1.1. Pierwsza osoba singularis

accusativus *mině* : *mane* : *mą* : *mě*

genetivus *mině* : *mane* : *maně*

dativus *mině* : *mane* : *maně* : *mě*

instrumentalis *sā maną*

Formy te sprowadzają się do pierwotnych: *mině* \Leftarrow **mene*, *mane* \Leftarrow **mьně*, *mą* \Leftarrow **mę*, *mě* \Leftarrow **mьne*, *maně* \Leftarrow **mьne*, *są maną* \Leftarrow **sъ mьnoją*. W formach tych przejawia się pod wpływem dolnoniemieckim mieszanie datiwu i accusatiwu, a także genetiwu.

4.4.1.2. Druga osoba singularis

accusativus *tibě* : *těbe* : *tą* : *tě*

genetivus *tibě* : *tibe*

dativus *tibě* : *tibe* : *tě*

instrumentalis *są tǎbą*.

Rekonstruowane wyżej formy należy wyprowadzać z pierwotnych: *tibě* \Leftarrow **tebe*, *těbe* \Leftarrow **tebě*, *tą* \Leftarrow **tę*, *tě* \Leftarrow **tebe*, *są tǎbą* \Leftarrow **sъ toboją*.

4.4.1.3. Trzecia osoba singularis

accusativus *jig* : *jěg* : *něg*

genetivus *jig* : *jěg*

dativus *jim* : *mě*

instrumentalis *są něm*.

Formy powyższe trzeba wyprowadzać z pierwotnych: *jig* : *jěg* : *něg* \Leftarrow **jego*, **njego*, *jim* \Leftarrow **jemu*, *mě* \Leftarrow **mu*, *są něm* \Leftarrow **sъ njimъ*

4.4.1.4. Pierwsza osoba pluralis

accusativus *nos* : *nās*

dativus *nom* : *nām*

instrumentalis *są nomě*.

Rekonstruowane wyżej formy sprowadzają się do pierwotnych: *nos* : *nās* \Leftarrow **nasъ*, *nom* : *nām* \Leftarrow **namъ*, *są nomě* \Leftarrow **sъ nami*.

4.4.1.5. Druga osoba pluralis

dativus *vom*

instrumentalis *są vomě*.

Formy powyższe sprowadzają się do pierwotnych: *vom* \Leftarrow **vamъ*, *są vomě* \Leftarrow **sъ vami*.

4.4.1.6. Trzecia osoba pluralis

dativus *jajm*.

Forma ta sprowadza się do **jimъ*.

4.4.1.7. Trzecia osoba dualis

dativus *kǎ najmo*.

Forma powyższa sprowadza się do **kǝ njima*.

4.4.2. Zaimek zwrotny

Zaimek zwrotny został zaświadczony w następujących formach:

są \Leftarrow **sę* (po przyimkach),

sǎ (jako partykuła zwrotna po czasownikach), na przykład *tǎuci-sǎ* 'tłucze się',

genetivus *sibě*, na przykład *aĭ sibě* 'u siebie', *kǎ-sěbe* 'do siebie, ku sobie',
vǎ sibe 'w sobie'.

Formy te sprowadzają się do pierwotnych: *są* : *sǎ* \Leftarrow **sę*, *sibě* \Leftarrow **sebe*, *kǎ sěbe* \Leftarrow *kǝ sebě*, *vǎ sibe* \Leftarrow **vǝ sebě*.

4.4.3. Zaimki wskazujące

Język połabski miał dwa zaimki wskazujące:

(1) *tǒ, to, tǔ* \Leftarrow **tǝnǝ, ta, to* 'ten, ta, to',

(2) *sǒ, so, sǔ* \Leftarrow **sǝnǝ, sa, so*.

Zaświadczone są następujące formy przypadków zależnych od tych zaimków:

(1) od zaimka *tǒ, to, tǔ* :

genetivus singularis masc. i neut. *tǔg* \Leftarrow **togo*, por. też po przyimku *vit tǔg* 'od tego',

genetivus singularis fem. *tǔj* \Leftarrow **tojě* 'tej',

accusativus singularis fem. *vǎ tǒ darǒ* \Leftarrow **vǝ tǒ dirǒ* 'w tę dziurę',

accusativus pluralis masc. *tǎ* \Leftarrow **tyjě*, zapisane w wyrażeniu: *vittědĭj-mě ... tǎ mĭje grěχě* \Leftarrow **otǝdaji-mi tyjě mojě grěχy* 'odpuść mi moje grzechy'.

Zaimek ten był niekiedy pod wpływem niemieckim używany także w funkcji rodzajnika określonego, por. na przykład *tǔ paĭvo ja dǔbrǎ* \Leftarrow **to piva jestǝ dobroje* '(to) piwo jest dobre', *tǒ pǎs bǝrě* \Leftarrow *tǝnǝ pǝsǝ borjetǝ* '(ten) pies szczeka'.

(2) od zaimka *sǒ, so, sǔ* 'ten, ta, to (tu bliżej):

genetivus singularis masc. i neut.: *aĭ sěg* \Leftarrow **su sego* 'u tego'

locativus singularis masc. i neut. *vǎ sěm* \Leftarrow **vǝ semǝ* 'w tym'.

4.4.4. Zaimki dzierżawcze

4.4.4.1. Zaimek dzierżawczy pierwszej osoby singularis

Od zaimka dzierżawczego pierwszej osoby liczby pojedynczej zachowały się w zabytkach następujące formy:

nominativus singularis masc. *mĭj* \Leftarrow **mojb* 'mój',

nominativus singularis fem. *müjã* \Leftarrow *moja 'moja',
 nominativus singularis neutr. *müji* \Leftarrow *moje 'moje',
 accusativus singularis fem. *müjq* \Leftarrow *mojq 'moją',
 nominativus pluralis masc. *müjai* \Leftarrow *moji 'moi',
 accusativus pluralis masc. i fem. *müje* \Leftarrow *mojë 'moje'.

4.4.4.2. Zaimek dzierżawczy drugiej osoby singularis

Od zaimka dzierżawczego drugiej osoby liczby pojedynczej zaświadczone zostały w zabytkach następujące formy:

nominativus singularis masc. *tüj* \Leftarrow *tvojb 'twój',
 nominativus singularis fem. *tüjã* \Leftarrow *tvoja 'twoja',
 nominativus singularis neutr. *tüji* \Leftarrow *tvoje 'twoje',
 accusativus singularis fem. *tüjq* \Leftarrow *tvojq 'twoją',
 locativus singularis masc. i neutr. *vã tüjim* \Leftarrow *võ *tvojemb 'w twoim',
 accusativus pluralis neutr. *tüje* \Leftarrow *tvojë 'twoje'.

4.4.4.3. Zaimek dzierżawczy zwrotny

Od zaimka dzierżawczego zwrotnego zachowały się w zabytkach następujące formy:

nominativus singularis *süji* \Leftarrow *svoje 'swoje',
 locativus singularis masc.i neutr. *vã süjëm* \Leftarrow *võ svojemb 'w swoim',
 instrumentalis singularis fem. *sã süjã* \Leftarrow sõ svojejõ 'ze swoją',
 nominativus pluralis masc. *süjai* \Leftarrow *svoji 'swoi',
 accusativus pluralis neutr. *no süje* \Leftarrow *na svojë 'na swoje'.

4.4.5. Zaimki pytajne

Zaimki pytajne zostały słabo zaświadczone w zabytkach. Zachowało się tylko kilka form przypadkowych, które reprezentują dwa zaimki rzeczownikowe: osobowy *kätü* 'kto' i rzeczowy *cü* oraz zaimek przymiotnikowy *kořë* 'jaki'.

4.4.5.1. Zaimek *kätü* 'kto'

Oprócz formy nominatywnej *kätü* \Leftarrow *kõto w zabytkach zaświadczone są dwie formy datiwu: Tyimãf 'Wem' H, kattühm 'welchem' PS. Lehr-Spławiński (1929: 190-191) uważa obie za nowotwory połabskie, rekonstruuując je odpowiednio jako *tümãv(ə)* \Leftarrow *komõvi i *kätüm(ə)* \Leftarrow *kõtomu. Tylko tę drugą rekonstrukcję można uznać za trafną i widzieć w tej formie neologizm połabski¹. Natomiast zapis Henniga trzeba transkrybować w postaci *tümau* i i traktować jako regularny kontynuant pierwotnego *komu.

¹ Pomijając problem samej transkrypcji: w naszej transkrypcji forma ta przedstawia się jako *kätümě*.

4.4.5.2. Zaimek rzeczowy *cü* ‘co’

Od zaimka pytajnego rzeczowego zaświadczone są tylko dwie formy przypadkowe, nominativus *cü* \Leftarrow *č̣so oraz *cig* \Leftarrow *č̣ego.

4.4.5.3. Zaimek pytajny przymiotnikowy *koř* ‘jaki’

Zaimek *koř* \Leftarrow *kaḳṛjb ‘jaki’ oprócz formy nominatywnej rodzaju męskiego jest w zabytkach reprezentowany w formie nominatywnej rodzaju żeńskiego *kokä* \Leftarrow *kakaja ‘jaka’ oraz w formie genetiwu singularis rodzaju męskiego i nijakiego *kořüg* \Leftarrow *kakogo ‘jakiego’.

4.4.6. Zaimki uogólniające

W zabytkach zaświadczone zostały następujące formy zaimków uogólniających:

4.4.6.1. Zaimek *vis* ‘wszystek’

Od zaimka *vis* \Leftarrow *vḅšb² zaświadczone są następujące formy:

- (1) nominativus singularis masc. *vis* w wyrażeniu *vis taiđ* ‘zawsze, przez cały czas’ (kalka z dolnoniemieckiego *all-tīd*, przy czym *taiđ* jest pożyczką z dolnoniemieckiego *tīd* ‘czas’),
- (2) nominativus-accusativus singularis neutr. *visi* \Leftarrow *vḅše ‘wszystko’,
- (3) genetivus singularis masc.-neutr. *viseg* \Leftarrow *vḅšego w wyrażeniu *prifē viseg* \Leftarrow *perky vḅšego ‘ponad wszystko’,
- (4) accusativus singularis fem. *visq* \Leftarrow *vḅšq \Leftarrow *vḅšq ‘wszystką’,
- (5) nominativus pluralis masc. *visaj* \Leftarrow *vḅši ‘wszyscy’ w wyrażeniu *visaj χ̣örčē* \Leftarrow *vḅši χ̣voṛbci ‘wszyscy diabli’.

4.4.6.2. Zaimek *visořä* ‘wszelkie’

Zaimek uogólniający w znaczeniu ‘wszelki’ zaświadczony został w formach:

- (1) nominativus-accusativus singularis neutr. *visořä* \Leftarrow *vḅšakoje ‘wszelkie’, por. wyrażenie *büzäc visořä aišopäl* ‘Bóg wszystko stworzył’ (*büzäc* \Leftarrow *boẓ̌bcb, *aišopäl* z dolnoniemieckiego),
- (2) genetivus singularis masc.-neutr. *vit visokäg* \Leftarrow *oṭo vḅšakajego w wyrażeniu *vit visokäg χ̣auđäg* \Leftarrow *oṭo vḅšakajego χ̣udajego ‘od wszelkiego złego’.

² Lehr-Splawiński (1929: 191) niesłusznie rekonstruuje ten zaimek połabski jako *vēs* \Leftarrow *vḅšb, ponieważ w językach zachodniosłowiańskich punktem wyjścia musiała być forma ze spółgłoską *sj nie ś w wygłosie tematu.

4.4.6.3. Zaimek o znaczeniu 'każdy'

W języku połabskim istniał zaimek odpowiadający dokładnie polskiemu *każdy*. Zaświadczony jest tylko w datiwie: *kozďumě* \Leftarrow **kažьdomu*.

4.4.7. Zaimki przeczące

W zabytkach połabskich zachowało się kilka zaimków przeczących: dwa rzeczownikowe, jeden przymiotnikowy i jeden przysłówkowy. Cechą charakterystyczną zaimków przeczących w języku połabskim było to, że wszystkie one zaczynały się od partykuły przeczącej *ne-* : *ni-*, zob. niżej. W pozostałych językach słowiańskich zaimki przeczące zaczynają się od partykuły *ni-*, por. choćby polskie *nikt*, *nic*, *nigdzie* itd.

Fonetycznie połabskie *ne-* : *ni-* nie może kontynuować pierowtnego **ni-*, ponieważ **i* w pozycji niezredukowanej rozwijało się w połabskim w *ai*. Dlatego Lehr-Splawiński (1929: 192) wyprowadzał takie zaimki połabskie z pierwotnych postaci z *ne-* w nagłosie, na przykład **ne-čьso*, **nekьto*. Tu trzeba też zaliczyć zaimek *nijadān* 'żaden', którego u Lehra-Splawińskiego nie ma.

Bardziej prawdopodobne jednak wydaje się, że i połabski tak samo jak inne języki słowiańskie kontynuuje tu formy z **ni-*, z tym, że samogłoskę *i* zamiast spodziewanego dyftongu *ai* wprowadzono tu wtórnie pod wpływem partykuły przeczącej *ni* \Leftarrow **ne*. Wpływ ten mógł być ułatwiony przez fakt, że w połabskim systemie alternacji zarówno kontynuanty pierwotnego **i* jak i **e* wymieniają się w pozycjach zredukowanych z *ě*.

Tomaszewski (1922: 150-151) negację występującą w tych formach wyprowadza z pierwotnego **ně-*, ale jest to niemożliwe nie tylko z przyczyn fonetycznych, lecz także znaczeniowych, ponieważ słowiańskie formacje z **ně-* tworzą zaimki nieokreślone, por. polskie *nieco*, starocerkiewnosłowiańskie *něčьto*, rosyjskie *нещо* itd.

4.4.7.1. Zaimki przeczące rzeczownikowe

W zabytkach połabskich zaświadczono są dwa zaimki przeczące o funkcji rzeczownikowej, a mianowicie osobowy i rzeczowy.

- (1) Zaimek przeczący osobowy zachował się w dwóch formach: nominatiwie singularis *někātū* i genetiwie singularis *niŕūg* 'nikt, nikogo'.
- (2) Zaimek przeczący rzeczowy jest zaświadczony tylko w formie nominatiwu-accusatiwu *nic* 'nic'.

4.4.7.2. Zaimek przeczący przymiotnikowy *nijadān*

W zabytkach połabskich zapisany został u Parum Schultzego zaimek przeczący przymiotnikowy *nijadān* 'żaden'. Parum Schultze zapisał go zresztą w błędnej

formie, bo w rodzaju męskim zamiast żeńskiego: nie Jang nie Jaddahn Deffca = *ni ja ni jadân defkã* \Leftarrow **ne jestb ne jedbnb děvōka* ‘nie ma żadnej dziewczyny’ (dosłownie ‘nie jest żadna dziewczyna’).

4.4.7.3. Zaimek przeczący porzysłówkowy

W zabytkach połabskich został zapisany kilkakrotnie zaimek przeczący o funkcji przysłówkowej *niŕidě* ‘nigdzie’. Jeden zapis dokonany został w kontekście: *Morajã ne-měžãlo-jěg niŕidě nojt* ‘Maria nie mogła go nigdzie znaleźć’.

4.5. Przymiotniki

O deklinacji przymiotników można właściwie mówić tylko w odniesieniu do tzw. pierwotnych form długich (złożonych), formy krótkie (tzw. rzeczownikowe) bowiem używane były w funkcjach zleksykalizowanych, zob. wyżej, paragrafy 4.2.1.4-6.

Deklinacja przymiotnika (w tzw. formach długich) choć niekompletna, to jednak dość dobrze jest reprezentowana w zabytkach. Można ją przedstawić w formie następujących tabel (Tabele 4.4. i 4.5.).

Tabela 4.4. Przymiotniki. Singularis

	Masculinum	Neutrum	Femininum
Nominativus	-ě	-ã : -ě	-ã
Genetivus		-ěg	-
Dativus		-ümě	-ě
Accusativus	= nom. lub gen.	= nom.	-ŕ
Locativus		-	-ãi

Tabela 4.5. Przymiotniki. Pluralis

	Masculinum	Neutrum	Femininum
Nominativus	-ě	-ã	-ã
Genetivus	-	-	-
Dativus	-	-	-
Accusativus	= nom. lub gen.	= nom.	-
Locativus	-	-	-

Ponadto została zaświadczona forma nominatiwu-accusatiwu dualis rodzaju nijakiego:

pāunā ← **pľnĕji* ‘pełne’.

Przykłady:

- (1) Nominativus singularis masc.:
varχnĕ būg ← **vřχĕnĕjb bogŏ* ‘Najwyższy Bóg’,
viltĕ ļos ← **velikĕjb ľĕsŏ* ‘wielki las’,
viltĕ polāc ← **velikĕjb palbcŏ* ‘wielki palec, kciuk’,
viltĕ dāzd ← **velikĕjb dŏžžŏ* ‘wielki deszcz, ulewa’,
rŏcnĕ ticerāk ‘ręczny koszyczek’ (*rŏcnĕ* ← **rŏčĕnĕjb*, *ticerāk* z niemieckiego).
- (2) Nominativus singularis fem.:
vilkā vādā ← **velikaja voda* ‘wielka woda, morze’,
büzā motaj ← **božbjaja mati* ‘Matka Boska’.
- (3) Nominativus-accusativus neutr.:
nodā detā ← **nagoje dětĕ* ‘nagie dziecko’,
viltā sĵotū ← **velikoje svĕto* ‘wielkie święto’,
büzĕ jajmā ← **božeje jĕmĕ* ‘Boże imię’.
- (4) Genetivus singularis masc.:
pūsļod tritĕg daŏno ← **poslĕdŏ tretĕjĕgo dnĕna* (zamiast **dnĕ* ‘po trzecim dniu, po trzech dniach’).
- (5) Dativus singularis masc.:
varχnūmĕ büsĕčĕ ← **vřχĕnomu božbcu* ‘Najwyższemu Bogu’.
- (6) Locativus singularis fem.:
no levāj ← **na ľĕvĕji* ‘po lewej stronie’,
no pravāj ← **na pravĕji* ‘po prawej stronie’.
- (7) Nominativus pluralis masc.:
viltĕ lesaj ← **veliciji ľĕsi* ‘wielkie lasy’.
- (8) Accusativus pluralis masc.:
les(t)nā vrĕχāi ← **ľĕstĕnyĕ vrĕχy* ‘orzechy laskowe’.
- (9) Genetivus pluralis masc.:
drauzĕχ būdūv ← **druzijijĕ bogovŏ* ‘innych bogów’.
- (10) Nominativus-accusativus dualis neutr.:
pāunā cilĕsaj ← **pľnĕji čĕlesi* ‘pełne (wydęte) policzki’.

4.6. Liczebniki

Liczebniki zostały dość dobrze zaświadczone w zabytkach połabskich. Jest rzeczą zrozumiałą, że zachowało się więcej form liczebników głównych.

4.6.1. Liczebniki główne

Poniżej podajemy wykaz liczebników głównych wraz z ich rekonstruowanymi źródłami przedpołabskimi:

jadān ⇐ **jedən̥* (z pierwotnego **jedən̥*) 'jeden',

janü ⇐ **jedno* (z pierwotnego **jevno*) 'jedno',

no janã stornã ⇐ **na jedně storně* (z pierwotnego **na jedně storně*) 'na jednej stronie',

dāvo ⇐ **dva* 'dwa',

dāve ⇐ **dvě* 'dwie',

dāvoĭ ⇐ **dvaji* 'dwaj',

dāviχ ⇐ **dvoχō* 'dwóch',

tāri ⇐ **trje* 'trzy',

citēr ⇐ **četyre* 'cztery',

pqt ⇐ **pętv* 'pięć',

sist ⇐ **šestv* 'sześć',

sidēm ⇐ **sedm̥* 'siedem',

visēm ⇐ **osm̥* 'osiem',

divqt ⇐ **devętv* 'dziewięć',

disqt ⇐ **desętv* 'dziesięć'.

Liczebniki główne od '10' do '20' występowały w dwóch (albo nawet i kilku) postaciach, z których każda wywodziła się jednak z tej samej formy pierwotnej **jedn̥*, **dva*, **tri* itd. + **na desęte* :

jaānādist, *janādist* : *janünāctü*,

dvenādist : *dvenācti*, *dvenācte*,

trajnādist : *trajnocte*,

citērnādist : *citērnocte*, *citērnocti*,

pqtñādist : *pqtnocti*,

sistñādist : *sistnocti*,

sidēmnādist : *sidēmnocti*,

visēmnādist : *visēmnocti*,

divqtñādist : *divqtnocti*.

Liczebnik '20' był zbudowany podobnie:

disqtnocti ⇐ **desętv-na-desęte*.

Obok formy *disqtnocti* w znaczeniu '20' był używany też wyraz pochodzenia dolnoniemieckiego *stig*, który pierwotnie znaczył tylko '20 snopów'.

Dalsze liczebniki były tworzone alternatywnie albo z nazwą jednostek w pierwszej kolejności, albo odwrotnie:

janü disqtnocti : *disqtnocti janü* itd.

Na oznaczenie '30' mówiono *pöl tūpě* \Leftarrow **polʷ kopy* (dosłownie 'pół kopy').

Liczebniki od '40' do '90':

ditěrdišot \Leftarrow **četyredesętʷ*,

pq(t)dišot \Leftarrow **pętdesętʷ*,

sis(t)dišot \Leftarrow **šestʷdesętʷ*,

siděmdišot \Leftarrow **sedmʷdesętʷ*,

visěmdišot \Leftarrow **osmʷdesętʷ*,

divq(t)dišot \Leftarrow **devętdesętʷ*.

W znaczeniu '60' obok *sis(t)dišot* był używany też wyraz *tūpā* \Leftarrow **kopa* 'kopa'.

Na oznaczenie '100' używano formy *disqtđišot* \Leftarrow **desętʷdesętʷ*.

4.6.2. Liczebniki porządkowe

W zabytkach też stosunkowo dobrze zaświadczone zostały liczebniki porządkowe:

parā \Leftarrow **přvoje*,

tōrě \Leftarrow **vʷtorʷjb*,

tritě \Leftarrow **tretʷjb*,

citjortě \Leftarrow **četvřtʷjb*,

přotě \Leftarrow **pętʷjb*,

sistě \Leftarrow **šestʷjb*,

vāsmě \Leftarrow **osmʷjb*,

divʷotě \Leftarrow **devętʷjb*,

dišotě \Leftarrow **desętʷjb*.

W zabytkach brak formy dla liczebnika porządkowego 'siódmy'. Natomiast w znaczeniu 'pierwszy' obok *parā* używano też formy *preñā* \Leftarrow **perdʷnaja* lub zapożyczonego z niemieckiego liczebnika *erstě*.

4.6.3. Liczebniki zbiorowe

W zabytkach zaświadczone zostały następujące formy liczebników zbiorowych:

citvārū \Leftarrow **četvero*,

pqtārū \Leftarrow **pętero*,

sistārū \Leftarrow *šestero*,

sidmārū \Leftarrow **sedmero*,

vismārū \Leftarrow **osmero*,

divqtārū \Leftarrow **devętero*,

disqtārū \Leftarrow **desętero*.

4.7. Czasowniki

4.7.1. Werbalne kategorie gramatyczne

W obrębie werbalnych kategorii gramatycznych wyróżnić trzeba przede wszystkim formy finitywne (zwane tradycyjnie także osobowymi) i niefinitywne (tradycyjnie określane jako nieosobowe). Różnica między nimi polega na tym, że pierwsze obligatoryjnie wyrażają podstawowe kategorie zdania (tj. czasu i trybu) a także są zdolne do wyrażenia kategorii osoby, drugie natomiast same przez się nie mogą wyrazić ani czasu, ani trybu, ani osoby, natomiast niektóre z nich mogą wyrażać morfologiczne kategorie imienne, a mianowicie liczby, rodzaju gramatycznego i przypadku.

4.7.2. Finitywne kategorie czasownika

Do kategorii gramatycznych finitywnych zaliczyć trzeba aspekt, czas, tryb, stronę i osobę, do kategorii gramatycznych niefinitywnych należą bezokolicznik i imiesłowy.

4.7.2.1. Aspekt

Mimo skąpej ilości przekazanego przez zabytki połabskie materiału językowego i wszystkich wad wiążących się ze sposobem, w jaki materiał ten został przez zapisywaczy zarejestrowany, zdaje się on wskazywać wyraźnie na przetrwanie w języku połabskim opozycji aspektu dokonanego i niedokonanego. Świadczą o tym przede wszystkim takie fakty, jak dystrybucja użycia aorystu i imperfectum, użycie czasowników jednokrotnych, porównanie użycia czasowników prefiksalnych i bezprefiksalnych, wreszcie istnienie par czasowników, których charakter wyraźnie wskazuje na opozycję aspektową (Suprun 1990-1993).

Por. następujące pary aspektowe:

zarāt ⇐ **zbrēti* 'patrzeć, oglądać' wobec *vizrāt* ⇐ **ozbrēti* 'ogłdnąć, obejrzyć',

dvajžē ⇐ **dvižetō* 'dźwiga' wobec *dvaignōt* ⇐ **dvignōti* 'dźwignąć'.

Tu należą także przykłady derywacji imperfektywizacyjnej od czasowników prefiksalnych za pomocą formantu *-vo-* ⇐ **-va-*, por. na przykład:

vāzdet-sā ⇐ **vōzđēti sē* 'ubrać się' wobec *vāzdevot-sā* ⇐ **vōzđēvati sē* 'ubierać się'.

4.7.2.2. Czas

Pod względem formalnym w języku połabskim wyróżnić można następujące czasy: teraźniejszy, przyszły, imperfectum, aoryst oraz dwa czasy, które Lehr-Splawiński nazwał odpowiednio praeteritum I i praeteritum II (Lehr-

Spławiński 1929: 232-235), a które w niniejszej *Gramatyce* będziemy określali jako perfectum I i perfectum II. Posługiwanie się w tym znaczeniu terminem praeteritum nie wydaje się uzasadnione, jako że praeteritum jest ogólną nazwą czasu przeszłego.

Formy czasu teraźniejszego (praesentis) w zależności od tego, czy dany czasownik był niedokonany, czy dokonany, najprawdopodobniej wyrażały bądź czas teraźniejszy, bądź czas przyszły, podobnie jak to jest w innych językach słowiańskich.

Czas przyszły tworzone za pomocą form praesentis czasownika posiłkowego *cq* \Leftarrow **χətjɔ* 'chcę' dodanych do bezokolicznika właściwego czasownika, por. na przykład *ci sneg aīt* \Leftarrow **χtjetɔ sněgɔ iti* 'będzie padał śnieg'.

Lehr-Spławiński (1929: 235-236), a także inni autorzy (Suprun 1987: 54) za formy futurum uważają również podobne połączenia form praesentis czasownika *met* \Leftarrow **jbměti* 'mieć' z bezokolicznikiem czasownika właściwego, na przykład *joz mom sijot* \Leftarrow **jazɔ jbmamɔ sējati*, *joz mom tēsāj aīt* \Leftarrow **jazɔ jbmamɔ (tēsāj* z dolnoniemieckiego) *iti*.

Jeśli jednak przyjrzeć się dokładnie niemieckim odpowiednikom, jakie zapisywacze podają dla takich wyrażen połabskich, to się okaże, że nie można ich w ten sposób interpretować. Na przykład dla przytoczonych wyżej wyrażen połabskich podano w zabytkach następujące odpowiedniki niemieckie:

joz mom sijot 'Ich muß säen' H,

joz mom tēsāj aīt 'Ich muß heim gehen' PS.

Warto tu przytoczyć jeszcze przykłady na inne osoby:

mos tibě vāzdāt \Leftarrow **jɔmašɔ tebe vōzdējati* 'must Dir anziehen' PS,

tāj mos pļōsāt \Leftarrow **ty jɔmašɔ pļēsati* 'Du solt tanzen' PS.

Ze sposobu, w jaki zapisywacze oddają znaczenia takich wyrażen połabskich, wyraźnie wynika, iż pełniły one w języku połabskim funkcje modalne, podobnie jak chociażby w języku polskim wyrażenia z czasownikiem *mieć*. Należy je zatem tłumaczyć jako 'muszę siać, mam siać', 'muszę do domu iść, mam do domu iść', 'musisz się ubrać, masz się ubrać', 'powinieneś (powinnaś?) tańczyć, masz tańczyć'.

Na niewątpliwe znaczenie futuralne wskazują przykłady, które są przez zapisywaczy tłumaczone na język niemiecki przy użyciu czasownika posiłkowego *werden*, por. na przykład u Henniga zapis *wan cissa smyoot* 'Er wird lachen' (= *vān ci-sā smōt* 'on będzie się śmiał' \Leftarrow **onɔ χətjetɔ-sē smējati*). Odnoszą się one zawsze do połączeń z czasownikiem *cq* \Leftarrow **χətjɔ* 'chcę'.

Przykładów tego typu jest w zabytkach sporo, nie zawsze jednak wiadomo, czy należy im zawsze przypisywać znaczenie futuralne, albowiem tutaj w niektórych wypadkach można by je interpretować jako zwykłe połączenia czasownika modalnego *cq* \Leftarrow **χtjɔ* 'chcę' z bezokolicznikiem właściwego cza-

sownika, por. na przykład *cis aī manē sǫpāt?* \Leftarrow *χṛtješb u mьne sṛpati 'czy chcesz u mnie spać?' lub może 'czy będziesz u mnie spać?'

Użycia imperfectum i aorystu są w zabytkach zaświadczone słabo. Niewątpliwymi przykładami aorystu są:

rici \Leftarrow *reče 'rzekł, powiedział',

sǫdē \Leftarrow *sṛjbdē 'zszedł', zanotowane w wyrażeniu:

dǫzd sǫdē \Leftarrow *dṛzžb sṛjbdē 'deszcz spadł',

vǫzq \Leftarrow *vṛzē 'wziął', zanotowane w wyrażeniu:

Plotiūs vǫzq drenūvotq rōzq \Leftarrow ... *vṛzē dernovatqjō orzqō 'Pilate wziął cierniową różgę',

pǫci \Leftarrow *pṛče 'spadł',

joz vǫik \Leftarrow *jazṛ vykṛ 'ja się nauczyłem'.

Przykładem aorystu są chyba także formy:

ricǫχ \Leftarrow *rečēχṛ 'powiedziałem, rzekłem', *riceχ-mē* \Leftarrow *rečēχṛ-mu 'powiedziałem mu, rzekłem mu'.

Lehr-Spławiński uważa je wprawdzie za formy imperfectum, ale znaczenie, jakie Hennig podał dla *riceχ-mē*, wskazuje niedwuznacznie na dokonaność, a tym samym na aoryst: 'Ich habe ihm befohlen'.

Przykłady form imperfectum:

joz teχ \Leftarrow *jazṛ χṛtēχṛ 'ja chciałam', zaświadczone w wyrażeniu:

joz teχ tibē rǫdo met \Leftarrow *jazṛ χṛtēχṛ tebe rǫdo jvēti 'chciałam ciebie kochać',

mes \Leftarrow *jvēaše 'miał, miała', zaświadczone na przykład w wyrażeniu:

kǫtū mes zǫtēk bǫit \Leftarrow *kṛto jvēaše zētikṛ byti 'kto miał być panem młodym?'

ni-bās \Leftarrow *ne bēaše 'nie był', zaświadczone w wyrażeniu:

mūj būzǫc ni-bās vajnē \Leftarrow *mojb božbcb ne-bēaše vinbnṛjb 'mój Bóg nie był winny'.

Czasy te były prawdopodobnie wypierane przez dwa rodzaje perfectum, o których wspomniano wyżej. Jedno z nich (perfectum I) można uznać za formację odziedziczoną jeszcze z okresu prasłowiańskiego. Jest to czas złożony z form nom. sing. względnie plur. imiesłowu czynnego czasu przeszłego na *-lṛ danego czasownika i odpowiednich form czasu teraźniejszego czasownika *byti, znany w sławistyce właśnie pod nazwą perfectum. Występuje on także w nowszych fazach rozwojowych innych języków słowiańskich.

Tego rodzaju form złożonych zachowało się w zabytkach bardzo niewiele, por. na przykład *jǫ plokol* \Leftarrow *jestṛ plakalṛ 'płakał', *jǫ vǫajǫdǫl* \Leftarrow *jestṛ vyidlṛ (zamiast *vyšbdlṛ) 'wyszedł'. Były one wypierane przez połączenia takich form imiesłowowych z odpowiednimi zaimkami osobowymi, por. na przykład *joz plokol* \Leftarrow *jazṛ plakalṛ 'płakałem', *joz sijol* \Leftarrow *jazṛ sējalṛ 'siałem', *tǫj krodǫl* \Leftarrow *ty kradlṛ 'kradłeś', *vǫn jedǫl* \Leftarrow *onṛ jēdlṛ 'jadł'.

Drugie perfectum (perfectum II) powstało zapewne pod wpływem form niemieckiego perfectum złożonego z odmiennych form czasowników posiłkowych *haben* 'mieć' lub *sein* 'być' i tzw. participium II (*Partizip II*) odpowiedniego czasownika podstawowego, tzn. form typu *ich habe geschrieben* 'napisałem' czy *ich bin gegangen* 'poszedłem'. Perfectum II składa się w języku połabskim z odmiennych form czasowników posiłkowych *met* \Leftarrow **jbměti* 'mieć' lub *bāit* \Leftarrow **byti* 'być' i imiesłowu biernego czasownika podstawowego. Połabskie perfectum II jednak różniło się prawdopodobnie nieco od jego pierwowzoru niemieckiego tym, że forma imiesłowu była chyba odmienna, odmieniała się mianowicie co najmniej przez rodzaj gramatyczny. Zdają się na to wyraźnie wskazywać zapisy, por. na przykład następujące formy wraz z ich zapisami:

môss eystreysohn 'du hast geschoren' PS (= *mos aįstraįzoně* \Leftarrow **jbmāšv ustrižanějb*) 'ostrzygłeś';

Wan mo nodéna 'Er hat gewonnen' H (= *vān mo nodenā* \Leftarrow **oně jbmajetě najbdenoje*) 'on znalazł';

Gang Wapódena 'ist eingefallen' H (= *jā vāpodenā* \Leftarrow **jestě věpadenoje* lub może *věpadenaja*) 'upadło' lub 'upadła';

gang eymiārte 'er ist todt' H (= *jā aįmārtě* \Leftarrow **jestě umřtějb*) 'umarł'.

4.7.2.3. Tryb

W zabytkach połabskich oprócz nienacechowanego trybu, jakim jest indicativus, zaświadczony jest dobrze imperativus, por. na przykład

aįplot \Leftarrow **uplati* 'zapłać',

lajz \Leftarrow **liži* 'liź',

pūd \Leftarrow **pojbdī* 'pójdź'.

Przed enklitykami pojawia się końcówka *-aį* \Leftarrow **-i*, por. na przykład:

ricaį-mě \Leftarrow **reči mu* 'powiedz mu',

jimaį jěg \Leftarrow **jbmī-jego* 'chwytaj go',

bađoįtě būđau 'módlcie się do Boga',

przy czym czasownik jest pożyczką z dolnoniemieckiego (*beden* 'modlić się') i zaopatrzony w końcówkę *-oįtě* \Leftarrow **-ajite*, natomiast *būđau* \Leftarrow **bogu*.

aįplotaį-mě \Leftarrow **uplati mi* 'zapłać mi'.

W funkcji zbliżonej do imperatywnej prawdopodobnie były używane wyrażenia złożone z użytego w drugiej osobie formy czasownika *met* \Leftarrow **jbměti* 'mieć' (tj. *mos* \Leftarrow **jbašv*) i bezokolicznika czasownika podstawowego, por. na przykład *tāį mos plōsāt* \Leftarrow **ty jbmāšv plēsati* 'powinieneś, powinnaś (dosłownie 'masz') tańczyć'.

Język połabski musiał mieć także tryb przypuszczający, ale w zabytkach żadna jego forma się nie zachowała.

4.7.2.4. Strona

W zabytkach połabskich licznie jest reprezentowana strona bierna (passivum). Tworzono ją przede wszystkim za pomocą czasownika posiłkowego *vardot* zapożyczonego z niemieckiego *werden* 'stawać się', używanego w tym języku do tworzenia jednej z dwóch istniejących tam stron biernych, a mianowicie tzw. strony biernej wyrażającej proces czy działanie. Jest to strona bierna właściwa, np. *Der Brief wird geschrieben* 'List jest pisany'.

W języku niemieckim istnieją też formy bierne tworzone w podobny sposób ale za pomocą czasownika posiłkowego *sien* 'być', por. na przykład *Der Brief ist geschrieben* 'List jest napisany'. W przeciwieństwie do form tworzonych za pomocą czasownika posiłkowego *werden* konstrukcje tego ostatniego typu wyrażają stan.

Tworzenie w połabskim strony biernej za pomocą zapożyczonego z niemieckiego czasownika posiłkowego *vardot* jest jednym z przykładów przemożnego wpływu języka niemieckiego na ten język, por. *vardol vibāsonē* 'został powieszony', *kōsonē vardol* 'został ugryziony', *vārdā zazonā* 'jest palone'. Jak z tych przykładów widać, zapożyczony czasownik odmienia się w języku połabskim według rodzimych paradygmatów (*-ol* \Leftarrow **-alō*, *-ā* \Leftarrow **-ajetō*) i łączy się z formami imiesłowu biernego (*vibāsenē* \Leftarrow **obvēšenŕjb*, *kōsonē* \Leftarrow **kōsanŕjb*, *zazonā* \Leftarrow **žbžanoje*). W zabytkach połabskich jest kilka przykładów użycia form imiesłowu biernego z rodzimym czasownikiem posiłkowym *bā it* 'być'. Ze względu na małą ilość przykładów trudno jednak odpowiedzieć na pytanie, czy są to ślady dawniejszej formacji, jak sądzi Lehr-Splawiński (1929: 238), czy może raczej też przykład wpływu niemieckiego rozróżnienia między stroną bierną wyrażającą proces i stroną bierną wyrażającą stan. Przekłady na język niemiecki wyrażone za pomocą czasownika *sein* 'być' zdają się przemawiać za tą drugą hipotezą, por. na przykład u Parum Schultzego *tāj cis lā vibāsenē bāit* 'du willst nur aufgehencket seyn' (= 'ty chcesz zostać powieszony', lub może raczej 'ty zostaniesz powieszony').

Jeśli chodzi o konstrukcje tworzone w języku połabskim za pomocą partykuły pochodzenia zaimkowego *sā* \Leftarrow **sē*, to ich funkcje są zbyt zróżnicowane, ażeby je można było interpretować jako składające się na tzw. tradycyjnie pojmowaną stronę zwrotną. Ogólnie można stwierdzić, że w znacznym stopniu odpowiadają one polskim wyrażeniom z zaimkiem *się*, por. z jednej strony cytowane już wyżej połabskie *vān ci-sā smot* i polskie *śmiać się*, połabskie *vinaj bijq-sā* \Leftarrow **oni bŕjot sē* i polskie *oni bijq się*, połabskie *mos-sā sāzdāt* \Leftarrow **jmašb sē sōzdēti* i odpowiadające mu znaczeniowo polskie 'masz się rozebrać', połabskie *ci-sā kōpāt aīt* \Leftarrow **χōtjetō sē kōpati iti* i polskie *chce się kąpać iść*, chociaż znaczeniowo to wyrażenie połabskie należałoby może raczej okieślić jako 'pójdzie się kąpać'.

Zresztą i w gramatyce polskiej konstrukcji z zaimkiem *się* nie zalicza się już do strony biernej (por. Laskowski 1984: 139-141).

4.7.3. Formy niefinitywne czasownika

Do form niefinitywnych czasownika zaliczyć można dobrze zaświadczone w zabytkach połabskich bezokolicznik, imiesłów czynny czasu teraźniejszego, imiesłów bierny i rzeczownik odsłowny.

Lehr-Spławiński (1929: 225-226) był skłonny przyjąć dla połabszczyzny istnienie supinum. Jego zdaniem mogłaby za tym przemawiać różnica akcentowa, jaka zachodzi między kilku formami bezokolicznika z akcentem na sylabie końcowej, jak na przykład *plit'ot*, *kok'ot*, *kroj'ot*, *sâp'ot* a większością form infinitiwu z akcentem na sylabie przedostatniej. W tych pierwszych właśnie zdaniem Lehra-Spławińskiego można by widzieć supina.

Jest to jednak argument zbyt słaby, aby można było na jego podstawie udowodnić, że język połabski zachował tę kategorię czasownika. Szczupłość materiału językowego oraz brak szerszych kontekstów użycia nie pozwala na wyciąganie jakichkolwiek wniosków w tej sprawie.

4.7.4. Koniugacja

W czasie teraźniejszym język połabski ustalił akcent na przedostatniej. Jeśli czasownik występował z enklityką, akcent przesuwał się na końcówkę czasu teraźniejszego, por. na przykład *aïdĕ* \Leftarrow **idetĕ* 'idzie', ale *aïdi-să* \Leftarrow **idetĕ sĕ* 'idzie się, powodzi się'.

Rezultatem takiej akcentuacji było to, że w połabszczyźnie istniały tylko dwa typy koniugacyjne, a mianowicie typ o temacie czasu teraźniejszego na *-ĕ* : *-i* \Leftarrow **-e* oraz typ o temacie na *-o* : *-ă* \Leftarrow **-a(je)*. Alternacja samogłoski pełnej i zredukowanej zależała bądź od tego, czy czasownik występował z enklityką, czy bez enklityki, bądź od tego, czy po samogłosce tematycznej następowała końcówka w postaci pojedynczej spółgłoski, czy całej sylaby, por. na przykład *dojĕ* \Leftarrow **dajetĕ* 'daje', *aïdĕ* \Leftarrow **idetĕ* 'idzie' wobec *vitĕdojimĕ* \Leftarrow **otĕdajemy* 'oddajemy, odpuszczamy', *aïdi-să* (zob. wyżej).

Poniższe tabele przedstawiają końcówki dla obu tych typów. Kończówki zasadniczo są te same z wyjątkiem pierwszej osoby singularis, gdzie w typie *-ĕ* : *-i* występuje *-q*, które reprezentuje tzw. węzeł morfologiczny skupiający w sobie samogłoskę tematyczną i końcówkę.

Przykłady:

(1) Typ *-ĕ* : *-i* :

Pierwsza osoba singularis:

plocq \Leftarrow **placĕ* 'płacę', *aïdq* \Leftarrow **idĕ*,

Tabela 4.6. Koniugacja

	Typ -ě- : -i-			Typ -ǎ- : -o-		
	Singularis	Pluralis	Dualis	Singularis	Pluralis	Dualis
1. os.	-q	-mě	-	-m	-mě	-
2. os.	-s	-tě	-	-s	-tě	-
3. os.	-∅	-q	-tǎ : -to	-∅	-q	-tǎ : -to

Druga osoba singularis:

cajěs ⇐ **čuješb* 'czujesz', *znojis-mě* ⇐ **znaješb-mene* 'czy znasz mnie?'

Trzecia osoba singularis:

lümě ⇐ **lomitb* 'łamie', *aǐdě* ⇐ **idetb* 'idzie'.

Pierwsza osoba pluralis:

vitědojimě ⇐ **otodajeme* 'oddajemy, odpuszczamy'.

Druga osoba pluralis:

citě ⇐ **χotjete* 'chciecie'.

Trzecia osoba dualis:

bijǎto-sǎ ⇐ **bĳjeta-sę* '(oni obaj, one obie) bijǎ się'.

(2) Typ -ǎ- : -o- :

Pierwsza osoba singularis:

neχǎm ⇐ **neχamb* 'zostawiam', *opǎm* 'ufam' (z dolnoniemieckiego *hopen*), *ganǎm* 'jestem życzliwy' (z niemieckiego *gönnen*).

Druga osoba singularis:

mos ⇐ **jbašb* 'masz', *ganǎs* 'jesteś życzliwy, nie zazdrościsz' (z niemieckiego, zob. wyżej), *ni-ganǎs* 'jesteś nieżyczliwy, zazdrościsz', *ni-gǎnos-mě* 'jesteś mi nieżyczliwy'.

Trzecia osoba singularis:

mo ⇐ **jĳmatb* 'ma', *ne-mǎs* ⇐ **ne-jbašb* 'nie masz', *tǎǐ ni-menǎs* ⇐ **ty ne ...* 'ty nie sądzisz' (*menǎs* z dolnoniemieckiego *menen*).

Pierwsza osoba pluralis:

momě ⇐ **jĳmame* 'mamy'.

Druga osoba dualis:

motǎ ⇐ **jĳmata* '(wy obaj, wy obie) macie'.

Inne formy koniugacyjne zostały zaświadczone w zabytkach połabskich bardzo skąpo i dlatego omówione zostały łącznie w pierwszej części niniejszego rozdziału.

Słowotwórstwo

5.1. Uwagi ogólne

Słowotwórstwo można pojmować rozmaicie. W jednym ze sposobów jego rozumienia słowotwórstwo pokrywa się znaczeniowo z budową wyrazów, innymi słowy, obejmuje nie tylko produktywne sposoby tworzenia wyrazów w języku, ale także etymologię. Ale chociaż granica między produktywnymi i nieproduktywnymi (motywowanymi tylko etymologicznie) formacjami nie jest ostra, w opisie systemu słowotwórczego danego języka trzeba się skoncentrować na formacjach produktywnych, resztę natomiast pozostawić etymologii.

W *Gramatyce połabskiej* Lehra-Splawińskiego słowotwórstwo zostało potraktowane jako analiza budowy tematów poszczególnych części mowy (1929: 140-158, 192-196, 207-214). Autor na przykład w swojej analizie słowotwórczej rzeczowników jednakowo podszedł do połabskich kontynuantów prasłowiańskich sufiksów *-o, *-a, reprezentowanych w prasłowiańszczyźnie odpowiednio przez *-o i *-a w nom. sing. (por. na przykład *skokō, *jama ⇒ połab. *sřuk*, *jomo*) 'skok, jama' i do połabskich sufiksów wywodzących się z *-okō, *-okō, *-ōka, *-ikō, *-ika i in. (typu *dōbāk* ⇐ **dōbokō* 'drzewko', *mesāk* ⇐ **měřbokō* 'worek', *glāvķā* ⇐ **golvōka* 'główka', *mājsķā* ⇐ **myřbka* 'myszka', *dūždě* ⇐ **gvozdkō* 'gwoździk') itp.

Pierwszą próbą pełniejszego opisu systemu słowotwórczego we współczesnym rozumieniu tego terminu była moja monografia poświęcona analizie morfologicznej zapożyczeń niemieckich w języku połabskim (Polański 1962). Był to jednak opis ograniczony do materiału językowego zapożyczonego z języka niemieckiego.

Badania nad słowotwórstwem połabskim są utrudnione z tego samego powodu, co badania nad innymi aspektami opisu gramatycznego tego języka, tzn. wynikają z wielce niedoskonałego sposobu ich zapisywania oraz ze szczupłości przekazanego w zabytkach materiału językowego. Zwłaszcza ten ostatni czynnik trzeba brać pod uwagę przy opisie słowotwórstwa. Sprawia on, że nie możemy być pewni, czy nasz

opis jest wyczerpujący, albowiem niewystępowanie jakiejś formacji słowotwórczej w zapisach nie musi oznaczać, że nie istniała ona w języku połabskim.

W słowotwórstwie połabskim można wyróżnić środki rodzime i zapożyczone z niemieckiego. Jedne i drugie służyły do tworzenia form zarówno od wyrazów rodzimych jak zapożyczonych. Bardzo interesująca jest analiza słowotwórcza zapożyczeń, rzuca bowiem wiele światła na problem produktywności poszczególnych formacji. Obejmuje ona dwie kategorie. Do pierwszej należą formacje, które dostały się do języka połabskiego jako wyraźne i przejrzyste pod względem budowy formy, a ich morfemy derywacyjne zostały przez język połabski zasymilowane i w ten sposób stały się elementami systemu słowotwórczego połabszczyzny.

Do drugiej kategorii odnoszą się formacje utworzone za pomocą rodzimych morfemów derywacyjnych w normalnym procesie tworzenia nowych wyrazów już na gruncie języka połabskiego.

5.2. Słowotwórstwo rzeczownika

Budowę słowotwórczą rzeczowników można opisywać dwojako: albo wychodząc od formantów, tj. od strony formalnej, albo za punkt wyjścia przyjmując funkcje pełnione przez formanty. Charakter i jakość dochowanych zabytków języka połabskiego skłaniają do skrzyżowania obu tych rozwiązań. W wypadkach, kiedy określone funkcje są dobrze udokumentowane materiałem w zabytkach, one staną się punktem wyjścia dla opisu. Niekiedy jednak wygodniej będzie wychodzić od formantów.

Głównym środkiem słowotwórczym w odniesieniu do rzeczowników w języku połabskim była sufiksacja. O wiele rzadsze są rzeczownikowe formacje prefiksalnie-sufiksalne, a zupełnie wyjątkowe composita.

5.2.1. Derywaty rzeczownikowe sufiksalne

Poszczególne sufiksy rzeczownikowe mogą pełnić wiele funkcji. Na przykład połabski sufiks $-ĕk \Leftarrow *-ik\bar{o}$ służył zarówno do tworzenia deminutiwów (por. na przykład $t\ddot{u}tl\bar{e}k \Leftarrow *kot\bar{b}lik\bar{o}$ 'kociołek' od $t\ddot{u}t\bar{a}l \Leftarrow *kot\bar{b}l\bar{o}$ 'kocioł') jak i derywatów będących nazwami zawodów (por. na przykład $crivn\bar{e}k \Leftarrow *červn\bar{i}k\bar{o}$ 'szewc'). Poniżej zostaną najpierw omówione produktywne typy derywacyjne od strony funkcjonalnej tak jak one zostały zaświadczone w zabytkach, następnie przedstawione zostaną różne sufiksy, które z różnych względów wygodniej jest opisać z punktu widzenia formalnego.

5.2.1.1. Deminutiva

Deminutiva należą do derywatów najlepiej zaświadczonych w zabytkach połabskich. Tworzone są one za pomocą szeregu sufiksów, przy czym wybór

sufiksu w dużej mierze zależał od rodzaju gramatycznego rzeczownika będącego podstawą derywacji.

5.2.1.1.1. *Deminutiva rodzaju męskiego*

Derywaty deminutywne od rzeczowników rodzaju męskiego tworzone za pomocą następujących sufiksów:

- (1) *-āk* \Leftarrow **-ək̃*, por. na przykład *dōlōbāk* \Leftarrow **golōbək̃* 'gołąbek' od *dōlōb* \Leftarrow **golōbək̃* 'gołąb', *klātōlāk* \Leftarrow **kolkolək̃* 'dzwonek' od *klātōl* \Leftarrow **kolkolək̃* 'dzwon', *zaiātāk* \Leftarrow **životək̃* 'serduszko' od *zaiāt* \Leftarrow **život* 'serce; życie; brzuch'.

Niektóre z takich formacji zostały zleksykalizowane, przybierając dodatkowe znaczenie, por. na przykład *klōbāk* \Leftarrow **klōbək̃* 'kłębek'. Pierwotnie było to deminutivum od *klōb* \Leftarrow **klōbək̃* 'coś zwiniętego na kształt kuli', później *klōb* rozwinęło w połabskim znaczenie 'część ciała podobna do kuli, biodro', natomiast deminutivum *klōbāk* otrzymało znaczenie 'kłębek'.

- (2) *-āk* \Leftarrow **-bk̃*, por. na przykład *mesāk* \Leftarrow **mēšbək̃* 'worek' od *meχ* \Leftarrow **meχək̃* 'wór', *brotacāk* \Leftarrow **bratčbək̃* 'braciszek' od *brotac* \Leftarrow **bratčbək̃* 'brat, braciszek'.

Sufiks deminutywny *-āk* dodawano w połabszczyźnie też do rzeczowników zapożyczonych z języka niemieckiego, por. na przykład *platerāk* 'miseczka, półmisek' od *plater* 'misa, miska, półmisek'. W takim wypadku nie można w rekonstrukcji sufiksu sięgnąć wstecz i rozstrzygać, czy mamy do czynienia tutaj z *-āk* \Leftarrow **-ək̃*, czy może raczej z *-āk* \Leftarrow **-bk̃*.

Prawdopodobnie obok formy *platerāk* istniała oboczna postać tego wyrazu *platerēk* z sufiksem *-ēk* \Leftarrow **-ik̃*. Zdaje się na nią wskazywać forma liczby mnogiej zapisana u Anonima w postaci Plattireich 'Schüßel', którą trzeba chyba transkrybować jako *platēraītē* z sufiksem w nom.-acc. plur. *aīfē* \Leftarrow **-iky*.

Forma zaświadczona u Henniga musi być jednak rekonstruowana w postaci *platerāk*. Suprun niesłusznie rekonstruuje ją jako *platerēk* z sufiksem *-ēk* \Leftarrow **-ik̃* (Suprun 1987: 40), na taką rekonstrukcję nie pozwalają bowiem zapisy różnych redakcji Henniga, w których sufiks ten jest wyraźnie zapisany w postaci *-ak*, względnie *-ack*: Plattérak H, HB 1, HB 2, HW, HB i in., Plattérack HD, plattérack H 880 (zob. Olesch 1984: 780).

Suprun poszedł tutaj za sugestią Olescha, który wprowadził zapisy różnych redakcji Henniga poprawnie rekonstruuje w formie *platerāk*, ale obok w nawiasie ze znakiem zapytania stawia formę *platerēk* (Olesch 1984: 780).

Podobnie jak formacje z sufiksem *-āk* \Leftarrow **-ək̃*, także pierwotnie deminutywne derywaty z sufiksem *-āk* \Leftarrow **-bk̃* mogły rozwijać wtórne znaczenia wynikające z leksykalizacji, por. na przykład *varsāk* \Leftarrow **vřšbək̃* 'wierzch,

- wierzchołek, szczyt', ale także 'ciemie, wierzchołek głowy' od $var\chi \Leftarrow *v\acute{r}\chi\tau$ 'kupa', zapewne też 'wierzch'.
- (3) $-ĕk \Leftarrow *-ik\tau$, por. na przykład $t\ddot{u}tl\acute{e}k\tau \Leftarrow *kot\tau blik\tau$ 'kociołek' od $t\ddot{u}t\acute{a}l \Leftarrow *kot\tau bl\tau$ 'kocioł', $d\ddot{u}zd\acute{e}k \Leftarrow *gvoz\tau dik\tau$ 'gwoździk' od $d\ddot{u}zd \Leftarrow *gvoz\tau d\tau$ 'gwoźdź', $pol\acute{e}k \Leftarrow *palik\tau$ 'kołek, palik' od $pol \Leftarrow *pal\tau$ 'pal. kół'.
- (4) $-ĕc \Leftarrow -\tau cb$, por. na przykład $brot\acute{a}c \Leftarrow *brat\tau cb$ 'braciszek' od $brot \Leftarrow *brat\tau$ 'brat', $b\ddot{u}z\acute{a}c \Leftarrow *boz\tau cb$ 'Bozia' od $b\ddot{u}g \Leftarrow *bog\tau$ 'Bóg'.
- (5) O deminutiwach typu *Ānskā, sājnkā, ramkā* zob. niżej, 5.2.1.6.3.

5.2.1.1.2. Deminutiva rodzaju żeńskiego

Derywaty deminutywne od rzeczowników rodzaju żeńskiego tworzono za pomocą sufiksu $-k\acute{a} \Leftarrow *-ĕka$ lub jego obocznej postaci $-k\acute{a} \Leftarrow *-bka$, por. na przykład $t\ddot{u}sk\acute{a} \Leftarrow *koz\tau bka$ 'skórka' od $t\ddot{u}z\acute{a} \Leftarrow *koza$ 'skóra', $d\ddot{ö}rk\acute{a} \Leftarrow *gor\tau ka$ 'górką' od $d\ddot{ö}r\acute{a} \Leftarrow *gora$ 'górze', $laj\acute{s}aj\acute{c}k\acute{a} \Leftarrow *lisi\tau bka$ 'lisek' od $laj\acute{s}aj\acute{c}\acute{a} \Leftarrow *lisica$ 'lis'.

Wiele z takich derywatów uległo leksykalizacji, która pociągnęła za sobą różne zmiany znaczeniowe, por. na przykład $gl\acute{a}fk\acute{a} \Leftarrow *gol\tau vka$ 'len nawinięty na przęślicę' od $gl\acute{a}v\acute{a} \Leftarrow *golva$ 'głowa', ale także m. in. 'główka lnu; wał tkacki', $bopk\acute{a} \Leftarrow *bab\tau ka$ 'akuszerka' od $bobo \Leftarrow *baba$ 'stara kobieta, baba'.

W połabskim są także ślady istnienia innych sufiksów deminutywnych, jednak w zaświadczonych zapisach tylko w znaczeniach zleksykalizowanych, por. $gl\acute{a}v\acute{a}jn\acute{a} \Leftarrow *gol\tau vina$ 'główka lnu', $t\ddot{u}p\acute{a}j\acute{c}\acute{a} \Leftarrow *kopica$ 'sterta siana' od $t\ddot{u}p\acute{a} \Leftarrow *kopa$ 'kopa, sześćdziesiąt sztuk'.

5.2.1.1.3. Deminutiva rodzaju nijakiego

W zabytkach zaświadczony jest jeden przykład na derywat deminutywny od rzeczownika rodzaju nijakiego utworzony za pomocą sufiksu $-t\ddot{u} \Leftarrow *-ĕko$: $b\ddot{u}z\acute{ö}t\ddot{u} \Leftarrow *boz\tau \acute{e}t\tau ko$ 'obrazek święty'. Jest to deminutivum od rzeczownika $b\ddot{u}z\acute{q} \Leftarrow *boz\tau \acute{e}$ 'obraz święty; figurka (święta)'.

O rzeczownikach typu $b\ddot{u}z\acute{q}$ zob. niżej 5.2.1.1.4.

5.2.1.1.4. Derywaty oznaczające istoty małe i młode

Derywaty oznaczające istoty małe i młode, zarówno w odniesieniu do ludzi jak zwierząt, tworzono za pomocą sufiksu $-q \Leftarrow *-ĕ$. Chodzi tu o sufiks kontynuujący pierwotne tematy na $*-ĕ$, $*-ĕt$. W zabytkach połabskich formacja ta jest dobrze zaświadczona, por. $det\acute{q}$, $zrib\acute{q}$, $v\ddot{u}c\acute{q}$, $paj\acute{q}$, $til\acute{q}$, $jogn\acute{q}$, $svaj\acute{q}$, $stin\acute{q}$, $vorn\acute{q}$, $t\acute{a}ur\acute{q}$: $t\acute{a}j\acute{r}\acute{q}$, $pors\acute{q}$, które sprowadzają się do pierwotnych $*d\acute{e}t\acute{e}$, $*z\acute{e}rb\acute{e}$, $*ov\tau b\acute{e}$, $*pil\acute{e}$, $*tel\acute{e}$, $*jagn\acute{e}$, $*svin\acute{e}$, $*šc\acute{e}n\acute{e}$, $*vorn\acute{e}$.

Że derywaty tego typu były w połabskim produktywne, świadczy fakt, że w ten sposób budowano też nowsze formy, których nie da się wywieść z prasłowiańszczyzny, por.:

(1) *tetãŋq* : *titãŋq* ‘młody kuzyn, młoda kuzynka’. Wyraz ten jest utworzony za pomocą formantu $-q \Leftarrow *-\epsilon-$: $*-\epsilon t-$ od nie zaświadczonego w zabytkach przymiotnika, który sprowadzałby się do $*tet\epsilon n\bar{o}$ i byłby derywatem od $*teta$ ‘ciocia’. Ma on dokładny odpowiednik w dolnołużyckim *śešeńe*, genetivus *śešeńeša* ‘małe dziecko kuzynostwa’, zob. Polański 1993-1994: 836.

Oczekiwana postać fonetyczna tego derywatu to *titãŋq*; forma *tetãŋq* powstała przez analogię do *tetã*.

(2) Tu należą także zleksykalizowane *büzq* ‘obraz (święty), figurka (święta)’ oraz

(3) *rovŋq* ‘wrona (mała), wronię’.

Od rzeczownika *büzq* zaświadczona została także forma nom.-acc. plur. *büzōtã* $\Leftarrow *božeta$ ‘obrazy (święte), figurki (święte)’

Rzeczownik *büzq* to derywat od *büg* $\Leftarrow *bog\bar{o}$ ‘Bóg’ z sufiksem $-\epsilon$, $-\epsilon t-$ $\Leftarrow *-\epsilon$, $-\epsilon t-$ tworzącym przede wszystkim nazwy istot młodych (ludzi i zwierząt), por. pol. gwarowe *bożę* ‘mały, młody bożek’. Zob. niżej, 5.2.1.2. Przeniesienie znaczenia w połabskim z ‘bóg, bożek’ na ‘obraz, figurka przedstawiająca Boga i w ogóle świętego’, a potem w ogóle ‘obraz, figurka’ nie nasuwa trudności, por. pol. dziecinne *bozia* ‘Bóg’, ‘Matka Boska’ i ‘obraz święty’.

W nom.-acc. plur. rzeczownika *büzq* a także w utworzonym od niego derywacie deminutywnym spodziewalibyśmy się twardego z przed samogłoską nosową. Palatalizacja z $\Rightarrow \acute{z}$ nastąpiła przez analogię do normalnej w tym typie rzeczowników wymiany spółgłoski niepalatalnej w nom.-acc. sing. na palatalną w liczbie mnogiej i deminutiwach, por. na przykład *stinq* $\Leftarrow *ščenę$ ‘szenie’, *jognq* $\Leftarrow *jagnę$ ‘jagnię’, *paiłq* $\Leftarrow *pilę$ ‘kaczątka’ wobec form pluralnych *stiňōtã*, *jognōtã*, *paiļōtã*.

Forma *rovŋq* to derywat od *rovã* ‘kruk’, który jest pożyczką z dolnoniemieckiego *raven* ‘to samo’.

5.2.1.2. Nomina agentis

5.2.1.2.1. Uwagi ogólne

Spśród rodzimych sufiksów funkcję agentywną pełniły przede wszystkim $-\acute{a}c$: $-\acute{a}č \Leftarrow *-\acute{a}č\bar{o}$, $-a\grave{i}kã$ $\Leftarrow *-\acute{i}ka$ i $-n\grave{e}$ $\Leftarrow *-\bar{b}nik\bar{o}$.

Ten ostatni jest wynikiem połączenia starszego sufiksu używanego w tej funkcji, a mianowicie $-\acute{e}k \Leftarrow *-\acute{i}k\bar{o}$. W zabytkach zaświadczony jest tylko jeden pewny i przejrzysty przykład z tym sufiksem: *d’üjĕk* $\Leftarrow *gojik\bar{o}$ ‘lekarz, cyrulik’ utworzony od czasownika *d’üjĕ* $\Leftarrow *gojit\bar{o}$ ‘leczy’.

Z punktu widzenia struktury słowotwórczej nomina agentis można podzielić na dwie grupy: (1) derywowane od czasowników oraz (2) derywowane od rzeczowników.

Do tworzenia nominów agentis od czasowników służyły wszystkie trzy wymienione wyżej sufiksy, od rzeczowników derywowano nazwy działacza tylko za pomocą sufiksu *-nekk*.

Ponadto wyróżnić trzeba grupę nominów agentis w obrębie zapożyczeń niemieckich (będzie o nich mowa w paragrafie 5.2.1.6.).

5.2.1.2.2. *Nomina agentis derywowane od czasowników*

- (1) W zabytkach zaświadczony jest tylko jeden pewny i przejrzysty, bo przy zachowanej podstawie derywacyjnej, przykład na prawie czyste nomen agentis z sufiksem *-āc* : *-āč*. Występuje w obydwu tych postaciach. Pfeffinger zgodnie z tym, co zostało powiedziane wyżej o braku mazurzenia w dialekcie reprezentowanym przez niego, zanotował ten wyraz ze zbitką liter *tsch* w wygłosie, która oddaje *č* : Tócatsch 'Un Tisseran' (= *tākāč*), natomiast w dwóch różnych redakcjach słownika Henniga znajdujemy zapisy: Takats, Tákats B 1 'Leinweber' (= *tākāc*) 'tkacz'. Sprowadzają się one do pierwotnego **tōkāčb*. Podstawą derywacji jest dobrze zaświadczony w słowniku Henniga czasownik *tākāt* \Leftarrow **tōkati* 'tkać'.

Dalsze przykłady reprezentują zleksykalizowane nomina agentis. Trzeba tu wymienić przede wszystkim nazwę piegży i świerszcza. Piegża po połabsku to *flajtāc*. Wyraz ten jest wyraźnym derywatem od czasownika *flajtot* 'grać na flecie', ale także 'gwizdać na piszczałce', 'piszczeć'.

Podobny z pochodzenia typ nomen agentis reprezentuje także połabska nazwa świerszcza, tj. *cirkoc*. Rzeczownik ten zapisany został prawdopodobnie w formie liczby mnogiej w dwóch zabytkach: Zirkutze 'Heimbke' Bc, Cirkutze 'Grille (Heemke)' H. Zapisy te trzeba chyba transkrybować jako *cirkocē* 'świerszcze' z sufiksem *-oc* \Leftarrow **-ačb* oraz końcówką *-ē* \Leftarrow **-i*. Rzeczownik ten zapewne został utworzony od nie zaświadczonego w zabytkach połabskich czasownika dźwiękonaśladowczego, odpowiadającego takim formom słowiańskim, jak polskie *cierkać*, *cirkać* 'ćwierkać, świergotać', dolnołużyckie *cyrkaś* 'to samo', górnołużyckie *cyrkać* 'to samo' itp. Podobny czasownik (*zirken*) istnieje zresztą też w języku niemieckim.

- (2) Znacznie więcej jest w zabytkach przykładów na nomen agentis z sufiksem *-aiḱā* \Leftarrow **-ika*. Jednym z nich jest rzeczownik o tym samym znaczeniu i utworzony od tej samej podstawy derywacyjnej, co *tākāč* : *tākāc*, por. *tācaḱā* \Leftarrow **tōčika* 'tkacz', ponadto por. na przykład *bezaḱā* \Leftarrow **bēžika* 'biegacz', *pajaiḱā* \Leftarrow **pijika* 'pijak' od *pajt* \Leftarrow **piti* 'pić', *perdojaiḱā* \Leftarrow **perdajika* 'kupiec, sprzedawca' od *perdojē* \Leftarrow **perajetō* 'sprzedaje', *lāzaiḱā* \Leftarrow **lōžika* 'kłamca' od *lāzē* \Leftarrow **lōžetō* 'łże, kłamie'.

Z pochodzenia nominami agentis tego typu jest spora grupka derywatów zleksykalizowanych, por. na przykład *tūcaḱā* \Leftarrow **točika* 'kret' od *tūcē* \Leftarrow

**točit̃* (zob. Popowska-Taborska 1993: 263-266, Polański 1993-1994: 857), *lajpaik̃* ← **lupika* ‘oprawca, hycel’ od nie zaświadczonego w połabskim **lupiti*, *skocajik̃* ← **skačika* ‘ogier’ od *skokāt* ← **skakati* ‘skakać’. Czasownik *skokāt* był w połabskim używany prawdopodobnie także w znaczeniu ‘zapłodnić, odstanowić (kobyłę)’, por. u Pfeffingera Engst skúze ‘L’Etallon couvre’ (= enkst [z niemieckiego *Hengst*] skocě ‘ogier odstanawia’).

Większość rzeczowników z sufiksem *-aik̃* była rodzaju męskiego. Świadczą o tym wyraźnie ich znaczenia: *lajpaik̃* ‘oprawca, hycel’, *skocajik̃* ‘ogier’, *bezaik̃* ‘biegacz’ (przy *bezaik̃* podano niemieckie znaczenie w formie masc.: ‘Läufer’ H), *perdojajik̃* ‘kupiec’ (znaczenie wyrazu *perdojajik̃* Hennig określiła jako ‘Kauffmann’) itd. Jeden przykład jest na pewno rodzaju żeńskiego: *perajik̃* ← **perika* ‘praczka’ (dla tego wyrazu Hennig podaje znaczenie ‘Wäscherin’).

- (3) Przykłady dewerbalnych nominów agentis z sufiksem *-něk*: *maurněk* ‘murarz’ od *maurojě* ‘muruje’, *vecněk* ‘urzędnik wiejski, goniec’ od *vecě* ← **vetět̃* ‘krzyczy’. Hennig, który ten wyraz zapisał, przekonująco objaśnia jego genezę tym, że goniec, aby zwołać mieszkańców wsi, musi krzyżeć.

5.2.1.2.3. Nomina agentis derywowane od rzeczowników

Sufiks agentywny *-něk* był bardzo produktywny w języku połabskim w tworzeniu denominalnych nominów agentis względnie rzeczowników oznaczających nazwy zawodów. W zabytkach połabskich zanotowanych jest wiele takich odrzeczownikowych derywatów z tym sufiksem, por. na przykład *crivněk* ← **červnik̃* ‘szewc’ od *criv* ← **čerṽ* ‘but, trzewik’, *klūbaucněk* ← **klobučnik̃* ‘kapelusznik, producent kapeluszy’ od *klūběk* ← **klobuk̃* ‘kapelus’.

Od rzeczowników, których temat kończył się na zbitkę spółgłoskową lub na *-n*, tworzone naomina agentis czy nazwy zawodów za pomocą rozszerzonego sufiksu *-iněk* ← **-enik̃*, por. na przykład *trāstiněk* ← **trāstenik̃* ‘człowiek wyrabiający grzebienie tkackie’ od *trāst* ← **trāstṽ* ‘grzebień tkacki’, *sākliněk* ← **stb̃klenik̃* ‘szklarz’, *vākniněk* ← **oknenik̃* ‘ten, co robi okna, szklarz’, *plātniněk* ← **pol̃t̃nenik̃* ‘handlarz płótnem’ od *plātně* ← **pol̃t̃no* ‘płótno (tkane)’.

Nazwy tego rodzaju z rodzimymi sufiksami tworzone także od rzeczowników zapożyczonych z języka niemieckiego, por. na przykład *glozněk* ‘szklarz’ od *glozo* ‘szkło’, *trajivněk* ‘kawaler prowadzący pannę młodą do ślubu, družba’ od *trajivā* (pożyczka z średniodolnoniemieckiego *truwe*) ‘ślub’.

5.2.1.3. Derywaty oznaczające nosicieli cech

Derywaty o znaczeniu nosiciela cechy tworzone są najczęściej od przymiotników. W połabskim nie zachował się żaden derywat oznaczający nosiciela cechy w dosłownym znaczeniu, są jednak formacje, które wskazują na pochodzenie

od takich derywatów. Są to odprzymiotnikowe rzeczowniki z sufiksami $-āc \Leftarrow *-\bar{b}cb$, $-āk \Leftarrow *-\bar{a}k\bar{o}$, dla femininów $-aičā \Leftarrow *-\bar{i}ca$: $nemāc \Leftarrow *nēm\bar{m}bcb$ 'chłopiec, młodzieniec (należący do stanu wyższego niż chłopski)', $slepāc \Leftarrow *slēp\bar{p}bcb$ 'kogut', $slepaičā \Leftarrow *slēpica$, $pastraičā \Leftarrow *p\bar{b}strica$ 'zmija', $somāc \Leftarrow *sam\bar{m}bcb$ 'samiec', $dajvāk \Leftarrow *divak\bar{o}$ 'jeleni'. Każdy z wymienionych derywatów uległ leksykalizacji. Połabskie $nemāc$ musiało oznaczać kiedyś Niemca, stąd takie jego późniejsze znaczenie. Związek z podstawą derywacji został dawno zerwany. Zresztą przymiotnik stanowiący podstawę derywacji dla $nemāc$ nie zachował się w połabskim. Wyraz $somāc$ utworzony został od $som \Leftarrow *sam\bar{o}$ 'sam', ale związek wyrazu $somāc$ z som zapewne też nie był odczuwany.

Może związek między rzeczownikiem $dajvāk$ 'jeleni' a przymiotnikiem $dajivē$ oraz między rzeczownikami $slepaičā$, $slepāc$ a przymiotnikiem $slepē \Leftarrow *slēp\bar{p}jb$, $pastraičā$ a nie zaświadczone w zabytkach przymiotnikiem sprowadzającym się do pierwotnego $*p\bar{b}str\bar{o}$ był odczuwany, podobnie jak na przykład między polskim $dzik$ a $dziki$, por. $dzika$ $świnia$. Pochodzenie nazw $slepaičā$, $slepāc$ tłumaczy się albo tym, że kury mają przymknięte oczy, albo kurzym niedomaganiem wzroku zwanym kurzą ślepotą.

5.2.1.4. Feminativa

W funkcji tworzenia feminatiwów zaświadczone są w zabytkach połabskich rozszerzenia sufiksu $-k\bar{a} \Leftarrow *-\bar{o}ka$, por. $nem\bar{t}ajnk\bar{a} \Leftarrow *nēm\bar{o}kyn\bar{b}ka$ 'dziewczyna należąca do stanu wyższego niż chłopski' od $nemāc$ 'młodzieniec należący do stanu wyższego niż chłopski' (zob. wyżej, 5.2.1.3.), $vaujefk\bar{a} \Leftarrow *ujev\bar{o}ka$ 'wujenka, ciocia', $strājefk\bar{a} \Leftarrow *stryjev\bar{o}ka$ 'stryjenka'.

Jedynym przykładem sufiksu $-k\bar{a}$ użytego w tej funkcji bez rozszerzenia jest forma zapisana u Henniga w postaci Toblatzcha 'czarownica', która jest feminativum do $toblāc$ 'czarownik'. Ten ostatni wyraz stanowi oboczną formację do $toblār$ 'czarownik', zob. niżej, 5.2.1.6.2.

Tutaj należy także $brüderajnk\bar{a}$ 'głóg'. Wyraz ten został utworzony jako feminativum od $brüder$ 'żebrak' (z średniodolnoniemieckiego $broder$ 'brat, zwłaszcza brat zakonny, brat zakonu żebraczego' i jest kalką dolnoniemieckiego $Pracherbeere$ 'głóg' – dolnoniemieckie $Pracher$ 'żebrak').

5.2.1.5. Inne formacje

W zabytkach połabskich jest zaświadczonych sporo rozmaitych formacji motywowanych, które można by analizować raczej z punktu widzenia etymologii, aniżeli słowotwórstwa. Już niektóre z przykładów omówionych wyżej były na pograniczu między słowotwórstwem a etymologią. Jeśli zostały tu omówione, to ze względu na to, ażeby ze skąpo przekazanego w zabytkach materiału językowego połabskiego wydobyć jak najwięcej dla opisu słowotwórczego.

5.2.1.6. Sufiksy rzeczownikowe pochodzenia niemieckiego

5.2.1.6.1. Uwagi ogólne

Wśród zapożyczeń połabskich z niemieckiego najwięcej jest rzeczowników. Znaczna ich ilość to – z punktu widzenia języka niemieckiego – produktywnie i przejrzyste pod względem budowy formacje słotwórcze. Nie może dziwić, że wycisnęły one swoje piętno na systemie słotwórczym języka połabskiego, zasilając go w nowe sufiksy.

5.2.1.6.2. Niemieckie sufiksy *-el*, *-en*, *-er*, *-et*

Już Lehr-Spławiński w swojej pracy poświęconej zapożyczeniom dolnoniemieckim w języku połabskim (1917a: 280-282) zauważył, że w zapożyczeniach rzeczownikowych z niemieckiego z sufiksami *-el*, *-en*, *-er*, *-et* samogłoska *e* traktowana jest inaczej aniżeli poza tym. W sufiksach tych mianowicie zastępstwo średniodolnoniemieckiego *e* krótkiego jest w połabskim trojakiem (w zapisach):

- (1) przez *a*, na przykład Krawäat Pf, Krawad Bauc 'rak' z średniodolnoniemieckiego *krevet*, Badâl H 'kat' z średniodolnoniemieckiego *böddel*, Badân H 'kadź' z średniodolnoniemieckiego *böden*, Engiwar Bauc 'imbir' z średniodolnoniemieckiego *engewer*;
- (2) przez *i*, na przykład Angill H 'haczyk do wędki' z średniodolnoniemieckiego *angel*, Begill H 'strzemie' z średniodolnoniemieckiego *bögel*, *böggel*, Laschinn Bauc 'konewka' z średniodolnoniemieckiego *lechelen*, Hätgirr H 'kramarz' z średniodolnoniemieckiego *höker*;
- (3) przez *e*, na przykład Bössel H 'kula kręgielna' z średniodolnoniemieckiego *bössel*, Wader H 'ojciec' z średniodolnoniemieckiego *vader*.

Zróznicowanie fonetyczne tych sufiksów na gruncie języka połabskiego tłumaczy Lehr-Spławiński różnicami w chronologii zapożyczeń. Za najstarszą postać uważa *a* (tj. *-al*, *-ad*, *-an*, *-ar*), w której widzi utożsamienie średniodolnoniemieckiego *e* z kontynuantami pierwotnych **o*, **b*. Formy *-il*, *-in*, *-ir* uważa za nieco młodsze, tj. pochodzące z czasu, kiedy redukcja *e* w dolnoniemieckich sufiksach posunęła się jeszcze dalej ku zupełnemu zanikowi samogłoski. Wtedy, jego zdaniem, w świeżo zapożyczonych wyrazach zaczęto wstawiać *i* między dwoma spółgłoskami, tak samo jak w rodzimych połabskich, na przykład **sedmb* w zapisie Henniga sidim itp.

Oba te procesy uważa jednak za stosunkowo stare, zachodzące jeszcze przed przesuwaniem akcentu na zgłoskę następną w połabskim. Wreszcie trzecia warstwa zapożyczeń z tymi sufiksami, dokonana, jego zdaniem, po przesunięciu akcentu, wykazuje samogłoskę *e* w sufiksie.

Interpretacja taka nie jest zadowalająca, idzie tu bowiem nie o rozwój fonetyczny, jak przypuszcza Lehr-Spławiński, lecz o adaptację morfologiczną. Trzeba

pamiętać o współistnieniu u osobników dwujęzycznych, którzy dokonywali zapożyczeń, dwóch systemów językowych – połabskiego i niemieckiego. Te systemy oddziaływały m. in. w ten sposób, że pewne kategorie jednego systemu przyporządkowywano drugiemu i vice versa. Krótkie *e* w sufiksach niemieckich *-el*, *-en*, *-er*, *-et* pod względem fonetycznym z pewnością niczym się nie różniło od krótkiego *e* będącego końcówką na przykład nom. sing. rzeczowników czy też od takiej samej samogłoski w sufiksie infinitywu *-en*. W każdym jednak z tych wypadków mamy w zapożyczeniach co innego. Nie można oczywiście negować roli i wpływu czynników fonetycznych czy fonologicznych przy asymilacji zapożyczeń, ale trzeba też zawsze brać pod uwagę i momenty morfologiczne. W danym wypadku chodziło o podciągnięcie zapożyczonych sufiksów pod bliski im strukturalnie typ szeregu rodzimych formacji sufiksalnych z kontynuante pierwowotnego jeru przed spółgłoską wygłosową, por. na przykład **-bn̥* w połabskim *bqb̥n̥* ← **bqb̥n̥* 'bęben', **-bn̥* w połabskim *vis̥t̥n̥* ← **ost̥bn̥* 'rodzaj klina w radle', **-bn̥* w połabskim *pr̥q̥dan* ← **pr̥q̥db̥n̥* 'pełne wrzeczono jako miara nici', **-bk̥* w *mes̥āk* ← **m̥š̥bk̥* 'worek' itp.

Fakt, na który zwraca uwagę Lehr-Spławiński, mianowicie silna redukcja elementu wokalicznego w średniodolnoniemieckim w tych sufiksach, mógł tylko ułatwić to przyporządkowanie.

Trafne w interpretacji Lehra-Spławińskiego wydaje się natomiast traktowanie form z sufiksami w postaci niezmienionej *-el*, *-er*, *-en* jako pożyczki nowsze, chociaż niektóre formy z sufiksem *-er* akcentowanym, na przykład *taler* 'talerz' (Tal̥er Pf, Tale̥r An, Tall̥er H), *ficer* 'kosz, więcierz' (tgt̥z̥er H) i in., można by też uważać za stare, analogiczne do polskich pożyczek typu *rycerz*, *płatnerz*.

Reparycja postaci *-al*, *-ar*, *-an* (na *-ad* zanotowany został w zabytkach tylko jeden przykład: *krvad* 'rak') obok *-il*, *-ir*, *-in* tłumaczy się nie chronologią zapożyczeń, lecz prawami fonetycznymi języka połabskiego i względami morfologicznymi (adaptacją morfologiczną niemieckich sufiksów). W sufiksach tych zidentyfikowano samogłoskę poprzedzającą wygłosową spółgłoskę z kontynuante pierwowotnego jeru twardego. Ta identyfikacja była zupełna i pociągnęła za sobą dalsze następstwa związane z rozwojem jeru twardego w połabskim.

Jeśli tutaj przypomnimy, że w zapożyczeniach połabskich z niemieckiego wygłosowe *-l*, *-r* były traktowane jako pierwotnie czy funkcjonalnie palatalne (zob. wyżej 4.2.2.), to przy identyfikacji niemieckiego *e* w sufiksach *-el*, *-er* już z góry możemy się spodziewać dwojakiej postaci tych sufiksów w połabskim. Zgodnie z rozwojem fonetycznym języka połabskiego sufiksy *-el*, *-er*, a analogicznie też *-en*¹, *-et*, traktowane w połabskim, jak gdyby powstały z pierwotnych

¹ Na *-en* jest mało starszych przykładów. Jest to zrozumiałe: nowsze, także nieliczne, pochodzą głównie z nominatywu singularis na *-en* tzw. deklinacji słabej, analogicznego do pozostałych przypadków deklinacyjnych. Pierwotnie w nom. sing. była tu końcówka *-e*.

*-*ǫl-*, *-*ǫr-*, *-*ǫń-*, powinny być w zabytkach zapisywane regularnie w postaci *-al*, *-ar*, *-an*, *-ad* (czytaj *-ǎl*, *-ǎr*, *-ǎn*, *-ǎd*) z wyjątkiem po *k*, *g*, *χ*, gdzie byśmy się spodziewali zapisów przez *-il*, *-ir*, *-in*, por. rodzime *pōlāt* \Leftarrow **polǫtb*, *bōbān* \Leftarrow **bōbǫnǫ* itp. obok *lūtīt* \Leftarrow **olkǫtb*, *vōdīl* \Leftarrow **ǫgǫlb*, *χīmil* \Leftarrow **χmelb* itp. (zob. Lehr-Splawiński 1929: 58). Przed *ř* powstałym z **ǫ* spółgłoski *k*, *g*, *χ* ulegały w połabskim palatalizacji w *ř*, *d'*, *χ'*. Materiał to w pełni potwierdza:

Angill H 'haczyk do wędkii', Begill H 'strzemię', Dagill Bauc 'tygiel', Engill Bauc 'anioł', Kachill H 'kafel' itp.

Laschinn Bauc 'konewka'

Hâtgirr H 'kramarz', Bargirr H 'mieszczanin, obywatel', Lagirr H 'obóz' itp.

Wyjątków prawie nie ma (Polański 1962: 54-55). Formy powyższe trzeba transkrybować *andil*, *bōdīl*, *dadīl*, *endīl*, *kaχīl*, *laχīn*, *atir*, *bardīr*, *ladīr*.

Najliczniej w tej grupie reprezentowany jest sufixs *-ār* : *-ir* : *-er*, pochodzący z niemieckiego *-er*. Sufiks ten w niemieckim służy m. in. do tworzenia nominów agentis. Wydaje się, że funkcja ta była odczuwana wyraźnie i w zapożyczeniach do połabskiego z tym sufixsem. Dowodem na to może być z jednej strony fakt zastąpienia tego sufixsu przez izofunkcyjny przyrostek pochodzenia rodzimego *-ǎc* \Leftarrow **-čb* w zapożyczeniu *toblār* 'kuglarz; czarownik', por. oboczną formę w tym samym znaczeniu *toblǎc*. Por. też formy żeńskie *toblārskā* obok *toblockā* 'czarownica' (zob. wyżej 5.2.1.4.).

5.2.1.6.3. Dolnoniemiecki deminutywny sufixs *-ke* : *-ken*

W dialekcie dolnoniemieckim sufixsem zdrabiającym odpowiadającym wysokoniemieckiemu i literackiemu *-chen* jest *-ken* : *-ke* (zob. na przykład Heymann 1909: 109-110, Selmer 1918: 29-30, Žirmunskij 1956: 439-432). Deminutiva tworzone w dolnoniemieckim za pomocą tego sufixsu są w zasadzie rodzaju nijakiego, ale od tej zasady jest sporo wyjątków, zwłaszcza jeśli sufixs ten występuje w postaci bez wygłosowego *-n*, tj. jako *-ke* (Heymann 1909: 109-110).

W zapożyczeniach do połabskiego dolnoniemieckie deminutiva występują z reguły bez wygłosowego *-n*. Podstawą są tu więc dolnoniemieckie formy na *-ke*. Zapożyczone do połabskiego dolnoniemieckie rzeczowniki zakończone na *-e* były adaptowane do rodzimego systemu morfologicznego podobnie jak inne rzeczowniki dolnoniemieckie na *-e*, tj. z końcówką *-ǎ* \Leftarrow **-a*, tym samym jako rzeczowniki na *-kǎ*, czyli zidentyfikowały się z rodzimymi rzeczownikami na *-kǎ* \Leftarrow **-ka* i w większości otrzymały rodzaj żeński (Polański 1962: 20-23), por. na przykład *lifkǎ* 'gorset', acc. sing. *lifkǫ* (por. prusko-niem. *līwke* 'to samo', szlez.-holszt. *liefken* 'kaftanik' itd.), *negelkǎ* 'goździk' (por. szlez.-holszt. *negelke* 'goździk'), średnio-dolno-niem. *negelken* plur. 'goździki do przyprawy', *tornkǎ* 'wieżyczka', utworzone zapewne od dolnoniemieckiego deminutivum na *-ke*, albo-

² W transkrypcji Lehra-Splawińskiego *é*.

wiem odpowiedni dolnoniemiecki wyraz niedeminutywny jest rodzaju męskiego i brzmi *torn* 'wieża; więzienie', por. także loc. sing. *vå tornã* 'w więzieniu'.

Formy zdrobniałe w tej samej postaci spotykamy również przy masculinach osobowych i nazwach zwierząt rodzaju męskiego, tj. nazwach samców, por. *Ånskã* 'Janek' (z dolnoniemieckiego *Hans*), *Mixelkã* 'Michał' (z niemieckiego *Michael*), *sõnkã* 'synek' (z dolnoniemieckiego *sõneke*), *ramkã* 'baran' (z dolnoniemieckiego *ramke* 'baranek, baran').

Przyczynił się do tego także fakt, że już w dolnoniemieckim z taką postacią sufiksu niekoniecznie wiązał się rodzaj nijaki deminutivum (Heymann 1909: 109-110).

Nie bez znaczenia było tu z pewnością i to, że w języku połabskim istniał rodzimy sufiks deminutywny na *-kã*, tworzący rzeczowniki zdrobniałe rodzaju żeńskiego (zob. wyżej, 5.2.1.1.2.). Schleicher nawet przypuszczał, że w formach typu *Ånskã*, *sõnkã* itd. występuje właśnie ów rodzimy sufiks **-ka*, który porównywał z podobnymi tworami w języku rosyjskim (*бабушка* 'ojciec', *дедушка* 'dziadek') i górnołużyckim (*braška* 'swat' – z pochodzenia deminutivum od *браѣ*, a ta ostatnia forma jest hypocoristicum do *brat*) (Schleicher 1871: 35-37, 182-184).

Nie można się jednak zgodzić z takim stanowiskiem Schleichera, bo związek sufiksu połabskiego *-kã* z dolnoniemieckim *-ke* w takich zapożyczeniach, jak *lifkã*, *negelkã* itp., jest widoczny.

Jednakże nie ma racji także Koblischke (1906: 435-436), który odrzuca tutaj wszelki związek z formacjami rodzimymi na **-ka*. Jego zdaniem przyjęciu takiego związku stoi na przeszkodzie fakt, że sufiks *-kã* mógł być dodawany do rzeczowników rodzaju męskiego. A przecież w języku połabskim istnieją przykłady zaopatrywania w ten sufiks rodzimych rzeczowników rodzaju męskiego oznaczających osoby lub zwierzęta płci męskiej, por. na przykład *sãjnkã* 'synek' (obok zapożyczonego *sõnkã* 'to samo'), *vãuckã* 'wilczek' (≡ **synvka*, **vřčvka*). Trudno nie wiązać ich z rodzimą kategorią masculinów należących do deklinacji na **-a*. Zresztą z pewnością formy typu *Ånskã* czy *sõnkã* byłyby w zapożyczeniach niemożliwe, gdyby nie to, że w języku połabskim istniały już podobne formacje pochodzenia rodzimego, mianowicie rzeczowniki męskoosobowe oraz nomina agentis na *-ã* ≡ **-a* typu *loľã* ≡ **ljalja* 'tata', *vãvãdã* 'ksiądz', *skocajkã* ≡ **skačika* 'byk'.

Na korzyść takiej tezy przemawia też rozwój fonetyczny sufiksu dolnoniemieckiego *-ke* w niemczyźnie Drzewian połabskich i ich potomków. Jak stwierdzają Koblischke (1906: 435-436) i Selmer (1918: 29-30), sufiks ten jest wymawiany przez nich jako *-ki*, na przykład *brõtki* 'bułka, chlebek', *põtki* 'garnuszek', *lifki* 'gorsecik'. Jak z powyższego wyraźnie wynika, trzeba odróżniać od siebie połabski sufiks *-kã* występujący w zapożyczeniach z niemieckiego

przyswojonych, który odpowiada dolnoniemieckiemu czy nawet średniodolnoniemieckiemu *-ke* skojarzonemu z przyrostkiem *-kǎ* rodzimego pochodzenia (\Leftarrow **-ǝka*), od sufiksu *-ki* w dolnoniemieckiej gwarze dzisiejszych potomków dawnych Drzewian połabskich.

Jeśli chodzi o tworzenie deminutiwów od rzeczowników zapożyczonych rodzaju żeńskiego, które zostały już zaadaptowane do systemu morfologicznego języka połabskiego, to odbywało się ono w taki sam sposób, jak w odniesieniu do rzeczowników rodzimych rodzaju żeńskiego, tj. za pomocą sufiksu *-kǎ* \Leftarrow **-ǝka*, na przykład *lotkǎ* ‘skrzynka’ od *lodo* ‘skrzynia’, *strotkǎ* ‘uliczka’ od *strotō*, *šolkǎ* ‘misczka’ od *šōlo* ‘miska’.

5.2.1.6.4. Dolnoniemiecki sufiks feminatywny

W języku średniodolnoniemieckim formy rodzaju żeńskiego od rzeczowników męskich na *-er* (głównie nominów agenstis) tworzone za pomocą sufiksu *-sche*, względnie *-ske*, na przykład *nabersche*, *naberske* ‘sąsiadka’ od *naber* ‘sąsiad’ (Lasch 1914: 199-200). Postać *-ske* jest genetycznie starsza. W niektórych dialektach dolnoniemieckich utrzymała się ona do dziś (Grimme 1910: 120).

Sufiks dolnoniemiecki *-sche* : *-ske* swoją formą i funkcją przypominał rodzimy przyrostek języka połabskiego *-kǎ* \Leftarrow **-ǝka* : **-ǝka* (zob. wyżej paragraf 5.2.1.6.3.), rozszerzony o *s*. Postać *-skǎ* nie była dla połabskiego czymś obcym, bo musiała występować w nominatiwie sing. rodzaju żeńskiego przymiotników z sufiksem *-sk-* \Leftarrow **-ǝsk-* typu *tūnstǝ* \Leftarrow **konǝskǝjǝ* ‘koński’, *šostǝ* ‘niemiecki’ (dosłownie ‘saski’). Nic przeto dziwnego, że łatwo sufiks dolnoniemiecki *-ske* łatwo uległ kontaminacji z tym ostatnim i pod jego wpływem rozpowszechnił się w niemieckim Drzewian połabskich nawet na formy, które go w dolnoniemieckim nie miały. Można tu przypomnieć relację Mithoffa w liście do Schradera, w którym Mithoff mówi m. in. o takich formach niemieckich w ustach „Wendów lüneburskich”, jak *Ehrsske* ‘pani’ (por. średniodolnoniemieckie *er* ‘pan’), czy *Muttersche* ‘matka’ (por. niemieckie *Mutter* ‘to samo’).

W zabytkach połabskich znajdujemy następujące formy żeńskie utworzone za pomocą tego sufiksu od zapożyczonych rzeczowników rodzaju męskiego na *-er* :

brüderskǎ ‘zebraczka’ od *brüder* ‘zebrak’,
lasterǎrskǎ ‘oszczerczyni, potwarczyni’ od *lasterǎr* ‘oszczerca, potwarca’,
toblǎrskǎ ‘czarownica’ od *toblǎr* ‘czarownik’.

Formy typu *lasterǎrskǎ*, *toblǎrskǎ* stanowiły niewątpliwie dla Drzewian połabskich kategorie przejrzyste pod względem budowy słowotwórczej: *lasterǎr-skǎ*. Że zdawano sobie sprawę z funkcji słowotwórczej każdego elementu w takich formacjach, świadczyć może przykład przytoczony wyżej (zob. paragraf 5.2.1.6.3.). Chodzi tu mianowicie o oboczną postać do formy *toblǎrskǎ*, zanoto-

waną u Henniga jako Toblatzcha (= *toblockä* z sufiksem *-ockä* \Leftarrow **-ačbka*). Jest to zatem formacja z rodzimym sufiksem *-ockä* \Leftarrow **-ačbka*, znanym m. in. ze swej funkcji tworzenia żeńskich nazw działaczy a powstałym przez rozwinięcie sufiksu rodzaju męskiego *-áč* : *-oc* \Leftarrow **-ačb* za pomocą formantu *-kă* \Leftarrow **-ka*. Ponieważ oba sufiksy, tj. rodzimy *-áč* : *-oc* \Leftarrow **-ačb*, *-ockä* \Leftarrow **-ačbka* i zapożyczony *-âr*, *-ârskă*, pełniły tę samą funkcję, nie może dziwić, że jeden mógł zastąpić drugi.

5.2.2. Derywaty rzeczownikowe prefiksarno-sufiksalne

Oprócz derywacji rzeczownikowej sufiksальной język połabski – podobnie jak i inne języki słowiańskie – znał także derywację prefiksarno-sufiksálną, albo raczej prefiksarno-formantową. Podstawą dla derywatów tego rodzaju są wyrażenia przyimkowe. W ich strukturze słotwórczej można wyróżnić następujące elementy: temat rzeczownika, prefiks i formant. Funkcją tego ostatniego może pełnić sufiks lub konwersja, tzn. zespół końcówek deklinacyjnych.

W zabytkach zachowało się trochę przykładów na różne typy derywatów prefiksarno-formantowych.

- (1) Typ prefiksarno-sufiksalny we właściwym rozumieniu terminu „sufiks”:
pridjauzajǎnäk \Leftarrow **perđojužinäk* ‘posiłek przed obiadem, przedobiadek’. Wyraz ten jest utworzony od rzeczownika *jauzajǎnă* \Leftarrow **južina* ‘obiad’ za pomocą przyimka-prefiksu *prid* i sufiksu *-äk* \Leftarrow **-čk*. Podstawą było nie zaświadczone w zabytkach wyrażenie przyimkowe *prid jauzajǎnŏ* \Leftarrow **perđojužinŏ* ‘przed obiadem’.
pridceräk \Leftarrow **perđovečeräk* ‘podwieczorek’. Budowa tego wyrazu jest podobna do wyżej omówionego. Podstawą dla tej derywacji było zapewne wyrażenie przyimkowe (nie zaświadczone w zabytkach) *prid viceräm* \Leftarrow **perđovečeräm* ‘przed wieczorem’.
püzaǐmāk \Leftarrow **pozimäk* ‘wiosna’. Również i tutaj mamy podobną budowę słotwórczą. Tutaj nawet zachowało się w zabytkach wyrażenie przyimkowe, które stanowiło podstawę derywacyjną dla *püzaǐmāk*. Jest nim mianowicie zapisany u Henniga zwrot *Püseima*, którego znaczenie Hennig określa jako ‘Frühling, d.i. nach dem Winter’. W *Słowniku etymologicznym języka Drzewian połabskich*, zes. 4 (Polański 1976: 614) zapis ten wprawdzie transkrybuję w postaci *püzaǐmă* i wyprowadzam z **pozima*, tj. uważam za derywat rzeczownikowy typu prefiksarno-formantowy, w którym układnikiem derywacji jest prefiks i konwersja, ale obecnie sądzę, że wtedy nie miałem racji i zapis ten dziś interpretuję jako wyrażenie przyimkowe *pü zaǐmă* \Leftarrow **po zimě*. Właśnie fakt, że w zabytkach połabskich zapisana została formacja *püzaǐmāk* na oznaczenie wiosny, czyni chyba nieniejszą interpretację bardziej prawdopodobną.

zovâjsnaičã \Leftarrow **zaušbnica* ‘uderzenie w twarz, policzek’. Podstawą dla tego derywatu było zapewne nie zaświadczone wyrażenie przyimkowe sprowadzające się do pierwotnego **za uχomь*.

Nieco inny rodzaj strukturalny reprezentuje wyraz *zovâinaitě* \Leftarrow **zavyjbniky* ‘naszyjnik u konia’. Pokrewnym znaczeniowo i słowotwórczo jest polski wyraz *naszyjnik*, elementami składowymi derywatu połabskiego są bowiem przyimek-prefiks *zo* \Leftarrow **za*, rzeczownik *vojo* \Leftarrow **vyja* o znaczeniu ‘szyja’ oraz forma pluralna sufiksu *-něk* \Leftarrow **-bnikъ*, tj. *-naičě* \Leftarrow **-bniky*.

- (2) Typ prefiksarno-formantowy z konwersją w funkcji wykładnika derywacji: Z synchrocznego punktu widzenia tu należą takie wyrazy, jak *prajlâbě* ‘jarmo przyroźne przywiązywane do rogów zwierzęcia, tj. wołu’³, *priděbedě* ‘śniadanie’, *vâzvaimě* ‘rozum’, *vâspajzdě* ‘tyłek’, *püďörě* ‘pogórze, zagórze’, które etymologicznie trzeba wprowadzić wyprowadzić z formacji zakończonych na sufiks **-vje*, tj. z **prilъbvje*, **perd(ъ)obedvje*, **pogorvje*, **vъzumvje*, *vъzpizdve*, ale które w ostatnim okresie istnienia języka połabskiego były odczuwane chyba jak zwykłe neutra na -ě.

5.2.3. Composita

Mimo iż język połabski był pod przemożnym wpływem niemieczyny, która obfituje w composita, nie rozwinął na szerszą skalę tego środka słowotwórczego. W zabytkach można znaleźć zaledwie kilka przykładów na właściwe złożenia rzeczownikowe, tzn. zbudowane zgodnie z zasadami ich tworzenia na gruncie słowiańskim, por. *korčētūc* (stare złożenie z **korkъ* ‘noga’ i formacją **točъ* utworzoną od **točiti*) (zob. Lorentz 1926: 318, Popowska-Taborska 1993: 266), *vosěpuc* ‘golibroda, fryzjer’. Tę ostatnią formację trzeba interpretować jako składającą się z dwóch członów, rodzimego *vosě-* \Leftarrow **qso-* oraz zapożyczonego z dolnoniemieckiego *putzen* ‘czyścić, golić’.

Zupełnie czymś innym są natomiast złożenia typu *joptědqb* ‘jabłoń’, które trzeba uznać, jak zobaczymy niżej, bądź za wynik wyraźnego (strukturalnego) wpływu compositów niemieckich na połabskie słowotwórstwo, bądź za twory sztuczne utworzone ad hoc dla potrzeb zapisywaczy.

Większość compositów niemieckich Drzewianie połabscy oddawali za pomocą innych środków. W zabytkach znajdują one odzwierciedlenie, chociaż trzeba mieć na uwadze też i to, że niektóre z form zapisanych w zabytkach mogły być sztuczne, tzn. mogły powstać ad hoc, aby na pytanie zbieracza podać jakiś odpowiednik połabski.

Sposobom oddawania niemieckich wyrazów złożonych w języku połabskim poświęciła artykuł Heydzianka (1925: 232-240). Trzeba tutaj się ustosunkować do jej tez.

³ Co do tak ustalonego znaczenia zob. Szydłowska-Cegłowa 1963: 37, 205.

Autorka słusznie podkreśla, że w językach słowiańskich tendencja do tworzenia wyrazów złożonych przejawia się o wiele słabiej, aniżeli w germańskich, wskutek czego zasób złożzeń w słowiańszczyźnie jest dużo mniejszy. Widać to nawet w języku połabskim, który mimo iż uległ silnemu wpływowi języka niemieckiego, z dużym oporem odniósł się do przejmowania niemieckich wyrazów złożonych. Poza nielicznymi złożeniami zapożyczonymi bezpośrednio prawie nie widzimy *compositów* w połabszczyźnie.

Niemieckie wyrazy złożone zastępowano w języku połabskim kilkoma sposobami: tłumaczono je albo przez twory z odpowiednimi sufiksami, albo przez różne połączenia syntaktyczne odpowiadające słowiańskim tendencjom. Odnośny materiał zależnie od sposobu, jaki zastosowano przy transpozycji złożzeń niemieckich w języku połabskim, dzieli Heydzianka na kilka grup.

Pierwszą grupę stanowią zapożyczenia zasymilowane w tej samej postaci, jaką miały w swojej pierwotnej ojczyźnie, na przykład *moltid* (z dolnoniemieckiego *māltid*) 'posiłek, obiad'.

Do drugiej grupy zalicza Heydzianka wypadki, kiedy niemiecki wyraz złożony został oddany w języku połabskim przez twór sufiksalny odpowiadający mu znaczeniowo, na przykład *drávněk* 'drwal' (dla niemieckiego *Holzhauer*).

Niekiedy niemieckie złożenia tłumaczone były na język połabski za pomocą swobodnych grup opisowych, tj. całych zwrotów. Zalicza takie przykłady do grupy piątej, na przykład *priz mor* 'bez miary' (dla niemieckiego *unermesslich*), *vā nūse darē*⁴ 'dziury w nosie' (dla niemieckiego *Naselöcher*) lub nawet zdań (grupa szósta), na przykład *ne-māliuko* 'nie ma szczęścia' (dla niemieckiego *Unglücklichselig*).

Dla naszych rozważań tutaj ważne są odpowiedniki niemieckich złożzeń w języku połabskim, które Heydzianka omawia jako grupy trzecią i czwartą.

Do trzeciej grupy zalicza Heydzianka złożenia, których oba człony oddano w języku połabskim przez rzeczownik. W grupie tej wyróżnia dwa poddziały: (a) wyrażenia syntaktyczne, których człon pierwszy występuje w dopełniaczu a drugi w mianowniku oraz (b) wyrażenia, w których oba człony przetłumaczono przez mianownik. Te ostatnie ukazały się w języku połabskim spontanicznie, jako nieudany produkt złego przekładu.

W poddziale (a) wymienia autorka następujące formy:

Ansə dan 'dzień św. Jana' (niem. *Johannistag*)

korvə füzā 'skóra krowy' (niem. *Kuhhaut*)

korvə stal 'stajnia' (niem. *Kuhstall*)

korvə rüg 'róg krowy' (niem. *Kuhhorn*)

jadlə joptü 'szyszka jodłowa' (niem. *Tannapfel*).

⁴ Przykłady połabskie podaję tutaj we własnej transkrypcji, która nieco się różni od transkrypcji Heydzianki.

Wyrażenia, w których oba człony są pochodzenia rodzimego, autorka transkrybuje następująco: **korvy koža*, **korvy rogv*, **jedly jablōko*.

Przy formach *korvə tūzǎ*, *korvə stal*, *korvə rūg* podkreśla, że w tych trzech połączeniach syntaktycznych człon pierwszy jest niewątpliwie dopełniaczem, gdyż mianownik połabskiego wyrazu odpowiadającego polskiemu *krowa* brzmi *korvo*, tzn. ma stale końcówkę akcentowaną. O innych wyrażeniach pisze, że dopełniacz ich pierwszego członu nie zawsze jest całkiem pewny z powodu zredukowanej samogłoski końcowej (Heydzianka 1925: 233).

W poddziale (b) przytacza Heydzianka wyrażenia:

kos mąsǔ ‘kawałek mięsa’ (niem. Stückfleisch)

finąz ļodū ‘królestwo’ (niem. Königreich)

perēndan ‘czwartek’ (niem. Donnerstag)

vaŭl cel ‘ul pszczeli’ (niem. Bienenstock)

joptēdqb ‘jabłoń’ (niem. Apfelbaum).

Najliczniejszą grupę stanowią złożenia oddane w połabskim przez połączenie przydawki z rzeczownikiem. Zalicza je Heydzianka do grupy czwartej. Są one zupełnie zgodne z duchem składni słowiańskiej. Grupę tę dzieli Heydzianka na cztery podgrupy. Do pierwszej zalicza złożenia przetłumaczone w połabskim „możliwie jak najściślej, na podstawie korelacji zachodzącej między odpowiednikami niemieckimi a połabskimi, bez zrozumienia jednolitej treści złożenia, która w niemieckim dominuje nad własną treścią każdego z obu członów. Tu i tam Połabianin, tłumaczący wyraz niemiecki, uświadamiał sobie przede wszystkim treść każdego z członów złożenia z osobna”. W tej podgrupie wymienia takie przykłady, jak *sāpqcē komār* ‘sypialnia’ (dosłownie ‘śpiąca komnata’ – dla niem. Schlafkammer), *dūjācē vōberāk* ‘skopek do dojenia’ (dosłownie ‘dojący skopek’ – dla niem. Melckeimer) itp.

W podgrupie drugiej umieszcza Heydzianka połabskie wyrażenia syntaktyczne utworzone z przymiotnika odmiennego (o sufiksie **-inǔ*, **-enǔ*, **-anǔ*, **-ovǔ*, **-jb*) i rzeczownika, oddające dokładnie treść złożenia niemieckich. Takie grupy syntaktyczne stoją, zdaniem autorki, w bliskim pokrewieństwie z wyrażeniami utworzonymi z dopełniacza i mianownika, toteż niejednokrotnie zajęły ich miejsce. Formacje tego typu, oddające najlepiej wewnętrzną strukturę złożenia niemieckich, występują najliczniej nie tylko w połabskim, ale i w łużyckim jako ich odpowiedniki. Tu autorka przytacza najwięcej przykładów:

moterēn brot ⇐ **materinǔ brātǔ* ‘brat matki’ dla niemieckiego *Mutter-Bruder*,

mlācenē vōberāk ⇐ **melčenǔjb vōberākǔ* ‘skopek na mleko’ dla niemieckiego *Melck-Eimer* itp.

⁵ Ja rekonstruuje ten wyraz w postaci *mąsi* ⇐ **męsbje*.

W trzeciej podgrupie Heydzianki znajdują się wyrażenia, których pierwszy człon jest imiesłowem czasu teraźniejszego:

merqčë kloc \Leftarrow **měřęťjyb* (*kloc* z niemieckiego) 'tyka do mierzenia' dla niemieckiego *Meß -Stab*,

sâpqcë komār \Leftarrow **sępęťjyb* (*komār* z niemieckiego) 'sypialnia' dla niemieckiego *Schlaf-Kammer*,

codqcë pulver \Leftarrow **čadęťjyb* (*pulver* z niemieckiego) dla niemieckiego *Räucher-Pulver*⁶.

Czwartą grupę stanowią połączenia przymiotnika właściwego z rzeczownikiem, na przykład

nüvǎlotü \Leftarrow **novoje lěto* 'nowy rok' dla niemieckiego *Neujahr*.

Heydzianka w przeprowadzonej przez siebie analizie objęła wprawdzie wszystkie istniejące w języku połabskim sposoby oddawania niemieckich wyrazów złożonych, jednakże niektóre z jej interpretacji budzą zastrzeżenia. Nie można się zgodzić z jej objaśnieniem wyrażen typu *korvǎřüzǎ* 'krowia skóra', *korvë rüg* 'krowi róg' jako konstrukcje, których człon pierwszy występuje w genetiwie a drugi w nominatiwie. Takie wyrażenia byłyby w języku słowiańskim bardzo dziwne. Nie ma zresztą powodów, aby je tak interpretować.

Wyrażenie zapisane w zabytku w postaci Ansa dan nie musi, formalnie rzecz biorąc, zawierać pierwszego członu w dopełniaczu. Imię niemieckie *Hans* zapożyczono do połabskiego bowiem w postaci zawierającej końcówkę *-ǎ* \Leftarrow **-a*, co można wykazać pośrednio, chociaż poza powyższym zwrotem w zabytkach połabskich imię to w formie bezsufiksальной nie występuje. Zanotował je jednak Hennig w formie rozszerzonej sufiksem *-kǎ*, a więc z końcówką *-kǎ* \Leftarrow **-ǎka* : Ansa 'Johannes'. Warto zaznaczyć, że niemieckie *Hans* w formie podobnej jak w połabskim, tj. z końcówką *-a*, zapożyczone zostało też do języka czeskiego, por. czeskie *Honza* 'Janek'. Gdyby w cytowanym przez Heydziankę wyrażeniu człon pierwszy był w dopełniaczu, spodziewalibyśmy się pisowni Anse z literą *e* w wygłosie oddającą samogłoskę *ě* \Leftarrow **-y*.

Zapisy wyrażen zawierających jako pierwszy człon wyraz transkrybowany przez Heydziankę w postaci *korvǎ* trzeba transkrybować bądź jako *korvë* bądź jako *korvǎ* i wyprowadzać z pierwotnych **korvǎjb* 'krowi', **korvǎjaja* 'krowia' w zależności od tego, przy jakim rzeczowniku są użyte:

korvë rüg 'Kuhhorn' (= 'krowi róg'),

korvë stal 'Kuh-Stall' (= 'stajnia dla krów).

korvǎ řüzǎ 'krowia skóra'.

Są to zatem formy przymiotników, nie zaś genetiwu. Wskazują na to wyraźnie zapisy bądź z wygłosowym *-e*, bądź z wygłosowym *-a*.

⁶ Odpowiedniki niemieckie przytaczam w oryginalnych zapisach z zabytków.

Zatem konstrukcje *korvĕ rüg*, *korvĕ tüzã* zaliczyć trzeba do typu przymiotnik + rzeczownik (grupa czwarta u Heydzianki). Natomiast wyrażenie *Ansã dan* należy zaliczyć do typu, który Heydzianka wyszczególniła jako podgrupę (b) w grupie trzeciej.

Jeśli chodzi o ten typ konstrukcji, tj. o wyrażenia składające się z dwóch rzeczowników w formie mianownika, to trzeba podkreślić, że jest on w języku połabskim bardzo rzadki. Oprócz przykładów, które przytacza Heydzianka, można by znaleźć jeszcze zaledwie kilka, jak na przykład *põl lotü* \Leftarrow **polõ lëto* 'pół roku'.

Z drugiej strony, jeden z przytoczonych przez Heydziankę przykładów można by też inaczej interpretować: *tinąžĕ ļodü* \Leftarrow **kõņĕžeje lëdo*, nie zaś *tinąž ļodü* \Leftarrow **kõņĕžb lëdo*.

Obok wyrażenia *joptĕ dqb* 'jabłoń' zanotowanego tylko raz spotyka się na różnych miejscach regularną formacę *joblünã* **jablonja*. Stąd można przypuszczać, że wyrażenia typu *joptĕ dqb* były dla połabskiego nietypowe, może nawet w żywej mowie połabskiej w ogóle nie istniały. Do zabytków zaś połabskich mogły się dostać jako wynik niedołęznego tłumaczenia ad hoc niemieckiego wyrazu złożonego przez zapisywacza lub jego informatora.

W ten sposób zagadnienie oddawania w języku połabskim niemieckich wyrazów złożonych można znacznie uprościć. Jeśli z rozważań wyrzucimy przykłady typu *moltid* z dolnoniemieckiego *mãltid* jako będące w całości zapożyczone z niemieckiego, podczas gdy nas interesuje tutaj problem sposobów tłumaczenia niemieckich wyrazów złożonych, to klasyfikacja odnośnego materiału będzie wyglądała następująco:

- (1) złożenia, które w połabskim oddano za pomocą wyrażenia składającego się z przymiotnika i rzeczownika, na przykład *korvĕ rüg*,
- (2) złożenia, których odpowiednikami w połabskim są wyrazy pojedyncze sufiksalne (*pekãrnaičã* 'piekarnia' dla niemieckiego *Back-Haus*) lub prefiksально-sufiksalne (*pridĕbedĕ* 'śniadanie' dla niemieckiego *Frühstück*),
- (3) złożenia, które w języku połabskim przetłumaczono za pomocą całych zwrotów lub zdań, na przykład *vã nüse darĕ* \Leftarrow **võ nosĕ diry* 'dziury w nosie' dla niemieckiego *Naselöcher*, *ne-mã lüko* \Leftarrow **ne-jbmatõ* (*lüko* z niemieckiego) 'nie ma szczęścia' dla niemieckiego *Unglückselig*.
- (4) wyrazy złożone przetłumaczone w połabskim na sposób niemiecki przez połączenie dwóch rzeczowników w mianowniku, na przykład *kqs mąsi* \Leftarrow **kqsõ męsbje* 'sztuka mięsa' dla niemieckiego *Stückfleisch*.

Całemu materiałowi mogącemu mieć jakiś związek z zastępowaniem niemieckich wyrazów złożonych w połabskim należy jeszcze się przyjrzeć pod innym, bardzo istotnym kątem widzenia. Trzeba mianowicie się zastanowić nad każdym odnośnym przykładem połabskim, czy:

- (1) jest on rzeczywiście kalką złożenia niemieckiego,
- (2) jeśli nie, to czy powstał on samodzielnie, niezależnie od wyrazu niemieckiego,
- (3) czy może istniał już od dawna w języku połabskim i ma mniej lub bardziej dokładne odpowiedniki formalne i semantyczne w innych językach słowiańskich.

Zadanie pełnego opracowania tego zagadnienia należy do słownika, ale w jakiejś mierze problem ten musi być uwzględniony także w opisie gramatycznym, ponieważ sposoby przejmowania niemieckich wyrazów złożonych przez Drzewian połabskich są częścią mechanizmów działających w języku połabskim, a tym samym, częścią systemu tego języka.

Z tytułu pracy Heydzianki (*Niemieckie wyrazy złożone w języku połabskim*) można by sądzić, że przytoczony przez nią dość obfity, choć nie kompletny materiał, obejmuje same przykłady na tworzenie w języku połabskim odpowiednich formacji słowotwórczych czy wyrażań syntaktycznych dla zastąpienia danych złożań niemieckich, a więc pod większym lub mniejszym ich wpływem, jednakże tak nie jest. Wiele z przytoczonego przez nią materiału po bliższym zbadaniu trzeba odrzucić, ponieważ nie wiąże się z problemem zastępowania niemieckich wyrazów złożonych w języku połabskim. Nic wspólnego z niemieckimi wyrazami złożonymi nie miały chyba takie przytoczone w artykule Heydzianki wyrażenia, jak *dāūdē rāt* \Leftarrow **dļgō* 'długi dziób', czy *nūvā lotū* 'nowy rok'.

Wyrażenie *dāūdē rāt* jest notowane tylko raz w zabytkach połabskich: występuje w pieśni weselnej i nawet nie jest tłumaczone przez niemiecki wyraz złożony, lecz przez inny zwrot, por. *jōs gis wiltge dauge Roat* 'Ich habe einen langen Schnabel'.

Co do konstrukcji *nūvā lotū*, to jest to wyrażenie banalne, występujące we wszystkich językach europejskich, por. polskie *nowy rok*, francuskie *nouvel an*, angielskie *new year* itp.

Wśród kalk należy wyróżnić formy stałe, zadamowione w języku połabskim, od tworów sztucznych, utworzonych może ad hoc przez informatora czy zapisywacza. Kalkami zadamowionymi są prawdopodobnie takie formacje, jak *lajstnāičā* \Leftarrow **listnica* 'szałas, buda, chatka z gałęzi' dla niemieckiego *Laubhütte*, *zovājsnāičā* \Leftarrow **zaušnica* 'uderzenie w twarz, policzek' dla niemieckiego *Ohrfeige* czy *jācānēk* \Leftarrow **jęćbnikō* 'trznadel' dla niemieckiego *Gerstammer*, może też *kōs māsi* 'sztuka mięsa', natomiast raczej za twory sztuczne uznać trzeba chyba formacje typu *joptēdōb*.

5.3. Słowotwórstwo przymiotnika

W języku połabskim przymiotniki mogą być derywowane od rzeczowników, przysłówków, czasowników, a także od konstrukcji syntaktycznych, takich jak

wrażenia przyimkowe i połączenia rzeczowników z określeniami przymiotnikowymi.

5.3.1. Przymiotniki odrzeczownikowe

Przymiotniki mogły być derywowane od rzeczowników za pomocą następujących sufiksów: $-n- \Leftarrow *bn$, $-\hat{a}n- \Leftarrow *bn$, $-en- \Leftarrow *en$, $-ost- \Leftarrow *ast$, $-ot- \Leftarrow *at$, $*\ddot{u}v- : *ev- \Leftarrow *ov- : -ev$.

Najczęstszymi sufiksami używanymi w połabskim w tej funkcji były $-n-$, $-\hat{a}n-$, $-en-$. Jeśli chodzi o sufiksy $-n-$ i $-en-$, to trzeba zaznaczyć, że nie zawsze da się rozstrzygnąć, z którym w danym wypadku mamy do czynienia. Przyczyną tego jest niekonsekwentna pisownia zabytków, a zwłaszcza częsty zwyczaj czysto graficznego⁷ wstawiania litery *e* między spółgłoskę półotwartą a poprzedzającą ją jakąś inną spółgłoskę. Stąd zapisy typu Eytēna 'ojcowski', Bükweitene 'gryczany, tatarczany' można interpretować dwojako, albo rekonstruować w postaciach *aĭtenā*, *bükvaitenē*, albo *aĭtnā*, *bükvaitnē*.

Niewątpliwie kontynuant pierwotnego sufiksu $-bn-$, tj. postać $-n-$, przedstawiają zapisy bez litery *e*, na przykład:

Sridne H (= *sridnē* $\Leftarrow *serdbn\grave{e}jb$ 'średni, środkowy')

Runzne H B2 (= *rōcnē* $\Leftarrow *rōcjbn\grave{e}jb$) 'ręczny'.

Bardzo pouczające są takie przykłady, jak ostatni, albowiem obok zapisu Runzne u Henniga można też znaleźć w innej redakcji formę zanotowaną w postaci Runzene. Tego rodzaju oboczności w zapisywaniu wyraźnie dowodzą wyżej sformułowanej tezy.

Są jednak zapisy, które wskazują niedwuznacznie na postać $-en-$ sufiksu. Chodzi o formy zapisane ze znakiem akcentu nad samogłoską *e*, por. na przykład *svefelenā* 'siarkowa' od zapożyczonego z niemieckiego rzeczownika *svefel* 'siarka'.

5.3.1.1. Sufiks $-n-$

Sufiks $-n- \Leftarrow *bn$ był najczęściej używany do tworzenia przymiotników od rzeczowników i to zarówno rodzimego pochodzenia, jak zapożyczonych. Przykładów jest bardzo dużo.

(1) Przykłady na przymiotniki derywowane od rzeczowników rodzimych:

glāvnē $\Leftarrow *golvn\grave{e}jb$ 'dotyczący głowy', na przykład 'kładziony pod głowę', por. *glāvnē tūsān* 'poduszka pod głowę' (*tūsān* z niemieckiego),

les(t)nē $\Leftarrow *lēstbn\grave{e}jb$ 'laskowy' od *lestajīcā* 'leszczyna'; wyraz zaświadczony tylko w wyrażeniu *lesnē vrexō* $\Leftarrow *lēstbn\grave{e}jb$ *orēxō* 'orzech laskowy',

jačminnē $\Leftarrow *jēčbmen\grave{e}jb$ 'jęczmienny' od **jēčbmenb*,

zajmnā $\Leftarrow *zimbnaja$ 'zimna' (por. *zajmnā vādā* $\Leftarrow *zimbnaja$ *voda* 'zimna woda').

⁷ Zwyczaj ten miał pewne uzasadnienie w wymowie, zob. Polański 1956: 117, 121.

- (2) Przykłady na przymiotniki derywowane od rzeczowników zapożyczonych:
trajivně ‘ślubny’, ‘serdeczny (o palcu)’ od *trajivǎ* ‘ślub’,
lajcerně ‘dotyczący lejc, lejcowy’ od *lajćár* ‘lejce’.

Jeśli sufixs ten dodawany był do rzeczownika, którego temat kończył się na spółgłoskę tylnojęzykową, powodował jej wymianę, a mianowicie *k*, *g*, *χ* wymieniały się na *c*, *z*, *s*, por. na przykład:

ročně ⇐ **ročbnǫjb* ‘ręczny’,
rūzně ⇐ **ročbnǫjb* ‘dotyczący rogu’.

Ta ostatnia forma została zapisana przez Henniga w wyrażeniu *rūzně pulver* jako odpowiednik dla niemieckiego ‘Pulver-Horn’. Zapis ten powstał zapewne przez nieporozumienie: Połabianin zapytany o *Pulver-Horn* nie wiedział, o co chodzi i odpowiedział takim neologizmem, zob. Rost (1907: 143), Heydzianka (1925: 235). W każdym razie wyrażenie to dowodzi niewątpliwie istnienia tego przymiotnika w języku połabskim.

Bezpośredniego przykładu przymiotnikowego na palatalizację *χ* w *s* nie ma, ale pośrednio świadczą o niej takie derywaty odprzymiotnikowe, jak *gresnajtě* ⇐ **grěšbniky* ‘grzeszników’, *gresnārūm* ‘grzesznikom’.

Jak powyższe przykłady pokazują, punktem wyjścia dla wszelkich znaczeń takich przymiotników odrzeczownikowych było ‘dotyczący czegoś, co nazwane podstawą derywacyjną’, por. wyżej dla przymiotnika *glǎvně*. Jeśli przymiotnik miał inne znaczenie lub kilka różnych innych znaczeń, to rozwinęły się wtórnie.

5.3.1.2. Sufiks -ǎn-

Z pochodzenia jest to ten sam sufixs, co *-n-*, zob. wyżej, paragraf 5.5.1.1. Różnica w brzmieniu spowodowana została tylko innym rozwojem fonetycznym, mianowicie wokalizacją pierwotnego **b*.

Przykłady:

nüćǎně ⇐ **noktbnǫjb* ‘nocny’ od *nüc* ⇐ **noktb* ‘noc’, por. wyrażenie *nüćǎně klit* ‘nocnik’ (*klit* ‘garnek, naczynie’ z niemieckiego),
jǎcǎnǎ ⇐ **jěčbnaja* ‘jęczmienna, dotycząca jęczmienia’ od *jǎcmin* ⇐ **jěčbmenb* ‘jęczmień’; jest to formacja stara, derywowana od pierwiastka z pominięciem tematu *-*en-*, istniejąca obok nowszej *jǎcminně*, zob. wyżej, paragraf 5.3.1.1.

mǎcǎnǎ ⇐ **mǎčbnoje* ‘mączne, dotyczące mąki, do mąki’ od *mǎkǎ* ⇐ **mǎka* ‘mąka’, por. wyrażenie *mǎcǎnǎ risetě* ⇐ **mǎčbnoje rešetō* ‘rzeszoto do mąki’.

5.3.1.3. Sufiks -en-

Nawet jeśli się ograniczyć do zapisów, w których samogłoska *e* przed *-n* jest zaopatrzona w znak akcentu, to i tak liczbę przymiotników z tym sufixsem trzeba uznać za sporą. Tutaj wymienimy tylko niektóre:

kominenã \Leftarrow **kamenenaja* ‘kamienna, skalista’ od *komãj* \Leftarrow **kamy* ‘kamień’,
 por. wyrażenie *kominenã d’örã* \Leftarrow **kamenenaja gora*,
kõfülenã \Leftarrow **kõkolenoje* ‘dotyczące kãkolu’ od *kõfül* \Leftarrow **kõkolb* ‘kãkol’, por.
 wyrażenie *kõfülenã risetë* \Leftarrow **kõkõkolenoje rešetõ* ‘rzeszoto do oddzielania
 ziarenek kãkolu od zboża’,
xlãdenã \Leftarrow **χoldenõje* ‘chłodne’ od *xlãd* ‘chłód, cień’, por. wyrażenie *xlãdenã*
vedrü \Leftarrow **χoldenõje vedro* ‘chłodna pogoda’.

Przykłady świadczą wyraźnie o tym, że funkcja tych derywatów jest identyczna z funkcją przymiotników z sufiksem *-n-* \Leftarrow **-bn-*.

5.3.1.4. Sufiks *-’ost-*: *-ost-*

W zabytkach połabskich są zaledwie trzy przykłady na przymiotniki z tym sufiksem. Dwa z nich to formacje utworzone od rzeczowników zapożyczonych, jeden wydaje się dotyczyć derywatu od rzeczownika rodzimego.

(1) Derywaty od rzeczowników zapożyczonych:

klaibostë ‘posiadający główkę (głowicę), koronę (o drzewie)’ od *klaibo* ‘głowica na dachu albo na wieży’ (z niemieckiego),
snõrõstã ‘obszyte, oblamowane’ od *snõr* ‘sznur’.

(2) Derywat od rzeczownika rodzimego:

daipostë ‘głupi, naiwny’.

Podstawa derywacyjna dla tego rzeczownika nie została zaświadczona w zabytkach. Prawdopodobnie był nim rzeczownik kontynuujący pierwotne **dupa*. Wyraz ten może oznaczał w połabskim ‘dziura’ (podobnie jak na przykład w bułgarskim) i w takim razie znaczenie ‘głupi’ mogło rozwinąć się pod wpływem niemieckiego *Hohlkopf* ‘dureń, głupek’, tj. jako ‘pusta głowa’, zob. Rost (1907: 64, przypis 12). W połabskim w znaczeniu ‘dupa’ istniał inny wyraz, a mianowicie *pajzdã* \Leftarrow **pizda*, który w tym języku zachował pierwotne znaczenie (od **pъzdëti* ‘wypuszczać wiatry z siebie, bzdzieć’).

(3) Najwięcej przykładów z tym sufiksem zaświadczonych jest u przymiotników, które za jego pomocą zostały zaadaptowane do systemu językowego połabskiego, por. na przykład:

falsšivotë ‘fałszywy’ od średniodolnoniemieckiego *valsch* ‘to samo’,
aχterskã ‘tylna’ od średniodolnoniemieckiego *aχter* ‘to samo’,
fõlostë ‘płowy’ od średniodolnoniemieckiego *vale* ‘to samo’,
rüvõstã ‘włochata’ od średniodolnoniemieckiego *rûw* ‘to samo’.

5.3.1.5. Sufiks *-ot-*

Sufiks *-ot-* \Leftarrow **-atõjb* tworzył przymiotniki odrzeczownikowe, które wyrażały przeważnie znaczenie ‘zaopatrzone w coś (posiadający coś), co jest nazwane rzeczownikiem będącym podstawą derywacji’.

Przykłady:

kraǐdlotě \Leftarrow **kridlatǔjb* ‘skrzydlaty’ od *kraǐdlě* \Leftarrow **kridlo*,
nügotě \Leftarrow **nogatǔjb* ‘zaopatrzony w nogi, posiadający nogi (o naczyniach)’, por.
 wyrażenie *nügotě klit* \Leftarrow **nogatǔjb* (*klit* z niemieckiego) ‘garnek na nogach’,
krauckotě ‘rozstajny, krzyżujący się’ od zapożyczonego z niemieckiego
krauckä ‘krzyż, krzyżyk’, por. wyrażenie *krauckotě pōt* (*pōt* \Leftarrow **pōtb*) ‘roz-
 stajna droga’.

5.3.1.6. Sufiks -üvot-

Sufiks -üvot- \Leftarrow **-ovatǔjb* jest rozszerzeniem sufiksu o -ot- \Leftarrow **-at-*.

Przykłady:

varǔüvotě \Leftarrow **vřǔovatǔjb* ‘napelniony aż do wierzchu, kopiasty’ od *varǔ*
 \Leftarrow **vřǔ* ‘kupa’,
drenüvotě \Leftarrow **dernovatǔjb* ‘ciernisty’ od *dren* \Leftarrow **dernǔ* ‘cierń’,
glädüvotě \Leftarrow **goldovatǔjb* ‘głodny, wygłodniały’ od *gläd* \Leftarrow **goldǔ*
 ‘głód’.

5.3.1.7. Sufiks -üv- : -ev-

Sufiks -üv- \Leftarrow **-ov-* i jego oboczna postać -ev- był przedmiotem nieporozumień w dotychczasowych studiach nad językiem połabskim. Powodem tych nieporozumień była z jednej strony trudna pisownia zabytków, z drugiej zaś strony skomplikowany rozwój fonetyczny języka połabskiego w zakresie samogłosek **o*, **e*. W jednym ze swoich artykułów (Polański 1963 b: 104-112) starałem się wykazać, że w języku połabskim oboczność -üv- : -ev- istniała w szeregu kategorii gramatycznych (tj. fleksyjnych i słowotwórczych) i była motywowana warunkami fonetycznymi. Postać -ev- występowała po spółgłoskach pierwotnie palatalnych, natomiast postać -üv- po spółgłoskach twardych. W połabskim nie spotyka się zupełnie form z -ev- po spółgłosce twardej, jak to znajdujemy na przykład w niektórych gwarach polskich (por. Kuraszkiewicz 1951). Formy na -ev- były jednak w połabskim rzadsze aniżeli formy na -üv-.

Derywaty przymiotnikowe z tym sufiksem oznaczały najczęściej bądź przynależność bądź pochodzenie z pewnego materiału, por. na przykład:

malnǔǔv \Leftarrow **melbnikovǔ* ‘młynarski’ od *malnĕk* ‘młynarz’,
šaprev ‘pasterski’ od *šapâr* (z dolnoniemieckiego) ‘pasterz’,
Majǔǔlevě ‘Michałowy’.

5.3.1.8. Sufiks -ĕn- : -ajñ-

Przymiotniki z tym sufiksem również oznaczały przynależność. Tworzono je od rzeczowników osobowych rodzaju żeńskiego, ale także od rzeczownika rodzaju męskiego odmieniającego się według wzoru żeńskiego, a mianowicie:

loľä \Leftarrow **ľalja* ‘tata, ojciec’,
moterěn \Leftarrow **materinǔ* ‘matczyn’, *moterajǎ* ‘matczyna’ od *motaj* \Leftarrow **mati*
 ‘matka’,
Morajěn ‘Maryjny, Marii’ od *Morajǎ* ‘Maria’
loľěn \Leftarrow **ľaljinǔ* ‘ojcowski’, *loľajǎ* \Leftarrow **ľaljina* ‘ojcowska’.

5.3.2. Przymiotniki odprzysłówkowe

Przymiotników derywowanych od przysłówków zaświadczonych jest w zabytkach niewiele. Służyły do tego celu sufiksy *-ně* \Leftarrow **-bn-*, *-sk-* \Leftarrow **-bsk-*, *-üv-* \Leftarrow **-ov-*. Przykłady ilustrują zarówno formacje utworzone od przysłówków rodzimych, jak zapożyczonych:

pricně \Leftarrow **perčǔnb* ‘poprzeczny’ od *prifaĵ* \Leftarrow **perky* ‘w poprzek, na poprzek’,
aĵterská ‘tylné’ od średniodolnoniemieckiego *achter* ‘z tyłu, w tyle’,
elüvė ‘całkowity’ od dolnoniemieckiego *hēl* ‘całkiem, zupełnie’, ‘przez cały czas’;
 przysłówek ten został zanotowany w zabytkach połabskich jako *ile*, por. u Parum
 Schultzego: *joz zarą ile* ‘ja patrzę przez cały czas’ (*joz zarą* \Leftarrow **jazǔ zbrjǫ*).

5.3.3. Stopniowanie przymiotników

Język połabski znał trzy warianty tworzenia stopnia wyższego przymiotników, a mianowicie za pomocą formantów *-ě* \Leftarrow **-jb-*, *-jbšv-*, *-ějšv-*, por.

(1) Comparativus:

lepsě \Leftarrow **lěpbšjb* ‘lepszy’,
tjordesě \Leftarrow **tvřdějšjb* ‘twardszy’ od *tjordě* \Leftarrow **tvřdǔjb*,
zajmnesě \Leftarrow **zimǔnějšjb* ‘zimniejszy’ od *zajmně* \Leftarrow **zimǔnbjb*.

(2) Superlativus:

Stopień najwyższy tworzonego od comparatiwu za pomocą prefiksu *na-* \Leftarrow **naj-*, por.

nastāresě \Leftarrow **najstarějšjb* ‘najstarszy’,
naděbresě \Leftarrow **najdobřejšjb* ‘najlepszy’.

5.4. Słowotwórstwo przysłówka

Najbardziej produktywnym typem słowotwórczym były formacje przysłówkowe tworzone od przymiotników bądź przez zastąpienie końcówki przymiotnika formantem *-ü* \Leftarrow **-o*, bądź przez opuszczenie końcówki przymiotnika, czyli zastąpienie jej zerem, por. na przykład:

zajmnü \Leftarrow **zimǔno* ‘zimno’ od *zajmně* \Leftarrow **zimǔnbjb* ‘zimny’,
dāūdü \Leftarrow **dľgo* ‘długo’ od *dāūdě* \Leftarrow **dľgǔjb* ‘długi’,
dolěk \Leftarrow **daleko* ‘daleko’,
vāišěk \Leftarrow **vysoko* ‘wysoko’.

Ponadto zaświadczonych jest w funkcji przysłówka kilka form przypadkowych i kilka wyrażen przyimkowych, por. na przykład:

likām 'równo, jednakowo; zaraz, natychmiast' od zapożyczonego z dolnoniemieckiego *lik* 'jednakowy, równy',
vā janü \Leftarrow **vō je(d)no* 'naraz, razem',
aī zimā \Leftarrow **u zemjē* 'u dołu, nisko',
zo jautrā : *zo jaitrā* \Leftarrow **za jutra* 'rano, z rana',
māucko \Leftarrow **mŕč-* 'potajemnie, po kryjomu, po cichu, milczkiem'. Podstawa derywacji nie zachowała się, trudno też ustalić, do czego się sprowadza ta forma połabska. Zapisana ona została u Henniga w postaci Mauksung 'Heimlich'. Może jest to tylko niedokładne oddanie formy, odpowiadającej polskiemu *milczkiem*.

5.4.1. Stopniowanie przysłówek

W zabytkach połabskich jest zaświadczonych kilka form stopnia wyższego i najwyższego przysłówek:

(1) Comparativus:

dolej \Leftarrow **dalēje* 'dalej',
manāj \Leftarrow **mōnēje* 'mniej',
lajbāi \Leftarrow **ljubēje* 'raczej'

(2) Superlativus:

nadolej \Leftarrow **najdalēje* 'najdalej',
namanāj \Leftarrow **najmōnēje* 'najmniej'.

5.5. Słotwórstwo czasownika

W słotwórstwie czasownika należy wyróżnić dwa zagadnienia: tworzenie aspektu dokonanego za pomocą sufiksu *-n-* oraz tworzenie rozmaitych formacji prefiksalnych, których funkcją było przede wszystkim wyrażanie tzw. postaci akcji.

5.5.1. Formacje sufiksalne reprezentujące aspekt dokonany

O aspekcie w języku połabskim ze względu na skąpy materiał tekstowy niewiele można powiedzieć. Nie ulega jednak wątpliwości, że w języku połabskim istniało rozróżnienie aspektu dokonanego i niedokonanego (Suprun 1990-1993).

Czasowniki o aspekcie dokonanym tworzono prawdopodobnie za pomocą sufiksu *-n-*, ale przede wszystkim za pomocą prefiksów w połączeniu z odpowiednim formentem.

Czasowniki dokonane były reprezentowane zapewne przez formy *skoknē* \Leftarrow **skaknetō* 'skoczy' od *skokāt* \Leftarrow **skakati*, *zomāknē* \Leftarrow **zamōknetō* 'zamknie'.

5.5.2. Derywaty prefiksalne

Obficie w zabytkach jest reprezentowana derywacja prefiksalna czasowników. Prefiksalne derywaty czasownikowe można podzielić na dwie grupy: z prefiksami rodzimego pochodzenia i z prefiksami zapożyczonymi z języka niemieckiego.

5.5.2.1. Prefiksy pochodzenia rodzimego

Najobficiej są reprezentowane prefiksy $a\dot{i}$ - $\leftarrow *u-$, $v\dot{a}\dot{i}$ - $\leftarrow *vy-$, $s\dot{a}$ - $\leftarrow *s\tau-$, $v\dot{a}$ - $\leftarrow *v\tau-$, por. na przykład:

$a\dot{i}b\dot{e}z\dot{a}t \leftarrow *ub\dot{e}z\dot{a}ti$ 'ujść, uciec',

$a\dot{i}b\dot{e}t \leftarrow *ubiti$ 'zabić',

$a\dot{i}d\dot{e}l\dot{e}t \leftarrow *ud\dot{e}liti$ 'oddzielić',

$a\dot{i}p\dot{r}\dot{a}st \leftarrow *up\dot{r}\dot{e}sti$ 'uprząść',

$v\dot{a}i\dot{b}\dot{e}t \leftarrow *vybiti$ 'wybić; wykrzesać (ogień),

$v\dot{a}i\dot{d}\dot{e}l\dot{e}t \leftarrow *vyd\dot{e}liti$ 'wydzielić',

$v\dot{a}i\dot{m}\dot{e}t\dot{a}t \leftarrow *vymetati$ 'wyrzucić',

$v\dot{a}i\dot{p}\dot{e}t \leftarrow *vypiti$ 'wypić'.

$s\dot{a}d\dot{a}r\dot{g}n\dot{o}t \leftarrow *s\dot{o}d\dot{r}\dot{g}n\dot{o}ti$ 'usunąć z łądyg lnu główki nasienia',

$s\dot{a}d\dot{e} \leftarrow *s\dot{a}j\dot{v}de$ 'zszedł',

$s\dot{a}d\dot{a}t \leftarrow *s\dot{o}d\dot{e}ti$ 'zrobić, wykonać'.

$v\dot{a}l\dot{e}t \leftarrow *v\dot{o}liti$ 'wlać',

$v\dot{a}m\dot{a}c\dot{e}t \leftarrow *v\dot{o}m\dot{e}čiti$ 'zmoczyć (bieliznę)',

$v\dot{a}l\dot{ü}z\dot{e} \leftarrow *v\dot{o}l\dot{o}žit\tau$ 'włożyć',

$v\dot{a}m\dot{a}k\dot{n}\dot{o}t \leftarrow *v\dot{o}m\dot{o}k\dot{n}\dot{o}ti$ 'zamknąć'.

W zabytkach są jednak reprezentowane także inne prefiksy:

$d\dot{ü}f\dot{ü}nc\dot{e}t \leftarrow *doko\dot{n}\dot{o}čiti$ 'dokończyć',

$d\dot{ü}z\dot{a}i\dot{d}\dot{a}t \leftarrow *dožidati$ 'oczekiwać',

$nod\dot{a}m\dot{e} \leftarrow *nad\dot{o}met\tau$ 'nadmie, nadmucha',

$nolij\dot{e} \leftarrow *nal\dot{o}jet\tau$ 'naleje',

$p\dot{ü}stov\dot{e} \leftarrow *postavit\tau$ 'postawi',

$p\dot{ü}tes\dot{a}t \leftarrow *pot\dot{e}šati$ 'pocieszać',

$p\dot{ü}tklod\dot{e} \leftarrow *pod\dot{o}kladet\tau$ 'podłoży',

$p\dot{ü}dr\dot{a}j\dot{e} \leftarrow *pod\dot{o}ryjet\tau$ 'podkopie',

$viz\dot{d}a\dot{i}b\dot{e} \leftarrow *j\dot{v}z\dot{g}ubit\tau$ 'zgubi',

$vib\dot{r}\dot{o}z\dot{a}t \leftarrow *obr\dot{e}zati$ 'obciąć',

$vit\dot{m}\dot{a}k\dot{n}\dot{o}t \leftarrow *ot\dot{o}m\dot{o}k\dot{n}\dot{o}ti$ 'odemknąć, otworzyć',

$zom\dot{a}k\dot{n}\dot{o}t \leftarrow *zom\dot{o}k\dot{n}\dot{o}ti$ 'zamknąć',

$zol\dot{ü}z\dot{e} \leftarrow *založit\tau$ 'założyć'

$pra\dot{i}b\dot{e}t \leftarrow *pribiti$ 'przybić'.

vâzvôzât \Leftarrow **vôzvêzati* ‘podwiązać’,
vâzvidêt \Leftarrow **vôzvoditi* ‘podnieść, wznieść’.

O produktywności formacji z większością spośród tych prefiksów świadczy fakt, że mogły one tworzyć derywaty też od czasowników zapożyczonych z niemieckiego, por. na przykład:

aibrükot ‘zużyć’ od *brükot* ‘używać’,
aışopă ‘stwarza’ od *șopăt* ‘stwarzać’,
prajbüvăt ‘dobudować’ od *büvăt* ‘budować’,
săbrükonă ‘zużyte’ od *brükot*, zob. wyżej,
vămarkojě ‘oznacza, naznacza’ od *markojě* ‘znaczy’,
vâzlodot ‘naładować’ od *lodot* ‘ładować’,
vâikledăt ‘ubrać’ od *kledăt* ‘ubierać’.

5.5.2.2. Prefiksy zapożyczone

Wśród czasowników zapożyczonych posiadających przedrostki niemieckie należy wyróżnić dwie grupy. Do pierwszej należą formy przejęte z niemieckiego jako niepodzielne całości, do drugiej natomiast takie, w których prefiks wyodrębnia się wyraźnie od samego czasownika. Pierwsze nawet jeśli odczuwano jako formacje prefiksalne, to działo się to wyłącznie pod wpływem języka niemieckiego, którzy wszyscy Drzewianie w mniejszym lub większym stopniu rozumieli. Nigdy nie doszło w nich jednak do takiego wyodrębnienia prefiksu, żeby ten stał się jednostką morfologiczną systemu koniugacyjnego języka połabskiego i na gruncie tego języka spełniał rolę podobną do funkcji prefiksów rodzimych, tj. był produktywny i jako taki mógł być łączony z czasownikami rodzimymi.

Do pierwszego typu należą na przykład takie czasowniki zapożyczone, jak *afstôräl* ‘oddzielił’, *bedüďă* ‘znaczy’, *farbidol* ‘zabronił’.

W drugiej grupie prefiksalnych czasowników zapożyczonych prefiks wyrażnie się wyodrębnia jako osobny morfem słotwórczy. Świadczy o tym m. in. tworzenie derywatów z tymi prefiksami od czasowników rodzimych.

Chodzi tu o prefiksy, które w języku niemieckim służą do tworzenia formacji czasownikowych „rozdzielnie złożonych”. Na wzór języka niemieckiego prefiksy te mogą występować w połabskim bądź przed czasownikiem, bądź też po nim. Dlatego lepiej może je nazywać adverbiami modyfikującymi czasownik, w skrócie adverbiami. Dla połabszczyzny nie da się ustalić żadnych reguł określających występowanie tego rodzaju adverbów przed lub po czasowniku. Według wszelkiego prawdopodobieństwa była to sprawa fakultatywna.

Z języka niemieckiego zapożyczono kilka tego rodzaju adverbów: *an*, *bi*, *del*, *dör*, *för*, *gegen*, *(h)er*, *made*, *t’hope*, *to*, *veχ*.

Stały się one częścią systemu morfologicznego języka połabskiego i mogły się łączyć zarówno z czasownikami zapożyczonymi, jak i rodzimymi:

an z śrdniodolnoniemieckiego *an*

- (1) z czasownikami rodzimymi:
an-dirzě 'zatrzymuje' od *dirzě*,
an-vâst 'wziąć' od *vâst*
- (2) z czasownikami zapożyczonymi brak przykładów.
bi z śrdniodolnoniemieckiego *bi*
bi-sâpol 'spał z kimś' od *sâpât*.

del z śrdniodolnoniemieckiego *dal*

- (1) z czasownikami rodzimymi:
del-bezě 'zbiega' od *bezât*,
derě-del 'obdziera, ściaga (skórę)' od *derě*,
lezě-del 'złazi' od *lezě*,
- (2) z czasownikami zapożyczonymi:
del-komojě 'odchodzi, oddala się' od *komot*,
wikol-del 'zbczył' z śrdniodolnoniemieckiego *wiken*.

dör

- (1) z czasownikami rodzimymi:
bezě-dör 'przebiega' od *bezât*,
dör-büst 'przebić, przekłuć' od *büst*,
- (2) z czasownikami zapożyczonymi:
dör-raizě 'przejeżdża' od *raizě*

för z śrdniodolnoniemieckiego *vor*

- (1) z czasownikami rodzimymi:
dojě-för 'daje naprzód (jako zadatek) od *dot*,
rüstě-för 'wyrasta (na wierzch)' od *rüstě*,
- (2) z czasownikami zapożyczonymi:
bringol-för 'wydobył, wyprowadził' od *bringot*,
komă-för 'wychodzi' od *komot*.

gegen z niemieckiego *gegen*

Zaświadczone tylko z czasownikiem rodzimego pochodzenia:
dirzět-gegen 'przeciwstawiać' od *dirzět*.

(*h*)*er* z niemieckiego *her*

Zaświadczone tylko z czasownikiem rodzimego pochodzenia:
ric-her '(wy)recytuj' od *rict*.

made z średniodolnoniemieckiego *mede*

Zaświadczone tylko z czasownikiem rodzimego pochodzenia, por. na przykład:

made-dot 'dać w posagu' od *dot*.

t'hope od dolnoniemieckiego *t'hope*

Zaświadczone tylko z czasownikami pochodzenia rodzimego:

tągně-t'hope 'ściąga, gromadzi' od *tągnōt*,

t'hope-wołāt 'związywać' od *wołāt*.

to z średniodolnoniemieckiego *tō*, *to*

(1) z czasownikami rodzimego pochodzenia:

to-pajě 'przepija, pije (do kogoś)' od *paīt*,

to-rezě 'przykrawa, przycina',

(2) z czasownikami zapożyczonymi:

to-bringoǰě 'dowodzi, donosi' od *bringot*,

komā-to 'dochodzi' od *komot*.

veχ z dolnoniemieckiego *veχ*

(1) z czasownikami rodzimego pochodzenia:

bezě-veχ 'odbiega' od *bezāt*,

litě-veχ lub *veχ-litě* 'odlatuje' od *litě*,

(2) z czasownikami zapożyczonymi:

šikol-veχ 'odesłał, odprowadził' od *šikol*.

Wpływ składni niemieckiej był tu tak silny, że dopełnienie bliższe mogło stać między czasownikiem a adverbium, por. *stovaj-mě nüǰo-fōr* 'podstaw mu nogę'.

Składnia

6.1. Dotychczasowe badania

W dotychczasowych gramatykach, tj. w gramatyce Schleichera (1871) i Lehra-Spławińskiego (1929) nie było partii poświęconej składni języka połabskiego.

Najważniejszą pozycją poświęconą składni połabskiej był obszerny artykuł Janiny Heydzianki (1925). Praca Heydzianki jest już jednak dzisiaj przestarzała. Dwa są główne powody, dla których tego opracowania nie można dziś uważać za aktualne:

(1) Po pierwsze, model opisu, który przyjęła Heydzianka, jest dziś nie do przyjęcia. Heydzianka w swoim opisie składni języka połabskiego przypisuje funkcje semantyczne bezpośrednio poszczególnym typom konstrukcji językowych. W ten sposób powstał opis zupełnie nieadekwatny do systemu językowego. Nie jest tutaj miejsce na obszerną recenzję tej pracy, ale na kilku przykładach warto pokazać, jakie błędy powstały w wyniku takiego traktowania konstrukcji językowych.

Heydzianka przypisuje bezpośrednio funkcje semantyczne przypadkom niejako niezależnie od uwarunkowań strukturalnych, w których dana forma występuje. I tak w taki sam sposób, niejako na jednej płaszczyźnie analizy, traktuje biernik w funkcji „obiektu” (dopełnienia bliższego) po czasownikach przechodnich, „biernik posiadania” przy czasowniku *met* \Leftarrow **jbměti* ‘mieć’, który autorka uważa nieprzechodni, „biernik determinacji zewnętrznej” (tj. różne użycia okolicznikowe biernika lub wyrażen przyimkowych z biernikiem). Jako przykład na użycie biernika posiadania podaje wyrażenia połabskie:

vān mo dübrō glāvō \Leftarrow **onō jbmatō dobrojō golvō* ‘on ma dobrą głowę’,
tāj mos viltě vōs sā vilě vlāsě \Leftarrow **ty jbmašb velikōjb vōsō sō velbje vlāsý* ‘ty masz wielką brodę z wieloma włosami’,
vān mo viltě moxt \Leftarrow **onō jbmatō velikōjb* (*moxt* z niemieckiego *Macht*) ‘on ma wielką władzę’¹.

Jako przykłady użycia biernika determinacji zewnętrznej podaje zarówno

¹ Przykłady przytaczam we własnej transkrypcji.

wyrażenia typu:

tritě dan afstōrāl komině ... \Leftarrow **tretbǫb dōnb* (*afstōrāl* z dolnoniemieckiego) *kamebje...* ‘trzeciego dnia oddzielił kamienie...’,

no tritě dan \Leftarrow **na tretbǫb dōnb* ‘na trzeci dzień’, *vā draudē lotü* \Leftarrow **vō drugoje lēto* ‘ubiegłego roku’,

jak i konstrukcje w rodzaju:

zaitü no bān sǎipě \Leftarrow **žito no* (*bān* z dolnoniemieckiego *bon*) *sypetō* ‘zboże na poddasze sypie’,

ni farforüi nās vā ferzojkō ‘nie wódź nas na pokuszenie’,

przy czym to ostatnie wyrażenie zawiera trzy wyrazy rodzime: *ni*, *nās*, *vā* \Leftarrow **ne*, *nasō*, *vō* i dwa zapożyczone z średniodolnoniemieckiego z rodzimymi końcówkami: *üi* \Leftarrow **aji*, *-ō* \Leftarrow **-on*.

Błędnosc takiej interpretacji polega na nierozróżnianiu czynników, które determinują pojawienie się w danym kontekście określonej konstrukcji, w tym wypadku biernika lub wyrażenia przyimkowego z biernikiem. Konstrukcje takie w zależności od kontekstu mogą być determinowane przez walencję (czy rekcję) czasownika, jak to się dzieje w odniesieniu do czasowników *sǎipě*, *farforüi*, lub pozycję adverbialną czy okolicznikową zdania, jak w odniesieniu do wyrażen *tritě dan*, *vā draudē lotü*.

A ponadto przykładem błędnego koła jest analiza konstrukcji z biernikiem po czasowniku *met* ‘mieć’ jako wyrażających posiadanie. Chodzi tu także o użycie zdeterminowane przez walencję tego czasownika, niekoniecznie związane ze znaczeniem posiadania. W przykładach cytowanych przez Heydziankę nie można się dopatrzeć posiadania, bo jak można posiadać „dobrą głowę”?

(2) Drugim powodem jest błędna interpretacja wielu form, która prowadzi do mylnych wniosków. Przykładem może być rekonstrukcja zapisów typu *kōrwa tyza* ‘Kuhhaut’ H jako *korvō tüzō*² \Leftarrow **korvy koža*. Tymczasem zapisy tego rodzaju trzeba rekonstruować jako *korvā tüzā* \Leftarrow **korvbajaja koža*.

W artykule jest też wiele innych błędów, jak na przykład wiązanie formy genetiwu *danev* w wyrażeniu *prifě sist danev* \Leftarrow **perky šestō dōnevō* ‘za sześć dni’ z przyimkiem *prifě*, podczas gdy forma genetiwu zdeterminowana tutaj jest liczebnikiem *sist*.

Oprócz artykułu Heydzianki trzeba tutaj wymienić przejrzyste, kilkustronicowe omówienie składni połabskiej w monografii Supruna (1987: 73-77).

6.2. Uwagi ogólne o związkach syntaktycznych

Składnia to opis sposobów łączenia wyrazów w większe całości, tj. w grupy (inaczej frazy) i zdania. Każdy język musi mieć środki sygnalizowania związków

² Tutaj przytaczam przykłady połabskie w transkrypcji Heydzianki.

zachodzących między poszczególnymi składnikami takich całości, innymi słowy, sygnalizowania zależności syntaktycznych między nimi. Środki takie przyjęto obecnie nazywać akomodacją (por. np. Karolak 1972, Saloni i Świdziński 1981, Grzegorzczkowska 1996).

Najogólniej można wyróżnić dwa rodzaje sygnalizowania związków syntaktycznych, a mianowicie formalne i semantyczne. Środki formalne mogą być różne w różnych językach. W językach takich, jak słowiańskie, do formalnych środków sygnalizowania związków syntaktycznych należą zjawiska obejmowane tradycyjnie nazwami składni zgody i składni rządu (rekcji), natomiast jako semantyczne środki sygnalizowania związków syntaktycznych traktuje się zjawiska zaliczane tradycyjnie do tzw. składni przynależności.

Wspólną cechą członów należących do składni zgody i składni rządu jest to, że w obu związkach jeden ze składników (nadrzędny) związku narzuca drugiemu (podrzednemu) formę, która tym samym wskazuje na jego zależność od nadrzędnika.

W obrębie członów wchodzących w skład związku syntaktycznego wyróżnia się zatem składniki podporządkowujące (nadrzędniki) i składniki podporządkowane (podrzedniki). Istotną więc sprawą w określaniu związku syntaktycznego jest kierunek zależności, jaka zachodzi między składnikami.

Podrzednik przeto to składnik zależny od nadrzędnika, na przykład przymiotnik *dübrä* w grupie nominalnej *dübrä defkã* 'ładna dziewczyna', rzeczownik w gen. *zajto* w grupie nominalnej *váz zajto* 'wóz żyta', rzeczownik w acc. *mestro* w zdaniu:

dölü cholë mestro 'dzieło chwali mistrza',

ponieważ w pierwszym wypadku rzeczownik rodzaju żeńskiego w nom. *defkã* determinuje formę przymiotnika *dübrä*, w drugim przykładzie forma gen. wskazuje na zależność rzeczownika od innego rzeczownika, wreszcie w trzecim przykładzie czasownik *cholë* 'chwali' wymaga, aby łączący się z nim rzeczownik wystąpił w formie accusatiwu.

Zarówno nadrzędnikami jak i podrzędnikami mogą być różne części mowy.

Przykładem zależności dwustronnej czy wzajemnej jest tzw. związek główny, tzn. związek podmiotu z orzeczeniem. W związku głównym podmiot akomoduje orzeczenie (wyrażone czasownikiem) pod względem osoby, liczby i ewentualnie rodzaju gramatycznego, natomiast orzeczenie (czasownikowe) narzuca podmiotowi określony przypadek, na przykład podmiot wyrażony zaimkiem *vân* 'on' w zdaniu

vân jedâl 'on jadł'

determinuje pod względem osoby, liczby i rodzaju gramatycznego formę czasownika *jedâl* 'jadł', natomiast czasownik *jedâl* narzuca podmiotowi (w tym wypadku zaimkowemu) formę nominatiwu.

6.3. Grupy (frazy) syntaktyczne

W każdym modelu opisu syntaktycznego zachodzi potrzeba posługiwania się pojęciem pośrednim między zdaniem a wyrazem. Jest nim różnie definiowana grupa syntaktyczna czy fraza syntaktyczna. Między poszczególnymi modelami zachodzą tu różnice, ale nie musimy się wdawać w dyskusje na ten temat. Dla celów opisu składni języka połabskiego wystarczy rozróżnienie, które zrobiliśmy wyżej (paragraf 6.2.), tzn. rozróżnienie między związkiem głównym a innymi związkami. Te ostatnie to grupy, czyli związki między podrzędnikami a nadrzędnikami. W niektórych modelach zamiast terminu „grupa” używa się terminu „faza”. Rozróżnia się zwykle grupę (czy frazę) nominalną i grupę (czy frazę) werbalną. W naszym ujęciu nie będziemy mówić o grupach werbalnych, do opisu systemu syntaktycznego naszym zdaniem wystarczy pojęcie związku głównego i grupy nominalnej, która może występować w różnych funkcjach.

6.3.1. Grupy nominalne

Najważniejszy typ grup to grupy nominalne, tzn. grupy, których członem konstytutywnym jest rzeczownik. Warto tu przypomnieć, że przez człon konstytutywny grupy rozumie się taki składnik, który ją reprezentuje na zewnątrz grupy, tzn. bądź w stosunku do innych grup, bądź w stosunku do związku głównego.

6.3.1.1. Uwagi ogólne o grupach nominalnych

Członem konstytutywnym grupy nominalnej jest rzeczownik. W zabytkach połabskich jest zaświadczonych sporo przykładów na grupy nominalne. Cenniejsze są takie przykłady, w których grupa nominalna zanotowana została w szerszym kontekście, można bowiem wtedy określić jej funkcję syntaktyczną a tym samym formę deklinacyjną, tj. przypadek, np.

ja kāk kōsājacē pās ‘jest jak kęsający pies’ (nom. sg.),

joz pajā tūjā vāχōtō ‘ja piję na twoje zdrowie’ (dosłownie ‘ja piję twoje zdrowie’) (pierwszy rzeczownik w nom. sg., drugi w acc. sg.),

joz bringol mūjā klogō ‘ja wniosłem moją skargę’ (zaimek *joz* w nom., druga grupa nominalna w acc. sg.), *vān mo dūbrō glāvō* ‘on ma dobrą głowę’ (zaimek *vān* w nom. sg., druga grupa nominalna w acc. sg.), *zenā ja tarlau pēdraug* ‘żona jest mężowi przyjacielem’ (pierwszy rzeczownik w nom. sg., drugi rzeczownik w dat. sg., trzeci rzeczownik w nom. sg.).

6.3.1.2. Rodzaje zaświadczonych grup nominalnych

Żaświadczone w zabytkach połabskich przykłady grup nominalnych wskazują, że język połabski pod względem ich budowy nie odbiegał od innych ję-

zyków słowiańskich. Przydawka przymiotna pozostawała w składni zgody pod względem przypadku, rodzaju i liczby z rzeczownikiem³.

Przydawka rzeczownikowa występowała w genetiwie lub przybierała formę wyrażenia przymiowego:

- (1) Przymiotnik z rzeczownikiem:

viltě los \Leftarrow **velikǫjb* 'wielki las',
vilkǎ vǎdǎ \Leftarrow **velikaja voda* 'morze' (dosłownie 'wielka woda'),
viltǎ sjǫtǔ \Leftarrow **velikoje svęto* 'wielkie święto',
viltě lesaj \Leftarrow **veliciji lěsi* 'wielkie lasy'.

W zabytkach zdarzają się błędy w składni zgody, które jednak nie mogą przeczyć ogólnej regule wyżej sformułowanej.

- (2) Rzeczownik z przydawką w genetiwie:

lajb zaĵito \Leftarrow **lubǫ žita* 'wispel (miara) zboża',
tǫnǎj paĵivo \Leftarrow **kony piva* 'konewka piwa',
pučǎr vǫsǔv 'fryzjer, golibroda' (*pučǎr* z niemieckiego *putzen* 'czyścić, golić' z sufiksem agentywnym *-ǎr*, *vǫsǔv* \Leftarrow **vǫsovǫ*).

- (3) Rzeczownik z przydawką w formie wyrażenia przymiowego:

los kǎ būvoňě 'budulec, drewno budowlane' (*los* \Leftarrow **lěsǫ* 'las, drewno',
būvoňě z dolnoniemieckiego *buwen* 'budować' z rodzimym sufiksem w formie datiwu *-oňě* \Leftarrow **-anbju*,
rǫb aĵ zimǎ \Leftarrow **rǫbǫ u zemjě* 'dolny szew, dolny rąbek' (dosłownie 'rąbek przy ziemi').

6.3.2. Funkcje przypadków

Przypadki w języku połabskim, podobnie jak w innych językach słowiańskich, pełnią funkcje syntaktyczne i semantyczne. Zdecydowana większość to te pierwsze.

6.3.2.1. Nominativus

Rzeczownik lub zaimek rzeczowny w nominatiwie występuje przede wszystkim w funkcji podmiotu. Przykładów w zabytkach jest dużo, por.

dǎzd aĵdě \Leftarrow **dǫžǫb idetǫ* 'deszcz pada' (dosłownie 'deszcz idzie'),
clǎvǎk aĵdě \Leftarrow **čelvěkǫb idetǫ* 'człowiek idzie',
vǎn mo zaĵimonǫ \Leftarrow **onǫ jbatǫ ziměnǫ* 'on ma gorączkę',
tǎj krodǎl \Leftarrow **ty kradlǫ* 'ty kradłeś'.

Rzeczownik w nominatiwie występuje ponadto w funkcji orzecznika, por.

tǎj jis dif \Leftarrow **ty jesb* (*dif* z dolnoniemieckiego) 'ty jesteś złodziejem' (dosłownie 'ty jesteś złodziej'),

³ Wyjątek stanowiły grupy nominalne, w których przymiotnik określał rzeczownik w genetiwie pełniący funkcję partytywną, zob. niżej, paragraf 6.3.2.3.

kātū mes traivnĕk bāit? ⇐ **kto jbmēaše* (traivnĕ z dolnoniemieckiego) *byti* 'kto miał być družbą?'

Jak już zostało stwierdzone w rozdziale poświęconym morfologii, połabski nie miał osobnej formy dla vocatiwu. W tej funkcji występowały rzeczowniki w nominatiwie, por. na przykład

defkā aīd, zāīb! ⇐ **dēvōka, idi, zybi* 'dziewczyno, idź, kołysz!'

Nominativus też występuje po porównawczym *kāk* ⇐ **kako* 'jak', por. na przykład:

vān jā kāk svaiŋq ⇐ **onō jestō kako svineŋ* 'on jest jak świnia',

tāuci-sā kāk kobolt ⇐ **tļcētō sē kako* (kobolt z niemieckiego) 'tłucze się jak chochlik'.

6.3.2.2. Genetivus

Rzeczowniki w genetiwie mogły przede wszystkim pełnić funkcję określenia adnominalnego (przydawki rzeczownikowej), zob. wyżej, paragraf 7.3.1.2.

Podobnie jak w innych językach słowiańskich, tak samo i w połabskim rzeczownik kładziono w genetiwie po zaprzeczonych czasownikach tranzytywnych, por.

vān ne-mā lūko ⇐ **onō ne-jbmatō* (*lūk* z dolnoniemieckiego) 'on nie ma szczęścia',

tāi ne-mās met drauzĕχ būd'ūv likām manĕ ⇐ **ty ne-jbmašō jbĕti družijixō* (zamiast em *drugyjixō*) *bogovō* (*likām* z dolnoniemieckiego z rodzimą końcówką *-ām* ⇐ **-omb*) *mĕne* 'ty nie będziesz mieć innych bogów oprócz mnie'.

Genetiwem rządziły następujące przyimki:

sā ⇐ **sō 'z'*: *sā nibĕšo* ⇐ **sō nebeša* z nieba',

priz ⇐ **perzō* 'przez':

Kristus jā caistĕ priz greχūv ⇐ **... jestō čistōjb perzō greχovō* 'Chrystus jest wolny (dosłownie 'czysty') od grzechów' (por. niżej w tej samej funkcji też przyimek *vit*),

priz mōr ⇐ **perzō mĕrō* 'bez miar',

vit ⇐ **otō* 'od': *vit būgo aipādenĕ* ⇐ **otō boga upadenōjb* 'ten, który odpadł od Boga',

Kristus jā caistĕ vit greχūv ⇐ **... jestō čistōjb otō greχovō* 'Chrystus jest wolny (dosłownie 'czysty') od grzechów' (por. wyżej w tej samej funkcji też przyimek *priz*).

viz ⇐ **jbzō 'z'*:

viz lōdo ⇐ **jbzō lĕda* 'z kraju',

viz zornā ⇐ **jbzō zřna* 'z ziarna',

viz pōtā ⇐ **jbzō pōta* 'z drogi'.

Na oddzielne omówienia zasługuje genetivus używany w funkcji partytywnej, ponieważ język połabski pod tym względem znacznie się różnił od innych języków słowiańskich.

6.3.2.3. Kategoria partytywności

Szczegółowe badania o charakterze filologicznym i gramatycznym prowadzone zarówno nad materiałem rodzimym połabskim, jak i nad zapożyczeniami z niemieckiego wykazały, że informatorzy połabscy często podawali zapisywaczom na pytania o różne rzeczowniki odpowiednie formy rzeczownikowe w gen. sing. echa ta jest uderzająca, tym bardziej, że – jak już było zaznaczone we wstępnej partii niniejszej *Gramatyki* – większość materiału językowego połabskiego została spisana w postaci słowniczków (niemiecko-połabskich i francusko-połabskiego).

Pierwsza zwróciła na to uwagę J. Heydzianka (1927: 33-34), jednakże niesłusznie sądząc, że taki sposób zapisywania dotyczy tylko nazw pokarmów i napojów. Autorka pisze m. in.: „Właściwością swoistą składni połabskiej jest używanie dopełniacza (cząstkowego) zamiast mianownika w nazwach jedzenia i picia; tendencja do tworzenia takich połączeń przebija się choć w słabszym stopniu i w innych językach słowiańskich. W połabskim ta funkcja dopełniacza stanowi kategorię wyraźnie ustaloną” (Heydzianka 1927: 33).

Podobne stanowisko zajmuje T. Lehr-Spławiński, który w swojej *Gramatyce* połabskiej pisze: „Prócz tego spotyka się cały szereg form niejasnych, które często uważano za gen. sing., mimo że w zabytkach tłumaczone są jako nominatiwy. O ile dotyczy to nazw pokarmów i napojów, to nie jest nieprawdopodobne, że na podstawie zwrotów takich jak pol. *daj wody, chleba* itp. mogło dojść do skostnienia formy gen. sing., która następnie zaczęła funkcjonować jako nomin. sing., czego wyraźnie dowodzi stawianie przydawki w nom. sing.” (Lehr-Spławiński 1929: 160).

Z zabytków połabskich jednak wynika, że nie tylko nazwy pokarmów i napojów przytaczane są w formie gen. sing., por. na przykład takie zapisy, jak Blâw ‘Bley’ H, Tzodâw ‘Schmauch’ H, Plaâ,tna ‘Leinwand’ An, Plaa,tna ‘Linnen’ Bauc, Plâ,tna ‘Leinwand’ H.

Zapisy powyższe należy transkrybować odpowiednio jako *blijau, codau, plâtnâ*, przy czym forma *blijau* jest pożyczką z śrdn. *bli* ‘olów’ z końcówką *-au* \Leftarrow **-u*, natomiast dwa pozostałe rzeczowniki są rodzimego pochodzenia i sprowadzają się do **čadu* ‘sady’, **poltbna* ‘plótna’.

Niedostrzeżenie tego rodzaju form gen. sing. przez T. Lehra-Spławińskiego i innych badaczy wiązało się z mylną interpretacją filologiczną i fonetyczną zapisów na *-a, -aw, -af, -âw* itp. w wygłosie. Pierwsze T. Lehr-Spławiński odczytywał jako zakończone na *ə* \Leftarrow **-o*, drugie jako zawierające zakończenie *-âv* \Leftarrow **-vnb*. Zatem zapisy typu Plaâ,tna rekonstruował w postaci *plâtnə*

i wyprowadzał z **poltbno*, natomiast w odniesieniu do zapisów drugiego rodzaju przyjął wyjaśnienie sztuczne, zaproponowane przez J. Koblischkego, tzn. uznał, że reprezentują one pierwotny acc. sing. tematów na *-*ū*- zakończony na *-*ovb* a użyty w znaczeniu kolektywnym.

Tymczasem, jak już wspomniałem wcześniej, Trubiecki (1929: 11-40) wykazał, że zapisy przez -*a* w wygłosie oddają dość konsekwentnie połabską samogłoskę zredukowaną niższą *ǎ*, sprowadzającą się tutaj do pierwotnego *-*a*, zapisy zaś typu -*aw*, -*âw*, -*af* itp. oddają połabski dyftong -*au* \leftarrow *-*u*.

Z przytoczonych form dopełniaczowych widać, że chodzi tu o tzw. rzeczowniki materiałowe, tzn. odnoszące się do rzeczy, które można ujmować partytywnie, por. pol. *trochę ołowiu*, *dużo sadzy*, *sporo płótna*. Z porównania z takimi językami, jak choćby niemiecki czy francuski wiadomo, że takie rzeczowniki mogą zachowywać się inaczej aniżeli pozostałe. W gramatykach niemieckich podkreśla się, że rzeczowniki materiałowe („Stoffnamen”) od pozostałych wyróżniają się tym, że z reguły nie występują w liczbie mnogiej, nie występują z rodzajnikiem (zwłaszcza nieokreślonym) oraz po określnikach ilościowych nie odmieniają się (Helbig i Buscha 1974: 196). Należy jednak zaznaczyć, że wymienione tu cechy charakteryzują te rzeczowniki tylko w razie użycia ich w znaczeniu partytywnym.

Kategoria partytywności jeszcze wyraźniej zaznacza się w języku francuskim, w którym rodzajnik partytywny występuje przy rzeczownikach nie tylko materiałowych, ale także abstrakcyjnych, jeśli zostają użyte w odpowiedniej funkcji. Warto podkreślić, że język francuski do wyrażania partytywności używa tego samego środka gramatycznego, który występuje także w funkcjach odpowiadających genetiwowi w językach klasycznych czy słowiańskich.

Pośród przypadków deklinacyjnych genetivus szczególnie nadaje się do oddawania partytywności, ponieważ jest to przypadek gramatyczny funkcjonujący jako wykładnik determinacji relacyjnej. Funkcję partytywną można interpretować jako logiczny stosunek pewnej części do pewnej całości. Wynika ona stąd, że człon determinowany jest odsyłany do członu determinującego na zasadzie styczności obu zakresów treściowych. W ten sposób rozumiana funkcja partytywna tkwi u podłoża każdego w ogóle określnika na zasadzie styczności (Heinz 1955: 101).

W innych językach słowiańskich kategoria partytywności jest wyrażana również za pomocą genetiwu (genetivus partitivus) (Hausenblas 1958: 123-146), jeśli nie liczyć alternującej z genetiwem konstrukcji *otv* + genetivus w języku staro-cerkiewno-słowiańskim (Bartula 1969: 71-77) i charakteryzuje tylko rzeczowniki użyte w funkcji dopełnieniowej po niektórych czasownikach, por. na przykład pol. *daj mi wody*, *napił się mleka* itp.

W języku połabskim kategoria partytywności musiała być szczególnie produktywna, albowiem – jak zaznaczono wyżej – w zabytkach tego języka

sporządzonych przeważnie w postaci słowniczków rzeczowniki materiałowe przytaczane są często w formie gen. sing. Genetivus partitivus musiał występować w tym języku w o wiele szerszym zakresie aniżeli w innych językach słowiańskich. dają się na to wskazywać dwa fakty. Po pierwsze, rzeczownik materiałowy użyty w genetiwie w funkcji partytywnej był określany za pomocą przymiotnika czy zaimka przymiotnego w nominatiwie, por. na przykład:

tü paivo \Leftarrow **to piva* 'to piwo',
vicě saru \Leftarrow **ovčьb syra* 'owczy ser'.

Po drugie, rzeczownik materiałowy w formie genetiwu mógł wystąpić w funkcji podmiotu, por. na przykład:

tō kolaŭ ja jist teplü \Leftarrow **tъnъ kol-u jestъ ješčę teplo* 'ta kapusta jest jeszcze ciepła',

tü paivo ni dogã \Leftarrow **to piva ne (dogã* z dolnoniemieckiego *dogen* 'być wartościowym', przy czym końcówka -ã \Leftarrow **-ajetъ*) 'to piwo jest niedobre'.

Tak szerokie użycie genetiwu partitiwu w połabskim należy chyba tłumaczyć wpływem wyraźnej w języku niemieckim kategorii rzeczowników materiałowych. Użycia genetiwu w funkcji partytywnej w języku połabskim nie mogą być bowiem porównywane z innymi językami słowiańskimi. Pozostają one raczej w wyraźnym związku z opozycją określoności – nieokreśloności, którą język połabskim mógł przejąć z niemieckiego. Realizacja kategorii określoności w połabskim jednak była inna niż w niemieckim i przypominała raczej stan rzeczy panujący w języku francuskim, w którym także rzeczowniki użyte partytywnie mogą wystąpić nie tylko w funkcji dopełnienia, ale także podmiotu, por. na przykład z jednej strony *Elle boit de l'eau* 'Ona pije wodę', *Elle a achetée du sucre* 'Ona kupiła cukru' oraz z drugiej strony *De l'eau bouillait dans la cuisine* 'Woda gotowała się w kuchni', *C'est du pain* 'To jest chleb'.

6.3.2.4. Dativus

Celownik bez przyimka pełni funkcję dopełnienia dalszego:

zenã ja tarlaŭ pëdraug \Leftarrow **žena jestъ (tarl* z średniodolnoniemieckiego *kerl* 'mężczyzna, mąż' z rodzimą końcówką **-au* \Leftarrow **-u*) *podrugъ* 'żona jest przyjacielem męża' (dosłownie 'mężowi'),

kã māj vitëdojimě nosěm gresnärüm \Leftarrow **kako my otъdajemy našimъ grěšnaromъ* 'jak my odpuszczamy naszym winowajcom'.

Ponadto celownika wymaga przyimek *kã* \Leftarrow **kъ* 'ku'. Konstrukcje z tym przyimkiem wyrażają:

(1) kierunek: *joz zaraŭ kã zimaj* \Leftarrow **ja zbrjō kъ zemji* 'patrzę ku ziemi, mam wzrok skierowany ku ziemi',

ninã tãj komãš kã maně \Leftarrow **nyně ty (kom-* z niemieckiego *kommen* z rodzimą końcówką -ãš \Leftarrow **-aješb*) *kъ mьne* 'teraz ty przychodzisz do mnie',

kā sēbe taġnĕ ⇐ **kτ sobĕ tĕġnetτ* 'ciągnie ku sobie',

aĭdĕ kā dānĕ ⇐ **idetτ kτ dτnu* 'idzie na dno'.

- (2) różne stopnie celowości i były używane jako połabskie odpowiedniki niemieckich konstrukcji złożonych z przyimka *zu* i infinitiwu. W języku połabskim były to konstrukcje złożone z *kā* i rzeczownika odsłownego: *ne-mām nic kā vāĭdoñĕ* ⇐ **ne-jτmatĕ nečĕso kτ vȳdanŷju* 'nie mam nic do wydania',

los kā būvoñĕ ⇐ **lĕsτ kτ (bŷv- z dolnoniemieckiego būen z rodzimym zakończeniem -oñĕ* ⇐ **-anŷju)* 'drewno do budowania'.

6.3.2.5. Accusativus

- (1) Accusativus jest przede wszystkim przypadkiem rządonym przez największą liczbę czasowników przechodnich. Rzeczownik użyty w w zdaniu w takiej funkcji jest określany jako dopełnienie bliższe:

mōkq sĭjĕ ⇐ **mōkq sĕjetτ* 'mąkę sieje',

šapār posĕ vŷce ⇐ (*šapār* z dolnoniemieckiego) *pasetτ onvĕčĕ* 'pastuch pasie owce',

vān jajmojĕ rājbāĭ ⇐ **onτ jτmajetτ ryby* 'on łapie ryby'.

Rzeczowniki rodzaju męskiego oznaczające istoty żyjące użyte w takiej funkcji przybierały formę genetiwu:

znojĭs-jĕġ ⇐ **znaješĕ jĕgo* 'znasz go',

dōlŷ ħolĕ mestro ⇐ **dĕlo ħvalitĕ* (*mestro* genetivus z końcówką *-o* ⇐ **-a* od *mestār* z dolnoniemieckiego *mester*) 'dzieło chwali mistrza' (por. wyżej, paragraf 4.2.2.2.1.4).

- (2) Rzeczownik w accusatiwie występuje też po niektórych przyimkach. Wyrażenia przyimkowe z accusatiwem trzeba podzielić na dwie grupy. Do jednej należą te, w których accusativus jest wymagany przez przyimek na zasadzie rekcji. Takim przyimkiem jest *pir*: *per* 'dla':

pir tŷ ⇐ **per(τ) tŷ* 'dla tego, dlatego, przeto',

per nos gresnaĭtĕ ⇐ **per(τ) nasτ grĕšĕbniky* 'dla nas grzeszników'.

Drugą grupę tworzą wyrażenia z przyimkami *no* ⇐ **na*, *vā* ⇐ *vτ*, *prid* ⇐ **perdτ*, *pŷd* ⇐ **podτ* 'na, w, przed, pod', w których rzeczownik po przyimku może wystąpić bądź w accusatiwie, bądź w innym przypadku, a mianowicie w locatiwie po *no*, *vā*, w instrumentalu po *prid*, *pŷd*, w locatiwie po *no*, *vā*. Różnica między użyciem rzeczownika w accusatiwie i w innym przypadku ma charakter semantyczny: accusativus oznacza kierunek, locativus lub instrumentalis natomiast miejsce, por. na przykład:

(a) kierunek:

kranc no glāvq vāsodĕt ⇐ *(*kranc* z niemieckiego) *na golvq vĕsaditi* 'włożyć (dosłownie 'wsadzić) koronę na głowę',

zaitü no bân säipě \Leftarrow **žito na (bân z dolnoniemieckiego) sypetö* 'zboże na poddasze sypie',
prid sä zarě \Leftarrow **perdö së zbrjetö* 'patrzy przed siebie',
prid vas \Leftarrow **perdö vösv* 'przed wieś',
vâ darö vâsodeně \Leftarrow **vö dirö vösadentöjb* 'wsadzony w dziurę'.

(b) miejsce:

no pořě aiftäcix-jěg \Leftarrow **na pořü utöčexö-jego* 'na drodze spotkałem go',
no zimě \Leftarrow **na zemji* 'na ziemi',
prid lotâm \Leftarrow **perdö lětmö* 'przed rokiem',
prid nidelä \Leftarrow **perdö neděljejo* 'przed tygodniem',
püd rāmiñām \Leftarrow **podö ormenötmö* 'pod ramieniem, pod pachą',
gang püd zimä \Leftarrow (**gang z niemieckiego*) **püd zemjejo* 'przejście pod ziemią',
vâ nüse darě \Leftarrow **vö nosě diry* 'dziury w nosie',

(3) Rzeczownik w accusatiwie może też wystąpić w funkcji okolicznika czasu, por.:

tritě dan afstöräl komině ... \Leftarrow **tretöjb dōnb (afstöräl z dolnoniemieckiego)*
kamebje ... 'trzeciego dnia oddzielił kamienie ...' (zob. wyżej, paragraf 6.1.),
tör dan dōpälaj jěg \Leftarrow **vötoröjb dōnb (dōpälaj z dolnoniemieckiego z*
zakończeniem rodzimym -älaj) -jěg 'drugiego dnia ochrztili go'.

6.3.2.6. Instrumentalis

Instrumentalis jest przypadkiem, który pełni funkcję semantyczną: występuje z nazwami rzeczy użytymi jako narzędzia, wyraża sposób, towarzyszenie itp. Najczęściej wyrażenia z instrumentalem pełnią rozmaite funkcje okolicznikowe.

W połabskim nie występuje sam, lecz zawsze z przyimkiem. W wyrażeniach odpowiadających użyciom bezprzyimkowym w innych językach słowiańskich występuje w połabskim przyimek *sâ* \Leftarrow **sö* 'z'.

Przykłady:

sâ büdām \Leftarrow **sö bogötmö* 'z Bogiem' (też jako formuła grzesznościowa),
sâ manö \Leftarrow **sö mōnojö* 'ze mną',
vân störi-sâ sâ lüxtām no daijstâ \Leftarrow **onö (stör- z dolnoniemieckiego z koń-*
cówką rodzimą -i-sâ) \Leftarrow **etö-së sö lokötötmö na (daijstâ z dolnoniemieckiego*
z rodzimą końcówką -ä) \Leftarrow **-ě* 'on opiera się łokciem na stole',
bijě sâ pąstä \Leftarrow **bjetö sö pęstöjb* 'bije pięścią'.

6.3.2.7. Locativus

Locativus łączy się zawsze z przyimkami i występuje najczęściej w wyrażeniach okolicznikowych ze znaczeniem miejscowym lub czasowym. O użyciach

z przyimkami *no*, *vā* zob. wyżej, paragraf 6.3.2.5.

Ponadto zapisany został w wyrażeniu *pü dolě dübrā pücaivoně* \Leftarrow **po dělū dobroje počivanje* ‘po pracy dobry odpoczynek’.

6.4. Składnia członu predykatywnego w związku głównym

Budowę członu predykatywnego determinuje typ czasownika, który w nim występuje. Rozróżniamy dwa główne rodzaje tego członu: wyrażenia z czasownikiem o charakterze kopuli i wyrażenia z pozostałymi czasownikami.

Pierwsze można określić jako reprezentujące orzeczenia nominalne, drugie jako reprezentujące orzeczenia typowo werbalne.

6.4.1. Orzeczenia nominalne

Funkcję kopuli pełniły w połabskim dwa czasowniki: rodzimego pochodzenia *bāit* \Leftarrow **byti* ‘być’ oraz zapożyczony z niemieckiego *vardot* ‘stawać się’.

6.4.2. Orzeczenia nominalne z kopulą *bāit*

W typowych orzeczeniach nominalnych – podobnie jak w innych językach słowiańskich – kopula pozostawała w składni zgody co do osoby i liczby z podmiotem, natomiast składnik nominalny, jeśli był nim przymiotnik, zgadzał się z podmiotem pod względem rodzaju i liczby, por. na przykład:

joz jis storě \Leftarrow **jazō jesmō starōjb* ‘ja jestem stary’,

vān jā šosťě \Leftarrow **onō jestō (šos-* z dolnoniemieckiego *Sasse* z dodaniem rodzimego sufiksu *-stě* \Leftarrow **-bškōjb*,

jis vāzdōnā \Leftarrow **jesō vōzdēnaja* ‘jesteś ubrana’,

mon jā pāun \Leftarrow ... **jestō plnōjb* ‘księżyc jest w pełni’ (dosłownie ‘księżyc jest pełny’), przy czym *mon* jest pożyczką z dolnoniemieckiego.

mūj būzāc ni-bās vajně \Leftarrow **mojb božbcb ne bēaše vinbnōjb* ‘mój Bóg nie był winny’,

tū tilā jā vilťě taucnā \Leftarrow **to telē jestō veliko tučbnoje* ‘to ciele jest bardzo tłuste’.

Jeśli w funkcji orzecznika pełnił rzeczownik, to występował on w nominatiwie, a nie w instrumentalu, por. na przykład:

kātū mes zātěk bāit? \Leftarrow **kōto jōmēaše zētikō byti* ‘kto miał być panem młodym?’

Czasownik *bāit* służył też do wyrażania identyfikacji przedmiotów, por. na przykład:

otaj tū jā ‘to jest haczyk’, dosłownie ‘haczyk to jest’, przy czym *otaj* jest pożyczką z dolnoniemieckiego *hake* ‘haftka’, a *tū jā* \Leftarrow **to jestō*.

6.4.3. Orzeczenia nominalne z kopułą *vardot*

Zapóżyczony z języka niemieckiego czasownik *vardot* służył w języku połabskim nie tylko do tworzenia strony biernej (zob. wyżej, rozdział czwarty, paragraf 4.8.2.4.), ale także do budowy orzeczeń nominalnych ze znaczeniem 'stawać się', por. na przykład:

sjōtā mo vardot tūji jaimq \Leftarrow **svętoje jōmatō ... tvoje jōmę* 'niech się święci Imię Twoje' (dosłownie 'święte ma się stać Twoje Imię'),
ne-mězě sājtē vardot 'nie może się nasycić' (dosłownie 'nie może stać się syty'), przy czym *ne mozetō sytōjb ...*

6.4.4. Orzeczenia werbalne

Orzeczenia werbalne można dzielić na różne typy w zależności od walencji czasownika: na intransytywne, tranzytywne, przy czym w obrębie tych ostatnich można by wyróżniać szereg podtypów w zależności od tego, jakie dopełnienia czy okoliczniki dany czasownik implikuje.

Przykłady orzeczeń intransytywnych:

joz cā kā vaiřē ait 'ja pójdę do miasta', przy czym *jo cā kā* \Leftarrow **ja χōtjō kō*,
 a *vaiřē* jest pożyczką z dolnoniemieckiego,
clāvāk aйдě \Leftarrow **čelvēkō idetō* 'człowiek (mężczyzna) idzie',
dāzd aйдě \Leftarrow **dōzǝb idetō* 'deszcz pada' (dosłownie 'deszcz idzie').

Przykłady orzeczeń tranzytywnych:

joz cā pict s̄aibō \Leftarrow **ja χōtjō pekti skybō* 'ja chcę piec chleb',
vitědoj-nām nosě greχě \Leftarrow **otōdaji namō našě greχy* 'odpuść nam nasze winy'.

Szczegółowe rozpatrywanie takich konstrukcji nie należy jednak do gramatyki, lecz porządnego słownika.

6.5. Szyk

Ze względu na szczupłość materiału językowego o charakterze tekstowym o szyku wyrazów w zdaniu połabskim niewiele można powiedzieć. Przykłady zdaniowe, które zarejestrowano w zabytkach, zdają się jednak przemawiać za tezą, że język połabski miał szyk podobny do innych języków słowiańskich, tj. szyk, który może nie najformtowniej określa się jako swobodny, por. na przykład:

dāzd aйдě \Leftarrow **dōzǝb idetō* 'deszcz pada',

ale i:

aйдě dāzd 'pada deszcz',

šapār posě vūce 'pasterz pasie owce' (*šapār* z dolnoniemieckiego, *posě vūce* \Leftarrow **pasetō ovbcē*),

fūsķō derē del 'skórę zdziera' (*fūsķō derē* \Leftarrow **kožbķō deretō*, natomiast *del*

jest pożyczką z dolnoniemieckiego),
vå lõnü vāmě ⇐ **vṛ lono vṛjṛmetṛ* ‘weźmie w ramiona’.

6.6. Zdania pytające

Zdania pytające można podzielić na zdania pytające o rozstrzygnięcie i zdania pytające o uzupełnienie.

Pierwsze były tworzone bez żadnej partykuły, por. na przykład:

cis-sā kṛpāt aīt? ⇐ **χṛtješṛ sę kṛpati iti* ‘czy chcesz iść się kąpać?’

müzēs venšē gornēt? ⇐ **možešṛ vend-ṽsky gorniti?* ‘czy możesz (= umiesz)

mówić po połabsku? (*vend-* jest pożyczką z niemieckiego *Wende*),

znojis-jěg? ⇐ **znaješṛ jego?* ‘czy znasz jego?’

jā kātü tom? ⇐ **jestṛ kṛto tamo?* ‘czy jest tam kto?’

Zdania pytające o uzupełnienie zawierały zaimek pytajny jako składnik konstytutywny, por. na przykład:

kātü mes ninkā bāīt? ⇐ **kṛto jṛmēaše nenṽka byti* ‘kto miał być panną młodą?’

6.7. Zdania rozkazujące

Zdania rozkazujące tworzone za pomocą trybu rozkazującego, por. na przykład:

aīd, sād kā maně ⇐ **idi, sędi kṛ mṽně* ‘przyjdź, siądź przy mnie’,

brindoj süli ‘przynieś soli’ (*brindoj* z niemieckiego, *süli* ⇐ **sole*).

6.8. Zdania złożone

O zdaniach złożonych w języku połabskim da się powiedzieć niewiele, albowiem w zabytkach zaświadczonych jest zaledwie dwadzieścia kilka zdań złożonych. Większość z nich to asyndetyczne zdania współrzędnie złożone, por. na przykład:

Morajā χūdi vākorst carkvajčē sā tārāimā sveckomē sājkās büscā, ne-měžālo-jěg nitidě nojt ‘Maria chodziła dokoła świątyni z trzema świeczkami, szukała Boga, nie mogła go nigdzie znaleźć’ (⇐ *Marija χode vokrstṛ cṛkṽvici sṛ trima svěčṽkami, ne možala jeho nekṽde najiti*).

Zabytki notują kilka zdań względnych. Budowane są one za pomocą zaimków pytajnych w członie podrzędnym i zaimka wskazującego w członie nadrzędnym, por. na przykład:

kātü ci sarāt, tṛ aīdē ⇐ **kṛto χṛtjetṛ sṛrati, tṛ idi* ‘kto chce srać, ten niech idzie’ (dosłownie ‘ten idź’).

6.9. Negacja

W funkcji przeczącej używana była partykuła *ne* : *ni*, por. na przykład:

ni ja mąřě \Leftarrow **ne jesto mękbkřjb* 'nie jest miękki',

joz ne-müg zqtěk břit \Leftarrow **jazto ne mogto zętikto byti* 'ja nie mogłem być panem młodym'.

Podobnie jak w innych językach słowiańskich zanegowany czasownik tranzytywny wymagał dopełnienia bliższego w genetiwie, por. na przykład:

ne-mă lüko 'nie ma szczęścia' (*ne-mă* \Leftarrow **ne jřmatto*, *lüko* jest formą genetiwu od *lük* z dolnoniemieckiego).

Jeśli w zdaniu występował zaimek przeczący, to negacja była podwójna, por. na przykład:

joz ni cają nic \Leftarrow **jazto ne čujto nečřso* 'ja nie czuję nic',

ni vajďal niřüg? \Leftarrow **ne vidělto nikogo* 'czy nie widziałeś nikogo?'

6.10. Zdania bezosobowe

W funkcji bezosobowej występowały w połabskim bądź konstrukcje z niektórymi czasownikami intransytywnymi, bądź z czasownikami zaopatrzonymi w partykułę zwrotną *să* \Leftarrow **sę*, por. na przykład:

svaitojě \Leftarrow **svitajetto* 'świta',

gramě \Leftarrow **grvitto* 'grzmi',

ja teplü \Leftarrow **jestto teplo* 'jest ciepło',

tok kăk bődě \Leftarrow **tako kako bōdetto* 'jakoś to będzie',

kok ařdi-să \Leftarrow **kako idetto sę?* 'jak idzie?'

ďöri-să \Leftarrow **goritto sę* 'pali się'

Bibliografia

- Abercrombie, D. (1967). *Elements of general phonetics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bartula, C. (1969). *Składnia zdania pojedynczego w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*. Warszawa: PWN.
- Baudouin de Courtenay, J. (1904). Kurzes Resumé der „Kaschubischen Frage”. *Archiv für slavische Philologie*, 26, 366-406.
- Bethin, C.Y. (1998). *Slavic prosody. Language change and phonological theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brückner, A. (1932). Methodologisches II. Vollaut und anderes. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 9, 315-335.
- Carlton, T.R. (1998). Polabian stress. Part 1: The noun. *Slavia Occidentalis*, 55, 7-26.
- Carlton, T.R. (1999). Polabian Stress. Part 2: The verb and adjective. *Slavia Occidentalis*, 56, 43-58.
- Chomsky, N.A., Halle, M. (1968). *The sound pattern of English*. London: Harper and Row.
- Dieth, E. (1950). *Vademekum der Phonetik*. Bern: Francke.
- Dobrowsky, J. (1814-1815). *Slovanka. Zur Kenntnis der alten und neuen slawischen Literatur, der Sprachkunde nach allen Mundarten, der Geschichte und Alterthümer*. Prag: Herrliche Buchhandlung (1814, t. 1, s. 1-11: Über die slawische Sprache, besonders über die Lüneburgisch-Wendische; s. 12-26: Neue Beyträge zu den Petersburger Vocabulariis comparativis. 1815, t. 2, s. 220-228: Lüneburgisch-Wendische Wörter, als ein Beytrag zu dem Petersburger Vergleichungswörterbuche).
- Dukiewicz, L. (1995). Fonetyka. W: H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia* (s. 9-103). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Durand, J., Katamba, F. (red.) (1995). *Frontiers of phonology: Atoms, structures, derivations*. London: Longman.

- Essen, O. von (1953). *Allgemeine und angewandte Phonetik*. Berlin: Akademie Verlag.
- Francev, V.A. (1901) – А.В. Францев, Остатки языка славянъ полабскихъ, собранные и объясненные Ф.Л. Челаковскимъ. *Сборникъ Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук* (St. Petersburg), 70, 3, 1-142.
- Frencel, A. (1693). *M. Abraham Frenceli De originibus linguae sorabicae. Liber primus. Tabula alphabeti sorabici*. Bautzen 1693.
- Gaiffe, F., Maille, E., Breuil, E., Jahan, S., Wagner, L., Marijon, M. (1936). *Grammaire Larousse du XX-e siècle*. Paris: Librairie Larousse.
- Goldsmith, J.A. (red.) (1995). *The handbook of phonological theory*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Grimm, J., Grimm, W. (1854-1971). *Deutsches Wörterbuch*. Bd. 1-33. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Grimme, H. (1910). *Plattdeutsche Mundarten*. Leipzig: Göschen'sche Verlags-handlung.
- Gussmann, E. (2002). *Phonology: Analysis and theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gussmann, E. (2007). *The Phonology of Polish*. Oxford: Oxford University Press.
- Hanuš, I.J. (1858). Zur Literatur und Geschichte der slavischen Sprachen in Deutschland, namentlich der Sprache der ehemaligen Elbeslaven oder Polaben. W: F. Miklosich, J. Fiedler (red.), *Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte. Zweiter Band* (s. 109-140). Wien: Wilhelm Braumüller.
- Harris, J. (1994). *English sound structure*. Oxford: Blackwell.
- Helbig, G., Buscha, J. (1974). *Deutsche Grammatik*. Leipzig: Enzyklopädie Verlag.
- Hausenblas, K. (1958). *Vývoj předmětového genitivu v češtině*. Praha: ČSAV.
- Heinz, A. (1955). *Genetivus w indoeuropejskim systemie przypadkowym*. Warszawa: PWN.
- Heydzianka, J. (1925). Niemieckie wyrazy złożone w języku połabskim. *Slavia Occidentalis*, 3/4, 232-240.
- Heydzianka, J. (1927). Szczałki składni połabskiej. *Slavia Occidentalis*, 6, 26-69.
- Heymann, W. (1909). *Das bremische Plattdeutsch. Eine Grammatische Darstellung auf sprachgeschichtlicher Grundlage*. Bremen: Winter.
- Hilferding, A. (1856) – А. Гильфердингъ, *Памятники нарѣчія залабскихъ древлянъ и глинянъ*, St. Petersburg.
- Hilferding, A. (1862) – А. Гильфердингъ, *Остатки славянъ на южномъ берегу Балтійскаго моря*, St. Petersburg (w przekładzie N. Perczyńskiej na język

- polski: *Resztki Słowian na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie 1989).
- Hirt, H. (1896). Die Betonung des Polabischen. *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-Historische Classe*, 48, 228-244.
- Hockett, C.F. (1958). *A course in modern linguistics*. New York: Macmillan.
- Hujer, O. (1910). *Slovanská deklinace jmenná*. Praha: Česká Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Jeżowa, M. (1961). *Dawne słowiańskie dialekty Meklemburgii w świetle nazw miejscowych i osobowych. Cz. I. Fonetyka*. Wrocław: Ossolineum.
- Kaiser, E. (1968). *Untersuchungen zur Geschichte des Stammsilbenvokalismus im Dravänpolabischen. Auf der Grundlage des toponomastischen Materials*. München: Trofenik.
- Kalina, A. (red.) (1893). *Jana Parum Schultzego Słownik języka połabskiego* (Rozprawy Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności, t. 18). Kraków: Akademia Umiejętności.
- Karolak, S. (1972). *Zagadnienia składni ogólnej*. Warszawa: PWN.
- Kiparsky, V. (1934). Die gemeinславischen Lehnwörter aus dem Germanischen. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae*, 32, 2.
- Koblichke, J. (1906). Drawäno-Polabisches. *Archiv für slavische Philologie*, 28, 433-444.
- Koblichke, J. (1913). Eine beachtenswerte echte Fassung des Vaterunsers in drawehnischer Sprache mit plattdeutschem Einschlag. *Deutsche Erde. Zeitschrift für Deutschkunde*, 12, 124-126.
- Koblichke, J. (1923). Altsorbisches und Drawehnisches. *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, 2, 286-289.
- Koneczna, H. (1965). *Charakterystyka fonetyczna języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Kortlandt, F. (1989). Der polabische Wortakzent. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 49, 163-170.
- Kuraszkiewicz, W. (1929). Zamykające zgłoskę *j* i *v* w języku połabskim. *Slavia Occidentalis*, 8, 58-70.
- Kuraszkiewicz, W. (1930). Połabskie samogłoski nosowe. *Slavia Occidentalis*, 9, 316-343.
- Kuraszkiewicz, W. (1951). *Oboczność -'ev- || -'ov- w dawnej polszczyźnie i w dzisiejszych gwarach*. Wrocław: Ossolineum.
- Kuryłowicz, J. (1955). Akcentuacja połabska. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 1, 349-374.
- Ladefoged, P. (1971). *Preliminaries to linguistic phonetics*. Chicago: University of Chicago Press.

- Lasch, A. (1914). *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Halle/Saale: Niemeyer.
- Laskowski, R. (1984). Kategorie morfologiczne języka polskiego – charakterystyka funkcjonalna. W: R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia* (s. 121-170). Warszawa: PWN.
- Laver, J. (1994). *Principles of phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lehr(-Spławiński), T. (1917a). Zapożyczenia dolnoniemieckie w języku połabskim. *Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności*, 7, 271-318.
- Lehr(-Spławiński), T. (1917b). Ze studiów nad akcentem słowiańskim. *Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności*, 1, 63-92.
- Lehr-Spławiński, T. (1923). De la stabilisation de l'accent dans les langues slaves de l'ouest. *Revue des études slaves*, 3, 173-192.
- Lehr-Spławiński, T. (1926). Les voyelles nasales dans les langues léchites. *Revue des études slaves*, 6, 54-65.
- Lehr-Spławiński, T. (1929). *Gramatyka połabska*. Lwów: K.S. Jakubowski.
- Lehr-Spławiński, T. (1930). O mazurzeniu w języku połabskim. *Slavia Occidentalis*, 9, 344-357.
- Lehr-Spławiński, T. (1963). Z rozważań o powstaniu akcentuacji połabskiej. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 4, 73-102.
- Lehr-Spławiński, T., Polański, K. (1962). *Słownik etymologiczny języka Drzewian Połabskich*. Zesz. 1: *A-Düzd*. Ossolineum, Wrocław.
- Lorentz, F. (1926). Polabisches. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 3, 313-326.
- Lorentz, F. (1927). Polab. oi aus urslav. o. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 4, 59-61.
- Luschützky, H.C., Reinhart, J.M. (1991). Vokalprozesse im Polabischen – Akzentunabhängige Reduktionen? *Phonetica Francofortensia*, 5, 51-66.
- Małecki, M. (1937). O rzekomym mazurzeniu w języku połabskim. W: *Зборник у част А. Белића* (s. 399-402). Beograd: Mlada Srbija.
- Mańczak, W. (1973). Miejsce akcentu w języku połabskim. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 16, 7-21.
- Mańczak, W. (1987). Stanowisko połabskiego wśród języków zachodniosłowiańskich. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, 35/36, 79-91 (przedrukowane w: Mańczak 2002, s. 7-22).
- Mańczak, W. (2002). *O pochodzeniu i dialekcie Kaszubów*. Gdańsk: Oficyna Czec.
- Marvan, J. (1977). Kontraktion und Prosodie im Polabischen und ihr westslavischer Kontext. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 39, 373-383.
- Marvan, J. (1997). Polabština na prahu nových cest. *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, 66, 401-423.

- Marvan, J. (2000). *Jazykové milénium. Slovanská kontrakce a její český zdroj*. Praha: Academia.
- Micklesen, L.R. (1986). Polabian accentology. *Wiener slavistischer Almanach*, 17, 365-381.
- Milewski, T. (1929). Zastępstwo ps. *o w języku połabskim. *Slavia Occidentalis*, 8, 50-57.
- Milewski, T. (1929). Drobiazgi z morfologii połabskiej. *Slavia Occidentalis*, 8, 228-230.
- Mucke, E. (1904). Szczątki języka połabskiego Wendów lüneburskich. Zebrane i opracowane w latach 1901-1902. *Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności*, 1, 313-569.
- Mucke, E. (1904a). *Slované ve vojvodství lüneburském*. Praha: Nákl. Vlastním.
- Mucke, E. (1908). Die Lüneburger Wenden in Geschichte, Volkstum und Sprache. *Hannoverland. Monatsschrift für Geschichte, Landes- und Volkskunde* (9 odcinków w roczniku).
- Nitsch, K. (1907a). Stosunki pokrewieństwa języków lechickich. *Materiały i prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie*, 3, 1-57.
- Nitsch, K. (1907b). Quelques remarques sur la langue polabe. *Archiv für slavische Philologie*, 29, 169-183.
- Nowaczyński, T. (1781). *O prozody i harmonii języka polskiego. Facillius inyenitis addere*. Warszawa: Drukarnia J. K. Mci y Rzeczypospolitey u XX. Scholarum Piarum.
- Olesch, R. (1959). *Vocabularium Venedicum von Christian Hennig von Jessen. Nachdruck besorgt von Reinhold Olesch*. Köln: Böhlau Verlag.
- Olesch, R. (1962). *Juglers Lüneburgisch-Wendisches Wörterbuch von Reinhold Olesch*. Köln: Böhlau Verlag.
- Olesch, R. (1963a). Quellenkritisches zum Dravänopolabischen. Die Vokabularien von Pfeffinger, Bortfeldt und dem Dannenberger Prediger. W: M. Braun, E. Koschmieder (red.), *Slawistische Studien zum V. Internationalen Slawistenkongreß in Sofia 1963* (s. 107-119). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Olesch, R. (1963b). Zur Quellenforschung des Dravänopolabischen. Johannes Andreas Bortfeldt und die Kopenhagener Handschrift. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 31, 90-97.
- Olesch, R. (1965). Ein Nachtrag zur Quellenlage des Dravänopolabischen. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 32, 274-281.
- Olesch, R. (1966). Zur Forschungsgeschichte des Dravänopolabischen. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 33, 132-154.
- Olesch, R. (1967). *Fontes linguae dravaeno-polabicae minores et Chronica Venedica* J. P. Schultzii. Köln: Böhlau Verlag.

- Olesch, R. (1968). *Bibliographie zum Dravänopolabischen*. Köln: Böhlau.
- Olesch, R. (1968a). Zur Frage der ostfriesischen und dravänopolabischen Vokabulare (Ludwig Erich Schmitt zum 60. Geburtstag). *Zeitschrift für Mundartforschung*, 35, 1, 26-36.
- Olesch, R. (1968b). Pfeffingers Vocabulaire Vandale. Eine quellenanalytische Untersuchung. W: E. Koschmieder, M. Braun (red.), *Slavistische Studien zum VI. Internationalen Slavistenkongreß in Prag 1968* (s. 75-89). München: Trofenik.
- Olesch, R. (1968c). Zum Abhängigkeitsverhältnis der Handschriften von Christian Hennigs kurzer Redaktion des Vocabularium Venedicum (Margaret Woltner zum 70. Geburtstage in dankbarer Verehrung). *Zeitschrift für slavische Philologie*, 34, 1-6.
- Olesch, R. (1968d). Finis linguae drauaenopolabicae. W. Schlesinger, R. Olesch, L.E. Schmitt (red.), *Festschrift für Friedrich von Zahn. Band II. Zur Sprache und Literatur Mitteldeutschlands* (s. 623-637). Köln: Böhlau Verlag.
- Olesch, R. (1973). Der dravänopolabische Wortakzent. Teil 1. W: J. Holthusen, E. Koschmieder, R.Olesch, E.Wedel (red.), *Slavistische Studien zum VII. Internationalen Slavistenkongreß in Warschau 1973* (s. 389-418). München: Trofenik (przedruk w: Olesch 1989, 310-339).
- Olesch, R. (1974). Der drauaenopolabische Wortakzent. W: *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz. Geistes- und sozialwissenschaftliche Klasse*. Stuttgart: F. Steiner (przedruk w: Olesch 1989: 340-374).
- Olesch, R. (1975a). Die mundartliche Gliederung des Dravänopolabischen. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 21, 182-201.
- Olesch, R. (1975b). Bibliographie zum Dravänopolabischen. Fortsetzung und Nachträge. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 38, 21-56.
- Olesch, R. (1975c). Zur dravänopolabischen Quellenlage. Der wiedergefundene Görlitzer Sammelband. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 38, 324-334.
- Olesch, R. (1977). Zum phonetischen System des Spätdravänischen. W: E. Dickenmann, F. Scholz, W. Woesler, P. Gerlinhoff (red.), *Commentationes linguisticae et philologicae Ernesto Dickenmann lustrum claudenti quintum decimum* (s. 223-239). Heidelberg: Carl Winter.
- Olesch, R. (1978). Die Stockholmer Handschrift des Vocabularium Venedicum. W: H. Birnbaum, L. Āurovič, G. Jacobsson, N.Å. Nilsson, A. Sjöberg (red.), *Studia linguistica Alexandro Vasili filio Issatschenko a collegis amicisque oblata* (s. 303-307). Lisse: P. de Ridder (przedrukowane w Olesch 1989: 75-79).
- Olesch, R. (1979a). Język połabski w pracach Jana Baudouina de Courtenay. W: J. Rieger, M. Szymczak, S. Urbańczyk (red.), *Jan Niecislaw Baudouin de Courtenay a lingwistyka światowa. Materiały z konferencji międzynarodowej*

- Warszawa 4-7 IX 1979. Wrocław: Ossolineum (cytuję z przedruku w: Olesch 1989: 115-124).
- Olesch, R. (1979b). Drzewianie lechiccy i ich język. *Poradnik Językowy*, 5, 7-21 (cytuję z przedruku w: Olesch 1989: 210-220).
- Olesch, R. (1980). Zum Vokalsystem des Spätdravenischen. Ljudevit Jonke zum 70. Geburtstage in Verehrung und Freundschaft. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 41, 213-219.
- Olesch, R. (1983-1987). *Thesaurus linguae dravaenopolabicae. Tomus I: A-O. Tomus II: P-S. Tomus III: T-Z, Tomus IV: Indices*. Köln: Böhlau.
- Olesch, R. (1986). Zur mundartlichen Gliederung des Dravänischen. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 46, 249-257.
- Olesch, R. (1988). Zur Frage phonetischer und lexikalisch-akzentologischer Gemeinsamkeiten in slavischsprachlichen Randzonen. W: R. Olesch, H. Rothe (red.), *Slavistische Studen zum X. Internationalen Slavistenkongress in Sofia 1988*. Köln: Böhlau.
- Olesch, R. (1989). *Gesammelte Aufsätze. I. Dravaenopolabica*. Köln: Böhlau.
- Olesch, R. (1989-1990). Zur Wortakzentuellen Dichotomie des Dravänischen. I. Nominaler Bereich. *Македонски јазик*, 40/41, 389-398.
- Olesch, R. (1990). Zur akzentuellen Dichotomie des Dravänischen. II. Verbaler Bereich. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 50, 67-79.
- Pfuhl, K.B. (1863). Pomniki Połobjan Słowjanščiny. *Časopis Towarštwa Maćicy Serbskeje*, 16, 28-67.
- Pfuhl, C.T. (1868). Bemerkungen über die Sprache der Lüneburger Polaben. *Beiträge zur Vergleichenden Sprachforschung*, 5, 194-204.
- Polański, K. (1956-1961). Polabica. I-IV. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze*, 1, 109-137; 2, 185-197; 3, 53-64; 4, 209-215.
- Polański, K. (1957). Z morfologii połabskiej. *Lingua Posnaniensis*, 6, 154-166.
- Polański, K. (1958a). Prace powojenne dotyczące języka połabskich Drzewian. *Rocznik Slawistyczny*, 20, 91-117.
- Polański, K. (1958b). Drobiazgi słownikowe połabskie. *Rocznik Slawistyczny*, 20, 37-39.
- Polański, K. (1962). *Morfologia zapożyczeń niemieckich w języku połabskim*. Wrocław: Ossolineum.
- Polański, K. (1963a). Stan badań nad językiem połabskim. *Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, 48, 257-275.
- Polański, K. (1963b). Ze studiów nad słowotwórstwem połabskim. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 4, 103-118.
- Polański, K. (1965). Problem różnic gwarowych w języku połabskim. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 5, 365-369.
- Polański, K. (1971-1976, 1993-1994). *Słownik etymologiczny języka Drzewian*

- Połabskich*. Zeszyty 2-4 (*Düzd-Rottü*). Wrocław: Ossolineum; Zeszyty 5-6 (*Sahi-Žornü*). Warszawa: Energeia.
- Polański, K. (1987). Fonologiczny status samogłosek *ǎ* i *ě* w języku połabskim. W: M. Basaj, W. Boryś, H. Popowska-Taborska (red.), *Slawistyczne studia językoznawcze. Księga ku czci Prof. Franciszka Sławskiego* (s. 269-272). Wrocław: Ossolineum.
- Polański, K. (1990). Ze studiów nad grafia połabską. W: R. Lachmann, A. Lauhus, T. Lewandowski, B. Zelinsky (red.), *Tgolí chole Mêstró. Gedenkschrift für Reinhold Olesch* (s. 3-8). Köln: Böhlau.
- Polański, K. (1991). Kategoria partytywności w języku połabskim. W: *Zeszyty Naukowe WSP im. Powstańców Śląskich w Opolu. Językoznawstwo. T. 13: Księga pamiątkowa ku czci prof. dr. Henryka Borka*. Warszawa: PWN.
- Polański, K. (1992). Z pracy nad nową gramatyką języka połabskiego. W: *Z polskich studiów slawistycznych. Prace na XI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Bratysławie 1993, Seria 8, Językoznawstwo* (s. 189-194). Warszawa: Energeia.
- Polański, K. (1993). Polabian. W: B. Comrie, G.G. Corbett (red.), *The Slavonic languages* (s. 795-824). London and New York: Routledge.
- Polański, K. (1995). The current state of Polabian research. W: W. Smoczyński (red.), *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia I. Safarewicz dedicata* (s. 321-329). Kraków: Universitas.
- Polański, K. (1996). Akcent i iloczys w połabskim. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Symbolae slavisticae. Dedykowane Pani Profesor Hannie Popowskiej-Taborskiej* (s. 229-238). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Polański, K. (1998a). O dyftongach w języku połabskim. W: O. Wolińska (red.), *Prace Językoznawcze. T. 25: Studia historycznojęzykowe* (s. 124-129). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Polański, K. (1998b). Jeszcze o losach jerów w języku połabskim. *Prace Filologiczne*, 18, 371-374.
- Polański, K. (2000). O połabskich kontynuantach prasłowiańskich nosówek. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 18, 223-228.
- Polański, K. (2005). „O półsamogłoskach w języku połabskim. W: M. Balowski, W. Chlebda (red.), *Ogród nauk filologicznych. Księga jubileuszowa poświęcona Prof. Stanisławowi Kochmanowi* (s. 525-531). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Polański, K., Sehnert, J. (1967). *Polabian-English dictionary*. The Hague: Mouton.
- Popowska-Taborska, H. (1961). *Centralne zagadnienie wokalizmu kaszubskiego. Kaszubska zmiana $\epsilon \Rightarrow i$ oraz $\check{\imath}$, $\check{\jmath}$, $\check{u} \Rightarrow \text{a}$* . Wrocław: Ossolineum.
- Popowska-Taborska, H. (1991). *Wczesne dzieje Słowian w świetle ich języka*. Wrocław: Ossolineum.

- Popowska-Taborska, H. (1993). Archaizm, innowacja czy wpływy obcojęzyczne? W: M. Basaj, Z. Zagórski (red.), *Munera linguistica Ladislao Kuraszkievicz dedicata*. Wrocław: Ossolineum.
- Porzeziński, W. (1902). Замятки по языку полабскихъ славянъ. Отчетъ по поездке въ Германию лѣтомъ 1902 года. *Извѣстия Отдѣльня руского языка и словесности императорской Академии наукъ*, 7, 192-203.
- Porzeziński, W. (1909). [Recenzja P. Rosta *Die Sprachreste der Draväno-Polaben im Hannöverschen*]. *Rocznik Slawistyczny*, 2, 189-204.
- Potocki, J. (1795). *Voyage dans quelques parties de la Basse-Saxe pour la recherche des antiquités Slaves ou Vendes, fait en 1794*. Hamburg.
- Pravdin, A.B. (1961) – А.Б. Правдин, Употребление дательного падежа в полабском языке. W: *Ученые записки Тартуского университета*, 104 выпуск. *Труды по русской и славянской филологии*, IV. Tartu: Tartuskij Univ.
- Reczek, S. (1957). Z badań nad stroną znaczeniową zapożyczeń dolno-niemieckich w języku połabskim. Próba analizy leksykalnej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego. Seria A. Językoznawstwo*, 5, 177-212.
- Rost, P. (1907). *Die Sprachreste der Draväno-Polaben im Hannöverschen, gesammelt, herausgegeben und mit Wörterverzeichnis versehen von Paul Rost*. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Rozwadowski, J. (1915). Stosunek języka polskiego do innych słowiańskich (język prasłowiański, grupa zachodnio-słowiańska, grupa tzw. lechicka, język polski w epoce przedpiśmiennej). W: *Encyklopedia Akademii Umiejętności. T. II* (s. 36-72). Kraków (przedruk w: J.M. Rozwadowski, *Wybór pism. Tom I: Pisma polonistyczne*. Warszawa: PWN 1959).
- Řeháček, L. (1960). K syntaktické problematice pořabského infinitivu a k významu syntagmatických spojení s infinitivem v dřevanské pořabštině. *Slavica Pragensia*, 2, 17-41.
- Saloni, Z., Świdziński, M. (1981). *Składnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Schleicher, A. (1871). *Laut- und Formenlehre der pořabischen Sprache*. St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Selmer, E.W. (1918). *Sprachstudien im Lüneburger Wendland*. Kristiania: A.W. Brogger.
- Shevelov, G.Y. (1964). *A prehistory of Slavic. The historical phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Carl Winter.
- Sławski, F. (1974). Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. W: F. Sławski (red.), *Słownik prasłowiański*. Wrocław: Ossolineum.
- Sommerstein, A.H. (1977). *Modern phonology*. London: Edward Arnold.
- Stieber, Z. (1979). *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa: PWN.

- Strzelczyk, J. (1968). Drzewianie połabscy. *Slavia Antiqua*, 15, 61-216.
- Suprun, A.E. (1962) – А.Е. Супрун, *Полабские числительные*. Frunze: Kirgizskij Gosudarstvennyj Univ.
- Suprun, A.E. (1987) – А.Е. Супрун, *Полабский язык*. Minsk: Izdat. Universitetskoe.
- Suprun, A.E. (1990-1993) – А.Е. Супрун, Аспектуальность в древяно-полбском. I-II. *Съпоставително езиковознание / Contrastive Linguistics*, 15(1990), 4/5, 273-277; 18(1993), 3/4, 186-186
- Szydłowska-Ceglowa, B. (1963). Materialna kultura ludowa Drzewian połabskich w świetle poszukiwań słownikowych. *Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, 48, 19-256.
- Šafařík, P.J. (1842). *Slovanský národopis*. Praha: Nákl. Vlastním.
- Tomaszewski, A. (1922). Z fonetyki prokilityk w języku polskim i połabskim. *Slavia Occidentalis*, 2, 137-157.
- Trubetzkoy, N. (1925a) – Н.С. Трубецкой, Отражения общеславянского *о въ полабскомъ языкѣ. *Slavia*, 4, 1925/1926, 228-237.
- Trubetzkoy, N. (1925b). Les voyelles nasales des langues léchites. *Revue des études slaves*, 5, 24-37.
- Trubetzkoy, N. (1926). Zur Quellenkunde des Polabischen. *Zeitschrift für slavische Philologie*, 3, 326-364.
- Trubetzkoy, N. (1929). Polabische Studien. W: *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse*. T. 211: 4. Abhandlung. Wien.
- Trubetzkoy, N. (1930/1931). [Recenzja *Gramatyki Połabskiej* Lehra-Spławińskiego]. *Slavia*, 1930/1931, 155-164.
- Trubetzkoy, N. (1939). *Grundzüge der Phonologie*. Publié avec l'appui du Cercle Linguistique de Copenhague et du Ministère de l'Instruction Publique de la République Tchéco-Slovaque. Prague, Travaux du Cercle Linguistique de Prague, 7.
- Trubetzkoy, N. (1970). *Podstawy fonologii* (przekład książki z 1939 r., tł. Adam Heinz). Warszawa: PWN.
- Vaillant, A. (1932). Le datif en -âw du polab. *Revue des études slaves*, 12, 232-234.
- Vaillant, A. (1950). *Grammaire comparée des langues slaves. Tome I: Phonétique*. Lyon: IAC.
- Vieth, A. (1900). Beiträge zur Ethnographie der hannoverschen Elbslaven. *Archiv für slavische Philologie*, 22, 107-143.
- Žirmunskij (1956) – В.М. Жирмунский, *Немецкая диалектология*. Москва–Leningrad.

Indeks wyrazów

- afstöräl* 156, 160, 169
aḡterskā 151, 153
aidě 91
ait 91
aḡ 106, 108, 109, 110, 114, 117, 124, 154, 163
aḡ dāvüḡ grāik 106
aḡ dāvüḡ grauk 99
aḡ kāmēn 94
aḡ sēg 72, 114
aḡ sibě 114
aḡ šopā 156
aḡ tibě 72
aḡ zimā 109, 154
aḡbezāt 72, 155
aḡbět 96, 155
aḡbrükot 156
aḡd 85, 100, 164, 172
aḡdḡ 127
aḡdelět 155
aḡdě 39, 83, 97, 127, 128, 163, 168, 171, 172
aḡdě dāzd 171
aḡdi-sā 83, 97, 127, 173
aḡklāsteně 72
aḡkokvě 110
aḡkrätinā 72
aḡmārzoně 72
aḡmartě 125
aḡplot 125
aḡplotaḡ 125
aḡplotaḡ-mě 125
aḡpraḡst 155
aḡstrajzoně 125
aḡšopāl 116
aḡt 65, 126, 171, 172
aḡtā 84
aḡtāciḡ-jěg 169
aḡvqzě 65
aḡzāseně 72
an-dirzě 157
an-vāst 157
angěl 43
asāl 43, 87
au 109
au jādaḡ 109
Āns 54
Ānskā 132, 140
ās 50, 51, 53, 102
badāl 50
badōḡitě 125
badōḡitě būdaḡ 125
banḡaḡ 110
banḡāḡ 107
bardēr 57
bargri 57

- bat* 50
bāit 96, 124, 125, 126, 164, 170, 172, 173
bāl 51
bālā 50, 51, 54
bān 160, 169
bāz 50, 86
bedě 100, 104
bedüďä 81, 156
bějě 56, 59
belět 54
beli-sä 41
berě 55
beträt 43
bezaikā 134, 135
bezāt 157
bezě-dör 157
bezě-veχ 158
bi-sāpol 157
bijāto-sä 128
bijq-sä 126
bijě 59, 169
blāχä 50, 51, 108
blāχvāi 51, 52
blozä 81
blōdal 66
blavä 81
bobo 37, 44, 95, 96, 107, 132
bopkā 95, 132
borz 60, 61
börě 114
bōbān 58, 138, 139
bōcě 65
brezä 43, 55
brindoj 172
bringol 162
bringol-för 157
bringot 158
brot 85, 100, 132
brotacäk 131
brotäc 43, 86, 131, 132
brüder 136, 141
brüderajnkä 136
brüderskä 141
brükot 156
büďau 103, 125
büdām 50, 169
büdüv 119, 164
büg 63, 95, 102, 119, 132, 133
bügo 103, 104
bülqčě 66
bülě 97
büli-mě 97
büscä 172
büscě 96, 119
büst 157
büvāt 156
büvoňě 163, 168
büzä 119
büzä motaj 119
büzäc 86, 94, 95, 96, 116, 124, 132, 170
büzq 132, 133
büzě 119
büzě jajmq 119
büzě slivü 82
büzōttü 132
caistě 101, 106, 164
caistě priz greχüv 106
cajä 67
cajq 173
cajěs 128
carkvajcě 172
carkvajcä 89
carnajcä 89, 94
cartěv 56, 110
cauzě 87
cä 67, 87
cq 65, 87, 123, 171
ceg 85

celă 42, 43
cesăt 94
ci 123, 172
ci-să 123, 126
ci-să kǫpăt 67
ci sneg aīt 123
cig 85, 116
cilēsaj 119
cirkoc 134
cirkocě 134
cis 124, 126
cis-să 172
cisě 61
citě 128
citěr 120
citěrnădist 120
citěrhoctē 120
citěrhocti 120
citjortě 121
citvărü 121
clăvāk 85, 163, 171
codi-să 41
corně 60, 61, 94
coso 107
crevă 55
crivněk 130, 135
cü 115, 116

ćol 89
ćol tě 89

čarveně 54

daijstă 169
daĭpostě 151
daĭskǫ 64
daĭvāk 86, 136
daĭvě 136
dan 96, 100, 103, 160, 169
danăc 100

danev 160
dańo 96, 119
darě 169
darǫ 114, 169
daudü 101, 153
dausă 25
dausăn 100
dănaŭ 103
dăně 168
dănü 42, 53
dăudě 153
dăve 120
dăviχ 120
dăvo 120
dăvoĭ 51, 120
dăvüχ 106
dăzd 35, 53, 61, 85, 88, 102, 119, 163, 171
dăzd aĭdě 171
dăzd sădě 124
defkă 25, 54, 100, 109, 118, 161, 164
dek 104
del 171
del-bezě 157
del-komojě 157
derě 97, 171
derě-del 157
deri-să 97
detq 65, 66, 67, 100, 119, 132
devǫ 66
dif 163
dirzě 157
dirzět-gegen 157
disq̃t 120
disq̃tărü 121
disq̃tdiśq̃t 121
disq̃rhocti 120
disq̃rhocti janü 120
diśq̃tě 121
ditěrdiśq̃t 121

- diva(t)dišot* 121
divat 120
divatärü 121
divatnädist 120
divatnocti 120
divotě 121
dod 60
dogã 167
dojě 127
dojě-för 157
dolej 154
dolěk 153
dot 60, 158
döl 59, 60
dör 59
dör-büst 157
dör-raizě 157
dopälaj 169
draudě 160
drauzěχ 119, 164
drauzěχ būdūv 119
drāv 106
drāvã 50, 85
drāvnü 51, 53
dren 55, 152
drenüvotě 152
drenüvotq 124
dübrã 22, 114, 161, 170
dübrã defkã 161
dübrě 22, 101
dübrq 159, 162
dudě 77
dütüncět 155
düzaïdät 155
dvaïgnot 122
dvaizě 122
dvemã 42
dvenãcte 120
dvenãcti 120
dvenãdist 42, 120
döb 65, 66, 85, 86
döpã 66
döpq 66
ďajmně 72
ďolě 104, 170
ďolü 100, 104, 161, 168
ďölqb 131
ďölqbãk 95, 131
ďörã 132
ďöri-sã 173
ďörkã 132
ďüzd 63, 85, 88, 132
ďüzděk 132
ďüjě 133
ďüjěk 133
ďüst 85

elüvě 153
emerice 111

falsüvotě 151
farbidol 156
farforüj 160
ferzoïkq 160
flaitãc 134
flaitot 134
fołostě 151

ganãm 128
ganãs 128
gang 169
gãrdãm 100
gãrde 104
giglã 61
gjozdã 84, 88
gjozdě 111
glajpě 73
glajst 85
glãd 85, 152

- glädüvotě* 152
gläfkä 132
glävajnä 132
glävã 35, 73, 132
glävně 149
glävně tūsã 149
glävq 64, 159, 162, 168
glozněk 135
glozo 60, 61
gnozďě 103
goděk 35
golqz 109
golqzaj 45, 111
golqz 65
gord 60, 61
gordã 104
gorde 104
gorχ 84
gornäk 60, 61
gornq 65
gornět 172
gqs 65
gqskã 65
gqs 66
gqskã 66
gramě 173
graucaj 106
grauk 106
grausaj 108
grausvãj 108, 111
grãik 106
greχ 96
greχě 96, 114, 171
greχüv 106, 164
gresnãrüm 106, 167
gresnaitě 150, 168
gribãt 85
grödã 65

χläde 104

χläd 35
χlädenã 151
χlädenã vedrü 151
χlev 86
χlöd 65, 84
χolě 100, 104, 161, 168
χornã 60
χornět 84
χrãud 85
χraqst 85

χajdã 82
χajdě 81
χaudãg 116
χémil 56, 139
χüdi 172

isě 94

jadã 49, 50, 120
jadlã 49, 50
jaj 112
jajdũ 53
jajgrojq 64
jajm 113
jajmã 103
jajmq 67, 103, 119, 171
jajmojě 168
jajnãc 35
janã 120
janãdist 120
janü 49, 50, 120
janü disqtnocti 120
janünãctü 120
jauträ 73
jauzainã 73
jauzainq 142
jãdaj 109
jãkrã 53
jãskrã 53

- jãzbã* 53
jã 29, 101, 114, 118, 125, 162, 164, 167, 170, 172, 173
jã aimartě 125
jã plokol 124
jã teplü 173
jã vãpodenã 125
jã vãiaidãl 124
jãcãnã 150
jãcãnek 148
jãcmin 66, 103
jãcminně 149
jedãl 124, 161
jělmak 56
jěmě 56
jěver 56
jěvere 56
jěg 65, 113, 169
jig 113
jim 113
jimai 125
jimai jěg 125
jimě 59
jis 87, 163, 170
jist 54, 85, 91, 101, 167
jo 65, 112
jo cã 87
jo cq 87
joblünã 147
jođãdoj 44
jogna 64, 132, 133
jognõtã 133
joji 35
jolüvä 63
jomõ 64
jopkã 60
joptědõb 85, 143, 145, 148
jostroj 87
joz 96, 112, 123, 124, 162, 167, 170, 171, 173
joz plokol 124
joz sijol 124
joz teχ 124
joz vãik 124
jõdrě 65
jõzěk 86, 88

kãk 83, 86, 162, 164
kã 110, 113, 163, 167, 168, 171, 172
kã bezoně 103
kã maisě 110
kã stãrne 110
kã zimaj 110
kã-sěbe 114
kãrãi 51
kãtũ 42, 53, 115, 124, 164, 170, 172
kãtũmě 115
kjot 84
klajbostě 151
klãpã 39
klãtõl 59, 131
klãtõlãk 59, 131
klãcě 65, 66
kledãt 156
klit 152
klogõ 162
klõb 131
klõbãk 131
klõbaucněk 84, 135
klõbãjcnã 84
klõběk 86, 135
knex̣t 85, 100
kobolt 164
kok 40, 97, 173
kok aidi-sã 173
kokã 116
koko 108, 110
kokvě 108, 110
kolaj 101
kolau 167

- komã-för* 157
komã-to 158
komaj 102, 103
komãnai 94
komãs 167
komině 102, 160, 169
kominenã 151
komot 158
korfětüc 143
korvã 160
korvã tüzã 146
korvë rüg 146
korvë stal 146
korvo 60, 61
koseně 38, 126
kõsoně vardol 126
košal 35
koťě 115, 116
koťüg 116
kozdümě 117
kõpät 126, 172
kõpät aīt 126, 172
kõs 65, 145, 147, 148
kõs mõi 145, 147, 148
kõsajqcě 162
kõfülenã 151
kõfülenã risetě 151
kõdilã 89
kõpät 65
kõpot-sã 66
kõsojě 65
kraıdlě 152
kraıdlotě 152
kranc 168
krauckã 152
krauckotě 152
krauckotě põt 152
kriđer 57, 61
krig 96
krigri 57
Kristus 164
krodål 124, 163
krüdaü 111
lajb 72, 85, 163
lajb zaıto 163
lajcerně 150
lajpaıkã 135
lajsaıkã 132
lajsaıcã 132
lajst 85
lajstnaičã 148
lajz 125
lampó 43
las 50
lasterår 141
lasterårskã 141
launã 100, 101
lã 126
lãbü 54
lãzajkã 134
lãzěs 51
led 35, 55
lepsě 101, 153
lesaj 105, 119, 163
lesch 21
les(t)nã 119
les(t)nã vreχãı 119
les(t)ně 149
lestajcã 149
levãj 119
lezě-del 157
lējě 56, 59
lidot 55
lijkã 139
likãm 154, 164
litě 158
litě-veχ 158
lizě 61
lodo 141

- lodot* 156
lotkã 141
lozě pritaĭ 56
lönü 172
lüdq 111
lüχtãm 169
lũko 164, 173
lũmě 128
lütět 56, 85
lütit 139
- lajbě* 73
lajbü 73
lãn 50, 51, 53
los 60, 61, 163, 168
lotãm 169
lotü 61, 160
łodo 25, 66, 164
- lajbãi* 154
łolainã 153
łolěn 100, 153
łoľã 103, 153
łos 105, 119
łotãm 104
łotü 94, 103
- made-dot* 158
Maiχãlevě 152
maĭs 87
maĭsě 110
malnaĭtũv 100, 152
malněk 86
manãj 154
maně 112, 113, 124, 164, 167, 172
manq 112, 169
markojě 156
maurněk 135
maurojě 135
mauz 88
- mãraj* 105
mãs 100
mãĭ 112, 167
mãsvaičã 51
mãučkq 154
mã 64, 112, 113
mãc 65
mãcně 38
mãsi 66, 141, 145, 147, 148
mãtě 173
med 103
meχ 35, 54, 95
mes 124, 164, 170, 172
mesãk 58, 86, 95, 131, 138
meste 104
mestro 104, 161, 168
mestãr 43, 100, 168
met 100, 123, 124, 125, 159, 160, 164
metľã 107
mě 112, 113
Miχelkã 140
mině 112, 113
mižã 61, 89
mlãkã 51, 52, 103
mo 125, 128, 159, 162, 163, 171
mo nodenã 125
modãĭ 108, 110
molainã 41
molã 35, 81
mom 41, 83, 123
momě 128
mon 170
mõcãnã 150
mõkq 64, 168
moχt 61, 159
Morajã 118, 172
Morajěn 100, 153
mos 40, 123, 125, 128, 159
mos aĭstraĭzoně 125
mos-sã 126

- motaj* 40, 107, 108, 119, 153
motã 128
moterajnä 153
moterě 100
moterěn 153
möst 85
müg 96
müj 114, 124, 170
müjä 115
müjaj 115
müjq 115, 162
müje 115
müji 115
mükrã 61
müzdenú 37
müzě 96
müzěs 96, 172
möcnã risetě 65
möďã 66
mökã 66
- mãglã* 50, 51, 53
mör 164
moro 60, 61, 90
- nadëbresě* 153
nadolej 154
naïmo 113
naït 85
namanãj 154
namãnesã 101
nastãresě 101, 153
nãm 113
nãpüvodě 42
nãs 113, 160
ne 94
ne-mã 40, 164, 173
ne-mãm 83, 168
ne-mãs 40, 100, 128, 164
ne-měžãlo 93, 96, 172
- ne-měžãlo-jěg* 93, 96, 118, 172
ne-měžě 171
ne-müg 173
nebü 35, 54, 84, 102
nebüsaj 102, 105
negelkã 139
neχãm 128
nemãc 136
nemfãinkã 136
neχol mẽ 25
něg 113
někätü 117
něm 113
ni 25, 61, 94, 160, 167, 173
ni cajq 173
ni vajďãl 173
ni-bãs 124, 170
ni-ganãs 128
ni-gãnos-mě 128
ni-jq 25
ni-menãs 128
niběšãm 102
niběšo 102, 164
nic 117, 168, 173
nidelã 29, 54, 67, 89, 110, 111
nidelq 169
nijadãn 25, 117
ninä 167
ninkã 172
nitëd(e) 56
nitidě 118, 172
nitüg 117, 173
nizaït 85
no 64, 104, 105, 111, 115, 119, 120, 160, 168, 169
no gãrde 104
no janã 49
no janã stornã 50, 120
no levãj 119
no mãraj 105

- no pōtĕ* 104, 169
no provāj 119
no stornĕ 111
no svāte 95
no vātājnĕ 104
no zimq 96, 111
no zimĕ 169
nocōl 65
nodāmĕ 155
nodenā 125
nodā 119
nojt 93
nojt 118, 172
nolijĕ 155
nom 113
nomĕ 113
nopūcōl 65
nos 113, 168
nosĕ 171
nosēm 167
nōtār 66
nōtō 65
nūc 86
nūcānĕ 150
nūdĕ 96, 109
nūgā 25, 96
nūgotĕ 152
nūgotĕ klit 152
nūgō-fōr 158
nūsq 64
nūse 169
nūvo 100
nūze 106
nūze 96, 99

opām 128
oso 43
oťaj 108, 170

pajlq 64, 66, 132, 133

pajlōtā 133
pajt 134, 158
pajvo 163, 167
paizdā 151
pajajkā 134
pajq 162
pan 49, 50
papir 50
parā 121
pared 85
parstin 49
pasaj 49, 50, 94, 96, 106
pastrajčā 136
paustĕ 39
pāci 124
pāl 50
pātināc 51
pāun 170
pāunā 119
pq(t)disōt 121
pq̄pil 66
pq̄st 65
pq̄stq 111, 169
pqt 65, 120
pqtārū 121
pq̄tnādist 120
pq̄tnoicti 120
pq̄z 87
pq̄zā 89
per 168
perajkā 135
perdojajkā 134, 135
perdojĕ 134
perĕndan 29, 145
perisaj 99
perū 54
pesnaj 94
pĕdrauḡ 162, 167
pelājnĕ 103
pĕlq̄taj 66

pělüzě 64
pěnidelǎ 42, 54
pic 35, 87
picq 96
picě 65
pict 171
pir 168
plantǎ 50
platerǎk 131
plǎtně 135
plǎtniněk 135
plāucǎ 86
plāvǎj 84
plǎsq 65
plic 84, 86
plocq 96, 127
ploxtǒ 64
plokǎt 96
plokol 96, 124
Plotüs 124
plüz 100
pļǒsǎt 85
pļǒsq 38
pļǒsǎt 123, 125
pojǎk 35, 65, 86
polǎc 119
polcǎ 106
polěk 132
pöüzět 42
poro 60, 61
porsq 66, 132
posě 168, 171
posmq 64
pöl 109, 132
pöl loto 25
pöl lotü 25
pöl tüpě 109, 121
pölät 139
põt 103, 152
põtǎ 164

pöp 65, 85
põt 65, 85
praĭbět 39, 155
praĭbüvǎt 156
praĭlǎbě 143
praĭskǎt 39
praġdan 138
praġdě 65, 66, 84
praġdeně 66
preňǎ 121
pricně 153
prid 55, 100, 104, 142, 168, 169
prid gǎrdǎm 100
prid jauzajǎnǒ 142
prid lotǎm 169
prid nidelǎ 67, 169
prid sq 169
prid sq 41, 67
prid vas 55
prid vicerǎm 142
pridcerǎk 55, 142
priděbedě 143
pridjauzajǎnǎk 142
prilidot 55
pripek 55
pritcerǎk 86
pritaĭ 56, 153
pritě 55, 96, 109, 116, 160
pritě nüďě 96, 109
pritě sist danev 55
pritě vaiġaĭ 109
pritě viseġ 116
privizt 55
priz 55, 90, 96, 106, 164
priz mor 55, 90
priz rǒtě 96
prosǎl 25
prösü 60
provǎj 119
prũntkǎ 68

- puckăt* 86
pučâr 163
pučâr vşiv 163
pü 104, 170
pü dölë 104
pücaivonë 170
püd 63, 85, 102, 111, 125, 168, 169
püd niběšâm 102
püd ramiñâm 102, 169
püd sq 41, 67
püd zimq 67, 111, 169
püďörë 143
püdräjë 155
püjq 67
püli 103
püp 85
püpel 35
püstovë 155
püşlod 119
pütesăt 155
pütkladë 155
püttüv 109
püvodë 94
püvşă 65
püzarăt 85
püzaimăk 142
püznü 101
- şăs* 51, 94, 96, 102, 106, 114, 162
şosăk 86
şotë 121, 169
şötë 70
- rajë* 157
rădlü 54
rădo 51, 53, 124
rădo met 124
rădüst 51, 53, 85, 87
răibăi 168
- răibo* 35
rămq 54, 65, 102
rămëñaj 99
rămiñâm 102, 169
ramkă 132, 140
rănă 53
rănă jaurü 51
răno 51, 53
rănü 51, 53
rănö 51
răt 53, 85
răz 51, 85
răzi 109
ric-her 157
ricăş 124
ricaj 125
ricaj -më 125
ricăt 85
ricâl-më 96
ricq 96
riceş-më 124
ricë 96
rici 124
rict 157
rişetë 65, 151
rovân 133
rovnq 133
rölă 107
rösă 59, 87
rözgö 110, 124
röb 163
röcnë 119, 150
röcnëk 95
rökă 95, 96
rökomă 99, 111
rötë 96
röce 65, 87, 96, 99
röcnëk 65
rökă 65
rökäv 66

- rōkāvaičǎ* 66
rüsi-sǎ 66
rüstě-för 157
rüvostǎ 151
rüzǎc 87, 88
rüzně 150
- saiřter* 56
saně 108
sanvǎj 108
sar 49, 50
sarǎ 104
sarǎt 172
saro 49, 60, 61, 167
sarütǎ 49, 50
sauřü 101
sǎ 111, 112, 113, 115, 159, 164, 169, 172
sǎ 114, 126
sǎ būdǎm 169
sǎ lüdǎ 111
sǎ manǎ 112, 113, 169
sǎ mačǎ 100
sǎ nēm 113
sǎ niběso 102, 164
sǎ nomě 113
sǎ pǎstǎ 111, 169
sǎ rōkomǎ 111
sǎ süjǎ vilǎ 67
sǎ tǎbǎ 113
sǎ vicaǎmǎ 99
sǎ vomě 113
sǎbrükonǎ 156
sǎcit 109
sǎdargnǎt 45, 155
sǎdǎt 155
sǎdě 124, 155
sǎikǎs 172
sǎinkǎ 132
sǎipě 160, 169
sǎitě 171
- sǎpǎt* 87, 124, 157
sǎs 51, 87
sǎzdǎt 126
sǎřter 56
sǎ 66, 114, 169
sǎd 66, 85, 172
sǎzmǎ 65
sedlü 54
seniněk 44
sestrǎ 87
sestrǎj 111
setarǎ 87, 89
sěbe 168
sěg 114
sěm 25, 114
sibě 114
sidēm 120
siděmdišǎt 121
siděmnǎdist 120
siděmnocti 120
sidmǎrū 121
sijě 168
sijol 124
sijot 123
sis(t)dišǎt 121
sist 120, 160
sistǎrū 121
sistě 121
sistnǎdist 120
sistnocti 120
sjot 84, 95
sjǎtǎ 171
sjǎtū 65, 119, 163
skocaiķǎ 103, 135
skokǎt 135, 154
skokně 154
skǎpě 29, 65, 87
slaiřvenǎ 94
slǎišǎ 65
slǎivǎnǎj 94

- slāmāi* 109
slāz 51
slāzā 51
slepāc 136
slepajčā 89, 136
slepě 55, 136
slido 60
slüvenstě 17
slüvü 82
smölä 87
smot 123, 126
snedaü 103, 111
sneg 54, 85, 88, 123
snörostā 151
snüp 85
so 114
som 136
somāc 25, 136
sonq 66
sot 60, 61
sotaü 111
soze 87
sönkā 140
sq 114
sqšodā 25, 65
splet 42
srebrü 55, 87
sredā 55, 87
stazq 96
stazā 87, 96
stārne 110
stegnü 35
stig 61
stinq 102, 132, 133
stiñqtā 102, 133
storě 170
stornā 49, 120
storně 111
storo 101
stovaj-mě 158
störi 169
störi-sā 169
stōpo 65
stāibeně 73
stāibq 65, 171
stonā 87
störaipāi 45
stöt 85
strajpovā glāvā 73
strājefkā 136
strotkā 141
stroto 60, 61, 141
stük 86
sü 114
sübötā 29, 59, 60, 87
süjä 115
süjai 115
süje 115
süjem 115
süji 115
süli 109
svainq 132, 164
svajtojë 173
svarček 50
sveckomě 172
svečā 55, 87, 107

sonü 89
šostě 170
šot 89

šāmo-sak 81
šapār 43, 57, 152, 168, 171
šaprev 57, 152
šentfir 25
šikol 158
šikol-veχ 158
šolkā 141
šoļo 141
šopāt 156

- tajd* 116
taucnã 170
tã 114
tã müje 114
tãbq 113
tãl 39
tãcajkã 134
tãj 25, 100, 112, 123, 124, 125, 126, 128, 159, 163, 164, 167
tãj cis 126
tãj jis 87
tãj krodãl 124
tãjk 86
tãkãc 134
tãkãč 134
tãkãt 42
tãl 51, 53
tãrajmã 172
tãri 120
tãucal-sã 96
tãucẽ 83
tãuci-sã 83, 96, 114, 164
tq 113
tqgnẽ 168
tqgnẽ pritaj 56
tqgnẽ-t'hope 158
tqgnqt 65, 158
tex 124
teplü 35, 55, 101, 167
tetãnq 133
tẽ 113
tẽbe 113
t'hope-vqzãt 158
tibẽ 113, 123, 124
tilq 64, 66, 132, 170
tilqčẽ 65
titãnq 133
tjordesã 101, 153
to 114
to-bringojë 158
to-pajẽ 158
to-rezẽ 158
toblãc 136, 139
toblãr 136, 139, 141
toblãrskã 141
tok 86
tok kãk bõdẽ 173
tom 56, 94, 172
tornã 140
tort 61
tõr 169
tõrẽ 42, 59, 121
tq 25, 101, 114, 167, 172
tqcnü 84
tqco 65, 84
trajnãdist 120
trajnocte 120
trajvã 135
trajvnẽ 150
trajvnẽk 135, 164
trãstinẽk 135
trqšẽ 83
trqsi-sã 65, 83
trebẽ 54, 55
tritẽ 121, 160, 169
tritẽg 119
trõbẽ 65
tustã najt 77
tü 114, 167, 168, 170
tü jq lajbü 73
tü paivo 114, 167
tücajkã 134
tücẽ 77, 134
tüďaj 108
tüg 114
tüj 114, 115
tüjä 115
tüjq 115, 162
tüje 115
tüji 115, 171

tüjim 115

tagil 106

tagli 106

taipăc 73, 87

taırq 132

tarl 84

tarlau 162, 167

taurq 66, 132

tâmă 53

tântă 51

fesâiait 123

téd 56

télajın 56

tênqđaiñă 56

tênqz 56, 87

tênqză 87

tésin 35, 56

ticerăk 119

tinqz lqdü 145

tölü 59

tönâi 163

tönâi paivo 163

töraistě 60

törăc 60

töza 88

tümau 115

tünăc 40

tünstě 141

tüpaičă 132

tüpă 121, 132

tüpě 109

tüsân 149

tüskă 35, 132

tüskq 171

tüst 35, 108

tüstai 111

tüstě 111

tütâl 57, 130, 132

tütlěk 25, 57, 130

tüză 132, 160

vajďâl 173

vaiķă 109

vaină 103

vaiñě 124, 170

vaiťaj 109

vaiťě 171

varbă 50

vardol 126

vardol vibăsoně 126

vardot 126, 171

varχ 132, 152

varχně 119

varχnümě 119

varχüvotě 152

varsăk 86, 131

vart 50

varťau 111

vas 34, 49, 50, 87, 108, 169

vauχü 95

vaujă 103

vaujefkă 136

vauşaj 95, 99

vauştă 25, 87

vauzdă 39, 73

vă 25, 64, 100, 104, 105, 111, 114, 115,
140, 144, 154, 160, 168, 169, 172

vă darq 64

vă emerice 111

vă ferzoïkq 160

vă χlăde 104

vă janü 49, 50, 154

vă krize 96

vă letă 94

vă meste 104

vă nebüşaj 102, 105

vă sară 49, 104

vă sëm 114

vă sibe 114

- vã süjëm* 115
vã tornã 140
vã tḡ 114
vã tujim 115
vã vetrã 104
vã vidã 111
vã vizě 111
vãdã 50, 51, 53, 119, 163
vãgord 50, 51
vãibět 39, 155
vãidelět 155
vãidoňě 168
vãxõtḡ 162
vãijo 107
vãik 124
vãikledãt 156
vãimetãt 155
vãipět 155
vãisěk 100, 153
vãkniněk 135
vãknü 53
vãkorst 172
vãl 51, 53
vãlět 155
vãlüzě 155
vãmarkojě 156
vãmãknḡt 155
vãmãcět 155
vãmě 172
vãn 51, 112, 123, 124, 125, 126, 159, 161, 162, 163, 164, 168, 169, 170
vãn jedãl 124, 161
vãnaj 103
vãnaḡ 103
vãnã 112
vãpodenã 125
vãrdã 54, 126
vãrdã zazonã 126
vãs 53, 108
vãsk 87
vãsmě 121
vãsodeně 169
vãsodět 168
vãspaizdě 143
vãst 157
vãstãt 52
vãtãjn 51
vãtrük 43, 50, 51, 59, 84, 86
vãfũ 95
vãvãdã 53
vãz 51, 53, 86, 161
vãz zaito 103, 161
vãzq 124
vãzqlaj 65
vãzdet-sã 122
vãzdevot-sã 122
vãzdãt 86, 123
vãzdonã 170
vãzlodot 156
vãzvãjmě 143
vãzvidět 156
vãzvõzãt 156
vãzõl 65
vãzě 70
vecě 54, 135
veceně 38
vecněk 135
vedrũ 151
venstě 17, 172
venstě gornět 172
vernã 55
vetrã 104
vibãseně 126
vibãseně bãit 126
vibortãt 86
vibrózãt 155
vibod 85
vicaj 95, 99
vicajmã 99
vicãrq 94

- vicerã* 93
vicě 167
vicě saro 167
vidã 111
videně 54
vidě 94
vikol-del 157
vilcě 95, 119, 163
vilě 159
vilkã 95, 119, 163
vilkã vãdã 119, 163
vilse 63
vilã 67
viltã 95, 119, 163
viltě 95, 119, 159, 163, 170
vinajcã 63
vinaj 112, 126
virgně 100
vis 116
vis tajd 116
visaj 116
visaj χõrcě 116
visq 116
viseg 116
visěm 120
visěmdişq̄t 121
visěmnãdist 120
visěmnocti 120
visi 116
vismãrũ 121
visokãg 116
visoã 116
vist 106
vistãn 58, 63, 138
vit 114, 116, 164
vit tũg 114
vitědoj 171
vitědoj-nãm 171
vitědojimě 127, 128, 167
vitmãknq̄t 155
vittědũj 114
vittědũj-mě 114
viz 109, 164
viz lq̄do 164
viz pq̄ã 164
viz vizã 109
viz zornã 164
vizã 109
vizdãjbě 155
vizer 61
vizě 111
vizrãt 122
vlãse 159
volã 81
vom 113
vomě 113
vorq 24
vorě 43, 54
vorět 24
vornq 66, 132
vortãt 85
vosã 60
vq̄dũl 139
vqs 159
vqsũv 163
vq̄bõrãk 66
vq̄dẽl 56
vq̄saj 87
vreχãj 119
vũbět 63
vũcq 132
vũce 111, 168, 171
vũcã 63
vuk 77, 86
vũmbãl 68

vq̄zãt 86, 158

zajmã 29, 88
zajmnã 149

- zajmnã vãdã* 149
zajmnesã 101, 153
zajmně 153
zajmnü 153
zajmõnõ 163
zajto 161, 163
zajtü 160, 169
zajvat 85, 131
zajvatã 103
zajvatãk 51, 53, 86, 131
zarãt 85, 122
zarq 65, 70, 167
zarě 169
zarõdlě 88
zazonã 126
zãjb 85, 100, 164
zãjpkõ 100
zãtěk 66, 124, 170, 173
zemjõ 70
zenã 22, 44, 96, 100, 107, 162, 167
zevã 81
zilě 82, 103
zilõzû 44, 45, 89
zimaĵ 110, 167
zimã 109, 163
zimq 110, 111, 169
zimě 111, 169
zimã 88, 96
zlãd 85
znojis-jěg 168, 172
znojis-mě 128
zo 64, 110, 154
zo jajtrã 154
zo jajtrã 154
zo nidelã 67, 110
zobãl-sã 51
zobo 25, 35, 37, 60, 61, 107
zojqc 66
zojqctě 87
zolüzě 155
zomãkně 154
zomãknõ 155
zornã 164
zovãjnãitě 143
zovãjsnãjãã 143, 148
zovqzě 65
zribq 66, 132
zvaně 94
zõb 65, 88
zõbãĵ 66
zõrnü 60, 61, 89

Indeks nazwisk

- Abercrombie, David 71
Anonim 30, 31, 34, 52, 66, 69, 73, 74,
76, 77
Bartula, Czesław 166
de Baucoeur 27, 28, 31, 34, 35, 51, 52,
69, 73, 74
Baudouin de Courtenay, Jan I.N. 18,
32
Bethin, Christina Y. 18, 39, 40, 43, 44,
45, 46, 47, 64
Bortfeldt, Johannes Andreas 28, 29
Bremeński, Adam 17
Buchholtz, Samuel 34, 30, 31
Buscha, Joachim 166
Carlton, Terence R. 18, 46
Chomsky, Noam A. 33
Dieth, Eugen 71
Domeier, Johann Gabriel 21, 28, 29, 30,
31, 34, 69, 75
Dukiewicz, Leokadia 71
Durand, Jacques 33
Eccard, Johannes Georg 21, 30, 31
Essen, Otto von 70
Frencel, Abraham 27
Georg Wilhelm von Celle, zob. Jerzy
Wilhelm
Goethe, Johann Wolfgang von 26
Grimm, Jacob 18
Grimm, Wilhelm 18
Grimme, Hubert 141
Grzegorzczkova, Renata 161
Gussmann, Edmund 33
Halle, Morris 33
Hausenblas, Karel 166
Heinz, Adam 166
Helbig, Gerhard 166
Hennig, Christian 19, 20, 25, 26, 27, 28,
30, 31, 34, 35, 36, 43, 51, 52, 57, 63,
64, 65, 66, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 77,
78, 98, 109, 115, 123, 131, 134, 135,
137, 142
Henryk II, cesarz 17
Heydzianka, Janina 21, 23, 56, 64,
143, 144, 145, 146, 147, 148, 159,
160, 165
Heymann, Wilhelm 139, 140
Hildebrand, Joachim 19, 20
Hilferding, Aleksander 18, 21, 28, 36
Hirt, Herrmann 36
Hockett, Charles F. 71
Hodann, Jan Friedrich 28
Jannieschge, Jan 26
Jerzy Wilhelm (Georg Wilhelm von
Celle), książę 19
Jugler, Johann Heinrich 20, 21, 28
Kaiser, Eleonora 23
Kalina, Antoni 28
Karolak, Stanisław 161

- Katamba, Francis 33
- Koblischke, Julius 30, 140, 166
- Koneczna, Halina 70
- Kortlandt, Frederik 41, 57
- Kruszewski, Mikołaj 32
- Kuraszkiewicz, Władysław 21, 68, 69, 152
- Kuryłowicz, Jerzy 41, 42, 43, 44, 48
- Ladefoged, Peter 71
- Lasch, Agathe 141
- Laskowski, Roman 127
- Lauhus, Angelika 23
- Lehr-Splawiński, Tadeusz 17, 18, 21, 22, 23, 26, 32, 36, 37, 38, 45, 46, 48, 49, 52, 54, 56, 58, 59, 60, 63, 64, 68, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 94, 103, 115, 116, 117, 122, 123, 126, 127, 129, 137, 138, 139, 159, 165
- Leibniz, Gottfried Wilhelm 20, 28, 30
- Leskien, August 21
- Lorentz, Friedrich 62, 143
- Luschützky, Hans Christian 18, 44, 45, 46, 64
- Małeckki, Mieczysław 90
- Mańczak, Witold 18, 34, 42, 43
- Micklesen, Lew R. 18, 41
- Milewski 21, 6, 64
- Mithoff, Georg Friedrich 20, 21, 30, 31, 34, 52, 62, 69, 73, 74, 75, 141
- Mucke, Ernst, zob. Muka, Arnošt
- Muka, Arnošt (Mucke, Ernst) 18, 24
- Müller, F. 30, 31
- Nitsch, Kazimierz 18, 21
- Nowaczyński, Tadeusz 34
- Olesch, Reinhold 18, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 35, 36, 41, 42, 43, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 60, 64, 69, 72, 73, 74, 76, 77, 91, 131
- Pfeffinger, Johannes Friedrich 20, 21, 28, 29, 30, 31, 34, 35, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 84, 90, 91, 95, 109, 134, 135
- Pfuhl, Christian Traugott (Pful, Křesćian Bohuwěr) 36
- Pful, Křesćian Bohuwěr, zob. Pfuhl, Christian Traugott
- Polański, Kazimierz 18, 21, 22, 23, 38, 39, 54, 57, 58, 59, 60, 64, 67, 70, 72, 74, 75, 94, 95, 104, 111, 129, 133, 135, 139, 142, 149, 152
- Popowska-Taborska, Hanna 135, 143
- Porzeziński, Wiktor 64
- Potocki, Jan hr. 20, 28
- Reinhart, Johannes M. 18, 44, 45, 46, 64
- Rost, Paul 18, 21, 24, 28, 64, 72, 77, 90, 151
- Rozwadowski, Jan 18
- Řeháček, Luboš 44
- Saloni, Zygmunt 161
- Schleicher, August 18, 21, 26, 34, 36, 41, 52, 62, 64, 72, 75, 77, 112, 140, 159
- Schrader, Chilian 30, 31, 141
- Schultze, Jan Parum 19, 20, 21, 24, 25, 28, 31, 34, 52, 66, 69, 73, 74, 75, 77, 78, 85, 86, 91, 98, 117, 153
- Sehnert, James A. 54, 57, 64, 70, 72, 75
- Sehnert, James Allen 18, 22, 23
- Selmer, Ernst Westerlund 139, 140
- Shevelov, George Y. 42
- Sommerstein, Alan H. 71
- Stieber, Zdzisław 18
- Strzelczyk, Jerzy 17, 20
- Suprun, Adam E. 18, 23, 43, 64, 72, 75, 86, 91, 122, 123, 131, 154, 160
- Szydłowska-Cegłowa, Barbara 23, 143
- Świdziński, Marek 161

- Šafařík, Pavel Josef 18
Tomaszewski, A. 117
Trubetzkoy, Nikolai S., zob. Trubiecki,
Mikołaj S. 46, 47, 49, 52, 55, 57, 59, 60, 61, 62,
63, 67, 68, 69, 74, 75, 76, 77, 78, 80,
81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 91, 92, 93,
94, 95, 166
Trubiecki, Mikołaj S. (Trubetzkoy,
Nikolai S.) 18, 21, 22, 24, 26, 28,
32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45,
Vaillant, André 41
Vieth, A. 28, 29
Žirmunskij, Viktor M. 139

Posłowie

Języki umierają. Umierają jak ludzie. Umierają wraz z ludźmi. Te bardziej szczęśliwe, jak łacina, pozostawiają po sobie liczne i prężne potomstwo. Języki, którym historia poskapiła swej łaski, umierają bezpotomnie. Jak słowiński (język? dialekt?), najbliższy krewny kaszubskiego, który niemal na naszych oczach dokonał żywota. Dzięki Friedrichowi Lorenzowi los okazał się jednak łaskawy dla tego dialektu mieszkańców okolic jeziora Łebskiego: zachowane zostało słownictwo Słowińców (F. Lorenz *Słowinzigisches Wörterbuch*, 1907-1912; w 1949 udało się Zenonowi Sobierajskiemu zapisać jeszcze resztki słownictwa zapamiętane przez najstarszych mieszkańców okolic Łeby), wiemy także niemało o gramatyce tego języka (uwzględnionej w F. Lorenza *Gramatyce pomorskiej*, 1927-1934; 2-gie wyd. 1958). Okrutnie obeszała się jednak historia z dialektami Zachodniego Pomorza i językami lechickich plemion Meklemburgii i Pomorza Przedniego: Wioletów i Obodrytów. Pozostała po nich jedynie garść zgermanizowanych toponimów i nazw osobowych. I tylko na najdalszych zachodnich krańcach obszaru zamieszkanego ongiś przez słowiańskie plemiona lechickie, dzięki kilku etnografom-amatorom z przełomu XVII i XVIII wieku (a także Wilhelmowi Leibnizowi!), zachowany został dla przyszłych pokoleń język połabski, uchwycony w stanie przedagonalnym. Znamy go jednak tylko w postaci amatorskich, niekonsekwentnych zapisów w niemieckiej ortografii, dokonanych przez Niemców nie znających zapisywanego języka (jedynym Połabianinem, słabo już znającym język swoich przodków, był Jan Parum Schulze). Już sama interpretacja tych zapisów, konieczność przebiccia się przez nieudolną ortografię do rzeczywistego kształtu tego najbardziej na zachód wysuniętego języka słowiańskiego stanowiła nie lada wyzwanie. Jeśli dodać do tego fakt, że język połabski był zróżnicowany dialektalnie, łatwo dostrzec przed jak skomplikowanym zadaniem stały pokolenia sławistów – badaczy tego języka.

Język połabski od początku jego „odkrycia“ budził żywe zainteresowanie uczonych, w tym tak wybitnych lingwistów jak August Schleicher, Hermann Hirt, Arnošt Muka, Nikolaj Trubetzkoy, Jerzy Kuryłowicz, Władysław Kuraszkiwicz, Tadedusz Lehr Spławiński, Witold Mańczak, Tadeusz Milewski, Kazimierz Nitsch (zarys historii badań nad tym językiem znajdzie Czytelnik w *Gramatyce*). Widoczną intensyfikację badań nad połabszczyzną obserwujemy w minionym półwieczu. Nieocenioną wartość dla wiedzy o tym języku mają przede wszystkim prace dwu uczonych: urodzonego na Górnym Śląsku, znakomitego niemieckiego sławisty, Reinholda Olescha i urodzonego pod Lwowem, wybitnego lingwisty, Kazimierza Polańskiego. Godnym zastanowienia jest fakt, że ci dwaj ludzie kresów – Reinhold Olesch, wychowany na wschodnich rubieżach dawnej Rzeszy Niemieckiej i Kazimierz Polański, urodzony na kresach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej Polskiej, poświęcili lata swojego życia badaniom nad wymarłym językiem mieszkańców zapomnianej peryferii dawnego świata słowiańskiego. Czy to właśnie nie utracony *Heimat*, mała ojczyzna, rozpad wielokulturowego świata, który kształtował dzieciństwo tych przyszłych uczonych, sprawił, że był im szczególnie bliski odchodzący w niebyt świat tego języka umierającego na zapomnianych peryferiach Słowiańszczyzny?

Reinhold Olesch. Autor licznych artykułów dotyczących m. in. zabytków języka połabskiego i historii badań nad tym językiem, przede wszystkim zaś wydawca pełnej krytycznej edycji zabytków tego języka.

Kazimierz Polański. W roku 2008, na kilka tygodni przed śmiercią Profesora, minęło dokładnie pięćdziesiąt lat od ukazania się Jego dwu pierwszych artykułów poświęconych językowi połabskiemu. Jednym z najtrudniejszych problemów, z którym przez dziesięciolecia borykają się językoznawcy, jest akcentuacja połabska, determinująca m. in. kształt systemu samogłoskowego tego języka, a także w niemałym stopniu jego morfologię. Wnikliwe badania oryginalnych zapisów językowego materiału połabskiego pozwoliły Kazimierzowi Polańskiemu już w 1958 r. wykazać, że akcent padał w tym języku na ostatniej sylabie wyrazu zawierającej niezredukowaną samogłoskę.

Językowi Drzewian połabskich pozostał Kazimierz Polański wierny do końca życia. W ciągu półwiecza wyszło spod jego pióra kilkadziesiąt artykułów poświęconych fonologii, prozodii i grafii tego języka, jego morfologii, słownictwu, zróżnicowaniu gwarowemu, aktualnemu stanowi badań nad połabszczyzną.

Jego monografia *Morfologia zapożyczeń niemieckich w języku połabskim* jest nie tylko znakomitym wkładem w badania nad leksyką tego języka, jest to jednocześnie głębokie studium mechanizmów interferencji językowej w zakresie morfologii. Opublikowany wraz z Jamesem Sehnertem *Polabian-English Dictionary* jest jedynym jak dotąd tego typu dwujęzycznym słownikiem języka połabskiego.

Dziełem o nieprzemijającej wartości dla połabistyki stał się przede wszystkim wielotomowy, liczący ponad 1100 stron *Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich* autorstwa Profesora (współautorem tomu pierwszego jest Tadeusz Lehr-Splawiński). *Słownik*, przynoszący pełny, nowatorsko zinterpretowany obraz połabskiego słownictwa, jest dziełem wybitnym, bezcennym dla badań nad historią języków lechickich.

Wieloletnia praca nad *Słownikiem* uświadomiła Kazimierzowi Polańskiemu potrzebę głębokiej rewizji wielu panujących poglądów na język połabski. Konieczność opracowania nowej gramatyki tego języka, wynikająca z nowego odczytania, nierzadko daleko idącej reinterpretacji przyjętych rozwiązań, stała się dla Profesora oczywista. Prace nad nową *Gramatyką języka połabskiego* rozpoczął Profesor już we wczesnych latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. *Gramatyka* była, praktycznie rzecz biorąc, gotowa już kilka lat temu. W oczach Autora ciągle jednak pozostawała niedoskonała. Nadawanie jej ostatecznego kształtu, a przede wszystkim uzupełnianie maszynopisu materiałem językowym, trwało dosłownie do ostatnich dni życia śp. Kazimierza. W trakcie pracy nad *Gramatyką* jej Autor doszedł bowiem do wniosku, że – zważywszy na ograniczoną dostępność w obiegu naukowym niskonakładowego *Słownika etymologicznego Drzewian połabskich* – *Gramatyka* winna w jak najszerszym zakresie udostępnić przyszłym badaczom interpretację konkretnego materiału językowego. A czas zaczynał naglić. Profesor zdawał sobie sprawę z tego, że może mu na ukończenie *Gramatyki* czasu nie wystarczyć. Wystarczyło.

Odchodząc pozostawił po sobie śp. Profesor Kazimierz Polański, wybitny sławista i jeden z najwybitniejszych polskich lingwistów, dzieła dla połabistyki fundamentalne.

Exegisti monumentum, Casimire.

Roman Laskowski